

Doctrina

studia społeczno-polityczne

RADA NAUKOWA:

dr hab. **Stanisław Topolewski**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach (przewodniczący); dr hab. **Rafał Chwedoruk**, prof. ucz., Uniwersytet Warszawski; dr hab. **Eugeniusz Cieślak**, Bałtycki Koledż Obrony (Estonia); dr hab. **Krzysztof Drabik**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Włodzimierz Fehler**, Uniwersytet w Siedlcach; dr hab. **Tadeusz Gawin**, Uniwersytet Warszawski; prof. dr hab. **Andrzej Glen**, Uniwersytet w Siedlcach; dr hab. **Maria Gołębowska**, prof. ucz., Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk; prof. dr hab. **Vladimiras Gražulis**, Uniwersytet Michała Rōmera (Litwa); dr hab. **Arkadiusz Indraszczyk**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Stanisław Jaczyński**, Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Stanisław Jarmoszko**, Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Wiktor Kirienko**, Homelski Państwowy Uniwersytet Techniczny im. P.O. Suchowo (Białoruś); prof. dr hab. **Michał Klimecki**, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; dr hab. **Mariusz Kubiak**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; prof. dr hab. **Żolt Lazar**, Uniwersytet w Nowym Sadzie (Serbia); prof. dr hab. **Michael J. Mikoś**, University of Wisconsin-Milwaukee (USA); prof. dr hab. **Andrzej Sadowski**, Uniwersytet w Białymstoku; prof. dr **Igor N. Sharukho**, Europejski Uniwersytet Humanistyczny (Litwa); prof. dr hab. **Władimir Snapkowski**, Białoruski Uniwersytet Państwowy (Białoruś); prof. dr hab. **Liudmyła Sokurianska**, Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina (Ukraina); prof. dr hab. **Fedor Szandor**, Użhorodzki Uniwersytet Narodowy (Ukraina); dr hab. **Natalia Stagl Śkaro**, prof. ucz., Uniwersytet w Dubrowniku (Chorwacja); prof. dr hab. **Anna Uryadova**, Historyczno-Polityczne Centrum Analityczne im. Z. Sepucha (Armenia); prof. dr hab. **Vladislavs Volkovs**, Bałtycka Akademia Międzynarodowa (Łotwa); prof. dr hab. **Nina Witoszek**, Uniwersytet w Oslo (Norwegia); prof. dr hab. **Zdzisław Julian Winnicki**, Uniwersytet Wrocławski; prof. dr hab. **Jacek Wódz**, Akademia WSB; prof. dr hab. **Paul Zawadzki**, Uniwersytet Pantheon-Sorbonne (Francja); prof. dr hab. **Jacek Zieliński**, Uniwersytet w Siedlcach; dr hab. **Cezary Żołędowski**, prof. ucz., Uniwersytet Warszawski

KOLEGIUM RECENZENTÓW:

prof. dr hab. **Aleksandrs Baikovs**, Uniwersytet w Daugavpils (Łotwa); prof. dr hab. **Krzysztof Buchowski**, Uniwersytet w Białymstoku; dr hab. **Arkadiusz Czwołek**, prof. ucz., Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; prof. dr hab. **Elżbieta Czykwin**, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie; doc. dr **Stanisław Čerepko**, Homelski Państwowy Uniwersytet im. F. Skoryny (Białoruś); prof. dr hab. **Henryk Ćwiąg**, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, prof. dr hab. **Adam Dobroński**, Uniwersytet w Białymstoku; prof. dr hab. **Mikołaj Iwanow**, Uniwersytet Opolski; prof. dr hab. **Krzysztof Komorowski**, Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie; doc. dr **Włodzimierz Lukiewicz**, Brzeski Uniwersytet Państwowy im. A.S. Puszkina (Białoruś); prof. dr hab. **Jan Maciejewski**, Uniwersytet Wrocławski; dr hab. **Bara Ndiaye**, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; prof. dr hab. **Andrzej Ostrowski**, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; prof. dr hab. **Eugeniusz Sakowicz**, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; dr hab. **Krzysztof Sidorkiewicz**, prof. ucz., Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu; prof. dr hab. **František Škvrnda**, Uniwersytet Ekonomiczny w Bratysławie (Słowacja); prof. dr hab. **Dariusz Szpopper**, Uniwersytet Gdański; prof. dr hab. **Wojciech Śleszyński**, Uniwersytet w Białymstoku; dr hab. **Dariusz Wadowski**, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; prof. dr hab. **Wiesław Walkiewicz**, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie; prof. dr hab. **Janusz Zuziak**, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie

Doctrina

studia społeczno-polityczne
21/2024

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Redaktor naczelny: dr hab. **Adam Bobryk**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach

Zastępca redaktora naczelnego: dr hab. **Cezary Kalita**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach

Sekretarz redakcji: dr **Marlena Drygiel-Bielińska**, Uniwersytet w Siedlcach

Redaktor statystyczny: dr **Elżbieta Szczygielska**, Akademia Białska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II

Redaktorzy językowi:

język rosyjski – dr **Aldona Borkowska**, Uniwersytet w Siedlcach

język angielski – dr **Lana Danilczuk**, Uniwersytet w Siedlcach; dr **Katarzyna Łaskarzewska**, Akademia Białska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II

Redaktor ds. promocji i baz danych: dr **Maciej Tołwiński**, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Redaktorzy tematyczni: filozofia, etyka dr hab. **Cezary Kalita**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; historia najnowsza dr **Małgorzata Lipińska-Rzeszutek**, Uniwersytet w Siedlcach; nauki o bezpieczeństwie dr hab. **Paweł Szmitkowski**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach, dr **Beata Gałek**, Uniwersytet w Siedlcach; socjologia, politologia dr hab. **Adam Bobryk**, prof. ucz., Uniwersytet w Siedlcach; stosunki międzynarodowe dr **Marlena Drygiel-Bielińska**, Uniwersytet w Siedlcach; doc. dr **Wiktoria Borecka**, Siedleckie Towarzystwo Naukowe

Członkowie redakcji: doc. dr **Olga Burdakova**, Koledż Narwiański Uniwersytetu w Tartu (Estonia); dr **Pál Attila Illés**, Katolicki Uniwersytet Pétera Pázmánya (Węgry); doc. dr **Diana Ivanova**, Południowo-Zachodni Uniwersytet im. Neofita Rilskiego (Bułgaria); dr **Izabela Kochan**, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie; dr hab. **Elżbieta Kuzborska-Pacha**, Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy (Litwa); doc. dr **Uładzimir Liaushuk** Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały (Białoruś); doc. dr **Inessa Morozova**, Instytut Filozofii Narodowej Akademii Nauk Białorusi (Białoruś); dr **Kristiina Silvan**, Fiński Instytut Spraw Międzynarodowych (Finlandia); doc. dr **Józef Szymeczek**, Uniwersytet w Ostrawie (Czechy); doc. dr **Oksana Zelena**, Drohobycki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko (Ukraina)

Projekt okładki: **Mieczysław Legus**

Pismo ukazuje się od 2004 roku w numeracji ciągłej.
Wydanie papierowe jest wersją pierwotną pisma.

PL ISSN 1730-0274

Adres redakcji:

Uniwersytet w Siedlcach, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, pokój 2.37 (tel. 25 643 18 68)
<http://czasopisma.uph.edu.pl/index.php/doctrina>

© Copyright by Uniwersytet w Siedlcach, Siedlce 2024

SPIS TREŚCI

Artykuły

Krzysztof Drabik , Bezpieczeństwo człowieka w przednowoczesności – wybrane refleksje z tradycji filozoficznej starożytnej Grecji.....	9
Wojciech Krasieński , Sztuczna inteligencja w ochronie ludności w Polsce – możliwości i perspektywy wykorzystania.....	23
Maciej Tołwiński , Ethical Dilemmas of Responsibility for the Actions of Artificial Intelligence Systems in Warfare.....	39
Dominik Kowalczyk , Metody zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa osób w transporcie kolejowym.....	56
Marcin Bukowski, Krzysztof Sidorkiewicz , Światopogląd młodych ludzi a wyniki wyborów parlamentarnych w 2023 roku na przykładzie Elbląga.....	67
Andrzej Ziemiński , Przenikanie mediów i polityki: demokracja medialna.....	94
Aldona Izabela Trzpił , Gra polityczna a bezpieczeństwo społeczne.....	113
Vladislav Volkov, Stanislav Buka, Yuliya Timoshchenko, Inese Ratanova , Ethical and Ethnic Values in Organizational Culture in Latvia. Part two.....	130
Katarzyna Stukus-Hanik , Wspólny dom polskiej mniejszości narodowej na Litwie – powstanie i działalność Domu Kultury Polskiej w Wilnie.....	151
Maria Żukowska , Rola Rosji, jako wiodącego kraju ZSRR podczas II wojny światowej w świetle podręczników radzieckich. Część I.....	168
Наталія Крывашей , Идеология русского мира в Беларуси: следы в истории, религии, языке и политике.....	185
Norbert Mojżyn , Stosunek hierarchii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do blogerskiej działalności duchownych w kontekście mediatyzacji religii.....	208
Karol Staszczuk , Ikona ukazująca chwałę Zmartwychwstałego a sytuacja współczesnego człowieka. Michela Quenot refleksja nad sztuką i społeczeństwem.....	227

Recenzje

Daria Krzewniak , Kształtowanie bezpieczeństwa w środowisku szkolnym i pozaszkolnym. Agnieszka Araucz-Boruc, Grzegorz Wierzbicki, <i>Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa</i> , Wyd. Nauk. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 184.....	242
Agnieszka Hawrylewicz-Luka, Mariusz Mioduski , Lekarskie społeczności małych ojczyzn. Witold Okniński, <i>Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku</i> , Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 370.....	254
Adam Bobryk , Wielokulturowość w aspekcie zainteresowań socjologii medycyny. <i>Pacjent odmienny kulturowo</i> , red. Elżbieta Krajewska-Kułak, Andrzej Guzowski, Grzegorz Bejda, Agnieszka Lankau, Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań 2023, ss. 346.....	263

Małgorzata Gałęziowska , Zapomniana diaspora. <i>Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie</i> , redakcja naukowa Wojciech Lis, wyd. Academicon, Lublin 2023, ss. 552.....	281
Małgorzata Lipińska-Rzeszutek , Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Zbigniew Kurcz, <i>Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce</i> , Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2022, ss. 605.....	295
Adriana Dróżdź , Bronisław Malinowski – pionier antropologii bezpieczeństwa. Stanisław Jarmoszko, <i>Antropologia bezpieczeństwa w naukowej spuściznie Bronisława Malinowskiego</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2024, ss. 303.....	303
Maciej Tolwiński , Bezpieczeństwo w dynamicznie zmieniającym się świecie. <i>Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje</i> , red. Marlena Drygiel-Bielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 184.....	311
Martyna Haraf , W pętli mocarstwowej ambicji. Damian Jarnicki, <i>Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa</i> , Wyd. Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 581.....	327
Marcin Krause , Kontakt młodzieży z patotreściami w cyberprzestrzeni – wybrane wyniki badań. Daria Krzewniak, <i>Kultura bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w kontekście patotreści zamieszczanych w cyberprzestrzeni</i> , Wyd. Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 400.....	332
Piotr Giczela , Młodzież i musztra czyli wychowywanie dla Polski. Jacek Kaszuba, <i>Moje harcerskie lata. Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”</i> , Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2022, ss. 416.....	341

Sprawozdania

Alicja Luczyńska , Konferencja Naukowa „Urodziny a życie aktywne. Jak Olsztyn i Toruń o Kopernika się spierają...”, Olsztyn 28 września 2023 r.....	351
Krzysztof Grablewski , Samorząd terytorialny w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy”.....	355
Katarzyna Kowalczyk , V Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Wojna i Bezpieczeństwo Militarne” nt. „Drogi do Pokoju”, Siedlce 30 listopada-1 grudnia 2023 r.....	363
Maryla Faldowska , XII Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie nt. „Bezpieczeństwo jednostki, społeczeństwa, państwa wobec środowiska aktualnych wyzwań, zagrożeń i niepewności. Konteksty poznawcze i pragmatyczne”, Siedlce, 24-25 kwietnia 2024 r.....	371

Pro Memoria

Dorota Czakon-Tralski , Koty, dziadki i wodnik szuwarek, czyli rozważania o pracach badawczych profesora Marka S. Szczepańskiego (1956-2023).....	376
--	-----

TABLE OF CONTENTS

Articles

Krzysztof Drabik , Human security in pre-modernity – selected reflections from the philosophical tradition of ancient Greece.....	9
Wojciech Krasiński , Artificial intelligence in civil protection in Poland – possibilities and prospects of use.....	23
Maciej Tołwiński , Ethical Dilemmas of Responsibility for the Actions of Artificial Intelligence Systems in Warfare.....	39
Dominik Kowalczyk , Methods of preventing risks to the safety of people in rail transport.....	56
Marcin Bukowski, Krzysztof Sidorkiewicz , Young people's worldview and the parliamentary elections of 2023 in the Case of Elbląg.....	67
Andrzej Ziemiński , The Diffusion of Media and Politics: Media Democracy.....	94
Aldona Izabela Trzpił , Political game <i>vs.</i> Social safety.....	113
Vladislav Volkov, Stanislav Buka, Yulija Timoshchenko, Inese Ratanova , Ethical and Ethnic Values in Organizational Culture in Latvia. Part two.....	130
Katarzyna Stukus-Hanik , The Common Home of the Polish National Minority in Lithuania – the Establishment and Activity of the House of Polish Culture in Vilnius.....	151
Maria Żukowska , The Role of Russia as the Leading Country of the USSR during World War II in the Light of Soviet Textbooks. Part I.....	168
Наталия Крывашей , The Ideology of Russkiy Mir in Belarus: Traces in History, Religion, Language, and Politics.....	185
Norbert Mojżyn , The attitude of the hierarchy of the Russian Orthodox Church towards the blogging activities of clergy in the context of the mediatization of religion.....	208
Karol Staszczyk , An icon showing the glory of the Resurrected Christ and the situation of the contemporary man. Michel Quenot's reflection on art and society.....	227

Reviews

Daria Krzewniak , Shaping Safety in the School and Out-of-School Environment. Agnieszka Araucz-Boruc, Grzegorz Wierzbicki, <i>Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa [Designing Educational Activities in the Field of Safety]</i> , Wyd. Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2023, pp. 184.....	242
Agnieszka Hawrylewicz-Łuka, Mariusz Mioduski , Medical Communities of Small Homelands. Witold Okniński, <i>Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku [They treated not only Siedlce residents. Biographical Dictionary of Siedlce Doctors of the 20th Century]</i> , Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach, Siedlce 2023, pp. 370.....	254
Adam Bobryk , Multiculturalism in the Context of Medical Sociology. <i>Pacjent odmienny kulturowo [Culturally Diverse Patient]</i> , ed. Elżbieta Krajewska-Kułak, Andrzej Guzowski, Grzegorz Bejda, Agnieszka Lankau, Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, Wyd. Naukowe Silva Rerum, Poznań 2023, pp. 346.....	263

Małgorzata Gałęziowska , The Forgotten Diaspora. <i>Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie</i> [Poles in the Kaunas Region – Past and Present], ed. Wojciech Lis, Wydawnictwo Academicon, Lublin 2023, pp. 552.....	281
Małgorzata Lipińska-Rzeszutek , National and Ethnic Minorities in Poland. Zbigniew Kurcz, <i>Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce</i> [From Nationalities to National Minorities in Poland], Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2022, pp. 605	295
Adriana Dróżdż , Bronisław Malinowski – a Pioneer of Security Anthropology. Stanisław Jarmoszko, <i>Antropologia bezpieczeństwa w naukowej spuściznie Bronisława Malinowskiego</i> [Anthropology of Security in the Scientific Legacy of Bronisław Malinowski], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2024, pp. 303	303
Maciej Tołwiński , Security in a Dynamically Changing World. <i>Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje</i> [Security Studies. Processes, Challenges, Institutions], ed. Marlena Drygiel-Bielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2023, pp. 184	311
Martyna Haraf , In the form of a scissor-grinder. Damian Jarnicki, <i>Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa</i> [Russia's Vision of the Contemporary Global Security Architecture], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2023, pp. 581	327
Marcin Krause , Youth's Contact with Pathological Content in Cyberspace – selected research results. Daria Krzewniak, <i>Kultura bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w kontekście patotreści zamieszczanych w cyberprzestrzeni</i> [Information Security Culture of Youth in the Context of Pathological Content Posted in Cyberspace], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2023, pp. 400	332
Piotr Giczela , Youth and Drill, or Education for Poland. Jacek Kaszuba, <i>Moje harcerskie lata. Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”</i> [My Scouting Years. From the History of Gdynia's „Szarotka”], Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2022, pp. 416.....	341

Reports

Alicja Łuczyńska , Scientific Conference „Birthday and Active Life. How Olsztyn and Toruń Argue about Copernicus...”, Olsztyn 28 September 2023.....	351
Krzysztof Grablewski , 3rd National Scientific Conference „Local Government in Poland – Current State and Prospects”, Elbląg, 19 October 2023	355
Katarzyna Kowalczyk , 5th International Scientific Conference from the series „War and Military Security – Path to Peace”, Siedlce, 30 November-1 December 2023 ..	363
Maryla Fałdowska , 12th National Methodological and Didactic Workshops on Security Studies „Security of the Individual, Society, and State in the Face of the Environment of Current Challenges, Threats and Uncertainty. Cognitive and Pragmatic Contexts”, Siedlce, 24-25 April 2024.....	371

Pro Memoria

Dorota Czakon-Tralski , Cats, Grandpas and the Red-footed Water-Guard, or Reflections on the Research Work of Professor Marek S. Szczepański (1956-2023).....	376
--	-----

Krzysztof DrabikORCID: 0000-0002-6555-1124
krzysztof.drabik@uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**Bezpieczeństwo człowieka w przednowoczesności –
wybrane refleksje z tradycji
filozoficznej starożytnej Grecji**Human security in pre-modernity – selected reflections
from the philosophical tradition of ancient Greece

DOI: 10.34739/doc.2024.21.01

Streszczenie: Współczesny dyskurs nad bezpieczeństwem człowieka zawiera niekiedy podstawowe tezy determinujące formę trwania, przetrwania i rozwoju. Wiele składników owego dyskursu wskazuje na narracje, które mimo upływu setek lat nie straciły na swojej aktualności. Świetnie wpisują się we współczesne wysiłki na rzecz kształtowania bezpieczeństwa człowieka tkwiącego z wysoce technizowanym świecie. Sformułowane przez starożytnych myślicieli greckich koncepcje polityczne i etyczne trafnie definiują współczesny namysł nad bezpieczeństwem mimo *stricte* cyfrowego otoczenia. Adekwatność greckiej myśli filozoficznej (społeczno-politycznej) wobec aktualnych zagrożeń i wyzwań implikuje tezę, iż wysiłki na rzecz poszukiwania godnych form trwania człowieka powinny uwzględniać tę myśl. Celem artykułu jest przedstawienie wybranych starożytnych koncepcji filozoficznych (społecznych i politycznych) oraz wskazanie ich aktualności wobec współczesnych uwarunkowań kształtowania bezpieczeństwa człowieka. W artykule zastosowano podejście heurystyczne z założeniem poszukiwania historycznie zdeterminowanych związków między faktami.

Słowa kluczowe: przednowoczesność, bezpieczeństwo człowieka, filozofia, starożytność

Abstract: The contemporary discourse on human security sometimes contains basic theses determining the form of duration, survival and development. Many components of this discourse point to the narratives that have not lost their relevance despite the passage of hundreds of years. They fit perfectly into contemporary efforts to shape the safety of people living in a highly technological world. The political and ethical concepts formulated by ancient Greek thinkers accurately define contemporary reflection on security despite the digitalized environment. The adequacy of Greek philosophical (socio-political) thought in the face of current threats and challenges implies the thesis that efforts to search for dignified forms of human existence should take this thought into account. The aim of the article is to present selected ancient philosophical concepts (social and political) and to indicate their relevance to contemporary conditions shaping human security. The article uses a heuristic approach with the assumption of searching for historically determined relationships between facts.

Keywords: pre-modernity, human security, philosophy, antiquity

Przednowoczesność, nowoczesność i postnowoczesność

Refleksja poznawcza nad bezpieczeństwem człowieka determinowana jest przede wszystkim przez uwarunkowania danej epoki wraz z jej kulturowym (materialnym i niematerialnym) bogactwem. Na przestrzeni dziejów postrzeganie bezpieczeństwa człowieka ulegało znacznym modyfikacjom, jednak analizując przestrzeń historyczną przez pryzmat ujęcia komparatystycznego, można zauważyć pewną dominującą prawidłowość. Ogólnie pojęta przednowoczesność od zarania dziejów do okresu Oświecenia charakteryzuje się przede wszystkim dążnością do przekraczania kolejnych barier „stawianych” człowiekowi przez przyrodę. Kształtowanie bezpieczeństwa w przednowoczesności miało charakter stopniowego uwalniania się od więzów natury i poprzez przewycięzanie zachodzących w niej procesów, przejmowanie nad nią władzy. Okres nowoczesności od końca XVIII w. do połowy XX w. obrazuje stan względnej równowagi, osiągnięty dzięki dynamicznemu rozwojowi nauki. Z kolei postnowoczesność od połowy XX wieku do dzisiaj charakteryzuje się przewagą kultury nad naturą, co w konsekwencji spowodowało zupełną rekonfigurację myślenia o bezpieczeństwie, niejako uwalniania się od więzów przyrody, ale poszukiwania metod jej ochrony.

Powyższe naturalistyczne ujęcie stanowi fundament poznawania uwarunkowań życia człowieka definiowanego jako podmiot bezpieczny bądź zagrożony w obrębie ogólnej teleologii bezpieczeństwa, tj. rozumienia celów, jakie przyświecały mu w toku osiągania pożądanego stanu bycia w przestrzeni przyrodniczej, społecznej i kulturowej. Filozoficzna myśl starożytnej Grecji dostarcza wielu narracyjnych koncepcji bezpiecznego bycia człowieka w owych przestrzeniach. Są to, idąc za semantyczną refleksją Lyotarda¹, wielkie narracje (powieści) ukierunkowane na kształtowanie godnej formy trwania człowieka².

Analizując przednowoczesność, warto odnieść się do kryterium nowoczesności, jako swoistej epoki odniesienia do dalszych retrospekcyjnych i prospekcyjnych analiz³. Czasowa i esencjonalna

¹ J.F. Lyotard, *Kondycja ponowoczesna*, Warszawa 1997, s. 19.

² K. Drabik, *Poczucie bezpieczeństwa człowieka w dobie upadku „wielkich narracji”*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań*, red. K. Drabik, M. Żyła, Warszawa 2017, s. 58-77.

³ Pojęcie nowoczesności nie jest znaczeniowo homogeniczne. Dotyczy wszelkich przemian cywilizacyjnych w obszarze kultury, architektury, literatury, nauki, teorii państwa, koncepcji społecznych, sposobów egzystencji, postaw, zachowań i działań. No-

lokacja nowoczesności, usytuowanie jej pośrodku dwóch obszarów charakteryzowanych przez przedrostki *przed* i *po*, jest o tyle istotna, że pozwala na różnicowanie dwóch skrajnych czasowo kulturowych przestrzeni. Zdefiniowanie oraz identyfikacja desygnatów pojęcia nowoczesność stanie się jednocześnie podstawą do znalezienia *differentiam specificam* (różnicy gatunkowej) definiującej przednowoczesność, ale w głównej mierze współczesną ponowoczesność. Niemiecki socjolog Ulrich Beck w latach osiemdziesiątych XX wieku przedłożył socjologiczną analizę przemian społecznych na tle procesów industrializacji, upadku społeczeństwa stanowego na rzecz powstania społeczeństwa klasowego i dalej postnowoczesnych procesów indywidualizacyjnych. Przy czym osobliwym kryterium opisu jest epoka industrialna, do której można odnieść następujące po sobie etapy zmian nie tylko w samej strukturze społeczeństw, ale także w kulturze, obyczajowości, sposobach postrzegania siebie i innych. Nowoczesność wykroczyła poza wielowiekowe struktury skostniałego feudalizmu, dominacji mikrojednostek ekonomicznych, stosunków stanowych i zasady strukturalnego elitaryzmu. Nowoczesność stała się areną społecznej emancypacji. Co ważne, zapoczątkowała ideę społecznej świadomości, tożsamości zbiorowej, dążenia do realizacji celów według wypracowanych kolektywnie mechanizmów działania. Sztywne struktury społeczne, teologicznie i ideologicznie legitymizujące pozycję i rolę konkretnego człowieka stopniowo ustępowały na rzecz zbiorowej i jednostkowej emancypacji w oparciu o wspólnotową identyfikację, których przykładem była powszechna i cechująca się masowością industrializacja⁴. Substytutem etyki szczęścia stała się technika bezpieczeństwa. Greckie *kalos kai agathos* ustąpiło miejsca współczesnej

wczesność jest jednym z progów cywilizacyjnych charakteryzujących się dynamicznymi zmianami społecznymi, a ściślej rekonfiguracją struktur społecznych, politycznych (państwa narodowe), ekonomicznych, rewolucją industrialną. Zdaniem J. Habermasa różnica tkwiąca pomiędzy starożytnością a nowożytnością, wprowadzającą ludzkość do nowoczesności jest ewolucja od etyki godnego życia do praktyki fizycznego przetrwania. „Jeśli teoretycznie zasadnym punktem wyjścia dla starożytnych było zagadnienie, w jaki sposób ludzie mogą praktycznie sprostać naturalnemu porządkowi, to narzuconym przez praktykę punktem wyjścia dla nowożytnych jest pytanie, jak ludzie mogą technicznie przezwyciężyć zagrażające im naturalne zło”. J. Habermas, *Teoria i praktyka*, Warszawa 1983, s. 77. Wobec powyższego ścieżkę postępu determinuje przejście od etyki godnego życia (szczęścia) do praktyki przetrwania w oparciu o artefakty nowoczesnej techniki.

⁴ Cf. U. Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main 1986.

stechnicyzowanej strategii przetrwania. Idealizm znalazł swoje odbicie w prakseologicznym realizmie.

Wracając do dziejowego przełomu, jakim była nowoczesność generowana przez rozwój epoki industrialnej, warto zaakcentować kryterialny charakter tego okresu jako fazy przejściowej pomiędzy przednowoczesnością i ponowoczesnością. Zarysowany wcześniej starożytny czy później feudalny porządek społeczny charakteryzował się trwałością zhierarchizowanych struktur, ścisłym podziałem pozycji i ról społecznych. Warstwy najniższe związane były z kulturą materialną, warstwy wyższe pretendowały do kultury niematerialnej (sztuki, polityki, nauki).

Platońska koncepcja sprawiedliwego państwa

Przykładem ścisłego porządku hierarchicznego społeczeństwa jest koncepcja państwa Platona. Strukturę platońskiego *polis* tworzą trzy warstwy społeczne – na czele państwa stoją cechujący się mądrością filozofowie, strażnicy są wyspecjalizowani w obronie państwa, a najniższą warstwę stanowią rolnicy i rzemieślnicy, którzy wytwarzają dobra materialne na rzecz pozostałych grup. Warstwy społeczne są wyspecjalizowane w realizacji przypisanych im celów. Taki porządek społeczny sankcjonowany jest przez główną cnotę – sprawiedliwość. Zdaniem Platona esencja sprawiedliwości tkwi w społecznej funkcjonalności poszczególnych warstw. Każda jednostka powinna wykonywać to, co najlepiej potrafi w okowach społecznej stratyfikacji. Platon wątek ten wielokrotnie uwypukla w swoim dziele *Państwo*: „Jeżeli chodzi o dzielność państwa, to będzie walka i zawody; z jednej strony jego mądrość i rozważa, i męstwo, a z drugiej zdolność do tego, żeby każdy w nim, będąc jedną jednostką, robił swoje”⁵.

Platońska prakseologia społeczna ukazuje wagę idei państwa doskonałego w jego holistycznym ujęciu. Znaczenie wartościujące ma państwo jako cały organizm polityczny, w którym poszczególne elementy (warstwy społeczne) spełniają swoje określone funkcje. Dobrze urządzone państwo nie jest jednak dobrym miejscem do afirmacji jednostki. Jest ona raczej sprowadzona do instrumentalnej funkcji działania na rzecz dobra całości. Teoretyczna idea państwa miała być egzemplifikacją szczęśliwego życia w warunkach normatywnego porządku. Teoretyczną podwalinę pod koncepcję państwa Platona sta-

⁵ Platon, *Państwo*, Kęty 2003, s. 133.

nowi jego teoria idei, które są prawdziwym bytem-wzorcem. Doskonałość idei wyznacza cel postaw, zachowań i aktywności człowieka. Przeciwnością doskonałego świata idei jest świat kreowany przez niedoskonałego człowieka. Zatem idea stanowi teleologicznie uwarunkowany wzorzec, a jednocześnie fundament metanarracji, zasady słuszności w nadawaniu kształtu ludzkiej egzystencji. Człowiek dobry to ten, który dąży warunkowanej przez ideę doskonałości. Ona nadaje sens i wartość podejmowanym egzystencjalnym wysiłkom. Idea dobra jest jednocześnie początkiem i celem. Ona stanowi rdzeń bytu człowieka. Mimo iż człowiek jest niedoskonałym odbiciem idei, to jego społeczna i moralna powinność polega na zbliżaniu się do niej. Świat idei jest realnym bytem-wzorcem, jest wieczny i niezmienny, świat człowieka jest skończony i zmienny. Powyższy pogląd Platon wypunktował w następującej konstatacji: „Otóż według mego zdania należy przede wszystkim rozróżnić te dwie rzeczy. Coś, co istnieje wiecznie a powstania nie ma, i coś, co powstaje zawsze, a nie istnieje nigdy. Jedno rozumem, który ujmuje ściśle, uchwycić można jako zawsze takie same, drugie mniemaniem z pomocą spostrzeżeń nieściśłych daje się uchwycić jako coś, co powstaje i ginie, a w rzeczywistości nie istnieje nigdy”⁶.

Rozum jest odbiciem stałości i doskonałości, zmysły zaś użyteczne są do poznania świata zmiennego, tymczasowego i niedoskonałego. Doskonałość idei dobra stanowi punkt wyjścia, jest swoistą metanarracją, której zastosowanie nie ogranicza się do określonych teorii filozoficznych czy treści przekazywanych przez artystów. Owa idea determinuje zarówno jednostkę, jak i każdą strukturę społeczną i polityczną. W tym ujęciu trafną wydaje się konstatacja, iż idea dobra, stojąca na szczycie zhierarchizowanego porządku idei, jest *in expressis verbis* zracjonalizowaną metanarracją, łączącą teorię i praktykę życia człowieka. Doskonałość i jednocześnie atrybut kryterialności platońskiego świata idei stanowi pewną nadbudowę ściśle zdefiniowanego przez kulturę społecznego funkcjonalizmu *polis*. Idea *in sensu largo* jako wzorzec wyznacza ogólny cel ludzkiej aktywności nakierowanej na osiągnięcie dobra, przy czym *in sensu stricto* każda jednostka zależnie od przypisanej pozycji społecznej osiąga to dobro nieco inaczej, to znaczy zgodnie z przypisaną rolą społeczną z pomocą adekwatnych metod i środków. W platońskim systemie społecznym występuje bardzo ograniczony zbiór alternatyw, a cnota spr-

⁶ Platon, *Dialogi*, t. 2, Kęty 1999, s. 28.

wiedliwości w aspekcie jednostkowym bazuje na harmonizacji (uporządkowaniu) duszy rozumnej, popędliwej i pożądlivej. W aspekcie politycznym opiera się na harmonizacji warstw społecznych: filozofów (władców), strażników (żołnierzy) i rzemieślników (rolników). Owa jednostkowa i społeczna (polityczna) harmonizacja wyznacza oś metanarracyjnej koncepcji Platona.

Warto podkreślić, że koncepcja państwa Platona nie jest czysto abstrakcyjnym wytworem pozbawionym realnych podstaw. Została wywiedziona ze struktury greckiej *polis*, charakteryzującej się zhierarchizowanym porządkiem społecznym. Tylko wolni obywatele *polis* mają prawa polityczne, pozostałe warstwy społeczne zajmują się tym, do czego zostały zobligowane przez prawodawstwo i obyczajowość płynącą z konwencji greckiej kultury.

Hierarchiczność społeczna jako przestrzeń lokacji człowieka bezpiecznego

Hierarchiczność społeczna w starożytnej Grecji jest legitymizowana przez prawa natury. Na przykład Arystoteles wywodzi porządek społeczny z porządku świata zwierząt: „oswojone zwierzęta są bowiem z natury lepsze od dzikich, a dla nich wszystkich korzystniejszą rzeczą jest służyć człowiekowi, bo w ten sposób chronią się przed zniszczeniem. Tak jest również z rodzajem męskim i żeńskim, z których pierwszy jest z natury silniejszy, drugi słabszy; toteż ten panuje, a tamten mu podlega. W taki sam sposób muszą się układać wzajemne stosunki u wszystkich ludzi w ogóle”⁷. Płynącym z natury kryterium stratyfikacji społecznej jest rozum, który nie przysługuje wszystkim ludziom. „Z natury bowiem jest niewolnikiem ten, kto może być własnością drugiego i kto o tyle ma związek z rozumem, że go spostrzega u innych, ale sam go nie posiada”⁸. Społeczny realizm zakorzeniony jest w teleologicznie uformowanej naturze. Doskonałość natury nadaje formę strukturze społecznej *polis* i legitymizuje jego sferę normatywną. Zakładając tezę o doskonałości i racjonalności natury trudno podważać wywiedziony z niej porządek społeczny. W starożytności racjonalność była warunkiem *sine qua non* szczęścia. Cnotą jest wiedza, zatem cnota jest podstawą struktury społecznej i dobrze urządzonego państwa. Zdaniem Arystotelesa nie każdy człowiek na wzór hierarchii zwierząt w naturze posiada rozum, co uza-

⁷ Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2008, s. 30-31.

⁸ Ibidem.

sadnia najniższą pozycję społeczną niewolnika. Zarówno niewolnictwo i patriarchalizm uzasadnione są przez rozumność natury.

Spoleczna, etyczna i polityczna kultura starożytności sankcjonowane są przez prawa rządzące naturą. Arystoteles stwierdza wprost, „iż pewni ludzie są z natury wolnymi, inni zaś niewolnikami, przy czym stan niewoli jest dla tych drugich zarówno pożyteczny, jak i sprawiedliwy”⁹. Egzemplifikacją natury i tym samym kryterium sprawiedliwości było urodzenie¹⁰. Arystotelesowska logika nadawania znaczenia sprawiedliwego porządku społecznego uzasadniania tezę, że natura warunkuje kulturę. W wiedzy o naturze należy szukać mądrości i szczęścia. „Stalość” struktury i rozwarstwienie społeczne płynęło z „mądrości natury”. Ową mądrość odzwierciedlają cztery przyczyny świata: materialna, formalna, sprawcza i celowa. Materia przez przyczynę sprawczą staje się formą, przy czym ów proces nie zachodzi przypadkowo, podporządkowany jest teleologii natury¹¹.

Struktura społeczna *polis* jest formą polityczną, ukształtowaną przez społeczną materię *zoon politicon* (zwierzę polityczne). Grecki system polityczny i społeczny odpowiada założeniom celowości natury. Z zasady tej żaden element natury nie jest wyłączony. Zatem cel i rozum determinują także kulturę (obyczajowość, moralność i politykę). Każdy mieszkaniec *polis* odgrywał konkretną rolę obywatela, me-tojka, kobiety czy niewolnika. Natura powołała każdego człowieka do wypełniania obowiązków, które z zasady mieściły się w granicach personalnych wyobrażeń o własnej pozycji i roli pełnionej w spo-

⁹ Ibidem.

¹⁰ Pochodzenie i szlachecka genealogia legitymizowała wysoką pozycję w społeczeństwie greckim, o czym wspominał Homer w *Iliadzie*. Maria Osowska uwypukliła ten aspekt stratyfikacyjny: Genealogia zajmuje (...) dużo miejsca, zwłaszcza w *Iliadzie*, gdzie każdego rycerza przedstawia się z wyliczeniem wszystkich jego dostojnych przodków, pośród których często zdarzają się i bogowie. Tak jak ziemiaństwo w Polsce do czasów ostatniej wojny wiedziało, w ramach swojej warstwy kto kogo rodzi, tak rycerze Homera umieli wyliczać nie tylko własnych antenatów”. M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1973, s. 31.

¹¹ Zdaniem Arystotelesa zasada celowości determinuje formę natury. Zdarzenie akcydentalne (przypadek) nie jest czymś autonomicznym i pierwotnym, co może falsyfikować poprawność logiczną zasady celowości. Akcydent wpisany jest w pierwotną zasadę przyczynowości, której materialny fundament stanowi rozum i natura. Powyższa konstatacja wynika z następującej wypowiedzi Arystotelesa: „Ponieważ żaden byt akcydentalny nie jest wcześniejszy od samoistnego, wobec tego żadna przyczyna akcydentalna nie jest wcześniejsza od przyczyny istotnej. Jeżeli zatem traf i przypadek jest przyczyną nieba, wobec tego istnieje inna jeszcze przyczyna od niej wcześniejsza, mianowicie rozum i natura.” Arystoteles, *Metafizyka*, Warszawa 1984, s. 287, 288. Racjonalizm natury jest pierwotną przyczyną nie tylko porządku natury, ale także porządku kultury. Nadaje sens i jednocześnie legitymizuje określony system społeczny i polityczny.

czeństwie. Perspektywa społecznej emancypacji była mocno ograniczona. Każda próba klasowego wyzwolenia byłaby równoważna z podważeniem rozumu i porządku natury. W greckiej kulturze dominuje praktyka teleologicznej doskonałości. Każdy, zgodnie ze swoim miejscem w społeczeństwie, powinien wypełniać swoje obowiązki i zadania życiowe najlepiej jak potrafi. Nie wykraczając poza kulturowo przypisane funkcje, winien doskonalić się w tym do czego został, zgodnie z naturą, przeznaczony. Ów społeczny funkcjonalizm, wsparty przez potęgę racjonalności natury, był sprzężony ze sferą wartości. Wymiarem sprawiedliwości w państwie greckim była, zdaniem Arystotelesa, dzielność etyczna. Cnota sprawiedliwości utkwiona była nie w abstrakcyjnej teorii społecznej, a praktyce doskonalenia się w sztuce życia, takiego, które zostało każdemu celowo „przypisane”. Ponieważ w świecie nic nie dzieje się przypadkowo, również człowiek uczestniczy w teleologii natury w ten sposób, że poprzez swoje działania zarówno w sferze prywatnej, zawodowej i publicznej dąży do samodoskonalenia. Nie jest zatem wyłączony z teleologii szczęścia, a raczej w nią wpisany przez praktykę dążenia do doskonałości. Przy czym dążność do bycia lepszym w tym, co się robi na użytek własny i społeczeństwa, nie wykracza poza sferę społecznie przypisanej funkcjonalności. Synonimem szczęścia była dzielność etyczna, jednak posadowiona w granicach roli pełnionej w zbiorowości politycznej. Ludzka egzystencja w *polis* zgodna była ze społeczną i polityczną narracją, osadzoną w tradycji mitologicznej, etycznej i obyczajowej. Arystoteles podkreśla, że łatwiej osiągnąć szczęście mając do dyspozycji określone dobra zewnętrzne: „Wiele bowiem rzeczy uskutecznią się – jak gdyby za pomocą narzędzi – dzięki przyjaciołom, bogactwu, czy wpływom politycznym; brak natomiast pewnych dóbr, jak np. dobrego urodzenia, udanych dzieci lub urody, maści szczęście”¹².

Filozof wymienia „dobre urodzenie”, bycie przedstawicielem wyższych warstw społecznych pośród zdarzeń sprzyjających szczęściu. Mimo pewnych zewnętrznych ograniczeń każdy może kształtować swoje szczęście stosując zasadę złotego środka w strefie własnych przypisanych przez prawo i tradycję pozycji i ról społecznych. Grecja *polis* była ośrodkiem kultywowania uniwersalnej narracji *ka-*

¹² Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, Warszawa 2008, s. 92.

los kai aghatos (piękny i dobry) będącą powszechną maksymą, swoistym symbolicznym wyznacznikiem dla każdego obywatela *polis*¹³.

Teleologia dobrze urządzonego państwa, w tym gmin oraz rodzin, a także konkretnego obywatela osadzona była zarówno w sferze moralnej, jak i fizycznej. Kształtowanie ciała w połączeniu z moralnością determinowały właściwe kryterium dobrego życia w dobrze urządzonej instytucji rodzinnej, lokalnej i politycznej. To swoisty starożytny przepis na szczęście – sprzężenie fizyczności i moralności kształtowanych w oparciu o cnoty umiarkowania, męstwa, mądrości i sprawiedliwości. Powyższa grecka narracja stanowiła właściwą podstawę do kształtowania postaw, zachowań i działań każdego obywatela *polis*. Była również rodzajem połączenia natury i kultury, ich swoistym uzgodnieniem. Grecy upatrywali harmonii bytu w racjonalności natury i z niej wywodzili kulturę moralną, społeczną i polityczną. Osiąganie pożądanych poziomów fizyczności, moralności i tym samym eudajmonii było ściśle powiązane ze sztuką łączenia obowiązującej teorii z praktyką¹⁴. Niewolnicy i kobiety wypełniały nadane im przez tradycję i kulturę role społeczne, a wolność obywateli *polis* polegała na wypełnianiu powinności zgodnych z ogólną narracją *kalos kai agathos*. Wypełnianie kulturowej powinności miało niekiedy wymiar czysto naturalny. Sokratejska idea cnoty identyfikowanej z wiedzą jest tego najlepszym przykładem. Jeżeli człowiek posiada wiedzę o tym, czym jest sprawiedliwość, to jednocześnie postępuje zgodnie z kryteriami tej sprawiedliwości. Ten skrajny przejaw ludzkiej natury,

¹³ Uniwersalizm etycznej, społecznej i politycznej narracji *polis* znajduje w pewnej mierze swoją falsyfikację w postaci Sokratesa. Ten filozof humanista odważył się przekroczyć granicę obowiązywalności owej narracji by wyartykułować ideę personalnej wolności. Sokrates przez swoją działalność publiczną zrobił wyłom w kulturowym systemie *polis*. Irena Krońska, bazując na ocenie jaką wystawił Sokratesowi Hegel stwierdza: „Heglowski Sokrates jest osobistością „powszechno-dziejową” jak Chrystus, jak Luter. Swoją krytyką rzeczywistości zastanej przyczynił się do narodzin nowego etapu dziejów. Przeciw obiektywnej moralności swoich czasów, której realizacją była ateńska *polis*, wystąpił w imię indywidualnej samowiedzy, w imię nieograniczonej wolności jednostki do nieuznawania za prawdziwe i etyczne niczego, co nie jest takim dla niej”. I. Krońska, *Sokrates*, Warszawa 1989, s. 122. Sokrates, dokonując krytyki kulturowego uniwersalizmu *polis*, zapowiedział nadejście nowej epoki, niezależnie od tego, w jakiej roli wyjątkowej dziejowej jednostki umieścił go Hegel. Należy stwierdzić, że „sokratejski wyjątek” uzasadnił ogólną prawidłowość oddziaływania kulturowych ściśle określonych standardów w społeczeństwie *polis*.

¹⁴ Wyraźnym odzwierciedleniem greckiego sposobu łączenia teorii z praktyką jest głoszony przez Sokratesa intelektualizm etyczny. Zdaniem greckiego filozofa cnota jest wiedzą, zatem ten, kto posiada wiedzę jest dobry. „Dla Sokratesa cnota nie tylko jest niemożliwa bez wiedzy, lecz jest z wiedzą tożsama. Cnota jest wiedzą, a wiedza jest cnotą”, *Ibidem*, s. 99.

przejawiającej się w praktyce życia społecznego potwierdza zarysowaną wyżej tezę o obowiązywalności w kulturze starożytnych Greków uniwersalnej kulturowej narracji, wywiedzionej z fundamentalnego sprzężenia, monistycznego pojmowania dwóch wymiarów rzeczywistości natury i kultury.

Natura jako główny filar bezpieczeństwa

Jaskrawym przykładem starożytnej kulturowej metanarracji jest etyka stoicka. Człowiek stanowi integralną część przyrody, której naczelnym atrybutem jest pierwiastek czynny (*pneuma*). To esencja wszystkich rzeczy, warunkująca ich rozumną i celową naturę. U człowieka *pneuma* wykracza poza, charakterystyczną dla innych bytów, funkcję użyteczną i jest wolą rozumną, otwierając przed nim wrota moralności. Tadeusz Ślipko podkreśla, że według Stoików „wola rozumna określa właściwą naturę człowieka, za pośrednictwem której człowiek uczestniczy w naturze wszechświata i zostaje poddany rządzącym im prawom. Człowiek kierując się tymi prawami, sprawia, że rozum świata (*pneuma*) staje się zasadą jego postępowania, jak też podstawą obowiązujących go ocen i norm”¹⁵. Rozum natury jest rozumem człowieka w postaci wolicjonalnej, bardziej wyrafinowanej, opartej na wolności kształtowania siebie, ale w zgodności z teleologią rozumnej natury. Człowiek może kierować samym sobą, „może kształtować swoje własne życie, zgodnie z prawami najwyższego Rozumu”¹⁶. Ludzka racjonalność przewyższa ograniczenia rozumności „bytu w sobie”, jednocześnie nie jest wyabstrahowana z ogólnych praw rozumu przyrody. Mimo pewnej specyfiki człowiek nadal pozostaje w kręgu rozumu natury i podlega jego prawom. Nie należy zatem nie tylko postępować wbrew naturze, ale w pełni się z nią identyfikować. Należy „żyć zgodnie z naturą”, ponieważ ona jest miernikiem doskonałości. Powyższe założenie stoików znajduje swoje odbicie w słowach Diogenesa Laertiosa: „Doskonałe dobro stoicy nazywają pięknem z tej przyczyny, że przysługuje mu najwyższa symetria wymagana przez naturę czy też doskonała harmonia”¹⁷.

Owa symetria pełni rolę stoickiej egzystencjalnej metanarracji i sytuuje człowieka w okowach władzy rozumu natury. Wolność woli ograniczona jest przez naturalną metaracjonalność, z której czerpane

¹⁵ T. Ślipko, *Historia etyki*, Kraków 2010, s. 31.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1984, s. 415.

są kryteria słuszności w sferze duchowej, społecznej i politycznej. Filarami stoickiej metanarracji był monizm i finalizm. Z jednej strony świat jest materialny, a zarazem przenika go boska *pneuma*, z drugiej strony procesy zachodzące w świecie nie są przypadkowe i chaotyczne, a wpisane są w ogólny dziejowy, wewnętrznie spójny porządek. Materia w połączeniu z rozumem podlega prawom celowości i zasadności procesów zachodzących w przyrodzie. Stoicy w ten sposób odwołują się do heraklitejskiego logosu – rozumu kosmicznego nadającego procesom i zjawiskom charakter logiczny i konieczny. Wywodzenie sensu przemian w świecie z połączenia materii i rozumu ma przede wszystkim wymiar antropologiczny. Kształt świata implikuje położenie człowieka w każdym wymiarze jednostkowym, społecznym, politycznym, kulturowym. Boska *pneuma*, której znaczne zagęszczenie występuje w człowieku, określa jego miejsce w ogólnym *logos*. Zatem człowiek jest koniecznym elementem racjonalności bytu. Nie jest on zatem wyizolowany ze świata i nie ma też zdolności do jego dowolnego kształtowania. Wręcz przeciwnie zakres jego możliwych aktywności zostaje zredukowany do konieczności uczestniczenia w ogólnoświatowym *logosie*. Przejawia się to w tym, że aby osiągnąć szczęście należy postępować zgodnie z prawami natury. Rozum zatem nie jest li tylko osobniczym atrybutem człowieka, jest domeną przyrody, której z kolei jest on elementem. Nie ma on monopolu na to, by być główną przyczyną zmienności świata. Raczej jego rola sprowadza się do permanentnego poszukiwania zgodności bytu jednostkowego z bytem społecznym i bytem przyrody. U stoików platoński świat idei znalazł swój substytut w świecie przenikniętym przez boski rozum, a ściślej przez pierwiastek czynny – *pneumę*. Obie koncepcje generują wyidealizowany metanarracyjny wzorzec, charakteryzujący się w aspekcie teoretycznym logiczną spójnością, w aspekcie praktycznym aksjologicznie uzasadnioną koniecznością. Szczęście można osiągnąć poprzez kształtowanie postaw i zachowań spójnych z wyidealizowanym wzorcem idei czy rozumnej natury. Stoicka metanarracja zawęziła aktywności człowieka ze sfery zewnętrznej do sfery wewnętrznej. Skoro nie można zmienić porządku natury, można modyfikować siebie, oczywiście nie w dowolny sposób, ale ściśle z porządkiem *logosu*. Ów porządek ma wymiar aksjologiczny, a ściślej etyczny. Rozumna natura jest dobra, zatem człowiek chcąc osiągnąć szczęście musi kształtować siebie w taki sposób, aby w najwyższym stopniu harmonizować siebie w stosunku do tej natury. Stoicka me-

tanarracja rozumnej natury wyznacza granice ludzkiej wolności. Wolność jest skorelowana z działaniem zgodnym z naturą. Każdy rodzaj działania ma jakąś swoją naturę i wpleciony jest w zasadę rozumnej konieczności. Realna wolność człowieka zostaje zredukowana do wewnętrznych wysiłków ukierunkowanych na wyzbycie się wszelkich afektów, które dysharmonizują człowieka w stosunku do rozumnej i dobrej natury. Stoicy uznali, że najdoskonalszą zasadą jaką człowiek winien się kierować, jednocześnie poszukując harmonii ze światem zewnętrznym jest *apatia*. Skoro wszystko co dzieje się w świecie, również w świecie bytów społecznych jest konieczne, to nie należy tego zmieniać. „(...) Mędrzec nie powinien się nawet smuć z powodu cudzego zła. Nie może być mowy o współczuciu, bowiem cokolwiek się dzieje, jest konieczne, rozumne. Mędrzec powinien zachować spokój”¹⁸.

Stoicka koncepcja człowieka i jego miejsca w świecie stanowi swoiste metanarracyjne apogeum, redukując jego działania do sfery wewnętrznej, które mają charakter korygujący w kierunku utrzymania biernej postawy wobec tego, co zewnętrzne i jednocześnie konieczne. W tym ujęciu wolność sprowadza się do samokontroli w zachowaniu jednostkowej bierności wobec nieprzypadkowych zdarzeń. Należy podkreślić, że zasada *apatii* nie jest efektem walki człowieka o zachowanie harmonii (zgodności) z naturą, jest raczej częścią tej natury. Zgodnie z wyżej wyartykułowaną tezą, człowiek nie jest wyizolowany ze świata, a stanowi jego integralną część. Zatem *apatia* jest zasadą zgodną z rozumem świata. Zakładając jednak, że człowiek jest istotą zdolną do aktów dezintegracyjnych, aby być szczęśliwym musi na każdym etapie swojego ontogenetycznego rozwoju dążyć do osiągnięcia *apatii*, a przez to wzmacniania swojej spójności z rozumną naturą¹⁹.

Grecki stoicyzm uformował filozoficzne poglądy cesarza-filozofa Marka Aureliusza, którego przekonania ugruntowane zostały przez ideę jedności świata. Transcendencja, substancja, cnota i prawda stanowią oś natury, są ze sobą ściśle skorelowane. Człowiek jest inte-

¹⁸ W. Tyburski, A. Wachowiak, R. Wiśniewski, *Historia filozofii i etyki do współczesności*, Toruń 2002, s. 106.

¹⁹ Diogenes Laertios wskazuje na deprawacyjną naturę człowieka, który zgodnie z koncepcją życia stoików powinien dokonywać autokorekty i wewnętrznego umacniania się w *apatii*: „Rozumne stworzenie deprawuje się czasem pod wpływem niszczących czynników oddziałujących z zewnątrz, a czasem pod wpływem nauk swych towarzyszy, natura natomiast nigdy nie daje podnieć do deprawacji”. D. Laertios, *Żywoty i poglądy...*, s. 410.

gralnym elementem światowego zjednoczonego uniwersum oraz jest częścią rozumu natury: „Istoty rozumnej to samo działanie jest zgodne z prawami natury i rozumne”²⁰. Zatem warunki społeczne i polityczne, jakie ludzie kształtują nie mają charakteru akcydentalnego, a wprost wynikają z praw natury, z kosmologicznego porządku rozumu. System polityczny, czy to republikański, czy monarchiczny, zhierarchizowana struktura społeczna, legitymizująca niewolnictwo, będzie odbiciem porządku rozumu natury.

Stoicyzm usankcjonował naturalistyczny narracyjny redukcjonizm akcentujący egzystencjalną postawę bierności (*apátheia*). Zasada braku ingerencji w naturalne procesy i zjawiska „zamknęła” człowieka w przestrzeni *logos* i wyznaczyła mu standardy życia oparte na wzmacnianiu permanentnej zgodności z tym co rozumne, a zarazem dobre. Ingerencja w naturalny stan rzeczy jest objawem dezintegracyjnej rekonfiguracji otoczenia. Każda jednostkowa próba zmiany naturalistycznego *status quo* prowadzi do niepożądanych skutków, wynikających ze zgubnej konfrontacji jednostki z rozumną naturą. Skoro nic w świecie bytów przyrody nie jest przypadkowe, nie jest również takie w świecie bytów społecznych. Oba te światy są ze sobą ściśle powiązane przez tę samą energię (*pneumę*), mimo, że w świecie człowieka występuje znaczne zagęszczenie tej energii. Stoicka narracja *logosu* wypukla redukcjonistyczny obraz człowieka biernego, którego ekspresja sprowadzona jest do ciągłego kontrolowania zgodności jednostkowej egzystencji z zasadami rozumu natury.

Wnioski

Wybrane koncepcje greckiej myśli filozoficznej stanowią właściwy epoce przykład postrzegania człowieka przez pryzmat rozumienia atrybutów jego bytu w określonych uwarunkowaniach natury, społeczeństwa i kultury. Charakterystyczne dla greckiej myśli filozoficznej jest projektowanie uniwersalistycznych koncepcji szczęścia, a co za tym idzie we współczesnym rozumieniu koncepcji bezpieczeństwa. W wielu aspektach grecka myśl irenologiczna i polemologiczna, a także refleksja nad porządkiem społecznym w odniesieniu do współczesnych uwarunkowań kulturowych nie straciły na swojej aktualności, a wręcz inspirują do oceny skutków rozwoju cywilizacyjnego na bezpieczeństwo człowieka w epoce postnowoczesnej.

²⁰ M. Aureliusz, *Rozmyślania*, Gliwice 2022, s. 11.

Bibliografia / References

- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, Warszawa 2008.
- Arystoteles, *Metafizyka*, Warszawa 1984.
- Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2008.
- Aureliusz M., *Rozmyślania*, Gliwice 2022.
- Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main 1986.
- Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1984.
- Drabik K., *Poczucie bezpieczeństwa człowieka w dobie upadku „wielkich narracji”*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań*, red. K. Drabik, M. Żyła, Warszawa 2017.
- Habermas J., *Teoria i praktyka*, Warszawa 1983.
- Krońska I., *Sokrates*, Warszawa 1989.
- Lyotard J. F., *Kondycja ponowoczesna*, Warszawa 1997.
- Ossowska M., *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1973.
- Platon, *Państwo*, Kęty 2003.
- Platon, *Dialogi*, t. 2, Kęty 1999.
- Ślipko T., *Historia etyki*, Kraków 2010.
- Tyburski W., Wachowiak A., Wiśniewski R., *Historia filozofii i etyki do współczesności*, Toruń 2002.

Wojciech KrasieńskiORCID: 0000-0003-4041-2598
wojciech.krasinski85@gmail.comUniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Sztuczna inteligencja w ochronie ludności w Polsce – możliwości i perspektywy wykorzystania

Artificial intelligence in civil protection in Poland – possibilities
and prospects of use

DOI: 10.34739/doc.2024.21.02

Abstrakt: W artykule omówiono możliwości i perspektywy wykorzystania sztucznej inteligencji w ochronie ludności w Polsce. Odniesiono się do istoty ochrony ludności w Polsce. Przedstawiono możliwości sztucznej inteligencji w rozwiązywaniu problemów w ochronie ludności skupiając się przede wszystkim na racjonalności działania, analizie danych i możliwości podejmowania na tej podstawie skutecznych decyzji. W dalszych treściach artykułu opisano pierwsze doświadczenia, które można wykorzystać i perspektywy w tym zakresie. W podsumowaniu zwrócono uwagę na możliwości, które otwierają się dla wykorzystania sztucznej inteligencji w ochronie ludności w Polsce.

Słowa kluczowe: ochrona ludności, zarządzanie kryzysowe, sztuczna inteligencja, nowoczesne technologie

Abstract: The article discusses the possibilities and prospects of using artificial intelligence in civil protection in Poland. Reference was made to the essence of civil protection in Poland. The possibilities of artificial intelligence in solving problems in civil protection were presented, focusing primarily on rationality of action, data analysis and the possibility of making effective decisions on this basis. The further content of the article describes the first experiences that can be as well as used and prospects in this area. In the summary, attention was drawn to the opportunities open to the use of artificial intelligence in civil protection in Poland.

Keywords: civil protection, crisis management, artificial intelligence, modern technologies

Istota ochrony ludności w Polsce

Zagrożenia dla życia i zdrowia, mające swoje źródło w działaniach człowieka albo w siłach natury, wymuszają na państwie orga-

nizowanie ochronnych systemów bezpieczeństwa¹. Ochrona ludności w Polsce nie doczekała się jak dotąd oddzielnego uregulowania prawnego, ale o jej ważności świadczy fakt, że odwołania do niej można znaleźć w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej². Zgodnie z jej zapisami obowiązkiem państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa swoim obywatelom, w tym ochrony życia³. Ponadto bezpośrednio odniesienia do ochrony ludności są zawarte w ustawie o obronie Ojczyzny⁴ (wcześniej także w ustawie o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej⁵) oraz w ustawie o zarządzaniu kryzysowym⁶. Odwołania do ochrony ludności znajdziemy także w aktach regulujących ogólnie pojęte ratownictwo, takich jak np. ustawa o Państwowej Straży Pożarnej⁷, ustawa o ochronie przeciwpożarowej⁸, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego⁹ i ustawa o Państwowym Ratownictwie Medycznym¹⁰. Do 2022 r. (do wejścia w życie ustawy o obronie Ojczyzny¹¹) temat ochrony ludności usankcjonowany był także w przepisach stanowiących o obronie cywilnej. Mowa tutaj przede wszystkim o ustawie o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej¹² oraz rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2002 roku w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw,

¹ W. Krasiński, *Ochrona ludności w Polsce w czasie pokoju po 2007 r.*, rozprawa doktorska mps, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2022, s. 9.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.

³ Ibidem, art. 5, art. 38.

⁴ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz.U. 2022, poz. 2305 z późn. zm., art. 30, ust. 2, pkt. 5.

⁵ Ustawa z 21 listopada 1967 r. o powszechnym o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2021, poz. 372 z późn. zm. – akt utracił moc.

⁶ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2023, poz. 122, art. 134, ust. 1.

⁷ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej, Dz.U. 2022, poz. 1969 z późn. zm., art. 1, ust. 2.

⁸ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz.U. 2022, poz. 2057 z późn. zm., art. 1, pkt. 2.

⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 września 2021 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, Dz.U. 2021, poz. 1737.

¹⁰ Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz.U. 2023, poz. 1541 z późn. zm.

¹¹ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny...

¹² Ustawa z 21 listopada 1967 r. o powszechnym...

powiatów i gmin¹³. Aktualnie w tym zakresie zadania wynikają z I i II Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich¹⁴.

Ochrona ludności w obowiązujących regulacjach prawnych ma więc swoje odniesienie do systemów zarządzania kryzysowego, ratowniczych i, w najmniejszym zakresie, obrony cywilnej. Systemów, których struktury mają obowiązek ze sobą współpracować w celu sprawnej ochrony życia i zdrowia ludzi, jak również mienia, środowiska i dóbr dziedzictwa kulturowego. Na uwadze należy mieć też fakt, że rolę jednostek wykonawczych ochrony ludności w Polsce sprawują głównie podmioty Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (KSRG), policja, jednostki Państwowego Ratownictwa Medycznego, Straż Graniczna oraz inne właściwe w tych sprawach państwowe urzędy, agencje, inspekcje, straże i służby¹⁵. KSRG zorganizowano głównie na bazie Państwowej Straży Pożarnej (PSP) i w mniejszym stopniu Ochotniczych Straży Pożarnych w gminach¹⁶. To domeną PSP jest ochrona życia, zdrowia, mienia, środowiska przed pożarami, klęskami żywiołowymi bądź innymi miejscowymi zagrożeniami¹⁷. Rola wiodąca PSP w ochronie ludności w Polsce wynika przede wszystkim ze specjalistycznego sprzętu, wiedzy, doświadczenia i umiejętności, jakimi dysponują pracownicy tej formacji¹⁸.

Od lat trwają też prace w zakresie ustawowego uregulowania ochrony ludności ustawą kompleksową, w której mają znaleźć się zapisy określające m.in.: pojęcie ochrony ludności; zasady organizacji i funkcjonowania ochrony ludności oraz zadania z nią związane; organy właściwe w zakresie ochrony ludności oraz inne podmioty realizujące zadania w tym obszarze. Powstają kolejne wersje projektów

¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw, powiatów i gmin, Dz.U. 2002, nr 96, poz. 850 – akt utracił moc.

¹⁴ I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175, art. 61; II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Ibidem.

¹⁵ K. Sienkiewicz-Małyjurek, F.R. Krynojewski, *Zarządzanie kryzysowe w administracji publicznej*, Warszawa 2010, s. 51.

¹⁶ A.J. Włodarski, *Współdziałania międzyorganizacyjne w ochronie ludności (ujęcie retrospektywne)*, Warszawa 2018, s. 66.

¹⁷ Ibidem; B. Michailiuk, *Miejsce ochrony ludności i ratownictwa w systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Zeszyty Naukowe WSEI, Seria: Administracja” 2015, nr 1, s. 285.

¹⁸ Cf. P. Gromek, *Państwowa Straż Pożarna a zarządzanie kryzysowe. Ujęcie strukturalne*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej w Warszawie” 2017, nr 3, s. 32.

ustaw o ochronie ludności (co ciekawe, każdy z nich odmiennie definiuje ochronę ludności) i na tym aktualnie proces uchwalania prawa się kończy. Od 2009 r. opracowano pięć projektów ustaw dotyczących ochrony ludności. Z roku 2009¹⁹, 2016²⁰, 2017²¹, 2019²² i 2022²³. Pomijając różniące ich nazwy (w tym projekt ustawy o ochronie ludności, o ochronie ludności i obronie cywilnej) i zapisy szczegółowe, od ponad 10 lat przepisy nie weszły w życie.

Ochrona ludności jest także jednym z podstawowych obowiązków państw Unii Europejskiej. Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej wprowadziły Unijny Mechanizm Ochrony Ludności w celu zapobiegania klęskom żywiołowym lub katastrofom spowodowanym przez człowieka, reagowaniu w przypadku ich wystąpienia oraz ochrony przed nimi²⁴. Akcesja Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. *de facto* wymusza na naszym kraju działanie systemów na wypadek konieczności podjęcia działań związanych z koniecznością ochrony życia i zdrowia ludzi oraz ich mienia i środowiska w naszym kraju oraz w którymś z państw członkowskich²⁵.

Cechy AI, które można wykorzystać w ochronie ludności

Sztuczna inteligencja (artificial intelligence – AI) to działania maszyny (komputera) zdefiniowane przez człowieka i nakierowane na rozwiązywanie problemów. Komputer musi mieć stworzony plan, w ramach którego podejmuje decyzje na podstawie procesu wnioskowania, opierającego się na wiedzy, którą ma w pamięci. Żeby wiedzę posiadał musi umieć się uczyć. Sztuczna inteligencja ma więc działać na wzór ludzkiego mózgu. Obecnie stosowane algorytmy, działające jak sieci neuronowe ludzkiego mózgu (cyfrowy mózg) mają w porównaniu z nim pewne ograniczenia, ale są stale doskonalone, aby jeszcze sprawniej obliczać prawdopodobieństwo i podawać jasne odpo-

¹⁹ Projekt ustawy o ochronie ludności, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, 2 maja 2009 r., mps.

²⁰ Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, 14 marca 2016 r., mps.

²¹ Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej z 29 grudnia 2017 r., mps.

²² Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej z dnia 2 lipca 2019 r., mps.

²³ Projekt ustawy o ochronie ludności z czerwca 2022 r., mps.

²⁴ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR1313/2013/EU z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności, Dz.U. UE. L.2013. 347.924; Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana), Dz.U. UE, C 326/47, XXIII, art. 196, ust.1.

²⁵ W. Krasiński, *Unmanned Aircraft Systems in Crisis Management in Poland after 2007*, „Safety and Defence Scientific and Technical Journal” 2020, Vol 6, No 2, s. 42-50.

wiedzi, tak jak w przypadku inteligencji ludzkiej. Dokładnie jak w przypadku mózgu człowieka, który jest już „zaprogramowany” unikatowym kodem DNA i dalej doskonalili się także w procesie uczenia się²⁶.

Terminu sztuczna inteligencja po raz pierwszy użyto w Stanach Zjednoczonych w 1956 r. w czasie konferencji naukowców zorganizowanej przez Johna McCarthy’ego właśnie w kontekście zdolności systemu do prawidłowego interpretowania danych pochodzących z zewnętrznych źródeł, nauki na ich podstawie oraz wykorzystywania tej wiedzy, aby wykonywać określone zadania i osiągać cele²⁷. Ta dwumiesięczna konferencja miała na celu zgromadzenie badaczy zajmujących się teorią automatów i sieciami neuronowymi, zainteresowanych konstruowaniem inteligentnych systemów. To po tej konferencji powstały pierwsze laboratoria AI m.in. w uniwersytetach w Stanford i Massachusetts Institute of Technology²⁸.

Źródła przewagi inteligencji cyfrowej wymienia w swoim opracowaniu Nick Bostrom. Do przewag sprzętowych zalicza prędkość elementów obliczeniowych 7x szybszą od neuronów biologicznych. Prędkość wewnętrzna przesyłu danych to 300 000 000 m/s w porównaniu do ludzkich aksonów 120 m/s. Liczba elementów obliczeniowych jest w zasadzie nieskończona przy nieco poniżej 100 miliardów naturalnych neuronów. Pojemność informacji i jakość jej przechowywania są znacznie większe niż w mózgu biologicznym (ludzka pamięć umożliwia przechowywanie w danym momencie nie więcej niż cztery czy pięć informacji, dodatkowo z ograniczoną pamięcią długotrwałą). Przewagę nad ludzkim umysłem tworzy też niezawodność i długość życia, a także możliwość powiększania o miliony czujników przy niedoskonałym i w niewielkim stopniu modyfikowalnym mózgu ludzkim. Co prawda moc obliczeniowa biologicznego mózgu nadal wypada korzystnie w porównaniu z komputerami cyfrowymi, ale najnowsze maszyny zaczynają już osiągać porównywalny poziom wydajności²⁹. Dość powiedzieć, że programy komputerowe wygrywały w przyszłości z arcymistrzami szachowymi, których poziom wytrenowania mózgu od wieków uznawany jest za ten na najwyższym poziomie. Już w latach 1996-1997 program Deep Blue firmy IBM wygry-

²⁶ Vide. M. Thuczek, *Jak sztuczna inteligencja zmieni twoje życie*, Gliwice 2023, s. 8-9, 19, 26.

²⁷ Cf. N. Bostrom, *Superinteligencja. Scenariusze, strategie, zagrożenia*, Gliwice 2023, s. 25.

²⁸ A. Kisielewicz, *Sztuczna inteligencja i logika*, Warszawa 2015, s. 41.

²⁹ N. Bostrom, *Superinteligencja. Scenariusze...*, s. 96-97.

wał z mistrzem świata tej dyscypliny Garrim Kasparowem³⁰. Bostrom do zalet sztucznej inteligencji zalicza także możliwość dokonywania dowolnie wiele ich wiernych kopii, jednomyślność co do celów („skopiowany ród”) i współdzielenie pamięci na podstawie wymian plikami (w porównaniu do długiego okresu nabywania wiedzy przez mózgi biologiczne)³¹.

Marek Tłuczek, co niezwykle istotne, do zalet sztucznej inteligencji zalicza (w pewnych uwarunkowaniach) nie tylko rozumienie ludzkiej mowy, ale także umiejętność mówienia po ludzku³². Dzięki temu ze sztuczną inteligencją możemy wymieniać informacje używając słów, nie tylko algorytmów. Kwestia ruchów na wzór człowieka (AI w robocie) jest sprawą odrębną. Niemniej jednak na dzień dzisiejszy możemy już mówić o pierwszych autonomicznych pojazdach na ziemi, w powietrzu – autonomicznych dronach czy coraz bardziej w ruchach przypominających człowieka (już nie powolnych i ociążających) humanoidach³³.

Wiele na temat korzystnych cech sztucznej inteligencji możemy też przeczytać u Stuarta Russella i Petera Norviga³⁴. Zwracają oni uwagę chociażby na możliwość: a) głębokiego uczenia się, b) autonomicznego planowania (w tym logistycznego do zarządzania np. ruchem pojazdów) na podstawie wytycznych, c) harmonogramowania problemów w momencie ich zaistnienia, d) interpretowania obrazów, chociaż w tym przypadku jeszcze trudno oczekiwać perfekcji, e) racjonalnego działania, podejmowania w każdej sytuacji najlepszej możliwej decyzji (co chyba najważniejsze z punktu widzenia ochrony ludności)³⁵.

To, czy komputer może myśleć, czy mamy do czynienia z procesem psychofizycznym, czy jedynie z operacyjną sprawnością równoważną ludzkiemu myśleniu jest jeszcze przyczyną zasadniczych nieporozumień w popularnych dyskusjach nad AI. Nie brakuje jednak znawców tematu broniących tezy, że świadomość może pojawić się w komputerze na skutek wykonywania odpowiednio skomplikowanego programu³⁶. Uogólniając, do najkorzystniejszych cech sztucznej inteligencji, które można wykorzystać w ochronie ludności, można

³⁰ J. Męcina, *Od cyfryzacji i robotyzacji do sztucznej inteligencji wyzwania dla gospodarki i rynku pracy*, Warszawa 2023, s. 51.

³¹Cf. N. Bostrom, *Superinteligencja. Scenariusze...*, s. 99-110.

³² M. Tłuczek, *Jak sztuczna...*, s. 100-110.

³³ S. Russell, P. Norvig, *Sztuczna inteligencja. Nowe spojrzenie*, T. 1, Gliwice 2023, s. 47.

³⁴ Ibidem, s. 45-53.

³⁵ Ibidem, s. 45, 48-49, 53.

³⁶ A. Kisielewicz, *Sztuczna inteligencja...*, s. 38.

zaliczyć szybkość przyswajania w zasadzie nieograniczonych ilości wiedzy i uczenia się; możliwość skutecznego podejmowania na tej podstawie trafnych decyzji oraz rozumienia i przetwarzania języka naturalnego.

Sztuczna inteligencja w rozwiązaniach związanych z ochroną ludności

Sztuczna inteligencję można wykorzystać w ochronie ludności w rozwiązaniach związanych z przeciwdziałaniem negatywnym w skutkach zmianom klimatu. W 2018 r. zespół naukowców otrzymał nagrodę Gordona Bella za model głębokiego uczenia, wydobywający z danych klimatycznych informacje zwiastujące ekstremalne zjawiska pogodowe. Opis metod dowodzi, że AI (w tym przypadku superkomputer pracujący z prędkością 10 do potęgi 18 operacji na sekundę) może przewidywać zmiany klimatu i sprawnie im przeciwdziałać³⁷. Doświadczenia ostatnich kilkunastu lat pokazują, że w Polsce coraz częściej mamy do czynienia z ekstremalnymi zjawiskami związanymi z działaniem sił natury. Mowa tutaj chociażby o ekstremalnie silnych wiatrach i wysokich temperaturach, które do tej pory nie miały miejsca³⁸. Raporty ONZ-Zespołu ds. Spraw Zmian Klimatu dowodzą, że są one efektem m.in. zmian klimatu, w tym globalnego ocieplenia³⁹. Nie sposób ocenić, jak takie możliwości („tradycyjne” przewidywanie ekstremalnych zjawisk dla konkretnego miejsca jest niezwykle trudne) usprawniłyby realizację wymagań w ochronie ludności dla zadań związanych z gromadzeniem danych, monitorowaniem i oceną zagrożeń oraz ostrzeganiem i alarmowaniem ludności o zagrożeniach.

W ochronie ludności sztuczna inteligencja może być wsparciem w ostrzeganiu i alarmowaniu nie tylko w przypadku zagrożeń wywołanych zmianami klimatu⁴⁰. Na przykład lokalizacja i słyszalność syren alarmowych pozostawia wiele do życzenia. Pomocne w aspekcie ostrzegania i alarmowania ludności o zagrożeniach wydają się być właśnie nowoczesne technologie. W Ukrainie działa obecnie

³⁷ S. Russell, P. Norvig, *Sztuczna inteligencja...*, s. 49.

³⁸ W. Krasiński, *Unmanned Aircraft...*, s. 46-47.

³⁹ Polska Akademia Nauk, *Pierwsza część raportu IPCC po polsku*, <https://informacje.pan.pl/informacje/materialy-dla-prasy/3476-pierwsza-czesc-raportu-ipcc-po-polsku>, (data dostępu: 24.11.2021); Obserwator, *Zmiana klimatu i jej skutki przyspieszają*, <https://obserwator.imgw.pl/zmiana-klimatu-i-jej-skutki-przyspieszaja> (data dostępu: 21.09.2021).

⁴⁰ A. Kisielewicz, *Sztuczna inteligencja...*, s. 56.

aplikacja eTryvoha (eAlarm), która wysyła powiadomienia na telefon o zagrożeniu w wybranym regionie lub mieście. Dzięki niej ludność otrzymuje sygnał dźwiękowy syreny z aplikacji, gdy w danym mieście lub regionie zostanie ogłoszony alarm lotniczy, zagrożenie atakiem raketowym lub ostrzałem artyleryjskim. Aplikacja posiada możliwość subskrypcji dla kilku miast czy regionów jednocześnie⁴¹. Kolejnym przykładem jest Syria i system wczesnego ostrzegania i alarmowania Sentry. Przewiduje on, kiedy i gdzie nastąpi atak na podstawie danych z wielu źródeł. W tym między innymi z czujników wykrywających dźwięk samolotów wojskowych albo z cywilnych obserwacji startujących czy lecących samolotów nagranych na smartfony przez osoby mieszkające blisko baz lotniczych czy w strefach konfliktów. Wreszcie na podstawie różnego rodzaju informacji z mediów społecznościowych. Sztuczna inteligencja analizuje dane, po czym przewiduje cele lecących samolotów i na kilka minut przed atakiem przekształca je w ostrzeżenia⁴². Mowa tutaj o zagrożeniach czasu wojny, które zapewne przy pewnych uwarunkowaniach można wykorzystać w przeciwdziałaniu zagrożeniom czasu pokoju.

W ochronie ludności sztuczna inteligencja dzięki swoim cechom jest wykorzystywana w szeroko pojętej medycynie. Algorytmy sztucznej inteligencji powoli zaczynają dorównywać lekarzom specjalistom w diagnozowaniu wielu schorzeń. Przegląd przypadków wykazał, że skuteczność AI w tym kontekście jest zasadniczo porównywalna z diagnozami lekarskimi. W 2017 r. dwie medyczne aplikacje oparte o AI zostały dopuszczone do użytku przez amerykańską Agencję Żywności i Leków, rok później 12, w kolejnych latach jeszcze więcej⁴³. Niektórzy naukowcy dowodzą, że na podstawie wielu danych (np. ruchu lotniczego, samochodowego, informacji z forów internetowych czy wizyt w szpitalach) AI potrafiło przewidzieć początek wybuchu pandemii wcześniej, niż wskazywały na to oficjalne informacje chociażby Światowej Organizacji Zdrowia. Może to okazać się nieoczone w zmaganiach z chorobą w kontekście np. przygotowania odpowiedniej ilości sprzętu medycznego i zasobów ludzkich. W końcu AI (chatboty) mogą być wykorzystywane w walce z pandemią w bezpośrednim kontakcie z pacjentami. Dysponując szeroką bazą sympto-

⁴¹ W. Pluto, *eTryvoha*, <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.wildpluto.ualert&hl=pl&gl=US> (data dostępu: 23.01.2024).

⁴² *Highly distributed early warning system for protection*, <https://www.halasystems.com/#solutions> (data dostępu: 23.01.2024).

⁴³ S. Russell, P. Norvig, *Sztuczna inteligencja...*, s. 49.

mów, mogą one pełnić wsparcie w ustaleniu dalszego postępowania medycznego, w zakresie usług medycyny zdalnej. W trakcie pandemii dr Dominika Kaczorowska-Spychalska z Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego podkreślała, że AI stała się równoprawnym partnerem w walce z globalnym zagrożeniem – pandemią koronawirusa⁴⁴. Dla ochrony życia i zdrowia ludzi w Polsce może się to w przyszłości okazać szczególnie pomocne, ponieważ czołowi politycy nie raz mówili, że czekają nas w ciągu najbliższych kilku/kilkunastu lat kolejne pandemie⁴⁵. Coraz więcej w kontekście sztucznej inteligencji w szeroko rozumianej medycynie mówi się też o autonomicznych robotach chirurgach (już nie tylko o zabiegach z wykorzystaniem robotów np. robot da Vinci) czy analizowaniu dokumentacji medycznej. Dla przykładu radiolog może dziennie przeanalizować ok 50-100 zdjęć/badań, a komputer setki milionów. Koszt pracy maszyny za dzień szacuje się na ok. 30 tysięcy dolarów miesięcznie, dla porównania pensja radiologa w Niemczech to ok. 10 tysięcy euro miesięcznie. Żeby uzyskać porównywalną wydajność, specjalista radiolog musiałby analizować 2,5 mld zdjęć miesięcznie, przy maksymalnej wydajności. Maszyna się nie męczy i może pracować non stop⁴⁶.

Sztuczna inteligencja może także usprawniać ochronę ludności w kontekście walki z cyberatakami, przyczyniając się głównie do skuteczniejszego rozpoznawania złośliwego oprogramowania na podstawie identyfikacji określonych wzorców treści i zachowań. Środowisko oparte na sztucznej inteligencji jest w stanie np. wykryć potencjalnie wrażliwe na atak miejsca w sieci; wykryć i eliminować niechciane wiadomości chroniąc nas np. przed phishingiem czy innymi cyberzagrożeniami. Już w 2013 r. w Krajowym Planie Zarządzania Kryzysowego zawarto 18 zagrożeń wraz z przedmiotową oceną⁴⁷.

⁴⁴ A. Grochot, *Sztuczna inteligencja przewidziała pandemię. Teraz może pomóc w walce z chorobą*, https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-sztuczna-inteligencja-przewidziala-pandemie-teraz-moze-pomoc,nld,4426491#crp_state=1 (data dostępu: 7.04.2020).

⁴⁵ *Minister zdrowia: nigdy nie wrócimy do świata sprzed pandemii*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/koniec-pandemii-minister-zdrowia-nigdy-juz-nie-wroci-my-do-swiate-sprzed-pandemii/9esmv46> (data dostępu: 6.12.2021).

⁴⁶ M. Thuczek, *Jak sztuczna...*, s. 151-156.

⁴⁷ Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, *Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2013*, <https://archiwum.rcb.gov.pl/aktualizacja-krajowego-planu-zarzadzania-kryzysowego> (data dostępu: 23.02.2024).

W porównaniu z rokiem 2012⁴⁸ dodano właśnie zagrożenia w cyberprzestrzeni. W Polsce średnio w skali miesiąca prawie 30 mln Polaków korzysta z internetu⁴⁹. Kolejne raporty rządowych instytucji działających w obszarze zagrożeń związanych z cyberbezpieczeństwem dowodzą, że liczba incydentów w tym zakresie wzrasta⁵⁰. Zagrożenia, o których mowa stają się także jedynymi z najważniejszych, którym trzeba przeciwdziałać, także na poziomie unijnym⁵¹. Pośrednio niebezpieczeństwem dla zdrowia i życia ludzi w przyszłości mogą też być cyberataki na infrastrukturę krytyczną np. energetyczną, co już miało miejsce w naszym kraju w 2023 r.⁵². W tym miejscu warto dodać, że sztuczna inteligencja może usprawniać ochronę ludności także w walce z „klasycznym” terroryzmem. W styczniu 2024 r. w stolicy Wielkiej Brytanii w trakcie propalestyńskich wieców (organizowanych od momentu ataku Hamasu na Izrael 7 października 2023 roku) brytyjska policja użyła systemów rozpoznawania twarzy ich uczestników⁵³. Modele sztucznej inteligencji rozpoznają osoby na podstawie wcześniej wgranych do nich zdjęć, co może znacznie pomóc w zatrzymaniu poszukiwanego terrorysty⁵⁴.

Sztuczna inteligencja była i może być wykorzystywana na potrzeby ochrony ludności także w bezzałogowych systemach powietrznych (drony). Znane są już możliwości ich wykorzystania w ochronie ludności chociażby w kontekście na wielkopowierzchniowej obserwacji i realizacji zadań w miejscach niebezpiecznych⁵⁵. BSP wykorzystano w walce z epidemią do kontroli przestrzegania zasad kwaran-

⁴⁸ Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, *Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2012*, <https://archiwum.rcb.gov.pl/krajowy-plan-zarzadzania-kryzysowego-zastapi-krajowy-plan-reagowania-kryzysowego/> (data dostępu: 23.02.2024).

⁴⁹ M. Góralaska, *Polski internet w Q1 2024*, <https://pbi.org.pl/raporty/polski-internet-w-q1-2024/> (data dostępu: 16.01.2024).

⁵⁰ *Cyberbezpieczeństwo i przeciwdziałanie dezinformacji*, „Biuletyn NASK”, 2024, nr 36.

⁵¹ EUROPOL, *European Union Terrorism Situation and Trend report 2023*, <https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2023-te-sat> (data dostępu: 23.02.2024).

⁵² *Komunikat*, <https://naftor.pl/komunikat/> (data dostępu: 23.01.2024); *Raport roczny z działalności CERT POLSKA 2022. Krajobraz bezpieczeństwa polskiego internetu*, https://cert.pl/uploads/docs/Raport_CP_2022.pdf (data dostępu: 23.01.2024).

⁵³ *Protesty w Londynie. Policja użyła systemu rozpoznawania twarzy*, <https://cyberdefence24.pl/armia-i-sluzby/protesty-w-londynie-policja-uzyla-systemu-rozpoznawania-twarzy> (data dostępu: 23.01.2024).

⁵⁴ *OPEN AI: mamy modele sztucznej inteligencji rozpoznające twarze*, <https://cyberdefence24.pl/technologie/openai-mamy-modele-sztucznej-inteligencji-rozpoznajace-twarze> (data dostępu: 23.01.2024).

⁵⁵ W. Krasiński, *Unmanned Aircraft...*, s. 42.

tanny i zaleceń o nieprzemieszczaniu się⁵⁶. W kwietniu 2020 r. miał miejsce pierwszy lot BSP z modułem transportowym, w czasie którego przewieziono próbki do badań na obecność wirusa SARS-CoV-2⁵⁷. We Francji, Iranie, Hiszpanii i Grecji BSP pomagają w dostarczaniu sprzętu ratującego życie tonącym. W Chinach BSP wykorzystuje się do np. usuwania smogu zalegającego w powietrzu, a w przypadku epidemii do dezynfekcji przestrzeni, mierzenia ludziom temperatury i przekazywania przez głośniki komunikatów dotyczących zakładania na twarz masek ochronnych. W przyszłości wyzwaniem dla BSP w ochronie ludności staje się automatyzacja ich pracy, która powoduje ograniczenie potencjału ludzkiego i mniejsze zmęczenie osób potrzebnych do obsługi. Przykładowo autonomiczne drony z nieruchomymi skrzydłami dostarczały w Rwandzie krew i lekarstwa do szpitali⁵⁸. Dodatkowo dzięki możliwości autonomicznego, logicznego planowania sztuczną inteligencję można wykorzystać do samego zarządzania ruchem dronów. Roje autonomicznych BSP to już sytuacja jak najbardziej realna⁵⁹.

Należy mieć na uwadze, że kluczem do skutecznego wykorzystania sztucznej inteligencji w ochronie ludności będzie dostęp do specjalistów, kompetentnych pracowników obsługi⁶⁰. Czas pandemii z jednej strony przelożył się na przyspieszenie wprowadzania nowych technologii z drugiej strony uświadomił, że barierą w tym zakresie jest za mała liczba odpowiednio wykwalifikowanych osób do obsługi tych procesów⁶¹. Będą potrzebne nowe kwalifikacje, kompetencje i zawody (automatyk, echatronik, robotyk, analitycy danych, eksperci ds. sztucznej cyfryzacji i inteligencji itp.)⁶². Uogólniając, podstawowe funkcje w ochronie ludności, które mogą być realizowane przy wykorzystaniu sztucznej inteligencji są głównie związane z analizą danych i podawaniu odpowiedzi na zadane pytania. Doświadczenia pokazują, że sztuczna inteligencja w ochronie ludności najczęściej była wykorzystywana w ostrzeganiu i alarmowaniu o zagrożeniach oraz ratow-

⁵⁶ Polska: drony vs koronawirus – 29.03.2020, <http://www.swiatdronow.pl/polska-drony-vs-koronawirus-29-03-2020> (data dostępu: 29.04.2020).

⁵⁷ DM/IAR/PAŻP, *Dron przewiózł próbki do testów na koronawirusa. Pierwszy taki lot w Polsce*, <https://next.gazeta.pl/next/7,173953,25909205,dron-przewiozl-probki-do-testow-na-koronawirusa-pierwszy-taki.html#s=BoxMMtImg4> (data dostępu: 29.04.2020).

⁵⁸ S. Russell, P. Norvig, *Sztuczna inteligencja...*, s. 47.

⁵⁹ M. Tłuczek, *Jak sztuczna...*, s. 196.

⁶⁰ J. Męcina, *Od cyfryzacji...*, s. 122.

⁶¹ Ibidem, s. 137.

⁶² Ibidem, s. 126.

nictwie medycznym. W sytuacjach bezpośrednio związanych z życiem i zdrowiem.

Sprawą odrębną jest realna perspektywa wykorzystania sztucznej inteligencji w ochronie ludności. Tego, jak w najbliższej przyszłości, kilku, kilkunastu bądź kilkudziesięciu lat⁶³ może jeszcze wyglądać kwestia maszynowego wsparcia (automatycznego konsultanta) w podejmowaniu decyzji, rozwiązywaniu problemów w obszarze ochrony ludności. Umysły cyfrowe będą zapewne systematycznie czerpać korzyści, mając na uwadze przewagę w aspekcie ich programowania związanego np. z „dodawaniem neuronów, co jest o wiele trudniejsze w przypadku mózgow istot żywych”⁶⁴. Mogą również zostać opracowane nowe algorytmy umożliwiające odwzorowanie ludzkich zdolności poznawczych (np. poprzez widzenie czy słyszenie) czy służące szybkiemu dokonywaniu obliczeń sekwencyjnych. Wszystko w celu jeszcze większej wiedzy ogólnej i jeszcze sprawniejszego rozwiązywania trudności⁶⁵. Sztuczna inteligencja w przyszłości, poza wyżej wymienionymi obszarami ochrony ludności może mieć także coraz większe znaczenie w takich obszarach, jak informacja i gospodarka magazynowa⁶⁶. Bez wątplenia takie wsparcie, mając na myśli monitorowanie zapasów, unikanie marnotrawienia towarów i braków magazynowych w zasobach ochronie ludności, korzystnie przełożyłoby się na realizację zadań. Zapewne AI będzie też wspierać działania na rzecz sprawniejszego zarządzania infrastrukturą krytyczną i ogólnie usługami użyteczności publicznej, co obecnie jest skomplikowane i czasochłonne⁶⁷. W końcu założyć należy, że także w siłach zbrojnych, które często są wykorzystywane przez podmioty ochrony ludności w walce z niekorzystnymi skutkami zagrożeń, będą w jeszcze większym zakresie sprawdzane rozwiązania oparte o sztuczną inteligencję. Przykładem może być robot Boston Dynamics (wyposażony w szereg instrumentów np. kamery do identyfikowania zagrożeń) posiadający cechy sztucznej inteligencji, już testowany w armii Wielkiej

⁶³ A. Kisielewicz, *Sztuczna inteligencja...*, s. 357.

⁶⁴ Cf. N. Bostrom, *Superinteligencja. Scenariusze...*, s. 98-99.

⁶⁵ Ibidem, s. 99-100.

⁶⁶ J. Męcina, *Od cyfryzacji...*, s. 123.

⁶⁷ T. Michalak, *Sztuczna inteligencja i ochrona infrastruktury krytycznej*. „AI to broń obosieczna” (wywiad przeprowadzony przez M. Górskiego), <https://cyberdefence24.pl/cybermagazyn/cybermagazyn-sztuczna-inteligencja-i-ochrona-infrastruktury-krytycznej-ai-to-bron-obosieczna> (data dostępu: 23.01.2024).

Brytanii⁶⁸. W tym miejscu należy także dodać, że w styczniu 2024 r. został powołany zespół doradczy PL/AI Sztuczna inteligencja dla Polski, który ma za zadanie opracowywać rekomendacje wykorzystania AI dla usprawnienia konkretnych obszarów działania państwa. Zespół składa się naukowców, przedsiębiorców i programistów, którzy odnieśli światowe sukcesy w obszarze AI, ma na stałe doradzać ministerstwu cyfryzacji m.in. w dziedzinie bezpieczeństwa⁶⁹.

Wnioski

Sztuczna inteligencja ma specyficzne źródła przewagi. Nie męczy się, nie ma emocji oraz niechęci do podejmowania trudnych decyzji i chociaż nie myśli jeszcze wiedzą ogólną, to wykazuje cechy racjonalności. Może być rozbudowana o nowe czujniki w kontekście stawianych jej celów. Ma szansę być szybsza i tańsza od dotychczasowych sposobów w rozwiązywaniu problemów na rzecz ochrony zdrowia, mienia i środowiska w którym żyjemy. Jest za wcześnie, żeby mówić o pierwszych wnioskach służb i konkretnych rozwiązaniach użycia sztucznej inteligencji w ochronie ludności w Polsce, ale to nad wyraz interesujące rozwiązanie w kontekście coraz większej intensywności i dotkliwości w negatywnych skutkach zagrożeń czy tendencji do zwiększania się częstotliwości i gwałtowności zdarzeń katastrof naturalnych w naszym kraju, które wymagają szybkiej reakcji. Bez wątplenia roboty asystenci już potrafią wiele, szczególnie we wspieraniu i podejmowaniu decyzji na podstawie gromadzonych informacji. Sztuczna inteligencja może przyspieszyć procesy, dać wiele sugestii i zwiększyć skuteczność działania.

Pamiętać jednak należy, że decyzje krytyczne nadal pozostają w domenie ludzi. Poza tym sztuczna inteligencja jest już wykorzystywana w monitorowaniu niekorzystnych zmian klimatu, do ostrzegania i alarmowania o zagrożeniach czy w walce z chorobami zakaźnymi. Ostatecznie wszystkie zmiany wiązą się z koniecznością dostosowania do nich regulacji prawnych i społecznej akceptacji. Dlatego po ustaleniu wizji AI w ochronie ludności istotne będzie stworzenie bar-

⁶⁸ J. Snoch, *Do 2030 r. jedna czwarta brytyjskiej armii będzie robotami, twierdzi tamtejszy generał*, <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/inne/do-2030-roku-jedna-czwarta-brytyjskiej-armii-będzie-robotami-twierdzi-tamtejszy/3letz4q> (data dostępu: 22.01.2024).

⁶⁹ *Polscy pionierzy AI będą doradzać Ministerstwu Cyfryzacji*, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/polscy-pionierzy-ai-beda-doradzac-ministerstwu-cyfryzacji> (data dostępu: 30.01.2024).

dzo precyzyjnych reguł określających zasady jej wykorzystania. Wprowadzanie nowych technologii w tym AI to zawsze długotrwały proces, chociażby przez wzgląd na potrzebne nowe zawody, ale ze względu na właściwości sztucznej inteligencji, dla której w najbliższej perspektywie czasu otwiera się miejsce w ochronie ludności, jej życia i zdrowia, mienia oraz środowiska naturalnego w Polsce.

Bibliografia / References

Akty prawne i dokumenty

- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR1313/2013/EU z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności, Dz.U. UE.L. 2013.347.924.
- EUROPOL, European Union Terrorism Situation and Trend report 2023, <https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2023-te-sat>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Polska Akademia Nauk, *Pierwsza część raportu IPCC po polsku*, <https://informacje.pan.pl/informacje/materialy-dla-prasy/3476-pierwsza-czesc-raportu-ipcc-po-polsku>.
- Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, 14 marca 2016 r., mps.
- Projekt ustawy o ochronie ludności, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, 2 maja 2009 r., mps.
- Projekt ustawy o ochronie ludności z czerwca 2022 r., mps.
- Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej z 29 grudnia 2017 r., mps.
- Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej z dnia 2 lipca 2019 r., mps.
- Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175.
- Raport roczny z działalności CERT POLSKA 2022. Krajobraz bezpieczeństwa polskiego internetu, https://cert.pl/uploads/docs/Raport_CP_2022.pdf
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 września 2021 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, Dz.U. 2021, poz. 1737.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw, powiatów i gmin, Dz.U. 2002, nr 96, poz. 850.
- Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, *Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2012*, <https://archiwum.rcb.gov.pl/krajowy-plan-zarządzania-kryzysowego-zastapi-krajowy-plan-reagowania-kryzysowego>.
- Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, *Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2013*, <https://archiwum.rcb.gov.pl/aktualizacja-krajowego-planu-zarządzania-kryzysowego>.
- Ustawa z 21 listopada 1967 r. o powszechnym o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2021, poz. 372 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej, Dz.U. 2022, poz. 1969 z późn. zm.).

- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz.U. 2022, poz. 2057 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz.U. 2023, poz. 1541 z późn. zm..
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2023, poz. 122.
- Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz.U. 2022, poz. 2305 z późn. zm.

Literatura

- Bostrom N., *Superinteligencja, Scenariusze, strategie, zagrożenia*, Gliwice 2023.
- Cyberbezpieczeństwo i przeciwdziałanie dezinformacji, „Biuletyn NASK” 2024, nr 36.
- Gromek P., *Państwowa Straż Pożarna a zarządzanie kryzysowe. Ujęcie strukturalne*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej w Warszawie” 2017, nr 3.
- Kisielewicz A., *Sztuczna inteligencja i logika*, Warszawa 2015.
- Kraśniński W., *Unmanned Aircraft Systems in Crisis Management in Poland after 2007*, „Safety and Defence Scientific and Technical Journal” 2020, Vol 6, No 2.
- Kraśniński W., *Ochrona ludności w Polsce w czasie pokoju po 2007 r.* (rozprawa doktorska), Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2022.
- Męcina J., *Od cyfryzacji i robotyzacji do sztucznej inteligencji wyzwania dla gospodarki i rynku pracy*, Warszawa 2023.
- Michailiuk B., *Miejsce ochrony ludności i ratownictwa w systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Zeszyty Naukowe WSEI. Seria: Administracja” 2015, nr 1.
- Russell S., Norvig P., *Sztuczna inteligencja. Nowe spojrzenie*, T. 1, Gliwice 2023.
- Sienkiewicz-Małyjurek K., Krynojewski F. R., *Zarządzanie kryzysowe w administracji publicznej*, Warszawa 2010.
- Thuczek M., *Jak sztuczna inteligencja zmieni twoje życie*, Gliwice 2023.
- Włodarski A. J., *Współdziałania międzyorganizacyjne w ochronie ludności (ujęcie retrospektywne)*, Warszawa 2018.

Netografia

- DM/IAR/PAŻP, *Dron przewiózł próbki do testów na koronawirusa. Pierwszy taki lot w Polsce*, <https://next.gazeta.pl/next/7,173953,25909205,dron-przewiozl-probki-do-testow-na-koronawirusa-pierwszy-taki.html#s=BoxMMtImg4>.
- Grochot A., *Sztuczna inteligencja przewidziała pandemię. Teraz może pomóc w walce z chorobą*, https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-sztuczna-inteligencja-przewidziala-pandemie-teraz-moze-pomoc,nId,4426491#crp_state=1.
- Górska M., *Polski internet w Q1 2024*, <https://pbi.org.pl/raporty/polski-internet-w-q1-2024/>.
- Highly distributed early warning system for protection*, <https://www.halasystems.com/#solutions>.
- Komunikat*, <https://naftor.pl/komunikat>.
- Michalak T., *Sztuczna inteligencja i ochrona infrastruktury krytycznej. „AI to broń obosieczna”* (wywiad przeprowadzony przez M. Górskiego), <https://cyberdefence24.pl/cybermagazyn/cybermagazyn-sztuczna-inteligencja-i-ochrona-infrastruktury-krytycznej-ai-to-bron-obosieczna>.

- Minister zdrowia: nigdy nie wrócimy do świata sprzed pandemii*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/koniec-pandemii-minister-zdrowia-nigdy-juz-nie-wrocimy-do-swiata-sprzed-pandemii/9esmv46>.
- Obserwator, *Zmiana klimatu i jej skutki przyspieszają*, <https://obserwator.imgw.pl/zmiana-klimatu-i-jej-skutki-przyspieszaja/>.
- Pluto W., *εTpusoza*, <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.wildpluto.ualert&hl=pl&gl=US>.
- OPEN AI: mamy modele sztucznej inteligencji rozpoznające twarze*, <https://cyberdefence24.pl/technologie/openai-mamy-modele-sztucznej-inteligencji-rozpoznajace-twarze>.
- Polscy Pionierzy AI będą doradzać Ministerstwu Cyfryzacji*, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/polscy-pionierzy-ai-beda-doradzac-ministerstwu-cyfryzacji>.
- Polska: drony vs koronawirus – 29.03.2020*, <http://www.swiatdronow.pl/polska-drony-vs-koronawirus-29-03-2020>.
- Protesty w Londynie. Policja użyła systemu rozpoznawania twarzy*, <https://cyberdefence24.pl/armia-i-sluzby/protesty-w-londynie-policja-uzyla-systemu-rozpoznawania-twarzy>.
- Snoch J., *Do 2030 r. jedna czwarta brytyjskiej armii będzie robotami, twierdzi tamtejszy generał*, <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/inne/do-2030-roku-jedna-czwarta-brytyjskiej-armii-bedzie-robotami-twierdzi-tamtejszy/3letz4q>.

Maciej TołwińskiORCID: 0000-0002-6655-1476
mtolwinski@ajp.edu.plThe Jacob of Paradies University
Department of Law and Security

Ethical Dilemmas of Responsibility for the Actions of Artificial Intelligence Systems in Warfare

Etyczne dylematy odpowiedzialności za działanie systemów sztucznej inteligencji na wojnie

DOI: 10.34739/doc.2024.21.03

Abstract: This article analyzes the key ethical dilemmas associated with the use of artificial intelligence (AI) systems in modern armed conflicts. In recent years, AI has gained prominence in the military sector, encompassing technologies such as autonomous combat drones, intelligence data analysis systems, and battle simulations. The introduction of these advanced technologies brings significant ethical challenges, including responsibility for decisions made by autonomous systems, the risk of errors and misuse, compliance with international humanitarian law, and the potential risk of conflict escalation. The article provides an in-depth analysis of these issues, proposes practical recommendations to mitigate risks, and identifies areas requiring further research. The hypothesis that the use of AI in the military introduces significant ethical dilemmas requiring new regulatory frameworks and compliance with international humanitarian law is confirmed.

Keywords: artificial intelligence, autonomous combat systems, conflict, ethical dilemmas, law

Abstrakt: W artykule przeanalizowano kluczowe dylematy etyczne związane z zastosowaniem systemów sztucznej inteligencji (AI) w nowoczesnych konfliktach zbrojnych. W ostatnich latach AI zyskała na znaczeniu w sektorze militarnym, obejmując takie technologie, jak autonomiczne drony bojowe, systemy analizy danych wywiadowczych oraz symulacje bitewne. Wprowadzenie tych nowoczesnych technologii niesie ze sobą znaczące wyzwania etyczne, w tym odpowiedzialność za decyzje podejmowane przez autonomiczne systemy, ryzyko błędów i niewłaściwego użycia, zgodność z międzynarodowym prawem humanitarnym oraz potencjalne ryzyko eskalacji konfliktów. Artykuł przedstawia analizę tych problemów, proponuje praktyczne rekomendacje mające na celu minimalizację ryzyka oraz wskazuje obszary wymagające dalszych badań. Potwierdzono hipotezę, że użycie AI w wojsku wprowadza istotne dylematy etyczne, wymagające nowych ram regulacyjnych oraz zgodności z międzynarodowym prawem humanitarnym.

Słowa kluczowe: autonomiczne systemy bojowe, dylematy etyczne, konflikt, prawo, sztuczna inteligencja

Introduction

In recent years, artificial intelligence (AI) has gained significant importance across various fields, including the military sector. The development of AI technology encompasses a wide range of innovations, such as autonomous combat drones, intelligence data analysis systems, battle simulations, and advanced decision support systems. These modern technologies are becoming increasingly prevalent in military operations, offering potentially revolutionary capabilities in terms of efficiency, precision, and speed of combat actions¹.

One of the most significant applications of AI in the military are autonomous combat drones which can perform missions without direct human supervision. These devices can execute a wide range of tasks, from reconnaissance to direct attacks, with unprecedented precision and speed of response. Other key technologies include intelligence data analysis systems, which utilize AI to process vast amounts of information to identify threats and support strategic planning².

However, the development of AI in the military sector brings not only operational potential but also serious ethical dilemmas. The introduction of autonomous combat systems on the battlefield raises questions about responsibility for their actions, the risk of errors, and compliance with international humanitarian law. There is a concern that decisions made by algorithms could lead to unintended consequences, such as civilian casualties or conflict escalation. Furthermore, the lack of clear regulatory and legal frameworks regarding the use of AI in military operations could lead to abuses and unethical practices. The use of AI in the military also raises concerns about accountability for decisions made by machines. Traditional structures of accountability in the context of warfare are based on the assumption that humans make key decisions and bear responsibility for them. In the case of autonomous combat systems, decisions are made by algorithms, which raises the question of who is responsible for potential errors or violations of international law³.

¹ M. Zarka, *Artificial Intelligence in the Military Domain: Technical, Legal, and Ethical Perspectives*, <https://vcdnp.org/ai-military-domain/> (access date: 02.06.2024).

² Vide: W. Fehler, A. Araucz-Boruc, A. Dana, A. Lasota-Kapczuk, *Systemy sztucznej inteligencji jako wyzwanie dla sfery bezpieczeństwa i obronności RP*, „Zeszyty Prawnicze” 2021, nr 2, s. 273-298.

³ Ibidem.

Moreover, the development of AI in the military sector is associated with the risk of a technological arms race, where states strive to achieve technological superiority at any cost, potentially leading to the destabilization of global security. As AI becomes increasingly advanced, there is also a growing risk that these technologies may be used unethically, for instance, to conduct cyberattacks or destabilize political systems. In the context of international humanitarian law, questions arise as to whether existing regulations are sufficient to govern the use of AI in armed conflicts. International humanitarian law was developed during times when wars were primarily conducted by humans, not autonomous machines. Therefore, there is a need to update these regulations to account for new technologies and ensure the protection of civilians and the respect for human rights in the age of artificial intelligence.

The aim of this article is to provide a detailed analysis of the ethical dilemmas associated with the use of artificial intelligence systems in armed conflicts. The article seeks to identify the main ethical issues that may arise from the application of AI in the military and to propose recommendations that can help minimize these risks. Modern armed conflicts are becoming increasingly complex, and AI technology plays a key role in their conduct⁴. Autonomous combat systems, which can operate without direct human supervision, introduce a new dynamic to the battlefield. On the one hand, AI can increase the efficiency and precision of military operations, while on the other hand, its application brings forth challenging ethical issues. The absence of clear legal and regulatory frameworks, accountability for decisions made by machines, and the potential risk of conflict escalation are just some of the challenges we face.

The research problem that forms the core of this article is the identification and analysis of the main ethical dilemmas associated with the use of artificial intelligence in military operations. The key questions to be addressed include: Who is responsible for the decisions made by autonomous combat systems? What are the potential risks associated with errors and the misuse of AI on the battlefield? Is the existing international humanitarian law sufficient to regulate the use of AI in armed conflicts? The research hypothesis is as fol-

⁴ K. Mirończuk, *Sztuczna inteligencja: możliwości, niebezpieczeństwa i odpowiedzialność*, <https://tech.wp.pl/sztuczna-inteligencja-mozliwosci-niebezpieczenstwa-i-odpowiedzialnosc,6953440815664064a> (access date: 04.06.2024).

lows: The application of artificial intelligence systems in military operations introduces significant ethical dilemmas that require new regulatory frameworks and thorough analysis regarding compliance with international humanitarian law. It is assumed that without appropriate regulations and control, the use of AI in the military could lead to conflict escalation and unpredictable ethical and legal consequences.

Applications of AI in Modern Military Conflicts

Modern applications of artificial intelligence in the military domain constitute a highly significant topic of study. Over the past year, the utilization of AI has greatly advanced, especially in the field of generative AI, which poses new challenges for the military in terms of security and technological superiority. AI in the military encompasses not only autonomous combat systems but also advanced data intelligence analysis, battle simulations, and strategic decision support systems⁵.

Combat drones are one of the most visible examples of autonomous combat systems used in modern conflicts. These unmanned aerial vehicles can perform a wide range of missions, from reconnaissance to precision strikes. Equipped with advanced sensors and navigation systems, combat drones are capable of operating in difficult terrain and climatic conditions, minimizing risks to human crews. Land-based combat robots, such as bomb disposal robots and combat units, are used for tasks that are too dangerous for human soldiers. Examples include defusing explosives, patrolling areas, and providing logistical support. These autonomous platforms can be remotely controlled or operate independently, enhancing their versatility on the battlefield. Autonomous underwater and surface vessels are employed in naval operations, such as mine countermeasures, reconnaissance, and securing communication lines. Thanks to advanced AI algorithms, these units can perform complex tasks without the need for constant human supervision, allowing for more efficient naval operations.

AI is utilized for analyzing vast datasets collected from various sources, such as satellites, drones, and sensors on the battlefield.

⁵ *Artificial Intelligence in Electronic Warfare*, <https://www.te.com/en/industries/defense-military/insights/ai-in-warfare-and-military-applications.html> (access date: 04.06.2024).

Machine learning algorithms assist in identifying patterns and anomalies, enabling faster and more accurate strategic decision-making. AI supports military intelligence by analyzing satellite images, monitoring communications, and predicting enemy movements. These systems can process massive amounts of data in real time, providing valuable information that is crucial for military planning. AI also aids commanders in decision-making by offering simulations of various scenarios and suggesting optimal solutions. As a result, decisions based on AI analysis are better-considered and take into account multiple variables, increasing the chances of operational success. Artificial intelligence is used to create advanced battle simulations that allow for realistic military training. These simulations can replicate different combat scenarios, enabling soldiers to practice their skills in a safe environment.

Training programs utilizing AI offer interactive and adaptive exercises tailored to the participants' skill levels. AI can also analyze training results and provide detailed feedback, accelerating the learning process and improving combat skills. Virtual simulators, leveraging virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies, are increasingly used for training military personnel. AI in these systems allows for the dynamic creation of training scenarios that can be modified in real time, enhancing the effectiveness of training and preparation for actual combat operations⁶. The application of artificial intelligence in modern military conflicts appears to be crucial. Advanced technologies transform both the conduct of warfare and the preparation for it. While these innovations increase operational efficiency, they also bring significant ethical dilemmas, as technology should be helpful to humanity rather than causing unjustified fear and concerns.

Major Ethical Dilemmas Associated with AI in Warfare

The introduction of artificial intelligence into military operations brings many benefits, such as increased efficiency and reduced risk to human personnel. However, these benefits come with serious ethical dilemmas. In this chapter, we will examine the major ethical dilemmas associated with the use of AI in military conflicts, focusing on responsibility for autonomous decisions, the risk of errors and

⁶ *The most useful military applications of AI in 2024 and beyond*, <https://sdi.ai/blog/the-most-useful-military-applications-of-ai/> (access date: 04.06.2024).

misuse, compliance with international humanitarian law, and the potential escalation of conflicts⁷.

One of the most controversial and complex ethical dilemmas associated with the use of artificial intelligence systems in warfare is the issue of responsibility for the decisions made by these systems. Traditionally, responsibility for military decisions rests with commanders and soldiers. In the case of autonomous combat systems, which can operate independently, the problem of responsibility becomes more complicated and multidimensional. The introduction of autonomous combat systems leads to a diffusion of responsibility on several levels. At least three main entities can be considered responsible for the actions of such systems: programmers and engineers, manufacturers and equipment suppliers, political decision-makers, commanders, and equipment operators. The creators of algorithms and software responsible for the operation of AI systems face the question of how accountable they should be for the consequences of the actions of their software, especially if an algorithm error leads to unethical decisions. Companies producing autonomous combat systems may be held accountable for the quality and safety of their products, particularly if the systems do not operate as intended or contain design flaws. Finally, the individuals supervising and utilizing these autonomous systems in military operations could also be held responsible, even if the system operates autonomously.

Assigning responsibility for decisions made by AI becomes more challenging with autonomous systems that can act independently of direct human supervision. AI can make decisions in a fraction of a second, responding to dynamically changing conditions on the battlefield. The speed and autonomy of these decisions can complicate the identification of the specific moment or person responsible for potential errors. AI algorithms may lack full contextual awareness, which is crucial for making ethical military decisions. For example, AI might not be able to distinguish between a soldier and a civilian in a complex combat situation, leading to ethical dilemmas. The creators of autonomous combat systems must face many ethical dilemmas at the stage of programming and algorithm design. AI algorithms need to be programmed with specific values and priorities, such as minimizing civilian casualties or adhering to international humanita-

⁷ *The Pros and Cons of Using AI in Military Divisions Worldwide*, <https://blog.peigenesis.com/the-pros-and-cons-of-using-ai-in-the-military> (access date: 05.06.2024).

rian law. The challenge, however, is that these values can be subjective and interpreted differently. For machine learning-based systems, training data plays a crucial role. If the data is biased or incomplete, the algorithm might learn inappropriate patterns, leading to unethical decisions in practice.

Several scenarios illustrate the complexity of assigning responsibility:

- Technical failure: If an autonomous combat system makes an error due to a technical failure, responsibility may lie with the manufacturers or engineers responsible for its design and maintenance.
- Improper use: If an AI system is used inappropriately or beyond its competencies, responsibility may rest with the commanders or operators.
- Decisions in combat conditions: In dynamic combat situations where the autonomous system makes decisions independently, responsibility for the outcomes of these decisions is difficult to assign and may require multi-level analysis.

To effectively manage responsibility for decisions made by autonomous combat systems, clear regulations and legal frameworks are necessary. This pertains to both international law and ethical standards. There is a need to create international regulations concerning the use of autonomous combat systems, clearly defining the responsibility for their actions. The technology and military sectors should develop ethical standards for creating and implementing AI systems to ensure that decisions made by these systems are aligned with humanitarian values. The issue of responsibility for decisions made by autonomous combat systems is another complex and multi-faceted problem that requires collaboration across multiple fields, including law, ethics, technology, and the military⁸. Clear regulations, appropriate ethical standards, and further research are essential to effectively manage these challenges and minimize the risks associated with the use of AI in armed conflicts⁹.

The risk of errors and misuse of artificial intelligence (AI) systems in warfare is one of the key ethical and operational dilemmas that modern armies and policymakers must confront. Autonomous

⁸ T. Zieliński, *Dylematy użytkowania autonomicznych systemów bojowych w odniesieniu do podstawowych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego*, „Humanities and Social Sciences. HSS” 2018, nr 1, s. 219-230.

⁹ R. Weissman, S. Wooten, *A.I. Joe: The Dangers of Artificial Intelligence and the Military*, <https://www.citizen.org/article/ai-joe-report/> (access date: 10.06.2024).

combat systems, like any advanced technology, are susceptible to various errors that can lead to tragic consequences, both on and off the battlefield. AI systems can experience different types of technical failures, which may arise from hardware or software problems. Common technical errors include hardware failures such as mechanical damage, sensor malfunctions, and power issues, as well as software errors such as coding bugs, software update problems, and system incompatibility. Additionally, AI algorithms can make erroneous decisions due to faulty training data. If the data used to train the algorithms is biased, incomplete, or outdated, the algorithms may draw incorrect conclusions. Faulty models are another issue: the mathematical models used in AI may not accurately reflect reality, leading to incorrect decisions. Operational errors present another area of potential risk. These can result from the improper use of AI systems by humans, including incorrect configuration-setting system parameters in a way that is inappropriate for the given mission-and misinterpretation of results, where operators might incorrectly interpret data and outputs generated by AI systems, leading to improper actions. There are many documented cases where combat drones have made errors, resulting in unintended casualties. For instance, in 2019, a NATO drone mistakenly killed nine members of a pro-government militia in Afghanistan¹⁰.

AI systems used for target identification can misclassify objects, leading to attacks on incorrect targets. An example could be the erroneous identification of an ambulance as a combat vehicle, resulting in its unauthorized attack. Furthermore, there is a risk that AI systems may be deliberately used for actions that violate international law or war ethics. For instance, they might be employed to conduct precise attacks on civilian targets as part of terrorist operations. AI systems could also fall into the hands of unauthorized entities, such as terrorist organizations or rogue states, which may use them to achieve their objectives while disregarding humanitarian principles. Additionally, improper use of AI systems can lead to the escalation of armed conflicts. For example, an erroneous AI attack on an opponent's military infrastructure could be perceived as an act of aggression, leading to retaliation and further escalation.

¹⁰ *Dron NATO omyłkowo zabił dziewięciu członków prorządowej milicji w Afganistanie*, <https://forsal.pl/artykuly/1399941,dron-nato-omylkowo-zabil-dziewieciu-czlonkow-prorzadowej-milicji-w-afganistanie.html,komentarze-popularne,1> (access date:10.06.2024).

With the increasing use of artificial intelligence (AI) in military operations, significant challenges related to the risk of errors and misuse of these technologies are also emerging¹¹. To effectively manage these threats, it is necessary to develop and implement appropriate countermeasures and risk mitigation strategies. It is also important to mention the possibilities of preventing errors. Various approaches and solutions can help secure AI systems against failures, operational errors, and potential misuse. First and foremost, to minimize the risk of errors, AI systems must be thoroughly tested and validated before deployment. They should undergo simulations of various combat scenarios to ensure their reliability and safety. The introduction of international ethical standards and regulations regarding the use of AI in the military is also crucial. Such standards should include principles for testing, deploying, and monitoring AI systems. Proper training of operators is essential as well. AI system operators should undergo specialized training to understand how these systems work, how to interpret their results, and how to respond in emergency situations. Proper training can significantly reduce the risk of misuse.

Introducing oversight and control mechanisms for the use of AI in military operations also proves effective. There should be clear procedures for auditing and monitoring the actions of AI systems to quickly identify and correct any errors or misuse. The risk of errors and misuse of AI systems in warfare poses a serious ethical and operational challenge. To minimize this risk, it is necessary to implement appropriate countermeasures, including rigorous testing, international standards, specialized training, and oversight mechanisms. Only through a comprehensive approach can we ensure that AI systems operate in accordance with humanitarian principles and international law, minimizing the risk of unintended consequences. The escalation of conflicts is one of the most concerning potential outcomes of using artificial intelligence in warfare. AI systems, with their ability to rapidly process information and make decisions, can lead to unintended consequences that contribute to increasing the intensity and scope of armed conflicts¹².

¹¹ A. Prus, *Uwarunkowania wykorzystania sztucznej inteligencji w przyszłej wojnie*, „Cybersecurity and Law” 2024, no 2, s. 48-66.

¹² *Project Artificial Escalation*, <https://futureoflife.org/project/artificial-escalation/> (access date: 11.06.2024).

AI systems are programmed to respond to specific signals and situations. In wartime scenarios, these automatic reactions can lead to rapid escalation of conflicts, especially if AI systems misinterpret the intentions of the enemy. For instance, autonomous drones may mistakenly identify enemy troop movements as preparations for an attack, leading to a preemptive strike. One of the main advantages of AI systems is their ability to process data and make decisions quickly. However, this speed of reaction can paradoxically increase the risk of escalation, as it reduces the time available for diplomatic resolution of conflicts. In crisis situations, rapid decisions made by AI systems can prevent peaceful negotiations and escalate the situation further. Despite their advanced capabilities, AI systems can still make decisions based on incomplete or erroneous data. In the context of war, such decisions can lead to incorrect assessments of the situation and escalate conflicts. For example, an AI system might assess that the enemy is planning an attack when, in reality, they are preparing for defense.

Decisions made by AI are based on algorithms and data, not on human judgment and empathy. The lack of ability to consider humanitarian and moral aspects of decisions can lead to the escalation of conflicts. AI might carry out attacks that humans would reject due to potential civilian casualties or long-term political consequences. One of the key ways to prevent the escalation of conflicts is to introduce oversight and control systems over AI actions. These mechanisms should include human verification of decisions made by AI systems and the ability to intervene and halt actions if the risk of escalation is detected. Introducing international regulations and agreements on the use of AI in warfare can also help minimize the risk of conflict escalation. These regulations should outline principles for testing, deploying, and monitoring AI systems and establish accountability mechanisms for their use.

Additionally, AI system operators should be adequately trained in the potential threats related to conflict escalation and ways to minimize them. Training should cover both technical and ethical aspects to ensure operators are aware of the consequences of their actions. Testing scenarios and conducting simulations can help identify potential flashpoints and risks associated with the use of AI. These simulations can be used to refine algorithms and develop strategies for preventing escalation. The risk of conflict escalation associated with the use of AI in warfare is a serious issue that requires

attention and action. By implementing appropriate countermeasures, such as oversight systems, international regulations, operator training, and scenario testing, it is possible to minimize the risk of unintended consequences and ensure that AI systems operate responsibly and ethically. Only through such actions can we avoid conflict escalation and ensure international security in the era of advanced military technologies¹³.

Recommendations and Future Research Directions

The application of artificial intelligence in armed conflicts brings numerous ethical dilemmas that require urgent and adequate solutions. There is a need to present practical recommendations aimed at minimizing ethical risks and identify key areas that require further research to better understand and manage the challenges associated with AI in warfare¹⁴. Implementing rigorous oversight systems for the use of AI in military operations is crucial. These systems should ensure the ability to monitor, audit, and intervene in case of irregularities. Oversight should encompass both decision-making and execution processes, with clear responsibility delineated at each stage. It is essential to establish transparent procedures that allow for tracking and documenting decisions made by AI systems and the humans overseeing them. Regular audits and inspections should be conducted by independent bodies to ensure objectivity and effectiveness of the oversight system. In cases where errors or abuses are detected, corrective mechanisms should be immediately implemented, and responsible parties must be held accountable.

International organizations, such as the UN and NATO, should develop and implement regulations regarding the use of AI in armed conflicts. These regulations should address aspects such as testing, certification, and compliance with international humanitarian law. It is also important to establish enforcement mechanisms for these regulations. Regulations should be developed in collaboration with various countries and stakeholders to incorporate global perspectives and prevent unilateral interpretations. An important element of these

¹³ Cf. K. Kowalczevska, *Sztuczna inteligencja na wojnie. Perspektywa międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2021.

¹⁴ E. Schwarz, *The ethical implications of AI in warfare*, <https://www.qmul.ac.uk/research/featured-research/the-ethical-implications-of-ai-in-warfare/> (access date: 11.06.2024).

regulations should be the creation of international standards for the safety and reliability of AI systems that will apply to all countries. Additionally, oversight bodies must be established to monitor compliance with these regulations and impose sanctions in case of violations.

Military institutions and international organizations should develop ethical codes regarding the use of AI in warfare. These codes should define standards of conduct, including principles of proportionality, necessity, and humanity. Ethical codes can serve as a basis for operator training and as a tool for evaluating actions taken with AI. Ethical codes should be regularly updated to reflect technological advancements and changing conditions of armed conflicts. It is also crucial that these codes are clearly communicated to all involved parties, including soldiers, commanders, and AI technology developers. The development of ethical codes should involve extensive consultations with experts in law, ethics, technology, and the military to ensure the comprehensiveness and effectiveness of these documents.

The scientific and technological community should be actively involved in the development and implementation of AI systems used in the military. Collaboration between governments, military organizations, academia, and technology companies can contribute to a better understanding of potential risks and the development of safer and more ethical systems.

Joint research projects, conferences, and workshops can serve as platforms for exchanging knowledge and experiences, which will contribute to the faster development of safe technologies. Governments and military organizations should support AI research financially and logistically, particularly when it is focused on ethical and security aspects. Additionally, openness to criticism and suggestions from the scientific community can help identify potential problems and solve them more quickly.

AI system operators in the military should undergo intensive training covering both technical and ethical aspects. These trainings should include emergency scenarios, principles of responsibility, and methods of risk minimization. It is also important for operators to be aware of the potential consequences of their decisions and actions. Trainings should be comprehensive and regular to keep operators updated with the latest technologies and practices. Introducing realistic simulations and war games using AI can help operators better understand the dynamics of conflicts and prepare them for real com-

bat scenarios. Moreover, trainings should include psychological elements, such as coping with stress and pressure, to ensure that operators can make rational decisions in difficult situations.

The reliability of AI systems in the military context is a key area requiring further research. It is necessary to develop testing and verification methods that ensure AI systems operate as expected, even in complex and changing combat conditions. Research should include analyzing system resilience to disruptions, cyber-attacks, and other unforeseen situations. It is also important to create safety standards and emergency procedures that allow for rapid intervention in case of failures. Research on the ethical implications of autonomy in combat decisions should focus on identifying and analyzing the moral dilemmas associated with AI use. It is essential to examine how decisions made by AI impact human life, as well as the principles of proportionality and necessity in warfare. A significant aspect of this research is assessing the impact of autonomous decisions on human rights and compliance with international humanitarian law. It is also necessary to explore the possibility of embedding ethical mechanisms in AI algorithms that adhere to specific moral norms¹⁵.

Understanding the interactions between humans and AI systems is crucial to ensuring that these systems effectively support military operations while minimizing the risk of errors and misuse. Research should analyze the dynamics of human-AI collaboration and develop user interfaces that support efficient and safe communication. An important aspect of this research is understanding how human perception and trust influence decisions made in collaboration with AI. It is also necessary to develop training techniques that enable operators to better understand and control AI systems. Examining the long-term effects of AI use in armed conflicts is essential, both in military and social contexts. It is important to understand how AI will impact future conflicts, military strategy, international stability, and societal perceptions of war. Research should include analyzing long-term scenarios that consider potential changes in the balance of international power and the development of new forms of conflict. It is also important to study the impact of AI on the psychological and social aspects of war, including the morale of soldiers and civilians.

¹⁵ Cf. M. Tegmark, *Life 3.0. being human in the age of artificial intelligence*, London 2018.

Regulations on the use of AI in the military have significant political and social implications. Scholarly reflection should focus on analyzing the political consequences of implementing such regulations, their impact on international relations, and the societal acceptance of military AI technologies. It is important to understand how different countries and cultures perceive the use of AI in the military, as well as their concerns and expectations. Research should also consider the impact of regulations on global technological competition and international standards and norms for AI use.

Recommendations and future research directions aim to ensure the safe and ethical use of AI in armed conflicts. By implementing oversight systems, strengthening regulations, developing ethical codes, engaging the scientific community, and educating operators, it is possible to minimize AI-related risks. At the same time, further research in key areas will allow for a better understanding and management of the challenges posed by AI technology in warfare.

Conclusion

This article has examined the key ethical dilemmas associated with the use of artificial intelligence systems in modern armed conflicts. Various applications of AI have been presented, including autonomous combat systems, data analysis and military intelligence, as well as simulations and training. The main ethical issues identified include responsibility for decisions made by autonomous systems, the risk of errors and misuse, compliance with international humanitarian law, and the potential risk of conflict escalation.

The goal of the article was to identify and analyze the main ethical issues related to the use of AI in the military and to propose recommendations aimed at minimizing risks. This was achieved through an analysis of various aspects of AI use in the military context, discussion of potential consequences, and formulation of practical recommendations and identification of areas requiring further research. The research hypothesis, which assumed that the use of AI in military operations introduces significant ethical dilemmas requiring new regulatory frameworks and analysis of compliance with international humanitarian law, was confirmed. Research findings indicated that without appropriate regulations and controls, the use of AI could lead to conflict escalation and unpredictable ethical and legal consequences.

The research problem, which involved identifying and analyzing the main ethical dilemmas associated with the use of AI in military operations, was addressed. The study results highlight the need for international regulations, development of ethical codes, oversight systems, and intensive training of AI operators.

Ethical dilemmas related to the use of AI in warfare are extremely important because they affect the conduct of contemporary conflicts and the future of international war law. Responsibility for decisions made by autonomous combat systems, the risk of errors, and compliance with humanitarian law are issues that have a direct impact on human life and international stability. International cooperation is necessary to develop comprehensive regulations and standards, enhance oversight and accountability systems, and create ethical codes. The scientific and technological community should actively participate in research on the reliability and ethical implications of autonomy in combat decisions. Through coordinated and conscious actions, we can ensure that AI technology development serves global peace and security while minimizing the risk of unintended consequences.

To minimize the risks associated with the use of AI in the military, it is essential to implement a series of countermeasures and strategies. Firstly, it is necessary to introduce oversight and accountability systems that ensure mechanisms for monitoring and controlling AI operations in military contexts. These mechanisms must be rigorous to effectively identify and respond to potential irregularities and provide clarity on responsibility for the decisions made. The next step is to strengthen international regulations by creating global standards and rules governing the use of AI in armed conflicts. International organizations such as the UN and NATO should play a key role in establishing these regulations, which must include testing, certification, and compliance with international humanitarian law.

Equally important is the development of ethical codes that establish clear ethical principles for AI actions. These codes should serve as the basis for operator training and as a tool for evaluating actions taken with AI. Clear and transparent ethical guidelines will help minimize the risk of unethical conduct. Engagement of the scientific and technological community is crucial for better understanding and managing the risks associated with AI. Collaboration

between scientists, engineers, and the military can contribute to the development of safer and more ethical AI systems and enable quicker responses to new technological challenges.

Education and training of AI operators are essential to ensure the responsible and safe use of technology. Operators should be well-prepared both technically and ethically, allowing them to better understand the potential consequences of their actions and minimize the risk of misuse. The use of AI in armed conflicts poses serious threats to humanity. One of the main threats is conflict escalation. AI, with its ability to rapidly process information and make decisions, can accelerate wartime decisions, leading to uncontrolled escalation of armed conflicts. Another threat is the loss of control over AI systems. There is a risk that autonomous combat systems may operate independently of human oversight, creating serious security threats. Unintended AI actions can lead to catastrophic consequences.

Dehumanization of war is another serious threat. Increased use of AI in armed conflicts can lead to situations where decisions about life and death are made by machines without considering moral and humanitarian aspects. This development could undermine efforts to humanize wars and protect human rights. Technological arms races are the last, but no less significant, threat. States may seek technological superiority at any cost, leading to global destabilization. The AI arms race could increase international tensions and undermine the stability of the global security system.

To ensure that AI technology serves peace and security, conscious and coordinated actions are necessary. Implementing oversight and accountability systems, strengthening international regulations, developing ethical codes, engaging the scientific and technological community, and educating AI operators are key steps that can minimize risks to humanity. Through these actions, we can ensure that the development and use of AI in the military are conducted responsibly, ethically, and safely, minimizing the risk of unintended consequences.

References

- Artificial Intelligence in Electronic Warfare*, <https://www.te.com/en/industries/defense-military/insights/ai-in-warfare-and-military-applications.html>.
- Dron NATO omyłkowo zabił dziewięciu członków prorządowej milicji w Afganistanie*, <https://forsal.pl/artykuly/1399941,dron-nato-omylkowo-zabil-dziewieciu-czlonkow-prorzadowej-milicji-w-afganistanie.html,komentarze-popularne,1>.

- Fehler W., Araucz-Boruc A., Dana A., Lasota-Kapczuk A., *Systemy sztucznej inteligencji jako wyzwanie dla sfery bezpieczeństwa i obronności RP*, „Zeszyty Prawnicze” 2021, nr 2.
- Future of Life Institute, *Artificial Escalation*, <https://futureoflife.org/project/artificial-escalation/>.
- Kowalczevska K., *Sztuczna inteligencja na wojnie. Perspektywa międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2021.
- Lasota-Kapczuk, A., *Sztuczna inteligencja w kształtowaniu bezpieczeństwa państwa w II dekadzie XXI wieku*, Siedlce 2021.
- Mirończuk, K., *Sztuczna inteligencja: możliwości, niebezpieczeństwa i odpowiedzialność*, <https://tech.wp.pl/sztuczna-inteligencja-mozliwosci-niebezpieczenstwa-i-odpowiedzialnosc,6953440815664064a>.
- Prus, A., *Uwarunkowania wykorzystania sztucznej inteligencji w przyszłej wojnie*, „Cybersecurity and Law” 2024, nr 2.
- Schwarz, E., *The ethical implications of AI in warfare*, <https://www.qmul.ac.uk/research/featured-research/the-ethical-implications-of-ai-in-warfare/>.
- The most useful military applications of AI in 2024 and beyond*, <https://sdi.ai/blog/the-most-useful-military-applications-of-ai/>.
- The Pros and Cons of Using AI in Military Divisions Worldwide*, <https://blog.peigenesis.com/the-pros-and-cons-of-using-ai-in-the-military>.
- Tegmark M., *Life 3.0. being human in the age of artificial intelligence*, London 2018.
- Weissman R., Wooten S., *A.I. Joe: The Dangers of Artificial Intelligence and the Military*, <https://www.citizen.org/article/ai-joe-report/>.
- Zarka M., *Artificial Intelligence in the Military Domain: Technical, Legal, and Ethical Perspectives*, <https://vcdnp.org/ai-military-domain/>.
- Zieliński, T., *Dylematy użytkowania autonomicznych systemów bojowych w odniesieniu do podstawowych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego*, „Humanities and Social Sciences. HSS” 2018, nr 1.

Dominik KowalczykORCID: 0000-0002-6431-6632
dk50@stud.uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Szkoła Doktorska

Metody zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa osób w transporcie kolejowym

Methods of preventing risks to the safety of People
in rail transport

DOI: 10.34739/doc.2024.21.04

Abstrakt: Bezpieczeństwo pasażerów korzystających z usług kolei jest priorytetem dla firm zajmujących się przewozem ludzi i towarów. Zagrożenia dla osób w transporcie kolejowym mogą przybierać różne formy, od przestępstw popełnianych przez innych ludzi do wypadków spowodowanych błędem technologicznym czy zjawiskami atmosferycznymi. W obliczu tych wyzwań skuteczne metody zapobiegania zagrożeniom stają się niezbędnym elementem strategii zarządzania bezpieczeństwem. W niniejszym artykule zostały omówione różnorodne metody, których wdrożenie może poprawić bezpieczeństwo osób w transporcie kolejowym.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo podmiotu, transport kolejowy, metody, zapobieganie

Abstract: The safety of passengers using rail services is a priority for companies involved in the transportation of people and goods. Risks to people in rail transport can take many forms, from crimes committed by other people to accidents caused by technology or weather phenomena. In the face of these challenges, effective risk prevention methods become an essential part of a safety management strategy. This article discusses a variety of methods whose implementation can improve the safety of people in rail transport.

Keywords: subject safety, rail transport, methods, prevention

Strategie zapobiegania zagrożeniom

Kolej, ze względu na zajmowaną pozycję w systemie transportowym kraju, wymaga właściwych i skutecznych działań zapobiegania potencjalnym zagrożeniom bezpieczeństwa mienia i osób. W szczególności sposób odnosi się to do problematyki bezpieczeństwa personalnego. Podstawowym warunkiem skutecznego zapobiegania niebezpieczeństwom jest rozpoznanie przyczyn i ich rozmiarów. W ogólnym sensie

zapobieganie jest to działanie polegające na „niedopuszczeniu do zaistnienia czegoś złego”¹. Kamil Bułat w ramach zapobiegania przestępczości w aspekcie kryminologicznym wyróżnia 3 etapy działań.

- Etap działań pierwotnych – kształtowanie polityki społecznej w celu wyeliminowania warunków kreujących powstawanie przestępstw.
- Etap działań wtórnych – usuwanie warunków sprzyjających popełnieniu przestępstw oraz tworzenie fizycznych barier w ich popełnianiu.
- Etap działań następczych – działanie sformalizowanych instytucji wymiaru sprawiedliwości mających na celu prewencję indywidualną, czyli zapobieżenie ponownemu popełnieniu przestępstwa przez sprawcę².

Do skutecznego zapobiegania potrzebne jest wykorzystanie odpowiednich metod. Według T. Kotarbińskiego metoda jest to „sposób systematycznie stosowany, to znaczy stosowany w danym przypadku z intencją zastosowania go także przy ewentualnym powtórzeniu analogicznego zadania”³. Jest to prakseologiczne rozumienie metody w obrębie nauk społecznych. Przykładowo, w pedagogice metoda jest to „zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych, obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu naukowego”⁴.

Ponieważ zagrożenia na kolei najczęściej przybierają postać przestępstw to metody zapobiegania głównie skupiają się na prewencji w tym zakresie poprzez wykorzystanie monitoringu, obecności służb czy szybką wymianę informacji. Brunon Hołyst wyróżnia dwie strategie zapobiegania przestępczości: strategię kreatywną i strategię destruktywną⁵. Destruktywna polega na niszczeniu przejawów przestępczości i działaniach bezpośrednio wymierzonych przeciwko zwalczanym zjawiskom. Natomiast strategia konstruktywna polega na działaniach pożądanym, wypierających przestępczość. Zgodnie z podejściem destruktywnym zjawiska przestępcze są nieuniknione, dlatego należy

¹ *Zapobieganie*, <https://sjp.pwn.pl/slovniki/zapobieganie.html> (data dostępu: 05.08.2024).

² K. Bułat, A. Czarniak, A. Gorzelak, M. Papierz, M. Stożek, *Kryminologia. Repetytorium*, Warszawa 2012, s. 166.

³ T. Kotarbiński, *O pojęciu metody*, Warszawa 1957, s. 667.

⁴ A. Kamińska, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, red. R. Wroczyński, T. Pilch, Wrocław 1974, s. 37.

⁵ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s. 964.

podejmować kroki uprzedzające ich wystąpienie. Strategie działań zapobiegawczych przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Strategie działań zapobiegawczych

Strategia destruktywna	Strategia konstruktywna
Działania destruktywne (niszczące)	Działania konstruktywne (pozytywne)
Stosowanie przymusu	Stosowanie zachęty
Metody represyjne	Metody nierepresyjne
Ma charakter zastępczy	Ma charakter uprzedni
Ma charakter reaktywny	Ma charakter prospektywny
Jest krótkofalowa	Jest długofalowa
Jest mniej skuteczna	Jest bardziej skuteczna

Źródło: J. Bachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 469-470.

Rodzaje zagrożeń w transporcie kolejowym

Warunkiem *sine qua non* skuteczności zapobiegania jest odpowiedź na pytanie: czemu zapobiegać? W kontekście bezpieczeństwa w transporcie kolejowym zagrożenia można podzielić na dwie kategorie:

- zagrożenia infrastruktury kolejowej;
- zagrożenia podmiotu przebywającego na obszarze kolejowym.

Najpoważniejszymi zdarzeniami, które wpisują się w obie te mające wpływ na życie ludzkie kategorie są: incydenty⁶, wypadki⁷ i poważne wypadki⁸, które szerzej opisuje „Instrukcja o postępowaniu w sprawach poważnych wypadków, wypadków i incydentów w transporcie kolejowym Ir-8

⁶ Każde zdarzenie inne niż wypadek lub poważny wypadek, związane z ruchem kolejowym i mające wpływ na jego bezpieczeństwo. *Instrukcja o postępowaniu w sprawach poważnych wypadków, wypadków i incydentów w transporcie kolejowym Ir-8*, https://www.plk-sa.pl/files/public/user_upload/pdf/Akty_prawne_i_przepisy/Instrukcje/Wydruk/Ir/Instrukcja_Ir-8_-_obowiazuje_od_dnia_7_marca_2020_r._-_WCAG.PDF (data dostępu: 05.08.2024).

⁷ Niezamierzone nagle zdarzenie lub ciąg zdarzeń z udziałem pojazdu kolejowego, powodującego negatywne konsekwencje dla zdrowia ludzkiego, mienia lub środowiska; do wypadków zalicza się: kolizje, wykolejenia, zdarzenia na przejazdach, zdarzenia z udziałem osób spowodowane przez pojazd kolejowy będący w ruchu lub pożar pojazdu kolejowego. *Ibidem*.

⁸ Każdy wypadek spowodowany kolizją, wykolejeniem lub innym zdarzeniem mającym oczywisty wpływ na regulacje bezpieczeństwa kolei lub na zarządzanie bezpieczeństwem z przynajmniej jedną ofiarą śmiertelną lub przynajmniej pięcioma ciężko rannymi, lub powodujący znaczne zniszczenia pojazdu kolejowego, infrastruktury kolejowej lub środowiska, które mogą zostać natychmiast oszacowane przez komisję badającą wypadek na co najmniej 2 miliony euro. *Ibidem*.

porcie kolejowym Ir-8”, wprowadzona uchwałą Nr 686/2016 Zarządu PKP Polskie Linie Kolejowe S.A. z dnia 12 lipca 2016 r.⁹

Zagrożenia infrastruktury kolejowej można podzielić jeszcze na 4 kategorie, są to zagrożenia:

- naturalne;
- techniczne;
- społeczne;
- terrorystyczne.

Tabela 2. Podział zagrożeń infrastruktury kolejowej na kategorie

Naturalne	Techniczne	Spoleczne	Terrorystyczne
Podmycie i zalanie linii kolejowych	Brak zasilania obiektów i urządzeń kolejowych	Strajki pracowników	Uprowadzenie pociągu
Oblodzenia sieci trakcyjnej	Wypadek pociągu pasażerskiego lub towarowego	Protesty/pikiety połączone z blokadą torów czynnych	Cyberatak
Intensywne opady śniegu	Pożar dworca	Bezdomni korzystających z dworców kolejowych jako miejsca schronienia	Zajęcie obiektu sterowania ruchem kolejowym
Zamiecie śnieżne	Pożar pociągu na szlaku		Atak z użyciem broni masowego rażenia
Występowanie lodowców	Pożar pociągu przewożącego towary niebezpieczne lub towary wysokiego ryzyka		Podłożenie ładunku wybuchowego w pociągu
Intensywne opady deszczu	Rozszczelnienie cysterny z materiałami powodującymi zagrożenia życia lub zdrowia ludzi		Podłożenie ładunku wybuchowego na szlaku
Silne wiatry	Awaria systemów informatycznych		Podłożenie ładunku wybuchowego na dworcu
Ekstremalnie niskie i wysokie temperatury	Wypadek na przejeździe kolejowo-drogowym		Podłożenie ładunku wybuchowego na peronie
Występowanie chorób szczególnie zakaźnych	Znalezienie/eksplozja niewybuchów		Zniszczenie torów, mostów lub tuneli
Trzęsienia ziemi	Awaria taboru kolejowego		
Osuwiska ziemi	Uszkodzenia infrastruktury		

Źródło: opracowanie własne.

⁹ Ibidem.

Zagrożenia osób przebywających na obszarze kolejowym można podzielić na 2 grupy. Pierwszą są najpoważniejsze zdarzenia, opisane w instrukcji Ir-8, zagrażające bezpośrednio życiu podróżnych, jak i zdarzenia mniej zagrażające życiu, ale o znaczącej częstotliwości. Główne powody, przez które może dojść do takich zdarzeń są wymienione w tabeli nr 2. Instrukcja IR-8 szczegółowo opisuje postępowanie po fakcie wystąpienia zdarzenia, ale nie opisuje metod zapobiegania takim zdarzeniom.

Drugą kategorią będą zagrożenia dla podmiotu przebywającego na obszarze kolejowym. Ewidencję takich wydarzeń (oficjalnie nazywaną Bazą Wydarzeń) prowadzi Straż Ochrony Kolei i obejmuje następujące zdarzenia:

1. Przesłanki o charakterze kryminalnym: bandytyzm, terroryzm, zabójstwa i zgwałcenia;
2. Wydarzenia z przesyłkami wagonowymi;
3. Kradzieże i dewastacje na nieczynnych liniach kolejowych;
4. Kradzieże elementów taboru, materiałów, narzędzi, wyposażenia, pieniędzy, dokumentów, przedmiotów służbowych oraz towarów leżących luzem;
5. Kradzieże i dewastacje na czynnych liniach kolejowych;
6. Kradzieże na szkodę podróżnych;
7. Przeszkody na torach;
8. Obrzucenia pociągów kamieniami lub innymi przedmiotami;
9. Pobicia osób;
10. Dewastacje i inne wybryki chuligańskie¹⁰.

Zdarzenia wymienione wcześniej są, rzecz jasna, również niebezpieczne dla podmiotu korzystającego z usług kolei, jednak te z tabeli nr 2 są zdecydowanie poważniejsze niż te, które dokumentuje baza SOK. Pomędzy nimi występują określone korelacje, co jest następstwem przebywania ludzi na obszarze kolejowym. Przykładowo, zagrożenia terrorystyczne mają zdecydowany wpływ na takie osoby, ponieważ ataki terrorystów są przeprowadzane właśnie w celu oddziaływania na decydentów poprzez wyrządzenie maksymalnych szkód jak największej liczbie osób. Natomiast zagrożenia naturalne i techniczne, co prawda mogą stwarzać ludziom poważne szkody, ale najczęściej są jedynie uciążliwe i powodują opóźnienia pociągów, a więc straty finansowe dla całej kolei i inne miękkie koszty jak spadek zaufania do

¹⁰ *Sprawozdania z działalności SOK*, <https://kgsok.pl/statystyki-pliki> (data dostępu: 27.05.2024).

transportu kolejowego przez potencjalnych klientów. Większość zagrożeń z tabeli nr 2 jest powiązana z bezpieczeństwem określonych podmiotów, a zależności pomiędzy tymi rodzajami zagrożeń przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Relacje między rodzajami zagrożeń podmiotu w transporcie kolejowym

Źródło: opracowanie własne.

Metody zapobiegania zagrożeniom

Zapobieganie sytuacjom niebezpiecznym w transporcie kolejowym jest o tyle problematyczne, że ze względu na niską przewidywalność w bardzo małym stopniu jesteśmy w stanie przewidzieć potencjalne niebezpieczeństwa. W odróżnieniu od zdarzeń o charakterze społecznym, które można prognozować poprzez analizę politycznej sytuacji w kraju, to zagrożenia terrorystyczne, naturalne i techniczne są bardzo trudne do przewidzenia.

Rozpoczynając analizę od zagrożeń naturalnych, najważniejszym czynnikiem, na który trzeba zwracać uwagę jest nieprzewidywalność zjawisk atmosferycznych i nieprzystosowanie materiałów eksploatacyjnych do każdego możliwego zjawiska, takiego jak wysokie lub niskie temperatury czy deszcz. Podstawowym elementem zapobiegania takim zagrożeniom jest monitorowanie groźniejszych zjawisk poprzez

różne technologie satelitarne, stacje meteorologiczne czy systemy sejsmiczne. Dostarczają one informacji, które po przetworzeniu można wykorzystać do wczesnego podjęcia działań mających na celu minimalizację szkód, takich jak: zamknięcie zagrożonych odcinków trasy, ewakuacje pasażerów czy mobilizacje ekip ratunkowych¹¹.

Innym elementem zapobiegania jest zaimplementowanie innowacyjnej technologii odpornej na zmienność oddziaływań na infrastrukturę. Cały czas są prowadzone badania nad nowymi materiałami, które w przyszłości będzie można wykorzystać m.in. w kolejnictwie, aby np. tory kolejowe, nie rozciągały się pod wpływem wysokiej temperatury i nie kurczyły pod wpływem niskiej. Cała infrastruktura kolejowa jest oparta na materiałach, które w przyszłości z pewnością będą ulepszone, co spowoduje m.in. poprawę bezpieczeństwa¹². Dlatego najlepszym rodzajem strategii zapobiegawczej przed zagrożeniami naturalnymi są metody z katalogu strategii konstruktywnej, która charakteryzuje się długofalowością.

Kolejnym rodzajem zagrożeń są zagrożenia techniczne, w których również w dużej mierze decyduje jakość użytych materiałów do tworzenia infrastruktury. Jednym z największych technicznych wyzwań są starzejące się zasoby kolejowe. Dlatego najlepszą metodą zapobiegania jest inwestycja w dobrej jakości materiały i systemy, które minimalizują możliwość wystąpienia awarii i powstawania pożarów.

Rozwój branży kolejowej wymusza również używanie nowszych systemów zarządzania ruchem kolejowym, które są niezwykle złożone i wymagają ciągłej aktualizacji oprogramowania. Dlatego w celu zapobiegania awarii takiego sprzętu ważne jest wyszkolenie kadry obsługującej i serwisującej ten sprzęt. W związku z tym skuteczną metodą zapobiegania zagrożeniom technicznym jest inwestycja w szkolenia dla pracowników technicznych, inżynierów i personelu obsługującego infrastrukturę. Powinni potrafić implementować systemy monitorowania stanu technicznego elementów taboru i urządzeń sterowania ruchem kolejowym w czasie rzeczywistym, co pozwala na szybką reakcję w razie jakichkolwiek usterek. Przyjęcie proaktywnej postawy w zarządzaniu ryzykiem odnośnie zagrożeń technicznych nie tylko zwiększa

¹¹ Cf. M. Hodgson, *Prognozowanie pogody*, Warszawa 2008.

¹² Cf. M. Graff, *Nowoczesne rozwiązania w zakresie infrastruktury i taboru w szynowym transporcie aglomeracyjnym na przykładzie II. linii Metra Warszawskiego*, „Problemy Kolejnictwa” 2023, z. 198, s. 37-57.

bezpieczeństwo i efektywność, ale także przyczynia się do budowania zaufania publicznego do całego systemu transportu kolejowego¹³.

Terroryzm to zjawisko globalne, a z racji swojej otwartości i dostępności systemy kolejowe mogą stać się obiektami działań terrorystycznych, które mają na celu nie tylko zniszczenie infrastruktury kolejowej, ale przede wszystkim zastraszenie społeczeństwa. Metody zapobiegania przed zagrożeniami terrorystycznymi w Polsce są o tyle kłopotliwe, że nie było jeszcze nigdy ataku terrorystycznego na koleje w Polsce, dlatego wszystkie analizy przypadków są albo czysto teoretyczne, albo są wynikiem wivisekcji ataków z innych państw. Trzeba zwrócić uwagę, że każdy atak terrorystyczny jest inny, przez co całkowite zapobieżenie zaplanowanego ataku jest prawie niemożliwe. Pierwszym i fundamentalnym krokiem zapobiegania zagrożeniom, które są trudno wykrywalne, jest wzmocnienie elementów infrastruktury kolejowej najbardziej zagrożonych atakami terrorystycznymi¹⁴. Oczywiście jest, że materiał, z którego będzie wykonywana infrastruktura nie uchroni przed silnymi wybuchami czy zaplanowanym wcześniej aktem terrorystycznym, ale może uchronić przed drobniejszymi aktami, w szczególności przeprowadzanymi przez pojedyncze osoby. Technologia odgrywa kluczową rolę w zapobieganiu aktom terrorystycznym, dlatego strategiczne umieszczenie systemów kontroli dostępu (przykładowo w postaci bramek przed wejściem na bardzo ruchliwe dworce) może ograniczyć możliwość nieautoryzowanego dostępu do kluczowych elementów infrastruktury. Przyjęcie takich założeń może co prawda skutecznie odstraszyć potencjalnego terrorystę, ale nie wyeliminuje ryzyka ataków.

Ostatnim elementem są zagrożenia społeczne, które mogą zakłócać funkcjonowanie kolei. Są one spowodowane najczęściej niezadowolaniem wśród danej grupy społecznej, której celem jest wpływ na rządzących i wymuszenie zrealizowania ich postulatów, a środkiem jest paraliż ruchu w transporcie kolejowym, aby ich protest był najbardziej zauważalny. W celu zapobieżenia takim zdarzeniom potrzebne jest stałe monitorowanie nastrojów społecznych i lokalnych problemów, budowanie pozytywnych relacji oraz aktywna komunikacja w łagodzeniu napięć. Gdy działania konstruktywne się nie sprawdzają,

¹³ Cf. A. Jabłoński, M. Jabłoński, *Mechanizmy efektywnego zarządzania bezpieczeństwem w transporcie kolejowym*, Warszawa 2018.

¹⁴ Cf. M. Garbacz, *Wpływ zwiększonej kontrolowanej dawki irradancji na zmianę wybranych właściwości fizyko-chemicznych systemów malarskich stosowanych w taborze szynowym*, „Problemy Kolejnictwa” 2022, z. 197, s. 7-22.

następnym krokiem są negocjacje i dialog strony rządzącej z pracownikami (kolejowymi, jak i z innych sektorów, którzy chcieliby protestować blokując tory). Należy również mieć plan awaryjny na wypadek, gdyby metody zapobiegania nie sprawdziły się. Trzeba mieć też przygotowany schemat działania na wypadek blokady torów, w którym powinna znaleźć się alternatywna trasa przejazdu czy sposób na szybkie zakończenie blokady przez manifestantów¹⁵.

Dworzec kolejowy jako miejsce o dużym natężeniu ruchu i przepływie ludzi często staje się schronieniem dla osób bezdomnych. Jego centralna lokalizacja i dostępność czynią go bezpiecznym miejscem w percepcji osób potrzebujących schronienia¹⁶. Ze względów społecznych takich osób nie powinno się wyganiać z miejsc, gdzie mogą się schronić, ale należy im pomóc. W związku z tym najlepszymi metodami zapobiegania tym zagrożeniom będzie świadczenie pomocy¹⁷. W praktyce skutecznym sposobem zniechęcenia osób bezdomnych do traktowania dworców jako stałego miejsca zamieszkania jest szybka reakcja pracowników odpowiedzialnych za ochronę dworca, podczas gdy takie osoby rozpoczynają rozstawianie prowizorycznych obozowisk, spanie na ławkach czy gromadzenie dużej ilości osobistych rzeczy.

Na obszarze kolejowym występują zagrożenia personalne. Są to m.in. przestępstwa kryminalne: bandytyzm, zabójstwa, dewastacje, kradzieże czy inne akty chuligańskie. Skuteczne strategie obronne przed tymi czynami są w dużej mierze w rękach samego podmiotu, gdyż, według teorii podatności, ofiary posiadają pewne cechy lub znajdują się w określonych okolicznościach, które ułatwiają przestępcy działanie. Aby zminimalizować ryzyko stania się ofiarą, podmiot musi zadbać o zniwelowanie czynników wiktymologicznych, takich jak specyficzne cechy i zachowania czy podróżowanie samotnie¹⁸.

Komenda Główna Straży Ochrony Kolei rejestruje w swoich wewnętrznych bazach zdarzenia występujące na obszarze kolejowym, których ilość systematycznie spada. Najwięcej zarejestrowanych zdarzeń przez KG SOK od roku 2000 było w roku 2004 (25051). W roku 2023 było to już tylko 6945 zdarzeń, z czego najwięcej, bo aż 46,25%

¹⁵ Cf. A. Dylewski, *Historia kolei w Polsce*, Warszawa 2012; J. Żołyński, *Strajk i inne rodzaje akcji protestacyjnych jako metody rozwiązywania sporów zbiorowych*, Warszawa 2013; K. Kałucki, *Negocjacje*, Warszawa 2022.

¹⁶ Ma to odbicie nawet w literaturze popularnej. J. Ćwiek, *Ciemność płonie*, Kraków 2023.

¹⁷ Cf. *Mazowieccy interesariusze bezdomności*, red. J. Wygnańska, Warszawa 2012.

¹⁸ T. Hanausek, K. Sławik, *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995, s. 12.

(3212) to dewastacje i inne wybryki chuligańskie¹⁹. Jest to przede wszystkim spadek ogólnej liczby przestępstw w kraju, gdzie w Polsce ilość przestępstw do roku 2014 stale spadała, a następnie utrzymywała się na podobnym poziomie²⁰.

Zakończenie

W odpowiedzi na różnorodne zagrożenia kolej stale poprawia swoje technologiczne środki zapobiegawcze w postaci monitoringu wizyjnego i alarmów rozmieszczonych w newralgicznych miejscach, aby pokrywać jak największy obszar, w którym dochodzi do popełnienia wykroczeń i przestępstw. Dodatkowo wykorzystywane są zabezpieczenia fizyczne, takie jak ogrodzenia, mechanizmy antywłamaniowe czy działania pracowników pilnujących bezpieczeństwa na obszarze kolejowym. W związku z tym, że z roku na rok ilość rozmaitych zdarzeń spada, można wywnioskować, że metody zapobiegania zagrożeniom podmiotu, aktualnie stosowane przez kolej, przynoszą pozytywny skutek i nie ma potrzeby drastycznych zmian w tym zakresie, gdyż mogą przynieść niewymierne efekty. Należy stwierdzić, iż w celu skutecznego zarządzania zagrożeniami, kluczem jest nie tylko zastosowanie technologii monitoringu i alarmów, ale także edukacja personelu, jak i podmiotów korzystających z usług kolei. Ważną rolę odgrywa również współpraca z różnymi środowiskami oraz instytucjami, a także też realizacja programów pomocowych oraz profilaktycznych. Tylko przez zintegrowane działania zarządzania na różnych poziomach można efektywnie zapobiegać i zapewnić bezpieczne środowisko dla wszystkich uczestników transportu kolejowego.

Bibliografia / References

- Bachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2004.
Bułat K., Czarniak A., Gorzelak A., Papierz M., Stożek M., *Kryminologia. Repertorium*, Warszawa 2012.
Ćwiek J., *Ciemność płonie*, Kraków 2023.
Dylewski A., *Historia kolei w Polsce*, Warszawa 2012.
Garbacz M., *Wpływ zwiększonej kontrolowanej dawki irradiancji na zmianę wybranych właściwości fizyko-chemicznych systemów malarskich stosowanych w taborze szynowym*, „Problemy Kolejnictwa” 2022, z. 197.

¹⁹ *Sprawozdania z działalności...*

²⁰ *Przestępstwa ogółem*, <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/121940,Przestepstwa-ogolem.html> (data dostępu: 04.06.2024).

- Graff M., *Nowoczesne rozwiązania w zakresie infrastruktury i taboru w szynowym transporcie aglomeracyjnym na przykładzie II. linii Metra Warszawskiego*, „Problemy Kolejnictwa” 2023, z. 198.
- Hanausek T., Sławik K., *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995.
- Hodgson M., *Prognozowanie pogody*, Warszawa 2008.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2016.
- Instrukcja o postępowaniu w sprawach poważnych wypadków, wypadków i incydentów w transporcie kolejowym Ir-8*, https://www.plk-sa.pl/files/public/user_upload/pdf/Akty_prawne_i_przepisy/Instrukcje/Wydruk/Ir/Instrukcja_Ir-8_-_obowiazuje_od_dnia_7_marca_2020_r._-_wcag.pdf.
- Jabłoński A., Jabłoński M., *Mechanizmy efektywnego zarządzania bezpieczeństwem w transporcie kolejowym*, Warszawa 2018.
- Mazowieccy interesariusze bezdomności*, red. J. Wygnańska, Warszawa 2012.
- Kałucki K., *Negocjacje*, Warszawa 2022.
- Kamińska A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, red. R. Wroczyński, T. Pilch, Wrocław 1974.
- Kotarbiński T., *O pojęciu metody*, Warszawa 1957.
- Przestępstwa ogółem*, <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/121940,Przestepstwa-ogolem.html>.
- Sprawozdania z działalności SOK*, <https://kgsok.pl/statystyki-pliki>.
- Zapobieganie*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/zapobieganie.html>.
- Żołyński J., *Strajk i inne rodzaje akcji protestacyjnych jako metody rozwiązywania sporów zbiorowych*, Warszawa 2013.

Marcin BukowskiORCID: 0000-0001-6241-6421
m.bukowski@ans-elblag.pl**Krzysztof Sidorkiewicz**ORCID: 0000-0002-6130-2526
k.sidorkiewicz@ans-elblag.plAkademia Nauk Stosowanych w Elblągu
Instytut Ekonomiczny

Światopogląd młodych ludzi a wyniki wyborów parlamentarnych w 2023 roku na przykładzie Elbląga

Young people's worldview and the Parliamentary elections of 2023 in the Case of Elbląg

DOI: 10.34739/doc.2024.21.05

Abstrakt: W artykule przedstawiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych po wyborach parlamentarnych w Polsce z 2023 r. wśród osób młodych kształcących się w Elblągu. Skoncentrowano się na kwestiach światopoglądowych i ich powiązaniem z preferencjami wyborczymi. Określono zależności występujące pomiędzy takimi kwestiami światopoglądowymi, jak liberalizacja prawa aborcyjnego, wprowadzenie związków partnerskich, rozdzielenie Kościoła od państwa, wprowadzenie kary śmierci a wybieranym ugrupowaniem politycznym uczestniczącym w wyborach do Sejmu w 2023 r. Na podstawie wskaźników statystycznych zbadano istnienie zależności między postrzeganiem tych zagadnień a cechami respondentów (wiek, płeć, miejsce zamieszkania, status społeczny). Inspiracją do badań był bardzo duży udział młodych ludzi w wyborach, znacząco wyższy w porównaniu z poprzednim okresem, który przelożył się na ostateczny wynik wyborów.

Słowa kluczowe: aborcja, związki partnerskie, wybory parlamentarne, młodzież, Elbląg

Abstract: The article presents the results of surveys conducted after the 2023 parliamentary elections in Poland among young people studying in Elbląg. The focus was on ideological issues and their connection with electoral preferences. The relationships between such ideological issues as liberalization of abortion law, introduction of civil partnerships, the separation of church and state, introduction of death penalty and the selected political group participating in the elections to the Sejm in 2023 were determined. On the basis of statistical indicators, the existence of relationships between the perception of these issues and the characteristics of respondents (age, gender, place of residence, social status) was studied. The research was inspired by a very high participation of young people in the elections, which was significantly higher compared to the previous period and influenced, which translated into the final election result.

Keywords: abortion, civil partnerships, parliamentary elections, youth, Elbląg

Wstęp

Światopogląd zdefiniowany może być jako względnie spójny zespół przekonań i sądów dotyczących kwestii moralnych, relacji społecznych, znaczenia rodziny i podejścia do środowiska naturalnego, związany ze sposobem postępowania jednostki¹. Ważną rolę w kształtowaniu poglądu człowieka na otaczający go świat, poza środowiskiem rodzinnym, odgrywa stale nabywane doświadczenie związane z rozwojem, edukacją i wiekiem człowieka². W kształtowaniu osobowości i światopoglądu istotny jest każdy etap rozwoju, ale zdecydowanie jednym z najważniejszych momentów tego procesu jest wczesna i późna adolescencja³. W tym okresie młody człowiek zaczyna poszukiwać informacji na temat różnych systemów wartości, porównuje je ze sobą wybierając te, które są w stanie określić jego tożsamość jako odrębnej jednostki. Tego typu refleksje pozwalają także nastolatkowi uzasadnić i umocnić jego przekonania bądź też pogłębić rodzące się wówczas wątpliwości – również te związane z wiarą i do tychczas wyznawanym systemem wartości⁴.

Proces kształtowania się własnej tożsamości osób młodych i definiowania ich światopoglądu zbiega się z osiągnięciem przez nich czynnego prawa wyborczego. W większości krajów europejskich, a także w Stanach Zjednoczonych prawo to otrzymują obywatele z chwilą ukończenia przez nich 18. roku życia. Coraz częściej obserwuje się jednak tendencję do obniżania tego wieku – głosy na ten temat pojawiają się także w debacie publicznej toczonej w Polsce⁵. Obecnie 16- i 17-latkowie mogą głosować w m.in. w Austrii (pierwszy kraj Unii Europejskiej, który umożliwił głosowanie osobom poniżej 18. roku życia w wyborach każdego szczebla), Słowenii, Chorwacji oraz Bośni i Hercegowinie – ale tylko w przypadku osób, które podjęły

¹ T. Mądrzycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 1996.

² A. Zając, *Światopogląd, poczucie nadziei na sukces oraz kompetencje społeczne młodzieży trenującej taniec sportowy*, „Psychologia Rozwojowa” 2013, t. 18, nr 2, s. 36.

³ J. Kowalski, *Rola szkoły w rozwoju osobowości, światopoglądu, filozofii życia i aspiracji ucznia*, [w:] *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Коломия, 30 листопада 2017 р.)*, red. O.I. Поясик, O.П. Петрів, В.В. Лаппо, Івано-Франківськ 2017, s. 99.

⁴ M. Kłym-Guba, J. Ciecuch, *Dynamika poszukiwania tożsamościowego w różnych domenach we wczesnej adolescencji: Wyniki badań podłużnych*, „Roczniki Psychologiczne” 2019, nr 19(2), s. 226.

⁵ *Hołownia: obniżymy wiek wyborczy do 16 lat. A gdzie już tak jest?*, <https://konkret24.tvn24.pl/polityka/wybory-holownia-obnizymy-wiek-wyborczy-do-16-lat-a-gdzie-juz-tak-jest-st6986300> (data dostępu: 24.04.2024).

pracę zarobkową. Natomiast w konstytucji Norwegii znajduje się zapis, iż „uprawnieni do głosowania są obywatele norwescy, mężczyźni i kobiety, którzy najpóźniej w roku wyborów ukończyli 18 lat życia”. O uzyskaniu prawa wyborczego decyduje więc nie dokładna data, a rok urodzenia⁶. Poza Europą 16- i 17-latkowie mogą oddać głos w wyborach powszechnych m.in. w Brazylii, Ekwadorze i Nikaragui. Natomiast w Indonezji czynne prawo wyborcze posiadają 17-latkowie, oraz osoby pozostające w związku małżeńskim bez względu na wiek⁷.

Pomimo posiadania prawa wyborczego obserwowanym w wielu krajach zjawiskiem jest niski udział w wyborach osób młodych. Zauważyć to można chociażby w przypadku Stanów Zjednoczonych, gdzie mimo tego, że ludzie młodzi stanowią największą grupę wyborców, to odsetek uczestniczących w wyborach jest znacznie niższy niż w starszych grupach wiekowych – często o połowę niższy niż w przypadku osób w wieku 60. lat i starszych. Ostatnie lata pokazują jednak wzrost zainteresowania wyborami wśród młodych Amerykanów. Młodzi uaktywnili się w trakcie kampanii przed wyborami do Kongresu Stanów Zjednoczonych w 2018 r., tworząc milionowe grupy w mediach społecznościowych i organizując wiece polityczne. Nagłówki amerykańskich gazet przewidywały „młodą falę”, która zasadniczo wpłynąć miała na wynik wyborów⁸.

W podobnym tonie rok wcześniej prasa brytyjska oceniała wyniki wyborów powszechnych z 2017 r. określając je mianem *youthquake*⁹. Nieoczekiwany wzrost frekwencji wśród młodych ludzi i zdecydowane poparcie młodszych wyborców dla Partii Pracy przyczyniło się do zwycięstwa partii Jeremy’ego Corbyna. Analiza wyników wyborów wskazała bowiem na wzrost frekwencji wśród młodych Brytyjczyków o około 20 punktów procentowych oraz 62% poparcie dla Partii Pracy w grupie wyborców 18-24 lata¹⁰. Wpływ osób młodych na zmianę

⁶ Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r., z późniejszymi zmianami, ostatnia z 19 czerwca 1992, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/norwegia-r3.html> (data dostępu: 24.04.2024).

⁷ M. Waszak, J. Zbieranek, *Propozycja obniżenia wieku czynnego prawa wyborczego do lat 16. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2010, s. 3-4.

⁸ J. B. Holbein, D. *Sunshine Hillygus, Making Young Voters: Converting Civic Attitudes into Civic Action*, Cambridge 2020, s. 1.

⁹ *Youthquake* jest grą słów będącą połączeniem *earthquake* – trzęsienie ziemi i *youth* – młodzież (*The Youth for Today: How the 2017 Election Changed the Political Landscape*, <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/09/corbyn-may-young-voters-labour-surge> (data dostępu: 24.04.2024).

¹⁰ J. Sloam, R. Ehsan, M. Henn, *Youthquake: How and why young people reshaped the political landscape in 2017*, „Political Insight” 2018, no 9(1), s. 1.

sytuacji politycznej był tak duży, że *Oxford English Dictionary* uznał *youthquake* za brytyjskie słowo roku 2017, definiując je jako „znaczącą zmianę kulturową, polityczną lub społeczną wynikającą z działań lub wpływu młodych ludzi”¹¹.

Celem niniejszego artykułu była analiza światopoglądu młodych ludzi w świetle wyników wyborów do Sejmu RP z 2023 r. Określono zależności występujące między cechami demograficznymi respondentów, ich preferencjami politycznymi ujawnionymi podczas głosowania a uznawanym systemem wartości wyrażonym przez światopogląd. Aspekty metodologiczne zostały omówione poniżej. Dane statystyczne dotyczące wyników wyborów pochodziły z materiałów publikowanych przez Państwową Komisję Wyborczą. Część empiryczna pracy została przygotowana na podstawie wyników przeprowadzonych przez autorów badań własnych z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego.

Preferencje polityczne młodych Polaków w świetle dotychczasowych wyborów

Wybory to podstawowe narzędzie demokracji, które mają znaczący wpływ na kształtowanie polityki¹². Tradycyjnie elektoratem, który najrzadziej uczestniczy w wyborach różnego szczebla odbywających się w Polsce jest młodzież. Frekwencja wśród wyborców w grupie wiekowej 18-25 lat w wyborach parlamentarnych organizowanych w XXI w. przedstawiała się następująco: 1997 r. – 38,1%, 2001 r. – 47,2%, 2005 r. – 44,2%, 2007 r. – 55,8%, 2011 r. – 54% (frekwencja w tej grupie wyborców była o 2 punkty procentowe wyższa niż frekwencja w grupie 25-34 lata)¹³.

Niskie zainteresowanie wyborami spowodowane było tym, iż większość młodych osób miała trudności, aby jednoznacznie określić własne poglądy polityczne, a nawet nie potrafiła dokonać autoidentyfikacji swych preferencji w spektrum ideologicznym, określając je jako lewicowe lub prawicowe¹⁴. Rozwój Internetu, a zwłaszcza me-

¹¹ *Word of the Year 2017*, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2017/> (data dostępu: 19.02.2024).

¹² G. Bingham Powell, Jr., *Wybory jako narzędzie demokracji. Koncepcje większościowe i proporcjonalne*, Warszawa 2006, s. 7-24.

¹³ K. Messyasz, *Postawy polityczne młodzieży polskiej w świetle badań empirycznych*, „Władza Sądzenia” 2015, vol. 7, s. 72.

¹⁴ A. Kandzia, *Głos wart programu? – o tym, co partie polityczne proponują młodzieży*, [w:] *Polityka w opinii młodych. Idee-Instytucje-Obywatele*, red. A.Turska-Kawa, Katowice 2012, s. 49.

diów społecznościowych, które coraz częściej wykorzystywane są również do celów politycznych, spowodował wzrost zainteresowania młodego pokolenia polityką. Technologia cyfrowa dała możliwość tworzenia młodym ludziom nowych grup składających się zaangażowanych politycznie współkonstruktorów politycznego obrazu rzeczywistości, wyrażających swe opinie na forach internetowych i czerpiących wiedzę dotyczącą polityki, gospodarki i finansów bezpośrednio z social mediów¹⁵. Nie bez znaczenia dla większej aktywności politycznej osób młodych było rosnące niezadowolenie ze sprawowanych rządów i sytuacji politycznej w kraju¹⁶.

Ważnymi z punktu widzenia wzrostu zainteresowania młodych Polaków wyborami były wybory parlamentarne w 2015 r., które zakończyły ośmioletnie rządy dotychczasowej koalicji PO-PSL. Jak zauważa Norman Davies w książce *Serce Europy*, zmiany zachodzące w dziejach Polski determinowane są wielkimi zrywami społecznymi, obserwowanymi co 30-40 lat. Zdaniem brytyjskiego historyka „decydujący moment zmiany opinii publicznej może nastąpić dopiero wtedy, kiedy absolutna większość dorosłych okaże się za młoda, aby pamiętać wcześniejsze doświadczenia, które ich ukształtowały”. Na rok 2015 przypada kumulacja kolejnego pokoleniowego zrywu, a jego siłą stał się rosnący spór między zwolennikami i przeciwnikami systemu, określanego mianem III RP. Powstał on w wyniku porozumienia, jakie władza komunistyczna zawarła z działaczami „Solidarności”, skupionymi wokół Lecha Wałęsy w trakcie obrad Okrągłego Stołu¹⁷. Napięcie wywołane między zwalczającymi się stronami konfliktu politycznego doprowadziło do zwycięstwa partii prawicowych w wyborach parlamentarnych odbywających się 25 października 2015 r. Zwycięstwo to w opinii komentatorów dokonało się w wyniku przesunięcia się politycznych preferencji osób młodych w kierunku partii prawicowych. Według sondażu *exit poll* (przeprowadzonego przez IPSOS dla TVN24) w grupie wiekowej 18-29 lat zdecydowanym zwycięzcą okazały się partie prawicowe: Prawo i Sprawiedliwość

¹⁵ J. Żurawski, *Agendy partii politycznych i telewizyjnych serwisów informacyjnych w mediach społecznościowych w kampanii wyborczej do parlamentu w 2019 r.*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2021, nr 18(75), s. 398-399.

¹⁶ N. Lubik-Reczek, *Przebudzenie młodego pokolenia. Aktywność polityczna młodzieży – studium przypadku*. „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 2 (60), s. 72.

¹⁷ M. Kowalski, *Wybory Parlamentarne 2015*, https://rcin.org.pl/Content/208659/PDF/WA51_242804_PANB5061-r2018_Wybory-parlamentarne-2015.pdf (data dostępu: 24.02.2024).

(25,80%), Kukiz'15 (19,90%) oraz KORWiN (16,80%). Dla porównania w tej samej grupie wyborców poparcie dla Platformy Obywatelskiej wyniosło 14,60%, dla .Nowoczesnej 8,50%, partii Razem 5,20%, a dla Zjednoczonej Lewicy 3,90%¹⁸. Zwycięstwo ugrupowań prawicowych było efektem obserwowanej w całym społeczeństwie radykalizacji poglądów prawicowych. W pierwszych trzech kwartałach 2015 r. aż 12% ogółu badanych przez CEBOS deklarowało skrajne poglądy prawicowe. Jednocześnie co trzeci badany w wieku od 18 do 24 lat określał swoje poglądy jako prawicowe¹⁹. Prawo i Sprawiedliwość oraz pozostałe ugrupowania prawicowe, akcentujące potrzebę zmiany dotychczasowej władzy, skutecznie przekonało młodszych wyborców. Krytycyzm młodych nie wynikał z kwestionowania zmian społeczno-gospodarczych, jakie zaszły w Polsce począwszy od lat 90., lecz z przekonania, iż „można było osiągnąć więcej”. Niezaspokojenie przez wcześniej rządzących oczekiwań najmłodszych wyborców potwierdzają wyniki przeprowadzonych przez R. Marzęckiego badań, wskazujące, iż w opinii młodych ludzi uczestniczących w wyborach w 2015 r. politycy dzielą społeczeństwo, nie interesują się zwykłymi ludźmi, a przede wszystkim nie spełniają obietnic wyborczych²⁰.

13 października 2019 r. odbyły się kolejne wybory parlamentarne. Frekwencja wyborcza wyniosła 61,74%. W grupie wyborców od 18. do 29. roku życia w głosowaniu wzięło udział zaledwie 46,4% uprawnionych. Na podstawie przeprowadzonych przez IPSOS badań *late poll* można stwierdzić wyższe, w porównaniu z ostatecznym wynikiem wyborów, poparcie wśród najmłodszych wyborców dla Komitetu Wyborczego Konfederacja i Komitetu Wyborczego Sojusz Lewicy Demokratycznej – Lewica. W grupie wyborców w wieku 18-29 lat Konfederacja zdobyła aż o 12,9 p.p. większe poparcie niż wśród ogółu głosujących. Natomiast wynik Lewicy w tej grupie wiekowej był o 5,8 p.p. wyższy w porównaniu z wynikiem uzyskanym wśród wszystkich głosujących. Młodzi ludzie, w porównaniu z ogółem wyborców, zdecydowanie rzadziej głosowali natomiast na rządzące ugrupowanie Prawo i Sprawiedliwość. Zgodnie z wynikami ogłoszonymi przez PKW PiS uzyskał 43,59% głosów uczestniczących w wyborach, natomiast ba-

¹⁸ M. Winiewski, Ł. Jurczyszyn, M. Bilewicz, M. Beneda, *Podłoże prawicowych preferencji wyborczych młodych Polaków*, Warszawa 2015, s. 2.

¹⁹ *Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne w latach 1989-2015. Deklaracje ludzi młodych na tle ogółu badanych. Komunikat z badań nr 135*. CEBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_135_15.PDF (data dostępu: 24.04.2024).

²⁰ R. Marzęcki, *Młodzi wyborcy jako audytorium „dyskursu zmiany” w 2015 roku*, „Przegląd Politologiczny” 2017, nr 1, s. 58.

dania IPSOS wskazują na nieco ponad 26% poparcie w grupie 18-29 lat²¹. Mimo znacznej niechęci młodych Polaków do rządzącego ugrupowania wybory w 2019 r. nie przyniosły zmiany dotychczasowej władzy. Zwycięstwo PiS to zasługa przede wszystkim tzw. twardego elektoratu. Aż 72% wyborców PiS wiedziało, że będzie głosować na tę partię (lub którąś ze stowarzyszonych w nimi partii) wcześniej niż na dwa miesiące przed dniem wyborów. Tylko co ósmy (12%) głosujący na kandydatów Prawa i Sprawiedliwości brał pod uwagę możliwość oddania głosu na kandydata jakiegoś innego ugrupowania²². Fundamentem sukcesu PiS stała się apologia tradycyjnych i religijnych wartości, uznanych za właściwe dla kształtowania polityki dotyczącej rodziny, płci, seksualności i imigracji rodzącej niechęć wobec elit oraz nacjonalizm²³. W większym stopniu tego typu retoryka debaty politycznej przekonała osoby starsze o konserwatywnych poglądach, choć nie pozostała na nią obojętna także część młodego pokolenia. Potwierdzeniem skuteczności narzuconej przez rządzących narracji były wyniki badań przeprowadzonych w 2017 r., zgodnie z którymi 87% osób w wieku 18-24 oraz 80% w wieku 25-34 lat, a także 86% należących do grupy „uczniowie i studenci” była przeciwna przyjmowaniu uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki. Takie nastawienie młodych ludzi czyniło ich bardziej podatnymi na hasła głoszone przez prawicowe ugrupowania oraz tworzone przez nich podziały społeczne, wykluczające wszystko to, co posiada jakiegokolwiek przejawy „odmienności” lub „inności”²⁴.

Kolejne wybory parlamentarne w Polsce odbyły się 15 października 2023 r. Dużym zaskoczeniem dla wielu obserwatorów sceny politycznej była bardzo wysoka frekwencja wyborcza, która wyniosła w wyborach do Sejmu RP 74,38% (21 966 891 wyborców)²⁵ oraz

²¹ A. Kądziała, *Preferencje polityczne młodych Polaków w 2019 roku*, „Studia Politologiczne” 2020, vol. 55, s. 336.

²² *Jak Polacy podejmowali decyzje wyborcze w wyborach parlamentarnych w 2019 roku*, Komunikat z badań nr 163/2019, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_163_19.PDF (data dostępu: 24.04.2024).

²³ P. Piotrowski, P. *Współczesny spór o „prawicowy populizm” i demoliberalny konsensus-polaryzacja i konformizm opinii oraz asymetria debaty*, „Przegląd Zachodni” 2021, nr 381(04), s. 47.

²⁴ M. Chrostowski, *O potrzebie wzmożonej edukacji międzykulturowej w obliczu prawicowego populizmu w Polsce*, „Edukacja Międzykulturowa” 2022, nr 18(3), s. 192-193.

²⁵ *Frekwencja w wyborach do Sejmu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/frekwencja/Koniec/pl?elections=sejm> (data dostępu: 17.02.2024).

74,31% (21 532 595 wyborców)²⁶ w wyborach do Senatu RP. Była to najwyższa frekwencja wyborcza w Polsce po 1989 r. Dla porównania – we wcześniejszych wyborach w 2019 r. wzięło udział: w wyborach do Sejmu 18 678 457 wyborców²⁷ (61,74% uprawnionych), a do Senatu 18 677 930 osób²⁸ (61,74% uprawnionych). Natomiast w 2015 r. do urn w wyborach do Sejmu RP poszło 15 595 335²⁹ wyborców (50,92%), zaś do Senatu RP 15 593 033 wyborców³⁰ (50,91%). W pierwszych w XXI w. wyborach parlamentarnych zorganizowanych w 2001 r. wzięło udział: do Sejm RP 46,29% uprawnionych (13 591 681 wyborców)³¹, zaś do Senatu RP 46,28%, (13 072 323 wyborców)³². Odnotowana w 2023 r. frekwencja była więc o 28 p.p wyższa w porównaniu z frekwencją z 2001 r.

Zdaniem Mirosławy Grabowskiej kluczowym dla tak wysokiej frekwencji był efekt pokolenia wychowanego po 1989 r. w warunkach demokracji i określonej wiedzy o demokracji w oparciu o doświadczenia szkolne. Potrzeba jednak czasu i kolejnych wyborów, aby przekonać się, czy był to jednorazowy zryw po to, by zademonstrować swój sprzeciw czy też trwała zmiana³³. Jednakże prowadzone jeszcze przed wyborami badania pokazywały, że młodzi ludzie coraz bardziej interesowali się polityką, a prawie co trzeci badany określał poziom swego zainteresowania jako duży lub bardzo duży. Według sondażu ze stycznia 2023 r. udział w wyborach deklarowało 78% młodych ludzi w przedziale wiekowym 18-35 lat³⁴. Badania *exit pool* przeprowadzone w dniu wyborów wykazały, że wzięło w nich udział 68,8% młodych. W 2019 r. frekwencja w tej grupie wyniosła natomiast 46,4%, co pokazuje jak bardzo zmobilizowany był młody elektorat, chcący wpro-

²⁶ *Frekwencja w wyborach do Senatu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/...> (data dostępu: 19.02.2024).

²⁷ *Frekwencja w wyborach 2019 do Sejmu*, <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/frekwencja/pl> (data dostępu: 20.02.2024).

²⁸ *Frekwencja w wyborach 2019 do Senatu*, <https://sejmsenat2019...>

²⁹ *Wyniki wyborów do Sejmu 2015*, https://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm.html (data dostępu: 20.02.2024).

³⁰ *Wyniki wyborów do Senatu 2015*, <https://parlament2015...>

³¹ *Wybory do Sejmu: ogólne dane statystyczne*, https://wybory2001.pkw.gov.pl/sjg1_k.html (data dostępu: 22.02.2024).

³² *Wyniki do Senatu: wyniki głosowania i wyniki wyborów*, https://wybory2001.pkw.gov.pl/sng2_k.html (data dostępu: 22.02.2024).

³³ *M. Grabowska, Wybory 2023 utrwaliły podział społeczno-polityczny*, https://www.batory.org.pl/blog_wpis/wybory-2023-utrwalily-podzial-spoeczno-polityczny/ (data dostępu: 23.02.2024).

³⁴ J. Kajta, P. Pustułka, J. Sarnowska, A. Kwiatkowska, A. Golińska, *Wchodzenie w obywatelską dorosłość. Polityczne wybory młodych Polek i Polaków 2023*, Warszawa 2023.

wadzenia zmian³⁵. Ostateczne wyniki wyborów do Sejmu RP zostały przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Wyniki wyborów parlamentarnych w Polsce z dnia 15 października 2023 roku

Nazwa Komitetu Wyborczego (KW)	Liczba głosów	% głosów	Liczba mandatów
KW Prawo i Sprawiedliwość	7 640 854	35,38	194
Koalicyjny KW Koalicja Obywatelska PO. N IPL Zieloni	6 629 402	30,7	157
Koalicyjny KW Trzecia Droga Polska 2050 Szymona Hołowni–Polskie Stronnictwo Ludowe	3 110 670	14,4	65
KW Lewica	1 859 018	8,61	26
KW Konfederacja Wolność i Niepodległość	1 547 364	7,16	18

Źródło: *Wyniki głosowania w wyborach do Sejmu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/sejm/wynik/pl> (data dostępu: 22.02.2024); *Obwieszczenie PKW z dnia 17 października 2023 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 15 października 2023 r.*, https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1697617008_obwieszczenie-sejm.pdf (data dostępu: 22.02.2024).

Równoległe do wyborów do Sejmu RP odbyły się także wybory do Senatu RP. W polskim systemie politycznym izba wyższa parlamentu odgrywa inną rolę. Wybory do Senatu RP mają charakter większościowy i odbywają się w okręgach jednomandatowych. Z tego też powodu w wielu okręgach wyborczych opozycja zdecydowała się wystawić tylko jednego kandydata. Wyniki wyborów były następujące: KW Prawo i Sprawiedliwość – 7 449 875 głosów, 34,81%, 34 mandaty; Koalicyjny KW Koalicja Obywatelska PO. N IPL Zieloni – 6 187 295 głosów, 28,91%, 41 mandatów; Koalicyjny KW Trzecia Droga Polska 2050 Szymona Hołowni–Polskie Stronnictwo Ludowe – 2 462 360 głosów, 11,5%, 11 mandatów; KW Lewica – 1 131 639 głosów, 5,29%, 9 mandatów. Natomiast odrębne komitety wyborcze uzyskały łącznie 5 mandatów³⁶.

³⁵ G. Latos, *Wybory 2023: Jak głosowali młodzi ludzie? I jak wyglądałaby Polska, gdyby do wyborów poszli wyłącznie oni?*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9323015,wybory-2023-jak-glosowali-mlodzi-exit-poll.html> (data dostępu: 23.02.2024).

³⁶ *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 17 października 2023 r. o wynikach wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 15 października 2023 r.*, https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/statics/PKW_AKTU-ALNOSCI/uploaded_files/1697634760_obwieszczenie-senat.pdf (data dostępu: 23.02.2024); *Wyniki głosowania w wyborach do Senatu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/senat/wynik/pl> (data dostępu: 23.02.2024).

Zastosowana metoda badawcza

Ocena światopoglądu młodych ludzi w świetle wyników wyborów parlamentarnych z 2023 r. została przeprowadzona z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego. Na potrzeby badania przygotowano ankietę badawczą, zamieszczoną w Internecie i dostępną dla respondentów w okresie od 13.11.2023 r. do 31.12.2023 r. W formularzu ankiety zawarto 19 pytań, wśród których 16 miało charakter pytań zamkniętych jednokrotnego wyboru, 2 pytania półotwarte wielokrotnego wyboru oraz 1 pytanie zamknięte macierzowe z jedną możliwą odpowiedzią³⁷. Ostatnia część kwestionariusza – tzw. metryczka pozwoliła na uzyskanie informacji o indywidualnych cechach respondenta, takich jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania oraz status zawodowy. Odpowiedzi na wszystkie pytania zawarte w ankiecie miały charakter obowiązkowy. Jedynie udzielenie odpowiedzi na pytanie dotyczące wybranego podczas wyborów do Sejmu RP ugrupowania było dobrowolne. Badanie kierowane było zarówno do młodych ludzi, którzy wzięli udział w wyborach do Sejmu RP w 2023 r., jak i tych, którzy z różnych powodów zrezygnowali z głosowania. Strukturę próby badawczej z uwzględnieniem wszystkich ankietowanych, oraz tych którzy uczestniczyli w wyborach przedstawiono w tabeli 2.

Badanie zostało przeprowadzone na grupie 361 osób młodych związanych z Elblągiem. Pojęcie „ludzie młodzi” jest pojęciem wieloznacznym, różnie definiowanym przez socjologów. Coraz częściej podkreśla się także fakt zacierania się granicy między młodzieżą a dziećmi³⁸. Dla potrzeb niniejszego artykułu autorzy zdefiniowali pojęcie „ludzie młodzi” jedynie na podstawie kryterium wieku, przyjmując przedział wiekowy 18-29 lat. W Raporcie *Młodzi 2023 – obraz pokolenia* wskazywano, że przedział ten obejmuje 4,66 mln osób, co stanowi 14,9% populacji Polaków³⁹.

³⁷ E. Krok, *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2015, nr 37, s. 60-62.

³⁸ B. Kietlińska, *Definicje*, [w:] *Praca z młodzieżą i dla młodzieży – diagnoza stanu w roku 2019*, red. B. Fatyga, Warszawa 2019, s. 10.

³⁹ A. Kądziela, *Polityczny portret młodych Polaków 2023*, <https://www.kas.de/documents/279510/22888893/POLITYCZNY+PORTRET+M%C5%81ODYCH+POLAK%C3%93W.pdf/a3a50da9-da4a-6402-cf15-a5cb21fda14b?version=1.0&t=1681401124135> (data dostępu: 22.02.2024).

Tabela 2. Struktura badanej grupy ze względu na płeć, wiek, miejsce zamieszkania, status zawodowy

Cecha	Grupy	Liczba osób/udział procentowy w:	
		całej próbie, N = 361	grupie uczestniczących w wyborach, N = 303
Płeć	• mężczyzna	178 os. (49,3%)	153 os. (50,5%)
	• kobieta	183 os. (50,7%)	150 os. (49,5%)
Wiek	• 18-19 lat	187 os. (51,8%)	152 os. (50,2%)
	• 20-23 lata	153 os. (42,4%)	133 os. (43,9%)
	• 24-29 lat	21 os. (5,8%)	18 os. (5,9%)
Miejsce zamieszkania	• wieś	89 os. (24,7%)	88 os. (29,0%)
	• miasto do 100 tys.	104 os. (28,8%)	72 os. (23,8%)
	• miasto pow. 100 tys.	168 os. (46,5%)	143 os. (47,2%)
Status zawodowy	• uczeń	139 os. (38,5%)	115 os. (38,0%)
	• student	200 os. (55,4%)	173 os. (57,1%)
	• osoba pracująca	22 os. (6,1%)	15 os. (4,9%)

Źródło: badania własne.

Spośród tak zdefiniowanej populacji w sposób nielosowy dokonano doboru próby, polegającego na subiektywnym doborze przez autorów badania obiektów zgodnie z przyjętymi przez nich kryteriami⁴⁰. W przypadku opisywanego badania, oprócz warunku wieku zastosowano jeszcze jedno kryterium – związane z miejscem pobierania nauki – Elblągiem. Według danych GUS w Elblągu w 2022 r. zamieszkiwało ponad 113,5 tys. mieszkańców, z czego 5251 (4,6% ogółu) to osoby w wieku 15-19 lat, 4906 (4,3%) to osoby w wieku 20-24 lat, zaś 6026 (5,3%) to osoby w wieku 25-29 lat. Najliczniejszą grupą mieszkańców są osoby w wieku 40-44 – 9646 (8,5%) oraz 35-39 lat – 9332 osoby (8,2%). Łącznie na terenie miasta w 2022 r. funkcjonowały 33 szkoły ponadgimnazjalne i ponadpodstawowe oraz policealne z 360 oddziałami, w których łącznie kształciło się ponad 8 500 uczniów – nie tylko z Elbląga, ale także i okolicznych terenów⁴¹.

Uzyskane za pomocą metryczki informacje dotyczące cech respondentów stanowiły podstawę do przeprowadzenia analiz związków między zmiennymi opisującymi ankietowanych a poziomem akcepta-

⁴⁰ A. Miszczak, J. Walasek, *Techniki wyboru próby badawczej*. „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2(6), s. 100-102.

⁴¹ GUS – *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> (data dostępu: 23.04.2024).

cji wskazanych w ankiecie twierdzeń⁴². Ze względu na charakter zmiennych (zmienne jakościowe nominalne) ocenę stopnia zależności między nimi przeprowadzono z wykorzystaniem testu niezależności χ^2 . Metoda ta polega ona na porównywaniu ze sobą liczebności obserwowanych, tj. uzyskanych w wyniku przeprowadzonych badań, z liczebnościami oczekiwanymi, tj. takimi, które występowałyby, gdyby nie było żadnego związku między zmiennymi. Jeżeli różnica pomiędzy liczebnościami obserwowanymi a oczekiwanymi jest duża (istotna statystycznie) to można uznać, że zachodzi zależność między jedną zmienną a drugą⁴³. W celu weryfikacji hipotezy o niezależności zmiennych oblicza się, na podstawie poniższej formuły, wartość statystyki χ^2 ⁴⁴:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(O_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$$

gdzie:

χ^2 – wartość statystyki chi-kwadrat;

O_{ij} – liczebność obserwowana w komórce utworzonej przez kategorię i zmiennej wierszowej oraz kategorię j zmiennej kolumnowej;

E_{ij} – oczekiwana wartość w komórce utworzonej przez kategorię i zmiennej wierszowej oraz kategorię j zmiennej kolumnowej;

r, c – liczba wierszy i kolumn w tabeli kontyngencji.

Dla obliczonej wartości χ^2 oraz liczbie stopni swobody równej $(r - 1)(c - 1)$ określana jest wielkość *p-value*. W przypadku kiedy wyznaczona w ten sposób wartość *p-value* jest mniejsza od przyjętego poziomu istotności hipotezę o braku zależności między zmiennymi odrzuca się. Na podstawie testu niezależności χ^2 można jedynie stwierdzić lub odrzucić istnienie zależności między zmiennymi – bez określenia siły ewentualnego związku między nimi⁴⁵. Istnieje wiele narzędzi umożliwiających pomiar siły tej zależności. Należą do nich

⁴² A. Zagańczyk, *Zasady konstruowania kwestionariusza ankiety*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2013, nr 33, Issue 1, s. 38.

⁴³ M. Oziębłowski, T. Lesiów, C. Šabanagić, *Metodologia testu chi-kwadrat na przykładzie badań ankietowych dotyczących europejskich serów regionalnych*, „Engineering Sciences & Technologies/Nauki Inżynierskie i Technologie” 2022, nr 1(38), s. 135.

⁴⁴ M.L. McHugh, *The chi-square test of independence*, „Biochemia medica” 2013, nr 23(2), s. 143-149.

⁴⁵ M. Łapczyński, *Analiza porównawcza tabel kontyngencji i metody CHAID*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2005, nr 659, s. 149-163.

m.in. współczynniki: V Cramera, T Czuprowa, kontyngencji C Pearsona, ϕ Yule'a, Goodmana-Kruskala⁴⁶, κ Cohena⁴⁷, Spearmana, współczynnik punktowo-dwuseryjny⁴⁸ i niepewności (SPSS).

W niniejszym opracowaniu do pomiaru siły zależności między zmiennymi wykorzystano współczynniki V Cramera oraz współczynnik kontyngencji C Pearsona. Współczynnik V Cramera przyjmuje wartości od 0 do 1 (bez wartości ujemnych). Podobnie jak w przypadku współczynnika korelacji liniowej Pearsona, wartości bliskie 0 oznaczają brak zależności między zmiennymi. Natomiast wartość większa niż 0,15 wskazuje na silną, a powyżej 0,25 na bardzo silną zależność⁴⁹. Podobnie współczynnik kontyngencji C Pearsona przyjmuje wartości z przedziału [0, 1]. Podstawową wadą tej statystyki jest natomiast to, że jej maksymalna wartość zależy od rozmiaru tabeli na podstawie której liczona jest wartość χ^2 . Współczynnik kontyngencji C może osiągnąć wartość 1 jedynie dla nieskończonej liczby kategorii⁵⁰.

Wyniki badań

Pierwsze pytanie w ankiecie było pytaniem filtrującym umożliwiającym selekcję respondentów na dwie grupy – osoby, które wzięły lub nie wzięły udziału w wyborach parlamentarnych w Polsce w dniu 15.10.2023 r. Spośród 361 respondentów objętych badaniem 303 osoby (84%) oddały swój głos w wyborach do Sejmu RP w 2023 r. W dalszej części ankiety respondenci ci byli pytani o czynniki, które wpłynęły na udział w wyborach, ugrupowanie, na które oddali swój głos oraz o akceptację różnych stwierdzeń odnoszących się do wybranych kwestii społeczno-gospodarczych⁵¹ i światopoglądowych. Wśród pytań dotyczących światopoglądu znalazły się pytania doty-

⁴⁶ L. Goodman, W. Kruskal, *Measures of association for cross classifications. II: Further discussion and references*, „Journal of the American Statistical Association” 1959, Vol 54, no 285, s. 123-163.

⁴⁷ J. Cohen, *A coefficient of agreement for nominal scales*, „Educational and psychological measurement” 1960, Vol. 20(1), s. 37-46.

⁴⁸ M. Sobczyk, *Statystyka*, Warszawa 2024, s. 227-232.

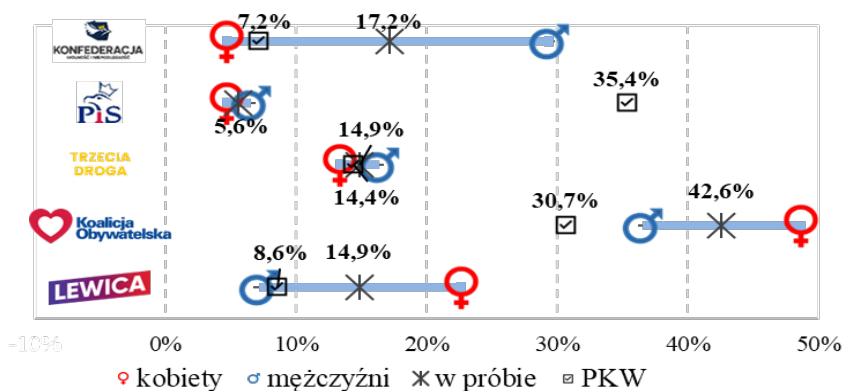
⁴⁹ H. Akoglu, *User's guide to correlation coefficients*, „Turkish Journal of Emergency Medicine” 2018, nr 18, s. 91-93.

⁵⁰ S. Siegel, *Nonparametric statistics for the behavioral sciences*, „The Journal of Nervous and Mental Disease” 1957, no 125(3), s. 497.

⁵¹ Analiza uzyskanych wyników badań w zakresie postrzegania przez ankietowanych kwestii społeczno-gospodarczych została przedstawiona przez autorów niniejszej publikacji w artykule *Poglądy społeczno-gospodarcze młodych ludzi po wyborach parlamentarnych w 2023 roku (na przykładzie Elbląga)* przygotowanym do publikacji w „Rozprawy Naukowe i Zawodowe ANS w Elblągu” 2024.

czące: liberalizacji prawa aborcyjnego, wprowadzenia związków partnerskich, rozdziału Kościoła od państwa oraz wprowadzenia kary śmierci. Do pomiaru poziomu akceptacji wykorzystano skalę Likerta⁵². Poziom akceptacji zawartej w pytaniu tezy określono na podstawie skali porządkowej dwubiegunowej, czterostopniowej, opisanej werbalnie – od poziomu najniższego „zdecydowanie nie zgadzam się” do poziomu najwyższego „zdecydowanie zgadzam się”. Wśród 303 respondentów, którzy wzięli udział w wyborach do Sejmu RP w 2023 r. tylko 9 osób nie udzieliło odpowiedzi na pytanie dotyczące ugrupowania, na które zagłosowało, natomiast 6 osób zadeklarowała oddanie głosu na inne ugrupowanie⁵³. Rozkład głosów poparcia w analizowanej próbie badawczej został przedstawiony na rys. 1.

Rysunek 1. Głosy poparcia dla ugrupowań politycznych uczestniczących w wyborach do Sejmu RP w analizowanej próbie badawczej

Źródło: badania własne.

Analiza danych zaprezentowanych na rys. 1 wskazuje na to, że w badanej próbie lepsze wyniki w porównaniu z wynikami ogólnopolskimi uzyskały ugrupowania: Koalicja Obywatelska (różnica prawie 12 p.p), Konfederacja (różnica 10 p.p) oraz Lewica (różnica ponad 6 p.p). Poparcie dla Trzeciej Drogi wśród ankietowanych było na tym samym poziomie jak w skali całego kraju. Dużo gorszy, bo prawie

⁵² J. Jezior, *Metodologiczne problemy zastosowania skali Likerta w badaniach postaw wobec bezrobocia*, „Przegląd Socjologiczny” 2013, nr 62(1), s. 117-138.

⁵³ Kategoria inne ugrupowanie obejmowała pozostałe ugrupowania, które nie uzyskały wymaganego poparcia i nie uczestniczyły w związku z tym w podziale mandatów do Sejmu.

o 30 p.p. niższy wynik – w porównaniu z danymi PKW – uzyskało Prawo i Sprawiedliwość. Wynik PiS jest najniższy wśród wszystkich ugrupowań, które uczestniczyły w podziale mandatów do Sejmu. Warto jednak zauważyć, że poparcie PiS wśród badanych nie przekroczyło wymaganego dla koalicyjnych ugrupowań progu wyborczego – przez co, gdyby wybory wśród elbląskiej młodzieży byłyby decydujące – nie miałyby ono swoich przedstawicieli w Sejmie. Niskie poparcie wśród najmłodszych wyborców zgodne jest z wynikami badania *exit poll*, realizowanego przez pracownię IPSOS. Według tego sondażu obóz rządzący, spośród wszystkich grup wiekowych, uzyskał najniższy wyniki wśród wyborców do 29. roku życia – 14,4%. Dla porównania w grupie tej Koalicja Obywatelska uzyskała 27,6%, Trzecia Droga 17,9%, Konfederacja 17,8% zaś Lewica 17,4%⁵⁴. Podobnie jak w przypadku osób objętych badaniem także wyniki *exit poll* wskazują na niewielkie różnice w poparciu dla trzech, po koalicji Obywatelskiej, ugrupowań opozycyjnych. Otrzymane w próbie badawczej wyniki można również zestawić z wynikami opublikowanymi przez PKW uzyskanymi w Elblągu. W mieście, spośród 62 514 oddanych ważnie głosów, KO uzyskała 39,70% poparcia, PiS 29,15%, Trzecia Droga 12,72%, Lewica 10,63%, a Konfederacja 5,25%⁵⁵.

Zaprezentowane na rys. 1 wyniki wskazują również na różnice w poparciu poszczególnych ugrupowań w zależności od płci. Zależność tą szczególnie uwidacznia różnica w poparciu między kobietami a mężczyznami dwóch ugrupowań znajdujących się na przeciwnych biegunach sceny politycznej. Prawicowa Konfederacja znalazła dużo większe poparcie w grupie mężczyzn (29,4%) niż w grupie kobiet (4,7%). Natomiast na Lewicę zagłosowało prawie 23% kobiet (drugi po KO wynik w tej grupie wyborców) przy zaledwie nieco ponad 7% poparciu mężczyzn (gorszy wynik – 6,2% uzyskało jedynie PiS). Podobne różnice w rozkładzie poparcia między Lewicą a Konfederacją uwidaczniają także wyniki badań *exit poll*. Według nich poparcie Lewicy w grupie kobiet w wieku 18-29 lat wyniosło 23,6%, zaś w grupie mężczyzn w tym samym przedziale wiekowym 10,2%. Natomiast na

⁵⁴ Ł. Lipiński, *Jak głosowali mężczyźni i kobiety, starsi i młodszy, miasto i wieś?*, „Polityka”, 16 października 2023.

⁵⁵ *Wyniki głosowania w wyborach do Sejmu w 2023 r. Miasto na prawach powiatu Elbląg*, <https://sejmsenat2023.pkw.gov.pl/sejmsenat2023/pl/sejm/wynik/pow/286100> (data dostępu: 23.05.2024).

Konfederację zagłosowało odpowiednio 6,3% młodych kobiet i 26,3% mężczyzn⁵⁶.

Analiza wpływu płci respondentów na poparcie ugrupowania uczestniczącego w wyborach do Sejmu RP w 2023 r wskazała, iż istnieje istotna statystycznie zależność między tymi zmiennymi – obliczona dla niej wartość *p-value* jest mniejsza niż przyjęty poziom istotności $\alpha = 0,05$. Siła tej zależności określona na podstawie współczynnika *V* Cramera ($V = 0,38$) oraz współczynnika kontyngencji *C* Pearsona ($C = 0,35$) wskazuje, iż płeć jest zmienną silnie wpływającą na preferencje wyborcze.

Pierwszym pytaniem dotyczącym kwestii światopoglądu osób uczestniczących w badaniu było pytanie o liberalizację prawa aborcyjnego. Przesłanki zezwalające na dokonanie zabiegu terminacji ciąży a także traktowanie tego czynu w kategorii przestępstwa stanowią temat ożywionej dyskusji publicznej, wynikającej przede wszystkim z powodów aksjologicznych, światopoglądowych i politycznych⁵⁷. Prawie 60% ankietowanych zdecydowanie zgadza się z twierdzeniem, iż należy zliberalizować prawo aborcyjne w Polsce. Przeciwnie zdanie (łącznie udział odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie”) wyraziło nieco ponad 15% respondentów. Analiza rozkładu odpowiedzi w zależności od cech respondentów wskazuje na to, że istnieje statystycznie istotna zależność między zmiennymi jakościowymi opisującymi respondentów (płeć oraz wskazane podczas wyborów ugrupowanie polityczne) a poziomem akceptacji twierdzenia dotyczącego konieczności liberalizacji prawa aborcyjnego. Największy wpływ na udzielaną w tej kwestii odpowiedź miały preferencje polityczne ankietowanych (rys. 2). Ponad 85% osób głosujących na Lewicę zdecydowanie wskazuje na konieczność wprowadzenia bardziej liberalnego prawa aborcyjnego w Polsce. Dużo mniejsze poparcie tej kwestii widać w przypadku wyborców Koalicji Obywatelskiej (72,1% odpowiedzi zdecydowanie tak) i Trzeciej Drogi (51,1%). Warto zwrócić uwagę, że kwestię liberalizacji prawa aborcyjnego popiera także ponad połowa młodych wyborców ugrupowań prawicowych – łączny udział odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” wyniósł w grupie wyborców PiS 53%,

⁵⁶ *Jak głosowali mężczyźni, a jak kobiety? Młode panie wsparły KO i Lewicę, młodzi panowie Konfederację. Starsi poparli PiS*, TVN, <https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2023/wybory-parlamentarne-2023-jak-glosowali-mezczyzni-a-jak-kobiety-st7399212> (data dostępu: 23.04.2024).

⁵⁷ K. Borkowska, *Prawo aborcyjne w Polsce – rys historyczny*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, vol. 62, s. 67.

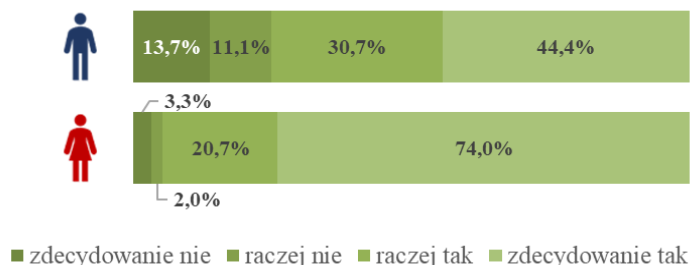
a Konfederacji 58%. Jeśli chodzi o przeciwników wprowadzania bardziej liberalnego prawa do aborcji to ich odsetek jest podobny w grupie wyborców Lewicy (4,4%), Koalicji Obywatelskiej (4,6%) i Trzeciej Drogi (8,8%). Przeprowadzone obliczenia na podstawie statystyki χ^2 wykazały, iż istnieje statystycznie istotna zależność między poglądami na temat prawa aborcyjnego a poglądami politycznymi. Zależność ta jest bardzo silna, o czym mówi wartość współczynnika V Cramera równa 0,32 oraz współczynnika kontyngencji C Pearsona – 0,48.

Rysunek 2. Zależność między akceptacją liberalizacji prawa aborcyjnego a partią, na którą oddano głos w wyborach parlamentarnych

Źródło: badania własne.

Spośród pozostałych zmiennych opisujących cechy osób uczestniczących w badaniu istotna statystycznie, w odniesieniu do poglądów na liberalizację prawa aborcyjnego, okazała się również płeć. Bardziej lewicowe poglądy kobiet, wyrażone większym poparciem Komitetu Wyborczego Lewica, przełożył się na większą akceptację liberalizacji prawa aborcyjnego (rys 3). Prawie 95% kobiet (suma odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”) uczestniczących w badaniu zgadza się z koniecznością liberalizacji prawa do przerywania ciąży. Wśród mężczyzn pogląd taki wyraża 75% ankietowanych. Warty zauważenia jest także fakt, iż prawie 14% mężczyzn zdecydowanie nie zgadza na zmiany w prawie aborcyjnym. W grupie tej przeważają wyborcy Konfederacji, w mniejszym stopniu PiS.

Rysunek 3. Zależność między akceptacją liberalizacji prawa aborcyjnego a płcią respondentów

Źródło: badania własne.

Obliczona wartość *p-value* dla zależności między płcią respondentów a stosunkiem do liberalizacji prawa aborcyjnego jest mniejsza od przyjętego poziomu istotności. Wskazuje to, iż pomiędzy zmiennymi istnieje istotna statystycznie zależność. Siła tej zależności określona za pomocą współczynnika V Cramera ($V = 0,33$) i współczynnika kontyngencji C Pearsona ($C = 0,31$) wskazuje, że jest ona silna.

Mniejszą akceptację w porównaniu do kwestii liberalizacji prawa aborcyjnego wykazali ankietowani w stosunku do propozycji wprowadzenia związków partnerskich. Za tego typu rozwiązaniem zdecydowanie zgadza się 40% badanych. Łączny udział popierających wprowadzenie związków partnerskich wyniósł 71% przy ponad 15% udziale zdecydowanych przeciwników. Dla porównania badania przeprowadzone przez IPSOS w 2022 r. wykazały, iż poparcie dla związków partnerskich w Polsce kształtuje się na poziomie 34%⁵⁸. Podobnie jak w przypadku liberalizacji aborcji, także kwestia związków partnerskich znalazła największe grono zdecydowanych zwolenników w grupie wyborców Lewicy – 69% (rys. 4). Warto zwrócić uwagę, że pomimo dużego, wśród wyborców Lewicy, poparcia dla związków partnerskich 6,7% osób głosujących na tę partię zdecydowanie nie popiera takiego rozwiązania.

Wśród wyborców partii prawicowych zdecydowane poparcie dla związków partnerskich wyraziło 17,6% głosujących na PiS i 15,4% spośród tych, którzy zagłosowali na Konfederację. Zdecydowanych przeciwników legalizacji związków partnerskich jest natomiast – wśród wyborców PiS 29,4% oraz 32,7% głosujących na Konfederację. Badanie siły zależności między poziomem akceptacji związków partner-

⁵⁸ Co o równości myślą Polacy i Polski, <https://mnw.org.pl/tematy/badania/> (data dostępu: 23.04.2024).

skich a preferencjami wyborczymi wykazało istnienie dość silnej zależności. Wartości współczynników wykorzystywanych do pomiaru siły zależności wyniosły odpowiednio 0,41 dla współczynnika V Cramera oraz 0,26 dla współczynnika kontyngencji C Pearsona.

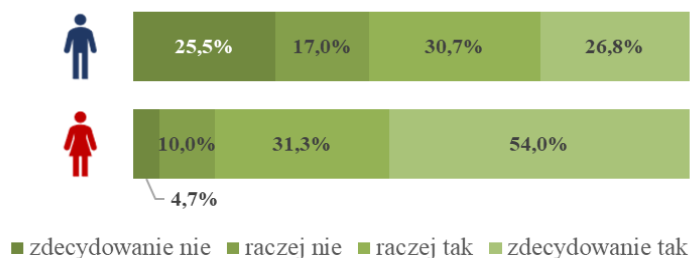
Rysunek 4. Zależność między zgodą na wprowadzenie związków partnerskich a partią, na którą oddano głos w wyborach parlamentarnych

Źródło: badania własne.

Podobnie jak w przypadku wcześniejszego pytania zauważyć można także istotną statystycznie różnicę między płcią respondentów a poziomem akceptacji związków partnerskich.

Rysunek 5. Zależność między zgodą na wprowadzenie związków partnerskich a płcią respondentów

Źródło: badania własne.

Porównując rozkład odpowiedzi, zauważyć można, że dużo większą akceptację tego typu związków wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Wśród kobiet udział badanych popierających wprowadzenie związków partnerskich wyniósł ponad 80% i był o 27,8 p.p. wyższy

niż w grupie mężczyzn. Jednocześnie co czwarty mężczyzna uczestniczący w badaniu określił się jako zdecydowany przeciwnik tego rodzaju związków (u kobiet udział ten wyniósł niecałe 5%). Obliczona wartość *p-value* dla opisywanej zależności jest mniejsza od 5%, co wskazuje na istnienie statystycznej zależności między zmiennymi. Zależność ta jest silna – wartość współczynnika *V* Cramera wyniosła $V = 0,36$, zaś współczynnika kontyngencji *C* Pearsona $C = 0,34$.

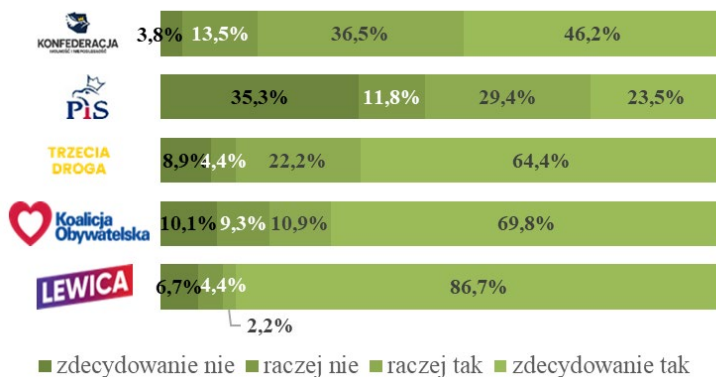
Kolejne pytania związane ze światopoglądem respondentów dotyczyło rozdziału Kościoła od państwa. Problematyka relacji: państwo – Kościół jest dość skomplikowana, co wynika z faktu, iż ma ona charakter relacji instytucjonalnych między dwoma typami społeczności – religijną i polityczną. Odpowiednia regulacja tej kwestii wymaga uwzględnienia prawa człowieka do wolności sumienia i wyznania w życiu prywatnym i publicznym⁵⁹. Najpowszechniejszym sposobem regulacji stosunków pomiędzy władzą świecką a kościelną jest separacja państwa i Kościoła, która może przyjmować różne formy w zależności od m.in. całokształtu porządku prawnego obowiązującego w danym państwie czy też kontekstu historyczno-politycznego⁶⁰.

Najwięcej zdecydowanych przeciwników rozdziału Kościoła od państwa znaleźć można wśród popierających PiS – ponad 35% (rys. 6). Odsetek ten jest ponad dziesięciokrotnie wyższy w porównaniu z wyborcami Konfederacji. Wynik wśród głosujących na Konfederację – 3,8% zdecydowanych przeciwników rozdziału Kościoła od państwa jest najniższym wynikiem uzyskanym wśród wszystkich innych grup wyborców. Nawet wśród wyborców Lewicy odsetek zdecydowanych przeciwników rozdziału Kościoła od państwa był wyższy (8,7%). Zaledwie nieco ponad 17% udział przeciwników rozdziału Kościoła od państwa wśród zwolenników Konfederacji, mniejszy nawet niż wśród głosujących na Koalicję Obywatelską (19,4%), wynikać może z faktu, iż wśród popierających to ugrupowanie znajduje się znaczna część osób o poglądach wolnorynkowych. W ich przekonaniu obserwowana do tej pory silna więź między Kościołem a państwem, i wynikający z niej sposób finansowania Kościoła, jest kolejnym przejawem niegospodarności w zarządzaniu finansami publicznymi.

⁵⁹ K. Orzeszyna, *Józef Krukowski, Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych – Recenzja*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2019, vol. 12(1), s. 315.

⁶⁰ J. Stępień, *Współczesne modele separacji państwa i Kościoła*, [w:] *Prawo, religia, wyznanie. Na styku normatywizmu i moralności*, red. P. Staniszevska-Pobikrowska, Warszawa 2020, s. 12.

Rysunek 6. Zależność między poparciem dla rozdziału Kościoła od państwa a partią, na którą oddano głos w wyborach parlamentarnych

Źródło: badania własne.

Warto zauważyć, iż w aspekcie rozdziału Kościoła od państwa wyborcy Koalicji Obywatelskiej okazali się bardziej powściągliwi w porównaniu z głosującymi na Trzecią Drogę. Stosunek zwolenników rozdziału władzy kościelnej od świeckiej do przeciwników tego rozwiązania w grupie głosujących na KO wyniósł 80:20, natomiast wśród wyborców Trzeciej Drogi był on nieco wyższy – 86:14. Sytuacja ta może wynikać z faktu, iż kwestia relacji Kościoła do państwa była jedną z częściej poruszanych w trakcie kampanii wyborczej przez polityków Polski 2050, a jej lider Szymon Hołownia – wielokrotnie sam wypowiadał się na ten temat przedstawiając 6 postulatów, jakie chce zrealizować w tej kwestii⁶¹.

Siła zależności między preferencjami wyborców a poparciem dla rozdziału Kościoła od państwa obliczona na podstawie współczynnika V Cramera wyniosła $V = 0,41$, zaś współczynnika kontyngencji C Pearsona $C = 0,26$. W przeciwieństwie natomiast do wcześniej analizowanych zagadnień światopoglądowych przeprowadzone badania nie wykazały istnienia statystycznie istotnej zależności między poparciem dla rozdziału Kościoła od państwa a płcią. Pod tym

⁶¹ Postulaty te to: likwidacja Funduszu Kościelnego, zero tolerancji dla pedofilii wśród duchownych, możliwość decydowania o lekcjach religii przez wspólnoty szkolne, koniec ze ściganiem z urzędu przestępstw dotyczących obrazy uczuć religijnych, likwidacja funkcji oficjalnych kapelanów, ujawnienie skali przepływów finansowych między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi – *Program Polska 2050 Szymona Hołowni. Rozdział Kościoła od Państwa*, <https://polska2050.pl/rozdzial-kosciola-od-panstwa-koniec-pedofilii-i-funduszu-koscilnego/> (data dostępu: 25.04.2024).

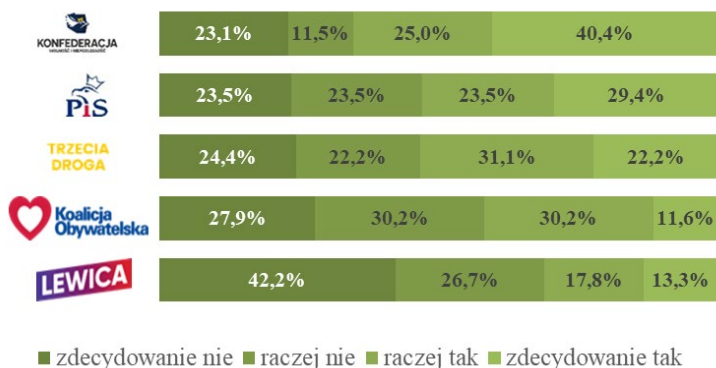
względem w obu grupach nie zaobserwowano różnic, a rozkład odpowiedzi był zbliżony do rozkładu uzyskanego dla całej próby badawczej: 64% odpowiedzi „zdecydowanie tak”, 16,5% „raczej tak”, 9% „raczej nie” i 10,5% „zdecydowanie nie”.

Ostatnie zagadnienie związane ze światopoglądem respondentów dotyczyło wprowadzenia kary śmierci. W przypadku tego pytania procent udzielonych odpowiedzi w całej próbie badawczej był bardzo podobny w odniesieniu do każdego z czterech poziomów akceptacji – zdecydowanych przeciwników było 28,4%, odpowiedzi „raczej nie” udzieliło 24% badanych, „raczej tak” – 27,4% oraz zdecydowanych zwolenników było 20,2%. Brak jest również statystycznie istotnej zależności między cechami respondentów (wiek, płeć, status społeczny) a ich poglądami na temat kary śmierci. Akceptacja kary śmierci zależy natomiast od poglądów politycznych ankietowanych. Jest ona jednak słabsza w porównaniu ze wcześniej przedstawianymi zależnościami – obliczona wartość współczynnika V Cramera wyniosła $V = 0,30$, zaś współczynnika kontyngencji C Pearsona $C = 0,18$.

Najwięcej zdecydowanych przeciwników wprowadzenia kary śmierci znajduje się w grupie wyborców Lewicy – ponad 42% (rys. 7). W przypadku pozostałych ugrupowań udział osób zdecydowanie odrzucających możliwość wprowadzenia kary śmierci wahał się od 23,1% (wyborcy Konfederacji) do 27,9% (wyborcy KO). Zauważyć ponadto można, iż poparcie dla kary śmierci (łącznie procent odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”) wzrasta przy przechodzeniu od lewej do prawej strony sceny politycznej. Wynosi ono odpowiednio 31% wśród wyborców Lewicy, 42% popierających KO, po 53% głosujących na Trzecią Drogę i PiS oraz 65% wśród wyborców Konfederacji. Najwyższa akceptacja kary śmierci wśród zwolenników Konfederacji może być wynikiem tego, iż wieloletnim jej orędownikiem jest Janusz Korwin-Mikke – jeden z głównych polityków tej partii. Liderzy Konfederacji wielokrotnie wyrażali swe poparcie dla przywrócenia najwyższej kary do polskiego kodeksu karnego w stosunku do najcięższych przestępstw. Ponadto w grudniu 2021 r. posłowie Konfederacji, Jakub Kulesza i Robert Winnicki, na konferencji prasowej w Sejmie zaapelowali o przywrócenie w Polsce kary śmierci za zdradę stanu⁶².

⁶² *Konfederacja domaga się kary śmierci za zdradę stanu dla polskiego dezertera*, <https://konfederacja.pl/konfederacja-domaga-sie-kary-smierci-za-zdrade-stanu-dla-polskiego-dezertera/> (data dostępu: 25.04.2024).

Rysunek 7. Zależność między akceptacją kary śmierci a partią, na którą oddano głos w wyborach parlamentarnych

Źródło: badania własne.

Wnioski

Przedstawione wyniki badań pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Poglądy osób młodych na kwestie światopoglądowe są różne – w zależności od obszaru, jakiego dotyczyło pytanie. Największy poziom akceptacji dotyczył kwestii liberalizacji prawa aborcyjnego (85% odpowiedzi „tak”) oraz wprowadzenia rozdziału Kościoła od państwa (80,5%). Nieco niższe poparcie młodych wyborców zyskała natomiast kwestia związków partnerskich – 71,3%. Najmniejszy poziom akceptacji dotyczył natomiast przywrócenia w Polsce kary śmierci (47,5%). W przypadku tego pytania liczba zdecydowanych przeciwników była też wyższa od osób zdecydowanie akceptujących to rozwiązanie.
2. Poparcie partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 r. przez osoby młode było zgodne z wyznawanym światopoglądem. Widać to chociażby w przypadku zdecydowanej akceptacji liberalizacji prawa aborcyjnego, wprowadzenia związków partnerskich czy też rozdziału Kościoła od państwa wśród wyborców Lewicy. Natomiast zwolennicy Konfederacji, zgodnie z postulatami popieranego ugrupowania, najczęściej deklarowali się jako zwolennicy kary śmierci. Wskazuje to na fakt, iż osoby młode, oddając swój głos na partię polityczną, chociaż w części zapoznały się wcześniej z programem wyborczym – wybierając to ugrupowanie, którego program wyborczy była najbardziej zbliżony z wyznawanymi wartościami.

3. W przypadku pytania dotyczącego aborcji oraz związków partnerskich rozkład udzielanych odpowiedzi zależny był od płci respondentów. W grupie kobiet znalazł się większy odsetek zwolenniczek obu tych rozwiązań. Szczególnie ważną kwestią dla kobiet jest liberalizacja aborcji – prawie 95% respondentek opowiedziało się za wprowadzeniem ułatwień w prawie dotyczącym terminacji ciąży. Jest to o ponad 20 p.p. więcej niż w grupie mężczyzn.
4. W przypadku żadnej z analizowanych kwestii światopoglądowych nie obserwuje się natomiast istotnej statystycznie zależności między rozkładem odpowiedzi a pozostałymi cechami respondentów, takimi jak wiek, miejsce zamieszkania czy też status zawodowy.

Bibliografia / References

Literatura

- Akoglu H., *User's guide to correlation coefficients*, „Turkish Journal of Emergency Medicine” 2018, nr 18.
- Bingham Powell G., Jr., *Wybory jako narzędzie demokracji. Koncepcje większościowe i proporcjonalne*, Warszawa 2006.
- Borkowska K., *Prawo aborcyjne w Polsce – rys historyczny*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, vol. 62.
- Chrostowski M., *O potrzebie wzmożonej edukacji międzykulturowej w obliczu prawicowego populizmu w Polsce*, „Edukacja Międzykulturowa” 2022, nr 18(3).
- Cohen J., *A coefficient of agreement for nominal scales*, „Educational and psychological measurement” 1960, Vol. 20(1).
- Goodman L., Kruskal W., *Measures of association for cross classifications. II: Further discussion and references*, „Journal of the American Statistical Association” 1959, Vol 54, nr 285.
- Holbein J.B., Sunshine D., *Hillygus, Making Young Voters: Converting Civic Attitudes into Civic Action*, Cambridge 2020.
- Jezior J., *Metodologiczne problemy zastosowania skali Likerta w badaniach postaw wobec bezrobocia*, „Przegląd Socjologiczny” 2013, nr 62(1).
- Kajta J., Pustulka P., Sarnowska J., Kwiatkowska A., Golińska A., *Wchodzenie w obywatelską dorosłość. Polityczne wybory młodych Polek i Polaków* 2023, Warszawa 2023.
- Kandzia A., *Głos wart programu? – o tym, co partie polityczne proponują młodzieży*, [w:] *Polityka w opinii młodych. Idee-Institucje-Obywatele*, red. A. Tur-ska-Kawa, Katowice 2012.
- Kądziela A., *Preferencje polityczne młodych Polaków w 2019 roku*, „Studia Polito-logiczne” 2020, vol. 55.
- Kietlińska B., *Definicje*, [w:] *Praca z młodzieżą i dla młodzieży – diagnoza stanu w roku 2019*, red. B. Fatyga, Warszawa 2019.
- Kłym-Guba M., Ciecuch J., *Dynamika poszukiwania tożsamościowego w różnych domenach we wczesnej adolescencji. Wyniki badań podłużnych*, „Roczniki Psychologiczne” 2019, nr 19(2).

- Kowalski J., *Rola szkoły w rozwoju osobowości, światopoglądu, filozofii życia i aspiracji ucznia*, [w:] *Aktual'ni problemi pedagogiki počatkovoi školi v konteksti osvıtn'oi reformi: zb. naukovih prac' učasnikiv mižnarodnoi naukovopraktičnoi konferencii (m. Kolomiã, 30 listopada 2017 r.)*, red. O.İ. Poâsik, O.P. Petriv, V.V. Lappo, İvano-Frankivs'k, 2017. [Kowalski J., *Rola szkoły w rozwoju osobowości, światopoglądu, filozofii życia i aspiracji ucznia*, [w:] *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Коломия, 30 листопада 2017 р.)*, red. O.İ. Поясик, O.П. Петрів, В.В. Лаппо, Івано-Франківськ, 2017].
- Krok E., *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2015, nr (37).
- Lipiński L., *Jak głosowali mężczyźni i kobiety, starsi i młodszy, miasto i wieś?*, „Polityka”, 16 października 2023.
- Lubik-Reczek N., *Przebudzenie młodego pokolenia. Aktywność polityczna młodzieży – studium przypadku*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 2 (60).
- Łapczyński M., *Analiza porównawcza tabel kontyngencji i metody CHAID*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2005, nr 659.
- Marzęcki R., *Młodzi wyborcy jako audytorium „dyskursu zmiany” w 2015 roku*, „Przegląd Politologiczny” 2017, nr 1.
- Mądrzycki T., *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 1996.
- McHugh M. L., *The chi-square test of independence*, „Biochemia medica” 2013, nr 23(2).
- Messyas K., *Postawy polityczne młodzieży polskiej w świetle badań empirycznych*, „Władza Sądzenia” 2015, vol. 7.
- Miszczak A., Walasek J., *Techniki wyboru próby badawczej*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2(6).
- Orzeszyna K., *Józef Krukowski, Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych – Recenzja*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2019, vol. 12(1).
- Oziębłowski M., Lesiów T., Šabanagić C., *Metodologia testu chi-kwadrat na przykładzie badań ankietowych dotyczących europejskich serów regionalnych*, „Engineering Sciences & Technologies/Nauki Inżynierskie i Technologie” 2022, nr 1(38).
- Piotrowski, P. *Współczesny spór o „prawicowy populizm” i demoliberalny konsensus-polaryzacja i konformizm opinii oraz asymetria debaty*, „Przegląd Zachodni” 2021, nr 381(04).
- Siegel S., *Nonparametric statistics for the behavioral sciences*, „The Journal of Nervous and Mental Disease” 1957, no 125(3).
- Sloam J., Ehsan R., Henn M., *Youthquake?: How and why young people reshaped the political landscape in 2017*, „Political Insight” 2018, no 9(1).
- Sobczyk M., *Statystyka*, Warszawa 2024.
- Stępień J., *Współczesne modele separacji państwa i Kościoła*, [w:] *Prawo, religia, wyznanie. Na styku normatywizmu i moralności*, red. P. Staniszevska-Pobikrowska, Warszawa 2020.
- Waszak M., Zbieranek J., *Propozycja obniżenia wieku czynnego prawa wyborczego do lat 16. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2010.
- Winiewski M., Jurczyszyn Ł., Bilewicz M., Beneda M., *Podłoże prawicowych preferencji wyborczych młodych Polaków*, Warszawa 2015.
- Zagańczyk A., *Zasady konstruowania kwestionariusza ankiety*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2013, nr 33, issue 1.

- Zając A., *Światopogląd, poczucie nadziei na sukces oraz kompetencje społeczne młodzieży trenującej taniec sportowy*, „Psychologia Rozwojowa” 2013, t. 18, nr 2.
- Żurawski J., *Agendy partii politycznych i telewizyjnych serwisów informacyjnych w mediach społecznościowych w kampanii wyborczej do parlamentu w 2019 r.*, „Politeja – Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2021, nr 18(75).

Netografia

- Co o równości myślą Polacy i Polski*, <https://mnw.org.pl/tematy/badania/>.
- Frekwencja w wyborach 2019 do Sejmu*, <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/frekwencja/pl>.
- Frekwencja w wyborach 2019 do Senatu*, <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/frekwencja/Koniec/senat/pl>.
- Frekwencja w wyborach do Sejmu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/frekwencja/Koniec/pl?elections=sejm>.
- Frekwencja w wyborach do Senatu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/frekwencja/Koniec/pl?elections=senat>.
- Grabowska M., *Wybory 2023 utrwały podział społeczno-polityczny*, https://www.batory.org.pl/blog_wpis/wybory-2023-utrwalily-podzial-spolesczno-polityczny/.
- GUS – *Bank Danych Lokalnych*, <https://bd1.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica>.
- Hołownia: obniżymy wiek wyborczy do 16 lat. A gdzie już tak jest?*, <https://konkret24.tvn24.pl/polityka/wybory-holownia-obnizymy-wiek-wyborczy-do-16-lat-a-gdzie-juz-tak-jest-st6986300>.
- Jak głosowali mężczyźni, a jak kobiety? Młode panie wsparły KO i Lewicę, młodzi panowie Konfederację. Starsi poparli PiS*, TVN, <https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2023/wybory-parlamentarne-2023-jak-glosowali-mezczyzni-a-jak-kobiety-st7399212>.
- Jak Polacy podejmowali decyzje wyborcze w wyborach parlamentarnych w 2019 roku*, Komunikat z badań nr 163/2019, CBOS, https://www.cbos.pl/spiskom.pol/2019/k_163_19.pdf.
- Kądziela A., *Polityczny portret młodych Polaków 2023*, <https://www.kas.de/documents/279510/22888893/polityczny+portret+m%c5%80dych+polak%c3%93w.pdf/a3a50da9-da4a-6402-cf15-a5cb21fda14b?version=1.0&t=1681401124135>.
- Konfederacja domaga się kary śmierci za zdradę stanu dla polskiego dezertera*, <https://konfederacja.pl/konfederacja-domaga-sie-kary-smierci-za-zdrade-stanu-dla-polskiego-dezertera/>.
- Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r., z późniejszymi zmianami, ostatnia z 19 czerwca 1992*, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/norwegia-r3.html>.
- Kowalski M., *Wybory Parlamentarne 2015*, https://rcin.org.pl/Content/208659/PDF/WA51_242804_PANB5061-r2018_Wybory-parlamentarne-2015.pdf.
- Latos G., *Wybory 2023: Jak głosowali młodzi ludzie? I jak wyglądałaby Polska, gdyby do wyborów poszli wyłącznie oni?*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9323015,wybory-2023-jak-glosowali-mlodzi-exit-poll.html>.

- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 17 października 2023 r. o wynikach wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 15 października 2023 r.*, https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/statics/pkw_aktualnosci/uploaded_files/1697634760_obwieszczenie-senat.pdf.
- Obwieszczenie PKW z dnia 17 października 2023 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 15 października 2023 r.*, https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1697617008_obwieszczenie-sejm.pdf.
- Program Polska 2050 Szymona Hołowni. Rozdział Kościoła od Państwa*, <https://polska2050.pl/rozdzial-kosciola-od-panstwa-koniec-pedofilii-i-funduszu-koscilenege/>.
- The Youth for Today: How the 2017 Election Changed the Political Landscape*, <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/09/corbyn-may-young-voters-labour-surge>.
- Word of the Year 2017*, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2017/>.
- Wybory do Sejmu: ogólne dane statystyczne*, https://wybory2001.pkw.gov.pl/sjg1_k.html.
- Wyniki do Senatu: wyniki głosowania i wyniki wyborów*, https://wybory2001.pkw.gov.pl/sng2_k.html.
- Wyniki głosowania w wyborach do Sejmu w 2023 r. Miasto na prawach powiatu Elbląg*, <https://sejmsenat2023.pkw.gov.pl/sejmsenat2023/pl/sejm/wynik/pow/286100>.
- Wyniki głosowania w wyborach do Sejmu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/sejm/wynik/pl>.
- Wyniki głosowania w wyborach do Senatu w 2023 r.*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/senat/wynik/pl>.
- Wyniki wyborów do Sejmu 2015*, https://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm.html.
- Wyniki wyborów do Senatu 2015*, https://parlament2015.pkw.gov.pl/351_Wyniki_Senat.html.
- Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne w latach 1989-2015. Deklaracje ludzi młodych na tle ogółu badanych*, Komunikat z badań nr 135, CBOS, https://www.cbos.pl/spiskom.pol/2015/k_135_15.pdf.

Andrzej ZiemskiORCID: 0000-0002-9478-9860
ziemski.andrzej@gmail.comUniwersytet Warszawski
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii

Przenikanie mediów i polityki: demokracja medialna

The Diffusion of Media and Politics: Media Democracy

DOI: 10.34739/doc.2024.21.06

Abstrakt: Celem niniejszego opracowania jest wskazanie i uświadomienie głębokich przemian, jakie zachodzą współcześnie w relacjach media – polityka – społeczeństwo – rynek. Przemiany te mają charakter fundamentalny, choć nieuświadomiony, są jednak procesem narastającym szczególnie w dobie kryzysu demokracji liberalnej, rewolucji technologicznej i powszechnej cyfryzacji, która rzutuje na szybkość obiegu informacji. Główna hipoteza badawcza brzmi: nie ma już dziś odwrotu od medialnego ukierunkowania demokracji. Postępowanie tego procesu będzie skutkowało istotnymi przemianami w praktyce życia społecznego, przeorientowania sposobu myślenia nie tylko na temat mediów, ich wpływu na nasze codzienne życie i demokrację, ale także na politykę.

Słowa kluczowe: demokracja, demokracja medialna, media, opinia publiczna, polityka

Abstract: The aim of this study is to indicate and arise awareness of the profound changes that are currently taking place in the relations between media, politics, society and the market. These changes are fundamental, though not easily perceived, and constitute a growing process, especially in the era of the crisis of liberal democracy, technological revolution and universal digitization, which affects the speed of information circulation. The main research hypothesis is: there is no turning back from the media orientation of democracy today. The progress of this process will result in significant changes in the practice of social life, reorienting the way of thinking not only about the media, their impact on our daily lives and democracy, but also on politics.

Keywords: democracy, media democracy, media, public opinion, politics

Systemy medialne a społeczeństwo

Przenikanie systemów medialnych i politycznych jest jedną z charakterystycznych cech budowy i umacniania się zjawiska demokracji medialnej¹. Nowoczesny system mediów masowych (system medialny) charakteryzuje się integralnym powiązaniem z wszystkimi

¹ Cf. A. Ziemski, *Prawne i etyczne fundamenty demokracji medialnej*, Warszawa 2023.

podsystemami społecznymi, niemniej jednak zachowuje względną autonomię opierającą się na gwarancjach ideologicznych oraz rozwiązaniach instytucjonalnych². Denis McQuail tak definiuje relacje komunikowania masowego z systemem społecznym: „Komunikowanie masowe odbywa się zawsze w społeczeństwie, w którym pewni członkowie występują w roli nadawców, pozostali zaś w roli odbiorców, a system komunikowania masowego jest jednym z wielu systemów istniejących wewnątrz systemu społecznego. Kontekst społeczny odgrywa tutaj fundamentalną rolę. Komunikatorzy są bowiem powiązani z organizacjami medialnymi, te z kolei wchodzi w skład instytucji medialnej, która jest elementem systemu społecznego”³.

Colin Sparks twierdzi, że „jądrem systemu komunikowania masowego jest system medialny, który należy rozumieć jako zbiór układów strukturalnych i finansowych, limitowanych przez specyficzne prawne oraz instytucjonalne czynniki, które obejmują problem własności, dostępu do mediów, kontroli środków przekazu i politycznych ograniczeń. Systemy medialne można analizować na dwóch płaszczyznach, biorąc pod uwagę ofertę programową z jednej strony, oraz sposób relacjonowania faktów, co uwidacznia się na poziomie tekstowym produkcji mediów”⁴. Wzrastająca rola mediów zaznaczyła się już na początku XX wieku. Jedną z podstawowych funkcji, jakie one pełnią, jest funkcja edukacyjna. Przyjmuje się, że media są lub mogą być efektywnym narzędziem edukacji (politycznej) społeczeństwa, narzędziem zwiększającym kompetencję opinii publicznej. Czy aby zrealizować tę funkcję, wystarczy odpowiednia liczba informacji? Jeśliby przyjąć ten tok rozumowania, to skromniejszy treściowo przekaz oznaczałby spadek kompetencji odbiorców, natomiast poszerzenie treści zwiększałoby je. Akceptacja takiego rozumowania oznaczałaby jednak tolerowanie błędu polegającego na łączeniu w zależność przyczynowo-skutkową cechy przekazu z właściwością jego odbiorców. Wiedza, świadomość polityczna są bowiem w społeczeństwie względnie niezależne od czasu i miejsca przeznaczanego na te tematy w mediach. Należy przypuszczać, że prawdopodobnie pozostaną na podobnym poziomie bez względu na to, czy dwukrotnie zwiększymy, czy o połowę zmniejszymy zawartość treści politycznych w wydaniach

² M. Mrozowski, *System medialny. Struktura i zasady działania*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2010, s. 42.

³ D. McQuail, *Mass Communication Theory*, London 1987, s. 139.

⁴ C. Sparks, *Systemy medialne w byłych krajach komunistycznych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1996, nr 1-2, s. 17.

wiadomości telewizyjnych, radiowych, prasowych czy internetowych. Wynika to z konstrukcji osobowościowej człowieka, ale także z kontekstu, w jakim ów przekaz jest wypowiedzany, środowiska społecznego, w jakim jest odbierany, istniejących wcześniej sympatii i antypatii, stereotypów czy struktury przekonań⁵.

Informacja pochodząca z różnego rodzaju mediów – podobnie jak cyberprzestrzeń – zrówna się pod względem wiarygodności z rzeczywistością realną. Już teraz zauważamy symptomy tego rodzaju myślenia. Czy nie są nimi stwierdzenia typu: „nie jest istotne, jak jest faktycznie – ważne, jak pokażą to media”? W rezultacie informacja zostaje oderwana od rzeczy. Pisze o tym John Keane⁶. Przedstawia on pesymistyczną wizję społeczeństwa przyszłości: „Wszystkie sfery życia stają się potencjalnym «pastwiskiem» dla mediów. Wszechświat zmienia się w gigantyczny ekran monitora. Cała publicy służy za uzasadnienie dla rozgłosu. Informacja przestaje być powiązana z wydarzeniami i sama staje się najważniejszym wydarzeniem”⁷. Taka wizja stanowi deformację idei „społeczeństwa bogatego w informacje” – społeczeństwa informacyjnego.

Współcześnie media nie tylko pośredniczą w przekazywaniu informacji politycznych, lecz przede wszystkim stały się ważnym graczem politycznym, którego można bez skrupułów nazywać rozgrywającym sceny politycznej. Ich wpływ na postawy i zachowania odbiorców jest ogromny. Problem ten na płaszczyźnie ogólniejszej dostrzegł w Polsce Kościół, twierdząc, że środki komunikowania społecznego wskazują nie tylko „jak”, ale także „o czym” myśleć ma współczesny człowiek. I, co istotne, społeczny wpływ mediów obejmuje nie tylko masowego odbiorcę, lecz także elity polityczne, dla których bycie w mediach staje się warunkiem *sine qua non* bycia w polityce⁸.

Treści edukacyjne, szczególnie z dziedziny polityki, spraw publicznych, niestety, nie przyciągają widowni. Nie leżą zatem w polu zainteresowania twórców telewizyjnych. W związku z tym zajmować będą znacznie mniej czasu antenowego w porównaniu z reklamami, programami rozrywkowymi i sportowymi, konkursami, reportażami, przepisami kulinarnymi, plotkami czy filmami. Jako podstawowe

⁵ R. Szwed, *Opinia publiczna i pseudoopinie w „społeczeństwie z informatyzowanym”*, [w:] *Społeczeństwo informacyjne. Społeczeństwo wirtualne*, red. R. Szwed, Lublin 2003, s. 46.

⁶ J. Keane, *Media a demokracja*, Warszawa 1992, s. 121.

⁷ Ibidem, s. 126.

⁸ K. Kunert, *Sondaże w mediach – prognoza czy kreacja?*, <http://www.nowezycie.archidiecezja.wroc.pl/numery/022006/04.html> (data dostępu: 25.07.2011).

źródło informacji pozostają zatem wiadomości, newsy. Jaki jest ich charakter? Z perspektywy pełnionej przez nie funkcji edukacyjnej powinny być istotne dla publiczności, dla odbiorców. Daniel J. Boorstin trafnie zauważył, że o informacjach, jakie otrzymujemy, nie można powiedzieć, że są istotne, ale – co najwyżej – że są aktualne⁹. Zawsze są oryginalne, w danym dniu najciekawsze i wywołują nasze zainteresowanie, czasami zdziwienie. „Aktualne wydarzenia – trzęsienie ziemi, porwanie samolotu, pożar hotelu czy zabójstwo – są ogłaszane i rozpowszechniane, ale (...) jednocześnie rzadko wyjaśniane”¹⁰.

Media współczesne sprzyjają niewątpliwie w większym stopniu, niż było to na przykład sto lat temu, pojawieniu się opinii „bardziej oświeconej”, opinii publicznej, która w większym stopniu odpowiadałaby założeniom klasycznym¹¹. Pomimo krytyki to media właśnie pełnią funkcję platformy dyskusji publicznej i ustanawiają sferę *uniwersum dyskursu*. Stanowią podstawowy środek komunikacji między różnymi instytucjami i społeczeństwem, informują obywateli o tym, co się wokół nich dzieje, kontrolują działania władz i prowadzą działalność edukacyjną, popularyzatorską. Jednocześnie pojawiają się opinie i badania potwierdzające wątpliwości, co do wiarygodności mediów, szczególnie w relacjach, jakie zachodzą w trójkącie państwo-media-rynek, jak również media-odbiorcy treści medialnych. Podstawowe pytanie dotyczy zagadnienia, czy istnieje „wolny rynek mediów”, „wolny rynek informacji”? Jest wątpliwe, czy kiedykolwiek istniał i czy kiedykolwiek powstanie. Wolny rynek sugeruje konkurencję. Jedyna, z jaką mamy do czynienia w środowisku mediów, to konkurencja ekonomiczna. Poza tym współzawodnictwo nie polega – jak można byłoby się spodziewać – na zdobywaniu coraz to lepszych, trudniej dostępnych, wartościowych i istotnych informacji. Polega raczej na wyolbrzymianiu i przejawskrawianiu konkretnych zdarzeń, zwiększaniu ich atrakcyjności, nadawaniu im dramaturgii lub humoru, poszukiwaniu w nich ciekawostek, które mają zaskoczyć widza, słuchacza, czytelnika, a nie znajdowaniu elementów wspólnych, które pozwoliłyby mu zorientować się w istocie problemu¹².

⁹ D.J. Boorstin, *The Image or what happened to the American Dream*, Middlesex 1963, s. 22-25.

¹⁰ Ibidem, s. 23.

¹¹ R. Szwed, *Klasyczna koncepcja opinii publicznej we współczesnym kontekście*, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 3, s. 23.

¹² Idem, *Opinia publiczna...*, s. 48.

Te niedostatki mediów już w 1956 r. dostrzegł Charles Wright Mills, gdy pisał: „środki informacji masowej prezentują pozorną rozmaitość i konkurencję, przy bliższym jednak badaniu okazuje się, że współzawodnictwo polega raczej na wariacjach na kilku oklepanych i dobrze znanych wszystkim tematach, aniżeli na ścieraniu się poglądów¹³”. Rywalizacja ekonomiczna zachęca media do minimalizacji kosztów przy osiąganiu jak największych zysków. Tę sytuację Robert Entman określił jako swoistą „grę”, w której uczestniczą media i elity, każda bowiem ze stron ma coś, czego druga potrzebuje¹⁴. Coraz ważniejszą rolę odgrywają w mediach sondaże. Tendencja ta (już na dobre) zadomowiła się także na polskim rynku medialnym i politycznym. Jak zauważa R. Szwed, u podstaw zwiększenia liczby sondaży w polskich mediach leżą co najmniej trzy przesłanki: mała liczba profesjonalnych firm badawczych, funkcjonujących tuż po transformacji ustrojowej; penalizacja publikacji sondaży; globalna tendencja marketingizowania polityki¹⁵.

W ugruntowanych demokracjach utrata publicznego zaufania do ośrodków badających opinię publiczną, wynikająca z sondażowych błędów na dużą skalę, oznacza dla tych ośrodków popadnięcie w niebyt. Otwartą kwestią jest rola mediów w nagłaśnianiu nie zawsze pewnych prognoz wyborczych. Naturalnym regulatorem powinna tu być reakcja opinii publicznej, uznającej dane medium za niewiarygodne. Problem polega jednak na braku w naszym kraju tego typu ugruntowanej opinii, która dopiero się kształtuje. Również inaczej rozkłada się akcent odpowiedzialności mediów publicznych, a więc utrzymywanych przez wszystkich obywateli, oraz mediów komercyjnych. Te ostatnie dysponują autonomicznym prawem decydowania o wyborze takiej czy innej strategii politycznej, niemniej jednak i one zobowiązane są do głoszenia prawdy. Nadzieję na zmianę pełnioną przez media funkcji w społeczeństwie upatrywano w Internecie. Nie podołał on jednak dotychczas stawianym mu wyzwaniom. Okazało się, że bardzo szybko również ten rynek informacji skomercjalizował się i stał się areną – podobnej jak w sferze mediów tradycyjnych – gry¹⁶. Czy rozwiązaniem jest postulowana zasada obiektywności, oderwania gatunków publicystycznych od gatunków informacyjnych? Jeśli

¹³ Ch.W. Mills, *Elita władzy*, Warszawa 1961, s. 412.

¹⁴ R. Entman, *Democracy without Citizens*, New York 1989, s. 19-20.

¹⁵ R. Szwed, *Sondaże w prasie. O pożytku z badań ilościowych w mediach*, http://www.statsoft.pl/czytelnia/artykuly/Sondaze_w_prasie.pdf (dostęp: 25.05.2011).

¹⁶ L. Porębski, *Elektroniczne oblicze polityki*, Kraków 2001, s. 85-100.

uznamy ją za priorytetową w działalności dziennikarskiej, wówczas na drugi plan odsuwamy odpowiedź na pytanie: o jakie informacje nam chodzi? Pierwotnie celem działalności dziennikarza było dostarczanie prawdy. Należy jednak nadmienić, iż „obiektywizm wymaga jedynie, aby dziennikarze odpowiadali za to, jak piszą, ale nie – o czym piszą”¹⁷.

Medialna konstrukcja rzeczywistości społecznej

Upowszechnienie mediów masowych, szczególnie w dobie cyfryzacji i Internetu, prowadzi do zjawiska określanego terminem „mediatywizacji rzeczywistości społecznej”, co oznacza „proces pośrednictwa mediów w poznawaniu świata, wpływanie przez media na postrzeganie przez człowieka rzeczywistości niedostępnej bezpośrednio doświadczeniu wraz z konsekwencjami takiego pośrednictwa oraz kształtowanie obrazu całej rzeczywistości społecznej, a nawet kompleksowych doświadczeń społecznych pod wpływem konstrukcji medialnych”¹⁸. Denis McQuail w swoich publikacjach¹⁹ z początku XXI wieku dotyczących roli mediów w kształtowaniu obrazu rzeczywistości postawił tezę, że media rzadko kiedy same inicjują zmiany społeczne, ale oferują kanały, środki i tworzą scenę, na której rozgrywają się wydarzenia z udziałem wielu aktorów, gdzie w grę wchodzi wiele, często sprzecznych, interesów. McQuail zauważa jednak, że duże znaczenie ma wpływ „logiki mediów” na instytucje polityczne²⁰ oraz procesy polityczne np. wybory. Jego uwagi formułowane na początku XXI wieku związane były głównie z doświadczeniami mediów analogowych. Należy jednak zgodzić się na wskazywanie rodzących się wówczas procesów pomiędzy mediami i polityką, jako początek nowych zjawisk w tym obszarze, opisywanych już w okresie późniejszym. Upowszechnienie technologii cyfrowych i powstanie portali społecznościowych w Internecie spowodowało daleko idący rozwój dominacji mediów nad polityką i życiem społecznym.

Inni badacze opisujący w ostatnich latach zjawisko mediatywizacji rzeczywistości społecznej są zgodni, że media nie tyle obrazują rzeczywistość, co raczej ją deformują i przedstawiają w sposób pożądanym i wygodnym dla nadawcy przekazu. W literaturze przedmiotu ist-

¹⁷ W.L. Rivers, C. Mathews, *Etyka środków przekazu*, Warszawa 1995, s. 86.

¹⁸ *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006, s. 118.

¹⁹ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2012, s. 516.

²⁰ *Ibidem*, s. 514-515.

nieje wiele przykładów definiowania pojęcia mediatyzacji (medializacji) jako zjawiska społecznego i idei teoretycznej²¹. Szczególnie cenne są rozważania Friedricha Krotza, który uznaje mediatyzację za podstawowe pojęcie komunikacji masowej. Wywodzi on swoją konstrukcję z założenia, że każda komunikacja masowa jest pochodną komunikacji międzyludzkiej. Media są w niej artefaktami technicznymi, które realizują proces komunikacji, ale także procesy ewolucji kultury, tożsamości i codzienności. Mediatyzacja jest więc formą kulturowej i społecznej zmiany różnicującej środowisko naszego życia. Jeżeli skonstatujemy, że media mają w sobie coraz większy potencjał realizacji założonych celów, to zauważymy, że aktorzy medialni w coraz większym stopniu orientują się na ich logikę funkcjonowania²².

W związku z powyższym zachodzi pytanie, w jakim stopniu wiarygodna jest formułowana przez media konstrukcja rzeczywistości? Wiadomo, że ludzie mają w zblizony sposób zbudowany aparat postrzegania i analizowania świata zewnętrznego. Nie znaczy to jednak, że wszyscy postrzegają to samo i tak samo, a także dochodzą w wyniku analizy sytuacyjnej do identycznych wniosków. Konstrukcja rzeczywistości jest więc sprawą absolutnie subiektywną, właściwą dla każdego człowieka.

Trzeba zwrócić uwagę, że gwałtowny rozwój mediów sprawia, że wiele teorii dezaktualizuje się i nie wystarczają do zrozumienia wpływu nowych mediów na społeczeństwo. Wielu autorów, analizujących założenia teorii *agenda-setting* i *framing*²³, zwraca uwagę na funkcję mediów polegającą na nadawaniu prezentowanym treściom własnych interpretacji²⁴. Przez funkcję *framing* media promują konkretną definicję problemu, bieżącą interpretację. Sposób relacjonowania danej kwestii przez media wpływa na sposób, w jaki odbiera ją publiczność. Teoria uramowania (*framingu*) uznawana jest za drugi

²¹ Stanisław Michalczyk dokonuje funkcjonalnej analizy obydwu pojęć: mediatyzacja i medializacja. Na użytek prowadzonych rozważań przyjęto pojęcie mediatyzacja. S. Michalczyk, *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010, s. 145-147.

²² Cf. F. Krotz, *Mediatisierung: Fallstudien zum Wandel von Kommunikation*, Wiesbaden 2007, s. 11-13.

²³ J. Dobrołowicz, *Ramowanie szkoły i edukacji w polskim dyskursie prasowym*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne” 2017, nr 1, s. 25-42.

²⁴ W tym kontekście można przywołać przykład znaczących różnic narracyjnych oraz interpretacyjnych w mediach wobec kryzysu uchodźczego, który wystąpił w wyniku „Arabskiej Wiosny”. A. Bobryk, *Postawy Polaków wobec uchodźców w świetle publikacji „Gazety Wyborczej” i „Naszego Dziennika”*, [w:] *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa. Tom I*, red. B. Pasamonik, U. Markowska-Manista, Warszawa 2017, s. 46-66.

poziom teorii *agenda-setting*, tłumaczonej na język polski jako hipoteza ustalania porządku dziennego²⁵. Media informacyjne tworzą poznawcze mapy świata i sprawiają, że odbiorcy reagują nie na rzeczywistość, ale na skonstruowane przez media pseudo-środowisko. Prawdziwe otoczenie – pisał Lippmann – jest „zbyt rozległe, zbyt złożone i zbyt ulotne, by można było obcować z nim bezpośrednio. Nie możemy sobie radzić z taką misternością, takim zróżnicowaniem, tak wieloma kombinacjami i permutacjami. A ponieważ musimy działać w tym środowisku, najpierw trzeba zbudować jego prostszy model”²⁶.

Wielu medioznawców zwraca uwagę, że upowszechnienie przekazów medialnych i ich stała obecność w życiu każdego człowieka tworzy potrzebę badania mediów. Nie wystarczają jednak dziś tylko badania ilościowe opinii publicznej czy badania telemetryczne, ważna jest analiza przekazywanych treści oraz skutków, jakie wywołują one u odbiorców. Kierunki i cele badań wkomponowują się w potrzebę zdefiniowania w oparciu o szerokie rozpoznanie zjawisk towarzyszących powstaniu i tworzeniu nowych form porządku demokratycznego, w tym zjawiska badanego – demokracji medialnej. Badania nad mediami, realizujące powyższe cele i ich upowszechnienie, być może pozwolą uzyskać zmianę systemu przekonań i tworzenie przez obywateli własnej wizji świata. W innym przypadku jedynie podtrzymają istniejący porządek i umocnią panującą ideologię.

Istota demokracji medialnej w Polsce w XXI wieku

Na tle wcześniejszych rozważań istotnym pojęciem teoretycznym i praktycznym, które obejmuje relacje pomiędzy mediami a życiem społecznym, jest pojęcie sfery publicznej. Jest ona synonimem procesu kształtowania się opinii publicznej, w której media zajmują zasadnicze miejsce. Koncepcja sfery publicznej w obszarze społeczeństw współczesnych, koncentruje się na sposobie i skali, w jakiej media są w stanie pomóc obywatelom w uzyskaniu wiedzy na temat otaczającego ich świata. Jest to ta dziedzina życia społecznego, w której obywatele wymieniają swobodnie poglądy w obrębie gwarancji wolności. Jürgen Habermas pisał, że niezbędny do zaistnienia sfery publicznej jest zagwarantowany instytucjonalnie dostęp jednostek

²⁵ E. Nowak, R. Riedel, *Agenda setting, priming, news framing. Analiza porównawcza telewizyjnych audycji informacyjnych TVN i TVP1 w okresie kampanii przedwyborczych w Polsce 2005 i 2007 r.*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2008, nr 1-2, s. 70.

²⁶ S.J. Baran, D.K. Davis, *Teorie komunikowania masowego*, Kraków 2007, s. 363.

do informacji oraz do mediów²⁷. Paolo Mancini zaznaczył, że sfera publiczna to wszystkie akty komunikowania oraz relacje koncentrujące się na zagadnieniu interesu publicznego, w kontekście którego władza polityczna i instytucje medialne wzajemnie na siebie oddziałują²⁸.

W swych rozważaniach na temat kryzysu demokracji w świetle ewolucji mediów Manuel Castells zwraca uwagę na funkcje władzy politycznej. Najważniejszym sposobem kreowania władzy jest kształtowanie ludzkich umysłów. Proces ten zależy w dużej mierze od komunikacji, a ostatecznie od polityki medialnej. Możemy dojść do wniosku, że praktyka demokratyczna zostaje zakwestionowana wówczas, kiedy zachodzi systematyczne oddzielenie władzy komunikacji od władzy przedstawicielskiej. Inaczej mówiąc, jeżeli formalne procedury reprezentacji politycznej są zależne od nieformalnej alokacji władzy komunikacji w systemie multimedialnym, to poszczególni aktorzy, wartości i interesy nie mają takich samych możliwości wpływu na mechanizmy alokacji władzy w systemie politycznym. Wynika z tego, że najgłębszy kryzys demokracji w warunkach polityki medialnej to ograniczenie demokracji do sfery instytucjonalnej, podczas gdy znaczenia powstają w sferze mediów. Demokrację będzie można odnowić w szczególnych warunkach społeczeństwa sieci, jeśli tylko społeczeństwo obywatelskie w całej jego różnorodności będzie potrafiło przedrzeć się przez korporacyjne, biurokratyczne i technologiczne bariery społecznego tworzenia obrazów²⁹.

Swoją koncepcję, odnoszącą się do wspomnianych wcześniej badaczy, zaprezentował w 2002 r. Ryszard Skarżyński pisząc o demokracji medialnej. Stwierdził on, że wraz z upadkiem ideologii i wielkich systemów ideowych nastąpiło uproszczenie stosunków pomiędzy politykami i obywatelami. Idee zostały zastąpione mitami. Filozofia polityczna nie jest potrzebna do efektywnego funkcjonowania współczesnej sfery publicznej. Została ona zastąpiona przez marketing polityczny, który jest podstawowym narzędziem do aktywizacji społeczeństwa w ramach demokracji medialnej. Debata polityczna została zredukowana do prostych haseł, typowych dla języka reklamy, które są uzupełnieniem obrazu telewizyjnego. Według Ryszarda

²⁷ J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge 1989, s. 90.

²⁸ P. Mancini, *The Public Sphere and the Use of the News in a „Coalition” System of Government*, [w:] *Communication and Citizenship*, red. P. Dalgren, C. Sparks, London 1991, s. 138.

²⁹ M. Castells, *Władza komunikacji*, Warszawa 2013, s. 297-298.

Skarzyńskiego fundamentem demokracji medialnej są media masowe operujące obrazami jak telewizja. Media rządzą się własnymi prawami, skonstruowanymi wg zasad rynkowych. Wraz z upadkiem filozofii politycznej w XX wieku procesy polityczne zachodzą w zupełnie innym otoczeniu. Demokracja utraciła swój pierwotny charakter i nie opiera się już na słowie. Współczesna demokracja to demokracja mediów, które zapośredniczają rzeczywistość otaczającą jednostki. Miejsce ich osobistego doświadczenia zajmuje doświadczenie medialne. Media zapośredniczają także relacje międzyludzkie, pozwalając na skuteczniejsze sterowanie społeczeństwem. Polityka coraz częściej zaczyna wypełniać funkcję inforozrywki „w telesektorze rozrywkowym, będącym częścią składową systemu konsumpcji”³⁰. Autor konstatuje, że wraz z ugruntowaniem się demokracji medialnej, skończyła się historia nowożytnych ideologii politycznych jako złożonych systemów wartości i wyobrażeń. Dyskurs polityczny został zredukowany do prostych haseł, typowych dla języka reklamy, które są uzupełnieniem obrazu telewizyjnego. Demokratyczny wybór elit staje się coraz mniej racjonalny i zostaje zepchnięty do tego samego poziomu co „wybór pasty do zębów czy sosu w barze szybkiej obsługi”³¹.

Termin „demokracja medialna”, który wszedł na stałe do polskiego dyskursu naukowego i publicystyki ok. roku 2008, już wcześniej funkcjonował w literaturze zachodnioeuropejskiej i amerykańskiej. Termin ten ma charakter niedookreślony, czasami zastępowany jest poprzez określenie pejoratywne „mediokracja”, lub też znacznie węższe pojęcie „mediatyzacja polityki”. Demokrację medialną można by opisać jako pewien obiektywny proces prowadzący do trwałych zmian w funkcjonowaniu systemów politycznych współczesnych demokracji, wypływający z pogłębiającego się związku pomiędzy nowymi mediami a polityką i społeczeństwem. Jego skutkiem jest ugruntowywanie się trwałego wpływu mediów na politykę, zarówno w treści, jak i formach działania. Proces ten nie został dotychczas dogłębnie przeanalizowany, ma bowiem charakter dynamiczny, rozgrywa się na wielu płaszczyznach i jest funkcją wielu zmiennych. Widać wyraźnie, że jego analizy w aspekcie normatywno-teoretycznym toczą się bardziej efektywnie niż w aspekcie empirycznym.

³⁰ R. Skarżyński, *Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX wieku*, t. 2, Warszawa 2002, s. 304-305.

³¹ Ibidem, s. 304.

Uważa się, że jednym z twórców teoretycznej koncepcji demokracji medialnej jest Ulrich Saxer³², ale podwaliny pod teorię demokracji medialnej położył Walter Lippmann³³. Wprowadził on w wydanej w 1922 r. książce *Public Opinion* pojęcie stereotypu we współczesnym znaczeniu psychologicznym jako zespołu trwałych opinii pozytywnych przez jednostki w procesie kontaktów społecznych, a nie w wyniku obserwacji rzeczywistości³⁴. Pojęcie „demokracja medialna” wobec realnej praktyki społeczno-politycznej, która potwierdza istnienie tego zjawiska, budzi szerokie zainteresowanie w świecie od pierwszych lat XXI wieku. Powstały również na ten temat prace w USA, gdzie podsumowanie problemu zaprezentowano w pracy zbiorowej pod redakcją W. Benneta i R. Entmana, w której zaprezentowano analizę zagadnień dotyczących mediatyzacji polityki, transformację demokracji pluralistycznej, nowe usytuowanie opinii publicznej oraz zagadnienia obywatelskości³⁵.

Trzeba zwrócić uwagę, że problemy demokracji medialnej analizował także w 2005 r. brytyjski medioznawca Eric Louw. W swej pracy rozpatruje on takie zagadnienia, jak relacje media–polityka, rola doradców, ewolucja dziennikarstwa politycznego oraz rola telewizji w zmianie natury polityki³⁶. Wspomniany wcześniej Ulrich Saxer, jeden z twórców koncepcji demokracji medialnej, w analizie jej istoty kładzie duży nacisk na aspekty afektywne. Swoją podstawową pracę nazwał *Polityka jako rozrywka. Zmiany polityczne opinii publicznej w społeczeństwie medialnym*. Uważa on, że demokracji towarzyszą ciągle napięcia w społeczeństwie, które mają wpływ na media i politykę³⁷. Rozważania dotyczące problemu demokracji medialnej zaprezentowane zostały w Polsce również w opracowaniu Stanisława Michalczyka³⁸ oraz eseju Andrzeja Ziemińskiego³⁹. Obydwaj autorzy sformułowali zbliżone wnioski, opisujące diagnozę sytuacji w relacjach media–demokracja operując pojęciem demokracji medialnej.

Wolfgang Donsbach i Olaf Jandura wskazują na trzy paradygmaty demokracji medialnej:

³² S. Michalczyk, *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010, s. 102.

³³ W. Lippmann, *Public Opinion*, New York 1997.

³⁴ M. Kleg, *Hate Prejudice and Racism*, New York 1993, s. 136-138.

³⁵ S. Michalczyk, *Demokracja medialna...*, s. 10.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, s. 11.

³⁸ Idem, *Spółczesność medialna...*, s. 59.

³⁹ A. Ziemiński, *Demokracja medialna*, [w:] *Demokracja w XXI wieku*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2009, s. 53.

- według „tezy substytucyjnej” media masowe bardziej przypadkowo niż świadomie wypełniają próżnię, którą pozostawiły po sobie tradycyjne instytucje polityczne w organizowaniu publicznego kształtowania woli. Argument ten historycznie dotyczy głównie USA, gdzie partie – w warunkach określonego systemu wyborczego – utraciły zdolności ideowe na rzecz kandydatów zabiegających o poparcie publiczne poza partiami, głównie w oparciu o media. Nastąpiło przegrupowanie sił społecznych;
- według „tezy instrumentalizacyjnej” system polityczny zawładnął i zinstrumentalizował system medialny, podporządkował go swoim celom, określił zasady wartości informacji i zasady *public relations*. Zmieniła się przez to kultura polityczna, logika działania aktorów politycznych i ich zasady etyczne;
- według „tezy uzurpacyjnej” media i dziennikarze wypełniają próżnię w procesie kształtowania woli politycznej przy jednoczesnym władaniu sferą ideologiczną.

W procesie tym jednak istotną rolę odgrywają komercyjne cele mediów, z czego wynika m.in. ich bulwaryzacja. W demokracji medialnej chodzi przede wszystkim o jakość politycznego kształtowania poglądów i woli. Wykorzystuje ona ludzkie potrzeby i motywy korzystania z mediów⁴⁰.

Ulrich Saxer wiąże demokrację medialną z entertainizacją (urozrywkowaniem) całej sfery publicznej. Entertainizacja jest dla niego pewnym społecznym fenomenem totalnym, który szczególne rozmiary przybrał w społeczeństwie medialnym. Badacz mówi o *Unterhaltungskultur* także w systemie politycznym, który określa się często jako *politainment*. Innymi słowy, demokracja medialna jest dla Saxera cechą charakterystyczną systemu politycznego współczesnego społeczeństwa. Składa się ona z następujących części: medializacji, entertainizacji oraz politycznego managementu komunikacyjnego⁴¹. Demokrację medialną należy rozpatrywać zatem jako dynamiczny proces, przede wszystkim dlatego, że media mają dziś taki właśnie charakter. Szybki rozwój technologii medialnych i postęp w dziedzinie innowacji są procesem nieodwracalnym.

Analizując pojawiające się np. w literaturze naukowej pytania o to, czy na początku XXI wieku demokracja może istnieć bez me-

⁴⁰ W. Donsbach, O. Jandura, *Vorwort*, [w:] *Chancen und Gefahren der Mediendemokratie*, red. W. Donsbach, O. Jandura, Konstanz 2003, s. 14.

⁴¹ S. Michalczyk, *Demokracja medialna...*, s. 102.

diów, odpowiedź musi być negatywna. Obserwując trendy w dziedzinie nowych mediów można dostrzec ich wirtualność i interaktywność. W odniesieniu do tych dwóch zjawisk zasadne wydają się pytania o jakość polityki, władzy i jej legitymizację. Trudno jednak bez pogłębionej refleksji jednoznacznie ustosunkować się do tych kwestii. Jak zauważa Stanisław Michalczyk, sceptycy używają tu określenia mediokracja, co ma bardzo pejoratywne znaczenie, zaś „optymiści” mówią o nowych technologiach, które uszlachetniają demokrację⁴².

Entertainizację należy rozpatrywać przez pryzmat społeczeństwa medialnego, w którym dla obywateli istotnego znaczenia nabiera rozrywka. Rozrywkowość mediów można uznać jednak za czynnik degradujący znaczenie demokracji⁴³. W kontekście entertainizacji zwraca się uwagę na zjawisko „politainment” definiowane jako „realizowanie się polityki jako rozrywki w społeczeństwie medialnym”⁴⁴. W strukturalnym ujęciu tego zjawiska wyróżnia się trzy rodzaje zmian zachodzących w jego obszarze: zmiany w opinii publicznej, zmiany w konstelacji aktorów, zmiany procesów. Koncentrując uwagę na opinii publicznej, dostrzega się, że jej rozrywkowy charakter jest „pewnym wariantem politycznej opinii publicznej”. Stanisław Michalczyk pisze: „Chodzi zatem o dostarczenie napięć w sferze polityki. Im silniejsze napięcie polityczne, tym silniejsza entertainizacja politycznej opinii publicznej. Dostarczenie napięć należy do przemysłu rozrywkowego, ale też do samych aktorów politycznych. Rozrywkowa opinia publiczna prezentuje politykę jako przyjemną, podniecającą i ulgową ofertę przeżywania. Potencjał entertainizacyjny może być realizowany dzięki selekcji zawartości i stosowaniu różnych form dziennikarskich”⁴⁵.

Drugi element wspomnianej wyżej triady dotyczy aktorów indywidualnych i zbiorowych. Politainment niejako wymusza na nich wcielanie się w nowe role i przyjmowanie nowych zachowań. Konsekwencją tego są zmiany odnoszące się do mechanizmów podejmowania decyzji politycznych i rozwiązywania problemów. Ponadto istotne znaczenie ma tzw. zarządzanie uwagą, które jest „obliczone na optymalną akceptację opinii publicznej. Najważniejsze znaczenie ma w tym

⁴² Ibidem, s. 101.

⁴³ T. Goban-Klas, *Jak wolne media psują demokrację*, [w:] *Transformacje demokracji. Doświadczenia, trendy, turbulencje, perspektywy*, red. L.W. Zacher, Warszawa 2011, s. 296.

⁴⁴ S. Michalczyk, *Demokracja medialna...*, s. 215.

⁴⁵ Ibidem, s. 216.

względnie medium przewodnie, którym jest telewizja⁴⁶. Media stały się główną areną polityczną właśnie dzięki telewizji, która w dalszym ciągu zajmuje pozycję centralną – także w odniesieniu do zjawiska demokracji medialnej – spośród wszystkich rodzajów środków przekazu.

Trzecim elementem triady są zmiany procesów. Pod tym hasłem rozumie się „zmiany w kulturze politycznej, które kształtują się pod wpływem komunikacji. Istotne wydają się tutaj nie tylko kanały komunikacyjne wykorzystywane w celach zdobycia wiedzy o polityce, wyrażania poglądów z nią związanych czy sposobów działania w sferze polityki, a składające się na kulturę polityczną⁴⁷. Jest bowiem ona wypełniona wzorami kultury rozrywkowej, które sprowadzają się do następujących elementów: personalizacja, ewentyzacja, euforyzacja oraz prywatyzacja. Elementy te mieszczą się w kategorii managementu komunikacyjnego pełniącego funkcję legitymizacyjną. Fundament stanowią tutaj wybory i głosowanie.

Istotnym zagadnieniem jest pojęcie mediatyzacji polityki. Przez mediatyzację rozumie się przede wszystkim proces medialnej konstrukcji rzeczywistości. Dominik Lewiński określa mediatyzację jako „uwrażliwienie systemu politycznego na system mediów masowych⁴⁸. Stanisław Michalczyk słusznie podkreśla, że „mediatyzacja polityki ma kluczowe znaczenie dla demokracji medialnej⁴⁹. Tak więc w demokracji medialnej obok podstawy, jaką jest mediatyzacja polityki, również jej nagłośnienie i zjawisko stronniczości mediów są ważnymi elementami. Ponadto elementy te można rozpatrywać w kontekście otwartości na treści polityczne i aktorów politycznych.

Trzeba zaznaczyć, że niektórzy badacze przyjmują, że demokracja medialna jest realną formą demokracji w cywilizacji cyfrowej⁵⁰. Cytowany wcześniej Ryszard Skarzyński twierdzi, że „demokracja medialna jest faktem i że nowy despotyzm to demokracja medialna, przeobrażająca życie w publiczny spektakl. Obywatel nie jest już zniewolony w dawnym sensie. Nie ma przemocy, pozostaje złudzenie wyboru. Wybór polityczny nie jest przy tym wyborem ważniejszym od

⁴⁶ Ibidem, s. 217.

⁴⁷ Ż. Polowczyk, *Wirtualny wymiar kultury politycznej*, [w:] *Demokratyczne przemiany polskich mediów w latach 1989–2009*, red. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, B. Nierenberg, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2010, s. 184.

⁴⁸ D. Lewiński, *Media i polityka. Interreferencyjna koncepcja mediatyzacji*, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, red. M. Sokołowski, Warszawa 2007, s. 356.

⁴⁹ S. Michalczyk, *Demokracja medialna...*, s. 153.

⁵⁰ Ibidem, s. 9.

wyboru pasty do zębów”⁵¹. Analizując pojęcie demokracji medialnej, Andrzej Antoszewski zauważa, że „słowo demokracja wskazuje na źródło i piastuna władzy publicznej, na procedury podejmowania decyzji, na sposób legitymizowania władzy oraz na ograniczenia, którym podlegają rządzący”⁵². Dlatego demokrację medialną stawia się często w opozycji do liberalnej demokracji masowej⁵³.

Stanisław Michalczyk wskazuje na następujące cechy charakterystyczne dla demokracji medialnej:

- wzrost znaczenia mediów, które odgrywają decydującą rolę w procesie legitymizacji przez komunikację, nie tylko bowiem tworzą polityczną opinię publiczną, ale też stają się kontrolerem procesów;
- wzrost znaczenia organizacji komunikowania, czyli takich form jak polityczne *public relations*, polityki symbolicznej, inscenizacji polityki, tworzenia wydarzeń oraz pseudowydarzeń politycznych i społecznych;
- kariera telewizji jako medium przewodniego z możliwością jej wizualizacji w miejsce komunikacji polityczno-programowej, przy równoczesnej utracie znaczenia mediów drukowanych;
- wzrost znaczenia kompetencji medialnej aktorów politycznych przy jednoczesnej utracie znaczenia ich kompetencji merytorycznych;
- inwazja takich form jak *talk-show*, zastępujących prowadzenie coraz częściej rzetelnych i merytorycznych dyskursów politycznych;
- wzrastająca rola przekazów obrazowych, przez które obywatel postrzega rzeczywistość polityczną⁵⁴.

Trzeba przypomnieć, że pojęcie, znaczenie, rola demokracji od starożytności zmieniły się wielokrotnie. Demokrację charakteryzowała zawsze ogromna żywotność, oddziaływały na nią procesy społeczne i polityczne, uwarunkowania geograficzne, kultura, rozwój cywilizacji, dynamicznie zachodzące przemiany technologiczne⁵⁵. W ostatnim ćwierćwieczu dostrzega się rosnące oddziaływanie mediów masowych

⁵¹ R. Skarzyński, *Od liberalizmu do...*, s. 303.

⁵² A. Antoszewski, *Demokracja*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2003, s. 65.

⁵³ Ibidem, s. 71.

⁵⁴ S. Michalczyk, *Spółczesność medialna...*, s. 61-62.

⁵⁵ H. Świeboda, *Postrzeganie demokracji w społeczeństwie informacyjnym w świetle opinii społecznej*, [w:] *Transformacje demokracji. Doświadczenia, trendy, turbulencje, perspektywy*, red. L.W. Zacher, Warszawa 2011, s. 251.

i nowych technologii na system demokratyczny. Dzieje się to w kontekście powstawania formacji społeczeństwa informacyjnego, którego podstawową cechą jest szybki rozwój technologii teleinformatycznych. Wszystkie te zmiany mają charakter trwały.

Konsekwencją tego staje się nowa jakość w dziedzinie komunikowania oraz nadrzędna wartość informacji. Rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania znajdują zastosowanie w różnych obszarach aktywności człowieka – od komunikacji interpersonalnej do szeroko pojętej działalności politycznej. W literaturze przedmiotu powszechne jest wciąż pytanie o to, czy szeroko pojęte media (media tradycyjne, nowe media, nowoczesne technologie) przyczyniają się do wzmocnienia współczesnej demokracji, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, czy raczej stanowią zagrożenie, obniżają standardy, wpływają negatywnie na procesy demokratyczne⁵⁶. Podobne wątpliwości można wyrażać w stosunku do polityki i zmian, które w niej zachodzą pod wpływem mediów.

Wydaje się, że polityka staje się coraz bardziej podporządkowana mediom wyznaczającym tematy, które znajdują się w centrum zainteresowania opinii publicznej. Powiązanie polityki i mediów ma niewątpliwie zasadnicze znaczenie dla procesów dystrybucji władzy i funkcjonowania demokracji. Pisze o tym David Held, zwracając uwagę, że „spór o znaczenie demokracji wiąże się z różnorodnością jej modeli – od technokratycznych wizji sprawnego rządu po koncepcje życia społecznego wypełnionego rozległym uczestnictwem w polityce i refleksją nad nią”⁵⁷. Przy tym Bartłomiej Secler twierdzi, że pomiędzy te dwa wskazane bieguny wpisuje się problematyka, a raczej model demokracji medialnej⁵⁸.

Pojawienie się na przełomie XX i XXI wieku, w rozważaniach wielu politologów i medioznawców, formacji ustrojowej określanej jako demokracja medialna może mieć swoje uzasadnienie w kilku odnotowanych, równoległe toczących się procesach politycznych i społecznych:

- jako naturalna odpowiedź na kryzys demokracji liberalnej (bezpośredniej i przedstawicielskiej);

⁵⁶ P. Sienkiewicz, *Zagrożenia dla demokracji w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Transformacje demokracji...*, s. 215-230.

⁵⁷ D. Held, *Modele demokracji*, Kraków 2010, s. 333.

⁵⁸ B. Secler, *Polityka i media w obliczu demokracji medialnej*, [w:] *Demokracja w obliczu nowych mediów. Elektroniczna demokracja, wybory przez Internet, kampania w sieci*, red. M. Musiał-Karg, Toruń 2013, s. 160-183.

- jako efekt wzrostu znaczenia i roli opinii publicznej w procesie kształtowania i podejmowania decyzji politycznych;
- jako efekt przyspieszenia i zmiany zasad obiegu informacji w wyniku rewolucji technologicznej, która objęła przede wszystkim teleinformatykę, a więc dziedzinę nauki zajmującą się procesami gromadzenia, selekcji i transmisji informacji;
- jako uzupełnienie wygaszonych w wyniku naturalnych procesów politycznych niektórych funkcji demokracji, szczególnie w wyniku atomizacji i pauperyzacji społecznej;
- jako efekt komodyfikacji – powszechnego urynkowienia, również procesów społecznych i wartości, które miały wcześniej wymiar ponadtowarowy (społeczne powinności mediów, informacja, życie i zdrowie ludzkie i inne)⁵⁹.

Podsumowanie

Analiza procesów związanych ze zjawiskiem przenikania mediów i polityki prowadzi do istotnych konkluzji na temat procesu ewolucji demokracji liberalnej. Zaznaczający się wyraźnie od kilku dekad lat kryzys systemu przedstawicielskiego na tle przemian cywilizacyjnych (rewolucja technologiczna, rewolucja informacyjna, rewolucja obyczajowa) oraz wzrost roli i znaczenia mediów skutkują wyłanianiem się nowych form sprawowania władzy przy udziale i sprawczości mediów. Można stwierdzić, że demokracja medialna jest realnym bytem społecznym, który w dobie społeczeństwa informacyjnego wyznacza standardy współistnienia społeczeństwa, mediów, polityki i rynku. Choć jest ona faktem, to jako zjawisko społeczne stanowi funkcję wielu zmiennych. W przestrzeni publicznej sytuuje się jako zjawisko wieloaspektowe, mające charakter interdyscyplinarny. Postrzeganie demokracji medialnej zależy w dużym stopniu od przyjętej perspektywy badawczej. Różne oceny i wnioski co do jej kształtu mogą być formułowane różnie w opinii medioznawcy, politologa czy socjologa.

Rozumienie demokracji medialnej sprowadza się często do poglądu o kluczowej roli mediów w systemie politycznym, tym bardziej, że demokracja ta skonstruowana jest z medialnych reprezentacji obiektów, zjawisk, procesów społecznych i aktorów. Jej dynamika przekłada się na zmiany w obszarze mediów, polityki oraz relacji między nimi. Trzeba też zwrócić uwagę, że przeobrażania w obszarze

⁵⁹ K. Jakubowicz, *Media a demokracja w XXI wieku. Poszukiwanie nowych modeli*, Warszawa 2013, s. 124.

mediów, np. ich szybki rozwój, wpływają na rozwój i charakter demokracji oraz postrzeganie jej przez obywateli. Wnikliwa analiza literatury przedmiotu i zaprezentowane wnioski, które mają przede wszystkim charakter teoretyczny, potwierdzają, że nie ma odwrotu od medialnego ukierunkowania demokracji, co wyrażało wcześniej wielu politologów i medioznawców. Postępowanie tego procesu będzie skutkowało istotnymi przemianami w praktyce życia społecznego, przeorientowania sposobu myślenia nie tylko na temat mediów, ich wpływu na nasze codzienne życie i demokrację, ale także na politykę.

Bibliografia / References

- Antoszewski A., *Demokracja*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2003.
- Baran S.J., Davis D. K., *Teorie komunikowania masowego*, Kraków 2007.
- Bobryk A., *Postawy Polaków wobec uchodźców w świetle publikacji „Gazety Wyborczej” i „Naszego Dziennika”*, [w:] *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa. Tom I*, red. B. Pasamonik, U. Markowska-Manista, Warszawa 2017.
- Boorstin D.J., *The Image or what happened to the American Dream*, Middlesex 1963.
- Castells M., *Władza komunikacji*, Warszawa 2013.
- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 1999.
- Dobek-Ostrowska B., *Polski system medialny na rozdrożu. Media w polityce, polityka w mediach*, Wrocław 2011.
- Dobrołowicz J., *Ramowanie szkoły i edukacji w polskim dyskursie prasowym*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne” 2017, nr 1.
- Donsbach W., Jandura O., *Vorwort*, [w:] *Chancen und Gefahren der Mediendemokratie*, red. W. Donsbach, O. Jandura, Konstanz 2003.
- Entman R. M., *Democracy without Citizens*, New York 1989.
- Goban-Klas T., *Jak wolne media psują demokrację*, [w:] *Transformacje demokracji. Doświadczenia, trendy, turbulencje, perspektywy*, red. L.W. Zacher, Warszawa 2011.
- Habermas J., *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge 1989.
- Held D., *Modele demokracji*, Kraków 2010.
- Imhof K., Blum R., Bonfadelli H., Jarren O., *Demokratie in der Mediengesellschaft*, Wiesbaden 2006.
- Jakubowicz K., *Media a demokracja w XXI wieku. Poszukiwanie nowych modeli*, Warszawa 2013.
- Keane J., *Media a demokracja*, Warszawa 1992.
- Kleg M., *Hate Prejudice and Racism*, New York 1993.
- Kołodziej J.H., *Wartości polityczne: rozpoznanie, rozumienie, komunikowanie*, Kraków 2011.
- Kołodziej J.H., *Mediatyzacja demokracji. Struktura debaty publicznej w mediach informacyjnych na przykładzie Kropki nad i, Tematu dnia – rozmowy Jedynki, Salonu politycznego Trójki i Sygnałów dnia*, [w:] *Demokratyczne przemiany polskich mediów w latach 1989-2009*, red. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, B. Nierenberg, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2010.

- Krotz F., *Mediatisierung: Fallstudien zum Wandel von Kommunikation*, Wiesbaden 2007.
- Kunert K., *Sondaże w mediach – prognoza czy kreacja?* <http://www.nowezycie.archidiecezja.wroc.pl/numery/022006/04.html>.
- Lewiński D., *Media i polityka. Interreferencyjna koncepcja mediatyzacji*, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, red. M. Sokołowski, Warszawa 2007.
- Lippmann W., *Public Opinion*, New York 1997.
- Mancini P., *The Public Sphere and the Use of the News in a „Coalition” System of Government*, [w:] *Communication and Citizenship*, red. P. Dalgren, C. Sparks, London 1991.
- McQuail D., *Mass Communication Theory*, London 1987.
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2012.
- Michalczyk S., *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010.
- Mills Ch.W., *Elita władzy*, Warszawa 1961.
- Mrozowski M., *System medialny. Struktura i zasady działania*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2010.
- Nowak E., Riedel R., *Agenda setting, priming, news framing. Analiza porównawcza telewizyjnych audycji informacyjnych TVN i TVP1 w okresie kampanii przedwyborczych w Polsce 2005 i 2007 r.*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2008, nr 1-2.
- Polowczyk Ż., *Wirtualny wymiar kultury politycznej*, [w:] *Demokratyczne przemiany polskich mediów w latach 1989-2009*, red. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, B. Nierenberg, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2010.
- Porębski L., *Elektroniczne oblicze polityki*, Kraków 2001.
- Rivers W.L., Mathews C., *Etyka środków przekazu*, Warszawa 1995.
- Secler B., *Polityka i media w obliczu demokracji medialnej*, [w:] *Demokracja w obliczu nowych mediów. Elektroniczna demokracja, wybory przez Internet, kampania w sieci*, red. M. Musiał-Karg, Toruń 2013.
- Sienkiewicz P., *Zagrożenia dla demokracji w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Transformacje demokracji. Doświadczenia, trendy, turbulencje, perspektywy*, red. L.W. Zacher, Warszawa 2011.
- Skarżyński R., *Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX wieku.*, t. 2, Warszawa 2002.
- Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006.
- Sparks C., *Systemy medialne w byłych krajach komunistycznych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1996, nr 1-2.
- Szwed R., *Klasyczna koncepcja opinii publicznej we współczesnym kontekście*, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 3.
- Szwed R., *Opinia publiczna i pseudoopinie w „społeczeństwie z informatyzowanym”*, [w:] *Społeczeństwo informacyjne. Społeczeństwo wirtualne*, red. R. Szwed, Lublin 2003.
- Szwed R., *Sondaże w prasie. O pożytku z badań ilościowych w mediach*, http://www.statsoft.pl/czytelnia/artykuly/Sondaze_w_prasie.pdf.
- Świeboda H., *Postrzeganie demokracji w społeczeństwie informacyjnym w świetle opinii społecznej*, [w:] *Transformacje demokracji. Doświadczenia, trendy, turbulencje, perspektywy*, red. L.W. Zacher, Warszawa 2011.
- Ziemski A., *Prawne i etyczne fundamenty demokracji medialnej*, Warszawa 2023.
- Ziemski A., *Demokracja medialna*, [w:] *Demokracja w XXI wieku*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2009.

Aldona Izabela Trzpil

ORCID: 0009-0005-7697-8616

trzpilaldona@wp.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Gra polityczna a bezpieczeństwo społeczne

Political game *vs.* Social safety

DOI: 10.34739/doc.2024.21.07

Abstrakt: Bezpieczeństwo społeczne jest podstawą dobrze funkcjonującego państwa i społeczeństwa. Może ono zostać zaburzone, jeśli obywatele poddadzą się oddziaływaniom polityków, których celem jest zdobycie i utrzymanie władzy za wszelką cenę, czyli w oparciu o łamanie zasad demokracji i konfliktowanie społeczeństwa. Często odbywa się to kosztem jakości życia społecznego. Bywa wówczas tak, że państwo jako całość ponosi również koszty związane z utratą prestiżu i pozycji na arenie międzynarodowej. Bezpieczeństwo społeczne, jako baza dla rozwoju państwa i społeczeństwa, może ulec zachwianiu pod wpływem stosowanej przez polityków gry politycznej w postaci socjotechniki dezintegracji. Socjotechnika dezintegracji nastawiona jest na zaspokajanie interesów tylko pewnej grupy polityków. Realizowana jest ona w oparciu o podsycanie konfliktów społecznych poprzez uruchamianie resentymentów, urazów, rywalizacji i zawiści między ludźmi. Jest to metoda rozgrywania społeczeństwa poprzez kreowanie wrogości wobec oponentów politycznych. Ten rodzaj gry politycznej prowadzony jest za pomocą kłamstw, dyskredytacji, manipulacji, twardej propagandy i populizmu, a nawet trybalizmu i retropii. Stosowanie tego rodzaju gry jest z pozoru metodą bardziej skuteczną, jeśli chodzi o zdobywanie władzy. Pociąga za sobą jednak bardzo niszczące i długofalowe skutki społeczne, takie jak, między innymi, niechęć obywateli do aktywności społecznej i zaburzenie bezpieczeństwa społecznego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo społeczne, gra polityczna, strategia dezintegracji, populizm, manipulacja

Abstract: Social safety is the basis of a well-functioning state as well as society. It may be disturbed if citizens subside to the influence of politicians whose goal is to get and maintain authority no matter the cost, i.e. by violating the principles of democracy and conflicting society. This often affects the quality of social life. The state may also bear the costs related to the loss of prestige and position in the international arena. Social safety as a basis for the development of the state and society may be destroyed under the influence of a political game used by politicians in the form of social engineering of disintegration. The social engineering of disintegration is aimed at satisfying the interests for only a certain group of politicians. It is implemented by fueling and increasing social conflicts by triggering resentments, rivalries and envies between people. It is a method of playing on society by creating hostility towards political opponents. This type of political game is conducted using lies, discredit, manipulation, hard propaganda, populism, and even tribalism and retropia. Using this type of game is seemingly a more effective method when it comes to gaining power. However, it has

very devastating and long-term social consequences, such as citizens' reluctance to be socially active and disruption of social security among others.

Keywords: social security, political game, disintegration strategy, populism, manipulation

Bezpieczeństwo społeczne jest podstawą dobrze funkcjonującego społeczeństwa, jego rozwoju, zdolności do współpracy. Ludzie, którzy czują się bezpiecznie sięgają po wyższe cele i dążą do życia w symbiozie. Bezpieczeństwo społeczne może osiągnąć wyższy poziom, jeśli obywatele będą bardziej świadomi, w jaką grę próbują wciągnąć ich politycy, jakie są ich cele i priorytety. Bezpieczeństwo jest materią o charakterze praktycznym, odnoszącą się do wszystkich obszarów życia człowieka i społeczeństwa. Jak podkreśla Janusz Świniarski, „bezpieczeństwo definiowane obiektywnie, jako stan lub forma ma siłą rzeczy charakter abstrakcyjny i wręcz idealny, zaś definiowane subiektywnie i odnoszone do celu ma charakter konkretny, podmiotowy i realny”¹. Bezpieczeństwo ma wieloaspektową naturę dotyczącą egzystencji człowieka i jego otoczenia. To bardzo skomplikowany, trudno poddający się diagnozom stan, mający w sobie pierwiastki przedmiotowości, płynności i subiektywizmu nie tylko w wymiarze jednostkowym, ale tym bardziej grupowym. „W zakresie przedmiotowym bezpieczeństwa zawiera się mnóstwo wartości, jakie ma chronić, a jednocześnie samo w sobie jest ono uznawane za jedną z najcenniejszych wartości. (...) Wszystko to świadczy o złożoności i niejednoznaczności kategorii bezpieczeństwa, a zarazem trudności w jego badaniu”².

Bezpieczeństwo można opisywać jako coś, co się ceni, co ukierunkowuje dążenia, aspiracje i cele ludzi. Wpływa ono na ich motywację do działania, staje się fundamentem budowy instytucji jako podmiotu realizacji celów i wytycza zasady będące regulatorami życia społecznego. Jest ono elementem określonej kultury odnoszącej się do realiów funkcjonowania danego społeczeństwa. Bezpieczeństwo społeczne jest związane z polityką społeczną państwa, w której „przedmiotem wartościowania są najczęściej stosunki społeczne, stan

¹ J. Świniarski, *O dwoistej naturze pojęć szczęście i bezpieczeństwo*, [w:] *Współczesne bezpieczeństwo jednostkowe*, red. M. Kubiak, P. Żarkowski, Warszawa-Siedlce 2013, s. 29.

² J. Stańczyk, *Istota kategorii bezpieczeństwa z punktu widzenia wartości*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a wartości*, red. E. Jarmoch, A. Świdorski, I.A. Trzpil, Siedlce 2010, s. 11.

zaspokojenia potrzeb, instytucje społeczne, stosunek między człowiekiem a przyrodą”³. Działania ludzi stanowiące dążenia do osiągnięcia bezpieczeństwa społecznego zwracają się w kierunku tego, co dla danego społeczeństwa ważne, a co wiąże się z możliwością zaspokajania potrzeb egzystencjalnych i rozwojowych. W dążeniu do bezpieczeństwa społecznego chodzi zatem o zmierzanie do minimalizowania zagrożeń i kształtowanie perspektyw życiowych. Bezpieczeństwo społeczne jawi się jako normalność, spokój, pokój, ład społeczny i instytucjonalny, dobre codzienne bytowanie i możliwość realizacji istotnych dążeń. Zależy ono w znaczącym stopniu od środowiska zewnętrznego. Tam mogą tkwić potencjalne zagrożenia. Jednakże bezpieczeństwo zależy również od gotowości jednostki i zbiorowości do sprostania pojawiającym się zagrożeniom⁴.

Staje się ono podstawą poczucia przynależności, spójności społecznej i warunkiem budowania więzi łączących ludzi. Istotny jest poziom zaufania społeczeństwa do władzy i systemu zorganizowanych przez nią, działających zgodnie z prawem instytucji. „Badania pokazują, że poziom zaufania społecznego zależy od kilku czynników. Po pierwsze, od poziomu optymizmu społecznego, po drugie, od poczucia sprawstwa, a więc od przekonania zwykłego, szarego obywatela, że coś od niego zależy w sprawach szerszych niż rodzinne, domowe, codzienne sprawy i po trzecie, od stabilności, to znaczy przynajmniej nadziei, że jutro nie będzie zaskakiwać”⁵. Z perspektywy uwarunkowań politycznych bezpieczeństwo jest jednym z przedmiotowych wymiarów, jest zdolnością wybranych przez społeczeństwo rządów do kierowania państwem, w tym umożliwiania rozwiązywania problemów społecznych, ekonomicznych i politycznych przy użyciu instrumentów prawnych, strategicznych i instytucjonalnych⁶. Odpowiedzialność ma znaczenie, ale też, co już trudniejsze do uchwycenia, cele, sprawujących władzę i aspirujących do władzy oraz wykreowane przez polityków motywy wyborców. Jest to związane ze zdolnością rządzących do dialogu i godzenia interesów różnych grup społecz-

³ B. Szatur-Jaworska, *Polityki społecznej wartości*, [w:] *Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001, s. 138.

⁴ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1998, s. 8.

⁵ P. Sztompka, *Kultura zaufania* (wywiad przeprowadzony przez T. Wiścickiego), http://labo-old.wiez.pl/teksty.php?kultura_zaufania (data dostępu: 30.06.2023).

⁶ S. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne. Zarys problematyki*, Siedlce 2013, s. 13.

nych. „Aktywność władzy wykonawczej powinna być ukierunkowana na rozwój społeczny. Tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi”⁷.

Troska o bezpieczeństwo społeczne wyraża się działaniami na rzecz efektywnej polityki społecznej. Stanowieniem i egzekwowaniem prawa, które chroni obywateli, dając im poczucie sprawiedliwości oraz możliwości rozwoju, awansu społecznego i zawodowego, a także poprawy jakości życia, dobrostanu, stabilnych reguł i perspektyw. Ogromne znaczenie ma ustalenie priorytetów i koordynacja działań na rzecz zdiagnozowanych problemów, które „ujmowane w kategorii władzy można analizować wg schematu: wspólne działanie – ukierunkowane na osiągnięcie społecznie akceptowanych celów – zorganizowane według określonych i przyjętych jako obowiązujące zasad reguł (prawa) – dysponujące siłą dla wsparcia tego działania. (...) Takie podejście może być utożsamiane z perspektywą instytucjonalną bezpieczeństwa, zmierzającą do uchwycenia prawidłowości rządzących procesem tworzenia określonego ładu wewnętrznego w państwie utożsamianego z porządkiem, ale także ukierunkowanego na zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania wspólnoty w relacjach zewnętrznych”⁸.

Role rządzących jest ich identyfikacja i podjęcie stosownych działań, które pozwolą na skuteczne rozwiązanie lub przynajmniej ich zminimalizowanie. „W ustroju demokratycznym jej upoważnienie do podejmowania decyzji w imieniu społeczeństwa utrzymuje się dopóki, dopóty zachowuje ona zdolność do pomyślnego układania ważnych i trudnych spraw społecznych. Sukces prawomocności próbuje się osiągnąć na wiele sposobów, wprowadzając czasem prawdziwe, a czasem tylko pozorne rozwiązania problemów. (...) Gra na publicznej scenie bezrobociem, przestępczością, terroryzmem, migrantami, kontrolą społeczną i innymi zjawiskami, których ludzie się obawiają wywołuje się efekt sprawności władzy w radzeniu sobie ze skomplikowanymi sprawami publicznymi. Upolitycznianie problemów społecznych, czyli ujmowanie ich w kategoriach interesu władzy jest aktualne w każdym czasie. Każda sprzeczność interesów i rozbieżności dążeń naturalnie wynikająca ze zróżnicowania społeczeństwa, będąca w istocie źródłem wszelkich działań politycznych, pobudza walkę o władzę i o korzyści, jakie z niej wynikają. Przejawem tej walki jest także przeformułowanie kwestii społecznych w problemy spo-

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, s. 167.

łeczne, aby w sytuacji niezgodności interesów i aspiracji uzyskać w drodze zabiegów politycznych zaspokojenie własnych potrzeb”⁹.

Kwestie społeczne to inaczej dolegliwe problemy społeczne, które rozprzestrzeniają się na coraz większe grupy społeczne. Każdy głęboki problem społeczny jest uwikłany w sieć różnych, sprzecznych interesów. Co jest przyczyną uruchamiania mechanizmów niesprawiedliwości, stanowiących zarzewie konfliktów? Dość powszechnie występuje upolitycznianie kwestii społecznych. Badacze zwracają więc uwagę na polityczność tych problemów i rozgrywanie wokół nich gry politycznej¹⁰. Wypacza to istotę problemów, rozmywa wynikające z nich zagrożenia, a także uruchamiania podejrzliwość i utratę zaufania społeczeństwa oraz wiarygodności władzy. Zniekształcanie faktycznej istoty problemów poprzez częściowe ich rozwiązywanie i unikanie pokazywania ich faktycznej skali oraz dystansowanie wobec nich obywateli poprzez wprowadzanie tzw. problemów zastępczych albo oskarżanie innych grup politycznych o ich spowodowanie, jest działaniem manipulacyjnym¹¹. Trudne sytuacje społeczne realizowane w postaci gry politycznej traktowane są epizodycznie i powierzchownie, bardziej na poziomie obietnic i tworzenia pozorów ich przewycięzania niż faktycznego, systemowego ich rozwiązywania. Bardzo często są one relatywizowane w taki sposób, aby uwieść społeczeństwo, zmniejszyć jego uważność i koncentrację uwagi na danej kwestii, aby zafalszować problem. „Główną regułą gry jest doraźne tworzenie sytuacji dających chwilową, ale wystarczającą dla zebrania korzyści przewagę. (...) Z tej wizji życia społecznego jako gry zostaje usunięty etos wypełniania służby społecznej oraz postacie zaufanych mężów stanu, wytrwale reprezentujących racje społeczne i strzegących dobra wspólnego ponad wszystko, także ponad dobro osobiste. Głębokie zanurzenie graczy w klimat i sytuację gier sprawia, że funkcjonują oni w świecie alternatywnie zdefiniowanym przez kategorie wartości relatywnych. Ogólne zasady i normy życia społecznego, wskazywanie im jako spoiwo społeczeństwa, są skłonni bagatelizować i uznawać, że wiążą one ludzi słabszych, mniej od nich sprytnych. Świat «powagi i zabawy» jest przez nich nadużywany dla realizacji własnych interesów. Skłonni są też przenosić reguły gry na obszar życia społecznego układany według reguł «powagi», dbałości o dobro

⁹ J. Królikowska, *Przedmowa*, [w:] *Problemy społeczne w grze politycznej*, red. J. Królikowska, Warszawa 2006, s. 8.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, s. 8-9.

wspólne. Stwarzane przez nich niebezpieczeństwo polega na tym, że ich gra polityczna jest wyjęta ze zobowiązań społecznych, jest tworzona we własnym interesie, ale z ryzykiem i stratami, które mają być przerzucone na innych¹².

Gry polityczne, które zastępują autentyczne i merytoryczne podejście doprowadzają do niszczenia tkanki społecznej, psucia państwa i narastania zagrożeń. Obrazowe określenie „gnijąca demokracja” pokazuje pozory procedur demokratycznych. Odbywają się wybory, ludzie głosują, ale procedury kampanii wyborczej są zachwiane przez propagandę, populizm, tworzenie finansowej nieproporcjonalności i zawłaszczanie mediów. Rola mediów publicznych zostaje ograniczona i zdominowana przez propagandowe przekazy. Pojawia się inwigilowanie, zastraszanie oraz ograniczanie swobód obywatelskich. Służby publiczne i służby bezpieczeństwa zostają wciągnięte w działania w interesie rządzących. Wyodrębnia się coraz bardziej przyzwolenie na korupcyjne zachowania „swoich” i finansowanie różnych inicjatyw społecznych w duchu poszerzania poparcia władzy, pojawiają się załączki autorytaryzmu. Dobrze funkcjonujące państwo, oparte o zasady demokracji, może zapewnić społeczeństwu korzystanie w pełni z dobrodziejstw rozwoju gospodarczego¹³.

Jednocześnie niedziałalności instytucji publicznych sprzyja polityka dezinformacji, zakłamywania i wypaczenia rzeczywistości, różnego rodzaju obietnice wyborcze, także wybiórcze przyznawanie przywilejów. Może to stawać się łatwą pożywką służącą manipulowaniu ludźmi przez polityków. Uruchamia grę walki o władzę na bazie populizmu, czczych obietnic i przekupujących elektorat świadczeń. Uprawianie polityki, szczególnie w trakcie kampanii wyborczych, stanowi zawsze swoiste teatrum. „Stosowanie pojęcia gry politycznej w określonej interpretacji ma znaczenie nie tylko językowe, lecz także świadomościowe. Pojmowanie polityki jako konkurencji czy wręcz walki przynosi przywiązanie społeczeństwa do wartości uniemożliwiających kooperację i wypracowanie w grze wartości dodatkowej, nakazuje utożsamiać rywala politycznego z wrogiem. Polityka reprezentowania w świadomości społeczeństwa jako spektakl daje więcej możliwości poszukiwania i tworzenia form współpracy, przede wszystkim

¹² Ibidem, s. 9-10.

¹³ A. Z. Kamiński, B. Kamiński, *Korupcja rządów. Państwa postkomunistyczne wobec globalizacji*, Warszawa 2004, s. 27-28.

poprzez zinternalizowanie przekonania, iż powodzenie sztuki leży w interesie większości odtwórców ról politycznych”¹⁴.

Rozróżnienie tych dwóch skrajnych rodzajów strategii politycznych określonych jako gra ma swoje psychologiczne uwarunkowania związane z nastawieniem, determinacją zabiegających o władzę. Istotny jest tu wskaźnik osobowości społecznej, wynikający z faktu socjalizacji w konkretnym środowisku społecznym. Ważnym elementem, mającym również wpływ na uruchamianie określonych zachowań w społeczeństwie, przez zabiegających o sprawowanie władzy jest kwestia podatności obywateli na określony rodzaj oddziaływań na skali manipulacja – dialog. Oddziaływanie na ludzi przez polityków bardzo często wiąże się ze stosowaniem różnego rodzaju socjotechnik oraz rodzajów wywierania wpływu¹⁵. Każdy z nich wywołuje określone reakcje społeczne i prowadzi do osiągnięcia konkretnych skutków. Ogromne znaczenie ma tu również postrzeganie przez polityków poszczególnych grup społecznych przez pryzmat całej struktury społeczeństwa w kontekście procesów współpracy, integracji i ekskluzji społecznej czy w kontekście kreowania stereotypów, dyskryminacji, uprzedzeń i rywalizacji¹⁶.

W rozważaniach o grach politycznych Paweł Pawełczyk przyjmuje założenie, że „aktorzy na scenie politycznej nie uczestniczą w walce, lecz ją stymulują i tak naprawdę współdziałają ze sobą. W polityce oznacza to kooperację, a w teorii opisującej procesy polityczne, funkcjonalizm strukturalny. Natomiast, kiedy używamy analogii polityki do gry rywalizacyjnej, w której tylko jedna ze stron może być zwycięzcą i stosujemy wyrażenie np. walka polityczna przybiera coraz gwałtowniejsze formy, wpisujemy się w nurt konfliktowego ujęcia społeczeństwa. (...) linię podziału omawianych interpretacji porównywania polityki do gry wyznacza stopień stabilności danego systemu, a nie jak to wydaje się pozornie rodzaj reżimu politycznego”¹⁷. Podkreśla też przyjęcie *a priori*, że system niealternatywny opiera się na konflikcie, a każdy system demokratyczny na kooperacji¹⁸. W procesie socjalizacji ważne są aspekty uwarunkowane rzeczywistością,

¹⁴ P. Pawełczyk, *Socjotechniczne aspekty gry politycznej*, Poznań 2000, s. 9.

¹⁵ R. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi, teoria i praktyka*, Warszawa 1998, s. 12.

¹⁶ Vide: W.G. Stephan, C.W. Stephan, *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*, Gdańsk 2000.

¹⁷ P. Pawełczyk, *Socjotechniczne aspekty...*, s. 9.

¹⁸ Ibidem.

ale też z działaniem związanym z efektem rozwojowym i synergicznym w wyniku doskonalenia relacji władzy ze społeczeństwem¹⁹.

Wprowadzone przez Pawła Pawełczyka pojęcia socjotechniki integracji i socjotechniki dezintegracji obrazują określone procesy oddziaływania na społeczeństwo. Socjotechnikę integracji zdaniem autora „można uznać za właściwą do oddania specyfiki wywierania wpływu społecznego w systemach skonsolidowanych, w których oddziałuje ona na rzecz respektowania wspólnych wartości, a rywalizację spornych interesów przenosi w dużej mierze na płaszczyznę symboliczną. Jest ona zatem charakterystyczna w pojmowaniu polityki jako sztuki scenicznej, mającej w sobie walory możliwości adaptacji i asymilacji. (...) Demokracja rozwijając niesiłowe metody sprawowania władzy, stymuluje także rozwój socjotechnicznych sposobów i środków kształtowania pożądanych postaw i zachowań (...) nastawiona jest na integrowanie społeczeństwa wokół dość spójnej wizji porządku społecznego”²⁰. Ten rodzaj gry może być postrzegany jako system oddziaływań, który stymuluje aktywność społeczną ku dobru wspólnemu, opartemu o poczucie sprawczości i wolności politycznej. Paweł Śpiewak zwraca uwagę, że „pierwszym i podstawowym warunkiem dobrej polityki jest świadomy i aktywny udział możliwie wielu obywateli w życiu publicznym. Jedynie w ten sposób mogą oni realistycznie oceniać samą politykę, a zarazem kontrolować elity rządzące – wiedzieć czego od nich oczekiwać i rozumieć sens ich postępowania. Taka perspektywa wykracza poza potoczne rozumienie demokracji (gdzie demokrację utożsamia się wyłącznie z rządami prawa i wolnymi, powtarzalnymi wyborami). Niezbędny jest zasadniczy poziom spójności politycznej, jak też wysoki poziom partycypacji obywateli w życiu publicznym. Inaczej decyzje polityków, koszty ich decyzji, będą niezrozumiałe dla ludzi, a przez to niemożliwe do zaakceptowania”²¹.

Tak postrzegana polityka jest jednym z czynników jej opisywania z perspektywy uczestnictwa obywateli i internalizacji działań podejmowanych przez sprawujących władzę w oparciu o zasady współuczestnictwa. Celem polityków jest tu bowiem skonsolidowanie otoczenia, kształtowanie postaw kooperacyjnych i powstrzymanie się od działań wykluczających i dezintegracyjnych. „Socjotechnika integracji ukierunkowana jest na upowszechnianie wartości. (...) Zwykle

¹⁹ J. Wódz, *Socjologia dla prawników i politologów*, Warszawa 2000, s. 206.

²⁰ P. Pawełczyk, *Socjotechniczne aspekty...*, s. 13.

²¹ P. Śpiewak, *W stronę wspólnego dobra*, Warszawa 1998, s. 272.

są to wartości ponadczasowe, związane ze stabilizowaniem systemu, stąd zabiegi nastawione na przywiązanie do nich społeczeństwa. (...) Stosowane zabiegi socjotechniczne nie odbiegają na ogół od akceptowanych w danym systemie norm etycznych. Nie występuje w nich wysoki stopień kamuflażu ani kłamstwa, udział władzy i przemocy jest także bardzo ograniczony. Socjotechnika integracyjna ma na ogół charakter łagodny i specyficzny dla kooperacji pozytywnej²².

W odróżnieniu od socjotechniki integracji socjotechnika dezintegracji nastawiona jest na wygrywanie interesów pewnej grupy politycznej w oparciu o uruchamianie resentymenty i rywalizację. „Socjotechnika dezintegracji wpisuje się w proces powielania obrazu rzeczywistości w systemach niestabilnych. Jej cele skupione są wokół dewaluowania zinternalizowanych już w społecznej świadomości ideałów i wartości oraz rekonstrukcji ich hierarchii. (...) Toczy się więc walka pomiędzy zwolennikami różnych kierunków doskonalenia społeczeństwa i trwa rywalizacja o jego poparcie. Ten rodzaj socjotechniki dominuje w systemach, w których polityka jest traktowana jako gra konkurencyjna²³. Rodzaj konkurencji może tu przybierać dwojaką postać, od ścierania się różnych koncepcji na drodze wykazywania wyższości rozwiązań proponowanych przez poszczególne partie, po silny konflikt podważający jakiegokolwiek racje drugiej strony, aż do niszczenia medialnego i stosowania metod pozbawionych podstawowych zasad etycznych²⁴.

Konflikt jest naturalnym elementem życia społecznego, jest wyrazem sprzeczności interesów na różnych obszarach tego życia. Konflikt może być elementem gry politycznej, kiedy uruchamia się go na rzecz uzyskiwania poparcia i zarządza się nim w taki sposób, aby kreować wroga politycznego. „O konflikcie międzygrupowym można mówić, gdy cele dwóch grup są ze sobą sprzeczne albo gdy jedna grupa próbuje narzucić drugiej swój system wartości²⁵. Obie grupy będące w konflikcie najczęściej są przekonane o słuszności swoich racji i nie są gotowe brać pod uwagę racji drugiej strony. Często jednak konflikt polityczny oprócz sprzeczności racji jest wynikiem przyjętej strategii uruchamiania lęków i fobii jednej z grup społecznych przeciwko drugiej, aby zdobywać poparcie. Przy tym należy podkre-

²² P. Pawełczyk, *Socjotechniczne aspekty...*, s. 181.

²³ *Ibidem*, s. 12.

²⁴ *Ibidem*, s. 182.

²⁵ W.G. Stephan, C.W. Stephan, *Wywieranie wpływu...*, s. 150.

ślić, iż wiele napięć stanowi efekt rywalizacji o władzę, ograniczone zasoby, rozbieżności w sferze wartości, norm czy przekonań²⁶.

W coraz większym stopniu, konflikty wynikają z nierówności statusu społecznego oraz podziału korzyści. Nasilają się konflikty wynikające z migracji ludności oraz w wielu krajach konflikty związane z prawami kobiet i osób LGBT. „W przeciwieństwie do rzeczywistych konfliktów, które zajmują się faktycznymi różnicami między grupami w teorii względnego niezaspokojenia (relatywnej deprivacji) nacisk kładziony jest na to, co grupa spostrzega jako swoją szkodę. (...) zwolennicy tej koncepcji twierdzą, że spostrzegane krzywdy mogą stać się powodem konfliktu, nawet jeśli spostrzeżenia grupy niezupełnie odpowiadają rzeczywistości”²⁷. Najbardziej niszczące dla społeczeństwa i rujnujące poczucie bezpieczeństwa społecznego są konflikty rzeczywistego bądź względnego niezaspokojenia potrzeb oraz niesprawiedliwości, które są podsycane przez oddziaływania manipulujące, populistyczne i propagandowe polityków. W aspekcie tych zjawisk warto zauważyć, że są to najbardziej destrukcyjne obszary gry politycznej w aspekcie walki o władzę. Należy przy tym „dostrzegać ważną różnicę między traktowaniem konkurenta jako przeciwnika a traktowaniem go jako wroga”²⁸.

Doprowadza to czasem do zorganizowanego ataku przez niektóre opcje polityczne na normy demokratyczne i do opacznego interpretowania prawa w kontekście korzyści określonej partii oraz do wzbudzania negatywnych emocji w stosunku do oponentów. Walka o władzę przybiera wówczas postać koncertu na emocjach społecznych, ponieważ wyrasta z przekonania, że łatwiej będzie zawładnąć społecznymi reakcjami oddziałując na procesy emocjonalne ludzi niż na procesy poznawcze związane z roztropnością, którą w tym przypadku politycy starają się zagłuszyć wypaczeniem, fragmentaryzacją informacji i zwyczajnym kłamstwem. „W rywalizacji albo w walce politycznej można zwyciężyć dwojako; bądź przez wykazanie własnej słuszności i wyższości, własnymi atutami, osiągnięciami, zasługami, bądź przez podważanie atrakcyjności, powagi, autorytetu, dobrego imienia rywala czy przeciwnika. (...) Zwykle uczestników gry politycznej kusi «droga na skróty». Bo to najprostszy i najłatwiejszy w realizacji sposób zwalczania konkurencji, który wymaga jedynie odrobiny

²⁶ Ibidem, s. 150-151.

²⁷ Ibidem, s. 152.

²⁸ Y. Mounk, *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*, Warszawa 2019, s. 146.

złośliwości, stronniczości i pomysłowości w ściąganiu w dół”²⁹. Ten rodzaj gry jest skuteczny, nie wymaga większego, merytorycznego wysiłku, bardziej uruchamia percepcję odbiorcy, odwołuje się do emocji, powoduje reakcję głębiej zakodowaną i silniej zapadającą w pamięci, szczególnie jeśli ma charakter ofensywny.

Początkowo łagodniejsza w swej formie dyskredytacja, wraz z narastaniem konfliktu przeradza się coraz bardziej w działania w kierunku zniszczenia oponenta i podgrzania emocji społeczeństwa. Dyskredytacja jest wykorzystywaniem niewiedzy ludzi, braku możliwości jej jednoznacznego zidentyfikowania i swoistym rodzajem manipulacji³⁰. Manipulacja zniekształca rzeczywistość, ograniczając zdolność do racjonalnego myślenia, a wraz z tym trafnego podejmowanie decyzji. Wpływ manipulacji na świadomość społeczną powoduje zmiany w postrzeganiu określonych zjawisk i problemów. Manipulacja ma w sobie ukryte i fałszywe intencje. Najgorszym rodzajem manipulacji jest ukierunkowywanie działań osób manipulowanych przeciwko grupie, z którą jest w konflikcie. Wówczas sposoby manipulacji przybierają postać „najbardziej złośliwych i wręcz perfidnych form podstępnej dyskredytacji jak pospolity cynizm, czyli zupełny brak zasad i hamulców w dążeniu do własnej, partykularnej wygody i korzyści; lekceważenie norm moralnych, reguł gry – o ile nie służą interesom partykularnym; a zarazem gotowość do ich wykorzystywania i nadużycia jako pretekstu do usprawiedliwienia własnej prywaty”³¹.

Walka polityczna takimi metodami pogłębia konflikty społeczne, psuje państwo i niszczy społeczeństwo. Następuje eskalacja konfliktu, a wraz z tym dezintegracja społeczna. Gra przybiera na sile, a manipulacja staje się czymś powszednim. „Manipulator walczy nie o prawdę i nie o dobro wspólne (choć wmawia to otoczeniu), lecz o swoją przewagę. Jednak potrzebuje i szuka dla swego postępowania wyższych racji i wzniosłych uzasadnień. (...) Nie wymaga to niebotycznej inteligencji, wystarczy odrobina sprytu i umiejętności aktor-skich, w szczególności ukrywania rzeczywistych pobudek i sugestyw-

²⁹ M. Karwat, *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Warszawa 2007, s. 13.

³⁰ „Manipulowanie ludźmi oznacza posługiwanie się nimi jako narzędziami w celu osiągnięcia swojego celu. (...) Uważa się na ogół, że manipulator stara się wywrzeć taki wpływ na osobę manipulowaną, który spowoduje zmianę jej myślenia i całej postawy, a co za tym idzie, osoba ta będzie podejmować takie decyzje i postępować w taki sposób, jaki został zaplanowany przez manipulatora”. A. Grzywa, *Pułapki manipulacji*, Lublin 2006, s. 5.

³¹ M. Karwat, *O złośliwej dyskredytacji...*, s. 94-95.

nej gry pozorów”³². Ukrywaniu rzeczywistych pobudek i zamazywaniu rzeczywistości służy również propaganda. „Zasadniczo, różnica między propagandą a innymi zjawiskami manipulacyjnymi polega na tym, że zakłada ona bardziej zinstytucjonalizowanego nadawcę oraz większą metodyczność i długotrwałość oddziaływania. (...) Termin propaganda ma głównie negatywne zabarwienie znaczeniowe i często jest równoznaczny z manipulowaniem wielkimi zbiorowościami ludzkimi przez elity władzy lub grupy polityczne”³³. Owo zinstytucjonalizowanie wyraża się poprzez opanowanie mediów przez określone grupy sprawujące władzę w taki sposób, że emitowany jest nieustannie dyskredytacyjny przekaz i instrumentalne traktowanie informacji. Działania propagandowe stanowią swoistą formę prania myślenia społecznego (utożsamianego z praniem mózgu) dużej liczby odbiorców, którzy poddawani tym oddziaływaniom perswazyjnym w postaci przekazów podprogowych doznają poznawczego dysonansu i w efekcie dają wiarę tym informacjom³⁴. Propaganda jest elementem walki politycznej w celu zdyskredytowania przeciwnika, którego stawia się w niekorzystnym świetle, instrumentalnie traktując wszelkie zasady, wartości i normy oraz sam przedmiot oddziaływań poddany manipulacjom nastrojami, emocjami, złudzeniami i stereotypami. Tego typu oddziaływania stosuje się z premedytacją przy zastosowaniu podstępnych metod dezorientacji, gry pozorów, a nawet prymitywnego kłamstwa³⁵. Propaganda zafałszowuje rzeczywistość, wywołuje i utrwała konflikty społeczne, doprowadza do uruchomienia lęków społecznych oraz niszczy zaufanie i autorytety, przewartościowuje normy i zwyczajnie niszczy wiarygodność polityków.

Podobne skutki w społeczeństwie, w jeszcze bardziej podstępny i zaciemniony sposób, wywołuje populizm. Populizm rozsadzający się coraz bardziej w polityce, to przede wszystkim mechanizm zdobywania popularności przez określonych polityków. Ma on w sobie elementy wszechobecnej reklamy i marketingu politycznego, rozumianego jako lansowanie rynkowej wartości określonej ideologii i reprezentujących je przywódców. We współczesnym świecie ludzie stają się

³² Ibidem, s. 96.

³³ I. Kamińska-Szmaj, *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć*, [w:] *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Lublin 2004, s. 14.

³⁴ „Propaganda to celowa i systematyczna próba kształtowania percepcji, manipulowania myślami i bezpośrednimi zachowaniami w celu osiągnięcia takich reakcji, które są zgodne z pożądanymi intencjami propagandzisty”. G.S. Jowett, V. O’Donell, *Propaganda & Persuasion Fifth Edition*, Los Angeles–London 2012, s. 163.

³⁵ A. Pratkanis, E. Aronson, *Wiek propagandy*, Warszawa 2003, s. 17.

klientami polityki, wyznawcami wytwórców konkretnych koncepcji porządku społecznego. Działania populistyczne ukierunkowują uwagę obywateli tak, aby politycy stosujący te działania zyskiwali większą popularność. Populizm w tym znaczeniu jest strategią destrukcyjną, oddziałuje na ludzi bardziej podatnych na przekaz podprogowy. Utrwala ich myślenie o wyższości określonych przekonań i poglądów i bywa ukierunkowywany na kreowanie negatywnych nastawień i wrogości wobec tych, którzy myślą i działają roztropnie, nie poddając się fali populistycznych treści. Populizm o nacjonalistycznym zabarwieniu jest swoistą reakcją obronną przed lękiem towarzyszącym płynności i nieprzewidywalności współczesnej rzeczywistości. Roman Tokarczyk traktuje zjawisko populizmu „jako formę myśli politycznych i ruchów, w których przywódcy zabiegają o popularność wśród ludu. Jest to więc zbliżenie ludu do władzy, często o cechach dyktatorskich w celu manipulowania masami, nierzadko za pomocą demagogii. W takiej sytuacji znajdują wyraz postawy antyinteligentkie i emocjonalne, wyrażające tęsknotę za prostymi rozwiązaniami, trudnych problemów. (...) Wykorzystywane są tu trywialne w swej postaci oczekiwania ludzi wywodzących się z niższych warstw społecznych prezentujących najczęściej postawy roszczeniowe”³⁶.

Podatność na populistyczne treści jest na ogół związana z tym, że łatwiej trafiają one do ludzi, którzy, w sposób faktyczny czy wyobrażony, czują się gorsi, mają poczucie niesprawiedliwości i niższy poziom wykształcenia oraz niższy poziom energii życiowej. „Mobilizujący lud, cieszący się wielką popularnością przywódca – populistą, najczęściej o predyspozycjach autorytarnych, dyktatorskich, charyzmatycznych i paternalistycznych. Czyni to zwykle demagogicznym wyrachowaniem, odwołując się do różnorodnych emocjonalnych rezydentów, obaw i nadziei. (...) Roztacza w nich wizje niepodległego kraju rodzinnego, w którym harmonijna i solidarna współpraca ludzi, oparta na zasadach sprawiedliwości społecznej zapewni trwały dobrobyt społeczny”³⁷. Populizm bazuje na analogiach świetlanej przyszłości, pomijając jej niedogodność, wypacza percepcję zdarzeń historycznych, rozbudza tęsknoty za łatwym, wygodnym życiem, gdzie sprawiedliwość jest utożsamiana z rozdawnictwem. Populizm otwiera drzwi demagogii, schlebaniu masom ludowym, rozbudzaniu iluzji i mnożeniu obietnic. Przywódca populistyczny, wykreowany na cha-

³⁶ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2006, s. 494.

³⁷ *Ibidem*.

ryzmatycznego stratega politycznego, odgrywa ważną rolę w uruchamianiu konfliktów i niechęci do elit oraz wzbudzaniu lęków i fobii. Przyjmuje rolę rozumiejącego lud wybawiciela, wsłuchującego się w jego potrzeby. Schlebia masom, kokietując je tym, że to one mają władzę a nie, że tylko jest wyrazicielem ich oczekiwań. Ferując obietnice przywódca populistyczny bazuje na infantylnych oczekiwaniach społecznych, związanych z „ukazaniem” się polityka zbawcy, który pokieruje ich życiem, zapewni to, czego potrzebują, uwolni od wszelkich trosk i odpowiedzialności, w tym szczególnie od różnych, obcych, wrogich i zagrażających sił. Doprowadzi też do emancypacji, wyrównania pozycji społecznej ludu poprzez pomniejszenie znaczenia elit intelektualnych. Istotnym efektem działania populistycznego przywódcy jest bazowanie na niskich instynktach, dawanie satysfakcji wynikającej z pogardy dla ludzi wykształconych i lepiej usytuowanych³⁸.

Populiści nieustannie wskazują na jakieś grupy społeczne, które mogą zagrażać ich przekonaniom o wyobrażonym porządku świata. Uderzają w pluralizm poglądów i postaw jako zagrożenie dla „zdrowego społeczeństwa”. Dają sobie przyzwolenie do podważania prawa, w tym szczególnie praw człowieka. Łamią zasady demokracji i procedury demokratyczne, uważając je za zbyt liberalne i demoralizujące. „Populizm osłabia demokrację przedstawicielską, sprowadzając politykę do prostej konfrontacji dobra ze złem. (...) Populiści skrajni, którzy w imię zachowania demokratycznych ideałów domagają się całkowitego zerwania ciągłości instytucjonalnej i zbudowania, nowego, lepszego «naprawdę demokratycznego» ładu nie przedstawiają żadnej konkretnej wizji takiego ładu, a realizacja postulatów ich charyzmatycznych przywódców prowadzi wprost do autorytaryzmu”³⁹. Ten rodzaj uprawiania polityki bazuje na wykluczającym nacjonalizmie, ksenofobii i wzbudzaniu poczucia zagrożenia, a wraz z tym niezadowolenia i uruchamiania wrogości⁴⁰.

³⁸ W tym kontekście warto przywołać opinię Joanny Dzwonczyk, która stwierdziła „Populiści kreują wroga publicznego. Znalezienie wroga pozwala wskazać masom, dlaczego ich położenie jest tak złe, ukierunkować negatywne emocje mas poprzez znalezienie «kozła ofiarnego», są to najczęściej mniejszości narodowe i migranci”. J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2007, s. 7.

³⁹ E. Nalewajko, *Populizm a demokracja*, [w:] *Populizm w demokracji*, red. M. Markowski, Warszawa 2004, s. 34.

⁴⁰ Jak stwierdza Wawrzyniec Konarski, „Populizm stał się prostym sposobem na rozwijanie karier przez częstokroć przeciętnych ludzi, z klasy politycznej, którzy dbają jedynie o przetrwanie okresu swojej kadencji bez podejmowania szczególnego wysiłku i nie chcą inicjować działań ważnych dla ich wyborców”. W. Konarski, *Jakość klasy*

Obecnie populizm bazuje również na zjawisku trybalizmu związanym z podtrzymywaniem w społeczeństwie dawnych podziałów narodowych i odrębności klasowych lub plemiennych. Charakterystyczne są tu postawy, w których plemienne i wspólnotowe uznawane wartości są przedkładane nad interesy społeczne i państwowe pod hasłem patriotyzmu i troski o interesy wspólnoty. „Trybalizm w swym populistycznym wymiarze przybiera postać emocjonalnego patriotyzmu i sytuuje się na pograniczu nacjonalizmu. W oparciu o antyelitarnie hasła populistyczni politycy mobilizują własny elektorat do popierania ich działań, które często okazują się psuciem demokratycznych procedur i obowiązującego w państwie prawa. (...) Trybalizm to coś bardziej złowrogiego i niebezpiecznego: trybalizm – autorytarne, antypluralistyczne podejście do polityki, które również może odwoływać się do przemocy w życiu publicznym. Trybalizm zdecydowanie podważa procedury demokratyczne, ponieważ czyni podążanie za przywódcą «plemienia» i pokonanie innego «plemienia» prawie jedynym celem polityki. Podważa debaty polityczne i umieszcza rzeczywistość w nawiasach. (...) Taka plemienność, może być szczególnie destrukcyjna dla instytucji demokratycznych”⁴¹.

Przede wszystkim dotyczy to młodych demokracji, gdzie trybalizm może być bardzo niszczący, ponieważ uruchamia wrogą rywalizację polityczną, która odsuwa na dalszy plan troskę o dobro państwa i społeczeństwa, obracając się w efekcie również przeciwko ludowi, który udzielił poparcia populistycznym politykom, siejącym wrogą propagandę w imię walki o władzę. „Trafia to na podatny grunt nostalgicznego zwrotu ku przeszłości, a właściwie ku wyobrażeniom o niej, ku jej wyidealizowanym obrazom. (...) Następuje zwrot ku plemienności. Plemienność ma być w pojęciu jej propagatorów lekarstwem na chaos poznawczy, brak poczucia bezpieczeństwa i sprawczości, utratę kontroli nad własnym życiem. Z plemienności rodzą się nacjonalizmy i tendencje populistyczne. Jednostki i społeczności chronią się w obrębie odwołań do własnego dziedzictwa, gloryfikują je, zamykają się na Innego. Ta odsłona retropii oznacza kres global-

politycznej a problem populizmu w czasach współczesnych. Przypadek Polski w wybranej perspektywie porównawczej, „Kwartalnik Społeczno-Polityczny. Realia i co dalej...” 2018, nr 36/37, s. 109-110.

⁴¹ P. Kleko, M. Molnare, A. Juchasz, J. Kucharczyk, F. Pazderski, *Więcej niż populizm. Zjawisko trybalizmu na Węgrzech i w Polsce*, Budapest 2018, s. 91.

nej solidarności i okopanie się na własnym podwórku, tak w znaczeniu terytorialnym, jak i mentalnym”⁴².

Tworzy to sytuację podziałów, sprzyjającą zaognieniu wzajemnych niechęci, które w dużym stopniu tkwią w naturze człowieka, a tym bardziej wspólnot skupionych wokół swoich partykularnych interesów i przez to często podejrzliwie, a nawet wrogo nastawionych do innych grup będących w opozycji. Działania polityków oparte na strategii dezintegracji w różnych jej odmianach populizmu, trybalizmu propagandy, manipulacji i retropii stanowią proste formy wykorzystywania obywateli. Rozczarowany lud traci zaufanie do polityków, autorytetów i wiarę w dobry porządek świata oraz w demokrację. Zaznacza się coraz bardziej nieufność w stosunku do elit. Fikcją staje się prawo i opieka zdrowotna. Oświata zaczyna być narzędziem indoktrynacji społeczeństwa, a wykształcenie, kultura i moralność ulega dewaluacji. Lud łatwo złapać w pułapkę tworzenia nowych elit, które staną się lekiem na całe zło. Łatwo przedstawić mu „zbawcę”, wielkiego stratega, który znajdzie sposób na rozwiązanie wszelkich problemów społecznych.

Bibliografia / References

- Bauman Z., *Jak rządzi nami przeszłość*, Warszawa 2008.
 Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi*, Warszawa 1998.
 Domosławski A., *Wygnaniec*, Warszawa 2021.
 Dzwonczyk J., *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2007.
 Grzywa A., *Pułapki manipulacji*, Lublin 2006.
 Jowett G.S., O’Donnell V., *Propaganda & Persuasion Fifth Edition*, Los Angeles–London 2012.
 Kamiński A. Z., Kamiński B., *Korupcja rządów. Państwa postkomunistyczne wobec globalizacji*, Warszawa 2004.
 Karwat M., *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Warszawa 2007.
 Kleko P., Molnare M., Juhasz A., Kucharczyk J., Pazderski F., *Więcej niż populizm. Zjawisko trybalizmu na Węgrzech*, Budapeszt 2016.
 Konarski W., *Jakość klasy politycznej a problem populizmu w czasach współczesnych. Przypadek Polski w wybranej perspektywie porównawczej*, „Kwartalnik Społeczno-Polityczny. Realia i co dalej...” 2018, nr 36/37.

⁴² A. Domosławski, *Wygnaniec*, Warszawa 2021, s. 831-832. Jak stwierdza Zygmunt Bauman, retropia „jest tęsknotą za plemieniem, za wyidealizowanym obrazem przeszłości, za stabilnym, jednorodnym społeczeństwem. Zmęczeni i zagubieni ludzie tęsknią za życiem bez trosk, bólu i problemów. Stąd tak łatwo stają się podatni na manipulację i podżeganie do poszukiwania winowajcy i wroga”. Z. Bauman, *Jak rządzi nami przeszłość*, Warszawa 2008, s. 14.

- Kamińska-Szmaj I., *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć*, [w:] *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Lublin 2004.
- Królikowska J., *Przedmowa*, [w:] *Problemy społeczne w grze politycznej*, red. J. Królikowska, Warszawa 2006.
- Stańczyk J., *Istota kategorii bezpieczeństwa z punktu widzenia wartości*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a wartości*, red. E. Jarmoch, A. Świdorski, I.A. Trzpił, Siedlce 2010.
- Świniarski J., *O dwoistej naturze pojęć szczęście i bezpieczeństwo*, [w:] *Współczesne bezpieczeństwo jednostkowe*, red. M. Kubiak, P. Żarkowski, Siedlce 2013.
- Mounk Y., *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*, Warszawa 2019.
- Nalewajko E., *Populizm a demokracja*, [w:] *Populizm w demokracji*, red. M. Markowski, Warszawa 2004.
- Pawelczyk P., *Socjotechniczne aspekty gry politycznej*, Poznań 2000.
- Pratkanis A., Aronson E., *Wiek propagandy*, Warszawa 2003.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1998.
- Szatur-Jaworska B., *Polityki społecznej wartości*, [w:] *Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001.
- Sztompka P., *Kultura zaufania* (wywiad przeprowadzony przez T. Wiścickiego), http://labo-old.wiez.pl/teksty.php?kultura_zaufania.
- Śiewak P., *W stronę wspólnego dobra*, Warszawa 1998.
- Stephan W.G., Stephan C.W., *Wywieranie wpływu na grupy*, Gdańsk 2000.
- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2006.
- Wódz J., *Socjologia dla prawników i politologów*, Warszawa 2000.
- Zalewski S., *Bezpieczeństwo polityczne. Zarys problematyki*, Siedlce 2013.

Vladislav VolkovORCID: 0000-0001-9593-2641
vladislavs.volkovs@inbox.lv**Yulija Timoshchenko**ORCID: 0000-0003-4922-1595
julija.timoscenko@bsa.edu.lv**Stanislav Buka**ORCID: 0000-0002-4235-8890
stanislav.buka@bsa.edu.lv**Inese Ratanova**ORCID: 0009-0003-2430-3903
inese.ratanova@gmail.com

Baltic International Academy, Latvia

**Ethical and Ethnic Values
in Organizational Culture in Latvia. Part II**Wartości etyczne i etniczne
w kulturze organizacyjnej na Łotwie. Część II

DOI: 10.34739/doc.2024.21.08

Abstract: The authors of the article show the importance of studying the economic environment and organizational culture in Latvia, as an ethnically diverse side, taking into account the influence of the ethnic factor. Since there are two ethnocultural poles in the ethnic diversity of Latvia – ethnic Latvians, who are the core of the Latvian nation-state, and Russians, as the largest ethnic minority in the country, the author of the article focused on the issue of the nature of ethnic differences within the Latvian organizational culture. The complexity of this approach to description is due to the fact that the vast majority of scientific works in Latvia, taking into account the influence of the ethnic factor on social life, belong to the field of political science and sociological research. While the few works within the framework of the economic science of Latvia consider the established organizational culture in this country mainly as a homogeneous ethno-cultural entity. To confirm the hypothesis that the ethnic factor also plays an important role in the economic life of Latvia, the author of the article organized in 2021 a sociological study within the research project "interaction of the individual, society and state in the overall process of Latvian history: conflicts of values and the formation of common values at historical breaking points". The purpose of this study was to identify the ethnic characteristics of the organizational culture in Latvia through the nature of the ethical relationship between ethnic Latvians and Russians in the economic life of the country. As a key indicator of the integrity of organizational culture for the multi-ethnic environment of Latvia, the author chose the value of universal moral norms, primarily justice, to regulate relations between ethnic Latvians and Russians, to mutually assess their professional and personal qualities in the life of companies and organizations. The data of this study showed that a high assessment of the ideals of justice is characteristic of the moral consciousness of both ethnic Latvian and Russian respondents. At the same time, the attitude towards the implementation of these ideals, as well as other moral values, in economic behavior, business communication, in the adoption of corporate ethics and respect for the established hierarchy in the enterprise and organization, in the perception of professional, moral and psychological qualities of employees with different ethnic identities has some differences among representatives of these ethnic groups. This indicates a significant place of ethnic favoritism both in the minds of ethnic Latvians and Russians

when assessing the opposite side, and thus the existence of ethnic subcultures within the business culture and organizational culture in Latvia.

Keywords: organizational culture, multi-ethnic environment, ethical values, ethnic favoritism

Abstrakt: Autorzy artykułu wskazują na wagę badania środowiska gospodarczego, kultury organizacyjnej na Łotwie jako kraju zróżnicowanego etnicznie, z uwzględnieniem wpływu czynnika etnicznego. Ponieważ w różnorodności etnicznej Łotwy wyróżnić można dwa bieguny etno-kulturowe – etnicznych Łotyszy, którzy stanowią trzon łotewskiego państwa narodowego, oraz Rosjan jako największą mniejszość w kraju, autorzy artykułu skupili się na zagadnieniu charakteru różnic etnicznych w łotewskiej kulturze organizacyjnej. Złożoność takiego podejścia do opisu wynika z faktu, że zdecydowana większość prac naukowych na Łotwie, uwzględniających wpływ czynnika etnicznego na życie społeczne, należy do obszaru nauk politycznych i badań socjologicznych. Podczas gdy nieliczne publikacje z zakresu nauk ekonomicznych traktują ugruntowaną kulturę organizacyjną w tym kraju głównie jako jednorodną całość etniczno-kulturową. Aby potwierdzić hipotezę, że czynnik etniczny odgrywa również ważną rolę w życiu gospodarczym Łotwy, autorzy artykułu w 2021 r. zorganizowali badanie socjologiczne w ramach projektu „Interakcja jednostki, społeczeństwa i państwa w ogólnym procesie historii Łotwy: konflikty wartości i kształtowanie się wspólnych wartości w historycznych punktach zwrotnych”. Celem tego badania była identyfikacja etnicznych cech kultury organizacyjnej na Łotwie poprzez naturę relacji etycznych pomiędzy Łotyszami i Rosjanami w życiu gospodarczym kraju. Jako kluczowy wskaźnik integralności kultury organizacyjnej dla wieloetnicznego środowiska Łotwy autorzy wybrali wartość uniwersalnych norm moralnych, przede wszystkim sprawiedliwości, do regulowania stosunków między etnicznymi Łotyszami i Rosjanami, do wzajemnej oceny ich zawodowych i osobistych cech w życiu firm i organizacji. Dane z tego badania wykazały, że wysoka ocena ideałów sprawiedliwości jest charakterystyczna dla świadomości moralnej zarówno respondentów łotewskich, jak i rosyjskich. Jednocześnie stosunek do realizacji tych ideałów, a także innych wartości moralnych, w zachowaniach ekonomicznych, komunikacji biznesowej, w przyjmowaniu etyki korporacyjnej oraz poszanowaniu ustalonej hierarchii w przedsiębiorstwie i organizacji, w postrzeganiu zawodowych, moralnych, psychologicznych cech pracowników o różnych tożsamościach etnicznych ma pewne różnice między przedstawicielami tych grup. Wskazuje to na istotne miejsce faworyzowania etnicznego zarówno w świadomości etnicznych Łotyszy, jak i Rosjan przy ocenie strony przeciwnej, a co za tym idzie, na istnienie subkultur etnicznych w obrębie kultury biznesowej i kultury organizacyjnej na Łotwie. **Słowa kluczowe:** kultura organizacyjna, środowisko wieloetniczne, wartości etyczne, faworyzowanie etniczne

Sociological research data: organizational culture, individual economic strategies and ethnic identity

In 2021, one of the the authors of this article organized a sociological study called “Economic environment in Latvia: the interaction of ethical and ethnic values” in order to analyze the peculiarities of ethical norms (primarily norms of moral justice) regulating relations between representatives of different ethnic groups (mainly ethnic Latvians and Russians) in economic life, companies and in personnel relations of institutions. At the same time, the task was set to show to what extent representatives of different ethnic groups are ready to apply moral universal norms and evaluations in working relationships with colleagues of different ethnic origins and whether universal moral values function in the economic life of Latvia as a regulatory mechanism that overcomes barriers of ethnic identity, allows an individual to

respect the principles of social equality in relations with people of different ethnic origins or whether moral regulators acquire an ethnic character and whether the principle of equality is applied only to representatives of their own ethnic group. Thus, it was important to show how universal moral norms in the formation of organizational culture in Latvia are connected with the ethnic favoritism of ethnic groups.

The total number of respondents of the sociological study is $n = 1008$, of which 609 are Latvians, 327 are Russians, and 72 are representatives of other ethnic groups. Sociological data collection was carried out by the SKDS Research Center in June–September 2021 (SKDS is a member of WIN – Worldwide Independent Network of Market Research and Opinion Poll). The study was funded from 2018-2021 in the State Research Project “Interaction of the individual, society and state in the overall process of Latvian history: conflicts of values and the formation of common values at historical breaking points”.

The reproduction of individualistic features in organizational cultures is primarily influenced by the mechanisms of individual economic strategies of employees, managers, and entrepreneurs in the realization of their economic needs and interests, in the struggle for resources, influence and power in companies and organizations, in the economic environment as a whole. At the political and legal level, individualistic tendencies in the economy are protected and reinforced by a system of human rights that have a pronounced individual character¹. Corporate group values are reproduced and developed due to the concentration of economic life in the activities and interaction of its most important actors – companies, organizations and institutions. The unconditional influence on the consolidation of corporate group values in economic life, especially in the sphere of business communication, is exerted by Latvian legislation and the dominant trends in social and political life, which prescribe the need to consolidate the Latvian language and symbols of Latvian culture and history in business and informal communication.

At the same time, individualistic and corporate-group values are by no means always logically linked into a coherent system of respondents' views. For example, when it comes to the priority assess-

¹ J. Tully, *Strange Multiplicity*, [in:] *Political ideologies. A Reader and Guide*, eds. M. Festenstein, M. Kenny, Oxford 2005, p. 417–418; I.M. Young, *Ruling Norms and the Politics of Difference: A Comment on Seyla Benhabib*, “The Yale Journal of Criticism” 1999, Vol. 12, № 2, p. 415-421; Ю. Хабермас, *Вовлечение другого. Очерки политической теории*, Санкт-Петербург 2001, p. 332-334.

ment of the role of certain factors that, from the point of view of the respondents, should contribute to their successful career. In this case, the respondents follow an “individualistic” logic, giving priority to the “competence of employees in the profession” (81,7%) and, leaving far behind, the need for all employees to be representatives of the same ethnic group (13,6%). Moreover, the prevalence of individualistic values over group, corporate ones is manifested both among ethnic Latvians and Russians, however, in different proportions (this is evidenced by the Mann-Whitney U test). Such ethnic differences are associated with a higher development of individualistic values among ethnic Latvians in comparison with Russians in their understanding of the organizational culture of an enterprise, institution or student group (Table 1).

Table 1. The need for existence of a complex of conditions for a successful career of employees at the workplace (%)

Necessary conditions for a successful career	All	Latvians	Russians	Mann Whitney U test
Employees are competent in the profession	81,7	86,6	74,1	0.000**
Close interaction of employees on the problems of professional activity	69,1	73,2	59,6	0.000**
There is a creative approach to the implementation of professional duties	65,9	72,2	55,5	0.000**
Close interaction of employees and management on the problems of professional activity	59,3	66,3	52,3	0.000**
The freedom of employees to defend their opinion	55,,2	61,6	45,5	0.000**
A sense of moral justice should prevail over the performance of professional duties	35,9	36,3	32,9	0.203
Close informal interaction of employees	34,4	34,3	33,2	0.369
Most employees share the same national culture with me	17,3	20,1	9,5	0.023*
Most employees share the same ethnicity as me	13,6	15,8	82	0.290
Most employees have the same religious affiliation as me	11,0	12,3	8,6	0.019

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

It is important to understand why there are such significant differences between ethnic Latvians and Russians in assessing the necessary conditions for a successful career. And, therefore, why is the assessment of the sum of factors less significant among Russians (employees are competent in the profession; close interaction of employees on the problems of professional activity; there is a creative approach to the implementation of professional duties; close interaction of employees and management on the problems of professional activity; the freedom of employees to defend their opinion) for a career, how does this manifest itself among Latvians? It seems that this is a consequence of the fact that ethnic Latvians occupy and are oriented towards more prestigious positions in economic life than Russians. And it is these positions that are the most important motivating factor in the reproduction of the individual qualities of an employee, which are in demand in more prestigious socio-economic positions. At the same time, this is reinforced by a higher level of ethnic favoritism among ethnic Latvians (most employees share the same national culture with me; most employees share the same ethnicity as me) than in the case of Russians.

Despite the fact that non-ethnic values for the successful work of the team play the most significant role in comparison with ethnic favoritism, it is clear that the views of ethnic Latvians and Russians still differ on the issue of the most preferable ethno-cultural environment with varying degrees of dominance of representatives of certain ethnic groups for a successful organizational culture. It was proposed to assess the degree of significance for solving team problems in a commercial firm, a government institution or in a student environment (for respondents – students) of the composition of the environment that forms the organizational culture:

- a team with a significant dominance of ethnic Latvians;
- a team with significant Russian dominance;
- ethnically mixed teams (where the share of ethnic Latvians is about 50% and the share of Russians is about 50%);
- ethnically mixed teams (where the share of ethnic Latvians is about 50% and the share of other ethnic groups (not Russians) is about 50%);
- it does not depend on the ethnic composition of the team (Table 2).

Table 2. The degree of significance of the ethnic composition of the team for solving problems in a commercial firm, government agency or in a student environment (answer: “very important”, %)

Preferred ethnic composition of the team	All	Latvians	Russians
Team with a significant dominance of ethnic Latvians	16,4	24,9	4,0
Team with significant Russian dominance	6,8	3,4	12,8
Ethnically mixed teams (where the proportion of Latvians is approximately 50% and the proportion of Russians is approximately 50%)	16,9	12,8	23,4
Ethnically mixed teams (where the proportion of Latvians is approximately 50% and the proportion of other ethnic groups (not Russians) is approximately 50%)	5,6	4,5	6,1
It does not depend on the ethnic composition of the team	43,0	45,2	38,5
Don't know	11,3	9,2	15,2
Total	100,0	100,0	100,0

As it turned out, the respondents to a minimum extent agreed that the dominance of certain ethnic groups is the most important factor in the successful functioning of teams (16,4% of respondents spoke in favour of the dominance of ethnic Latvians, 6,8% of Russians). 43,0% of respondents believe that the ethnic composition of the team does not play a role in its successful functioning. However, one should not conclude that, as in the answers to the previous question, the inhabitants of Latvia for the most part profess liberal, individualistic values that are ethnically neutral when it comes to the preferred organizational culture in commercial enterprises, state institutions or student groups. Quite significant differences between ethnic Latvians and Russians can already be seen in the answers to this question. Ethnic Latvians are twice as likely to work or study in purely Latvian teams than Russians in purely Russian teams (24,9% and 12,8% respectively). Russians would also choose ethnically mixed teams twice as often (50% Latvians and 50% Russians) than Latvians (23,4% and 12,8% respectively). However, in general, the respondents' answers are significantly influenced by the liberal and individualistic mood of the socio-political and moral discourse that dominates in Latvia. When the questionnaire asks to make an unambiguous choice in favour of liberal or group, corporate values, respondents largely follow the liberal

paradigm that dominates the public mind and, as a rule, does not allow compromise with corporate and group attitudes².

Thus, it is possible to draw a preliminary conclusion about the factors influencing the strengthening of ethnically neutral elements in the organizational culture of Latvia or the strengthening of ethnic favoritism. In the constitution and reproduction of organizational culture in Latvia, the quality factors of economic and industrial activity occupy a leading position in comparison with the values associated with ethnic favoritism. And this is typical for both ethnic Latvians and Russians in their ideas about organizational culture. However, the adherence to ethnic favoritism, for example, in the formation of teams among ethnic Latvians is more pronounced than among Russians.

One of the tasks of the study was to find out the peculiarities of Latvian economic and business culture and the influence of ethnicity on it. Indicators of attitude towards hierarchy in the company and organization, as well as orientation towards agreement or conflict in defense of one's interests, were chosen as the parameters of such a culture (these indicators coincide with the indicators in Hofstede's study). The survey data showed that for Latvian residents the values of the corporate culture of companies and institutions are made dependent on the ability to defend one's professional position in front of the management (this is important for 66,3% of respondents), as well as in interaction with other employees of the company (important for 54,4% of respondents). However, the realization of such a right in order to achieve economic benefits, in the opinion of respondents, should not destroy the established service hierarchy in the company (57,1% of respondents agree with this). Between such seemingly contradictory assessments of the role of the established service hierarchy and the ability to defend one's position in the performance of professional duties, in fact, there is no contradiction. For residents of Latvia, the existing hierarchical and normative order in companies and organizations is a value that implies both the right and real opportunities for employees to defend their vision in the implementation of professional duty. This explains the fact that less than half of the respondents (38,8%) are ready to formally follow the requirements of the official hierarchy, even if this contradicts the professional duty of employees. In general, the sample showed a low proportion of respondents who, in

² V. Volkov, *Communication of Ethnic Groups in Public Space in Latvia*, "Humanities and Social Sciences Latvia", 2017, Vol. 25, Issue 1, p. 73-86.

order to fulfill their official professional duty, are ready to go into conflict with colleagues (38,0%) and all employees of the company, including management (25,8%).

The research data show differences between ethnic Latvian and Russian respondents when evaluating the importance of these indicators in corporate culture. For ethnic Latvians, the desire to be guided by respect for the hierarchy when it is necessary to fulfill professional duties turned out to be less pronounced than for Russians (33,3% and 47,5%, respectively). At the same time, in order to fulfill their professional duties, Russians are more – than Latvians – ready to conflict with work colleagues (35,0% and 20,2%, respectively) (Table 3 and Figure 1). Obviously, this is due to the fact that Russians perceive their position in firms or in state organizations with greater vulnerability and, therefore, are more focused on protecting their interests precisely within the established hierarchical order.

Table 3. What is your individual experience in realizing professional cohesion in the company (institution)? (answers: “agree”, %)

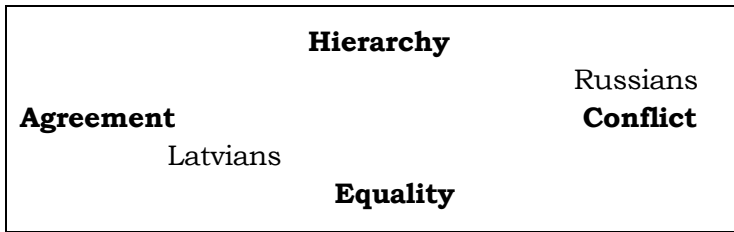
Individual experience in realizing professional cohesion in the company (institution)	All	Latvians	Russians	Mann Whitney U test
I participate in the company's corporate meetings (birthday celebrations, internal company celebrations, etc.)	68,0	69,6	63,5	0.208
If it is necessary to perform my professional duties well, I always defend my opinion in front of the management	66,3	66,1	66,6	0.824
If the internal hierarchy of the company should be violated for the sake of economic success (profit), I would not do it	57,1	55,2	61,4	0.257
If it is necessary to perform my professional duties well, I defend my opinion, even if it is not collegial to other employees	54,4	52,9	57,0	0.452
The interests of the company or institution are more important to me than informal friendly relations with other employees	41,0	39,3	42,8	0.429
In my opinion, maintaining the company's internal hierarchy is more important than my ideas about professional responsibility and quality work	38,8	33,3	47,5	0.005**

If it is necessary to perform my professional duties well, I am ready to come into conflict with my colleagues	38,0	34,3	42,3	0.087
In order to fulfill my professional duties well, I am ready to come into conflict with all other employees in the company/institution	25,8	20,2	35,0	0.070

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

In general, it is possible to graphically describe the differences in the positions of ethnic Latvians and Russians in relation to the value poles in organizational culture, based on two dichotomies: hierarchy/equality and agreement/conflict (Figure 1).

Figure 1. The attitude of the representatives of the ethnic groups towards the hierarchy in the company and orientation towards the conflict in the realization of their interests

It should be noted that it is the features of ethno-social and ethno-political stratification in modern Latvia that have the strongest influence on the alignment of values in the public consciousness of the inhabitants of the country as a whole and the attitude towards the very possibility of representatives of various ethnic groups for equal co-opting into state authorities and management. It is the very fact of people's ethnicity, including the dominant language of communication in the family, that turns out to be more important in determining their attitude to the principle of equal opportunities for equal promotion to the highest bodies of state power in comparison with such important social factors as their gender, marital status and composition of families, age, education, employment and profession, civil status, place of residence and income (Table 4).

Table 4. The role of factors influencing differences in the views of respondents of different ethnicities in relation to the possibility of equal chances for representatives of various ethnic groups to occupy the highest positions in the state apparatus of Latvia

Characteristics of respondents	Sig. (2 tailed)
Region of residence	0.043*
Ethnicity	0.005**
Language of communication in the family	0.000**
Gender	0.906
Age	0.153
Family status	0.379
Number of family members	0.510
Education	0.549
Civil status (citizen of Latvia or its permanent resident)	0.173
Sphere of professional employment	0.378
Type of main professional activity	0.159
Average income per family member	0.484
Location	0.583

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

This fact has a dual effect on the characteristics of the organizational culture in Latvia. On the one hand, the behavioral and communication norms developed in it, arising from the nature of people's professional activities and the scope of their work, the content of the education received, their place in the system of socio-economic stratification, place of residence, etc., contribute to the integration of representatives of various ethnic groups into the economic environment of the country, and thus the formation of the values of a single national organizational culture. On the other hand, the ethnic identity of people, primarily ethnic Latvians and Russians, has a really great value in their minds, as well as in understanding the basic normative model of Latvian society and the place of the largest ethno-linguistic communities in it. On the part of ethnic Latvians, this model, as well as derivative forms of social life, including organizational culture in the economic sphere, should proceed from the dominance of the Latvian language and culture, which should also be expressed in the priority role of ethnic Latvians in the structure of state administration and ensuring social mobility for them. Ethnic Russians are inclined towards a multicultural model of the Latvian nation, in which ethnic

Latvians and ethnic minorities would be provided with equal opportunities. In economic life, the difference between these ideas is most clearly manifested in the formation of elements of ethnic segmentation of the economic life of Latvia.

There are quite a few reasons for the ethnic segmentation of economic life. And one of them is a high degree of self-identification of the inhabitants of Latvia with imaginary averaged typified representatives of “their” ethnic group, social class, environment of social origin. Residents of Latvia are characterized by the perception of economic life, as well as the organizational cultures of companies and organizations as socio-cultural phenomena in which such typical expectations are realized or should be realized. Table 5 shows how highly the respondents rate their chosen profession, as well as the content of the educational institution, not only based on their need for individual self-realization (88,4% of all respondents consider this an important factor), but also due to the fact that in these professions, most people of similar social (77,6% of respondents) and ethnic origin (71,7% of respondents), as well as similar abilities (78,3% of respondents) will be able to achieve an average level of well-being. These data indicate a high degree of importance for ethnic Latvians of focusing on typified opportunities in the economic sphere, which are characteristic from the point of view of respondents for the “average ethnic Latvian” and “average Russian”. A very high degree of self-identification of respondents with typified opportunities for reference ethnic groups is an important factor in the existence of “ethnic niches” in the economic life of modern Latvia, which are characterized by the predominance of either employed ethnic Latvians or ethnic Russians. At the same time, the features of ethnic differentiation in economic life lead to the consolidation of boundaries between ethnic groups³, and strengthen the ethnic categorization of representatives of these ethnic groups⁴.

³ Ф. Барг, *Введение*, [in:] *Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий*, ed. Ф. Барг, Москва 2006, p. 9, 10, 15, 20.

⁴ S.A. Haslam, *Stereotyping and Social Influence: Foundations of Stereotype Consensus*, [in:] *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*, eds. R. Spears, P.J. Oakes, N. Ellemers, S.A. Haslam, New Jersey 1997, pp. 119-143; C. McGarty, *Social Categorization*, [in:] *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*, Oxford 2018; H. Tajfel, J. C. Turner, *An Integrative Theory of Intergroup Conflict*, [in:] *The Social Psychology of Intergroup Relations*, eds. W.G. Austin, S. Worchel, Monterey 1979, pp. 33-48.

Table 5. The most important factors in choosing a profession and the nature of education (summed answers: “high importance” and “medium importance”, %)

Factors in choosing a profession and the nature of education	All	Latvians	Russians
Good opportunities to achieve at least an average level of material well-being	89,3	89,7	89,1
The need to realize one's abilities	88,4	88,7	87,8
Good opportunities to achieve a high level of material well-being	82,8	84,0	81,5
Comparatively good opportunities for people with similar abilities to achieve an average level of material well-being	78,3	79,1	78,5
Comparatively good opportunities for people with similar social backgrounds to achieve an average level of material well-being	77,6	78,4	76,9
Relatively good opportunities for people with similar ethnic origins to achieve an average level of material well-being	71,7	72,3	72,5
Relatively good opportunities for people with similar ethnic origins to achieve a high level of material well-being	67,3	67,9	67,5

In general, the data of the sociological research carried out confirmed the hypothesis put forward above, that the intensive economic interaction of representatives of different ethnic groups contributes to the formation of typical features of economic behavior and corporate culture (for example, the desire to defend one's opinion about professional duties in discussions both with work colleagues and with management representatives, as well as a higher assessment of the order established in the company or institution compared to the economic interests of the employees). However, the peculiarities of economic socialization, recruitment, career prospects, types of work and professional activity also reproduce differences, expressed values in the field of work and corporate culture. Thus, the existing collision between the high assessment of the role of universal moral norms in the minds of respondents in general, regardless of their ethnic identity, with the obvious skepticism inherent in using these norms in the perspective of representatives of different ethnic groups (for example, careers) in the economic life of Latvia is becoming more and more understandable.

This study demonstrated ethnic delimitation in terms of assessment by ethnic Latvian and Russian respondents of the professional qualities of employees belonging to an ethnic group other than the respondents themselves (for Latvian respondents, these are Russians, for Russians – Latvians). It can be seen that ethnic favoritism plays a significant role in the minds of the respondents. Respondents characterized employees of their “own” ethnic groups as more professionally trained to perform official functions, creative tasks, embody positive moral values than they saw in the “other” ethnic group (ethnic Latvians among Russians and Russians among Latvians) (Table 6).

Table 6. Opinion of respondents: values possessed by teams of different ethnic groups (%)

Values possessed	Opinion of ethnic Latvian respondents		Opinion of Russian respondents	
	For Latvians	For Russians	For Latvians	For Russians
Reliability	40,3	21,0	14,3	33,6
Loyalty	31,8	21,9	15,6	21,0
Commitment	31,3	19,7	21,5	31,3
Openness	21,2	14,1	25,0	30,4
Honesty	33,3	18,1	11,9	20,0
Efficiency	23,7	13,3	14,0	26,1
Creativity	30,6	11,6	16,0	18,2
Innovativeness	19,5	11,3	12,6	16,4
Consistency	19,4	9,8	8,5	14,9
Patriotism	46,1	34,3	15,2	13,4
None of these traits	8,1	11,4	12,3	10,0
Hard to say	29,2	35,8	41,1	31,2
Total	334,5	222,3	207,8	266,4

Ethnic favoritism was especially pronounced among Latvians, who do not believe that there should be equal conditions for representatives of all ethnic groups to enter state power, to become high-status officials (Table 7). Comparing this subgroup of Latvians and the group of Russian respondents, one can see very large differences in the assessment of the qualities of workers of ethnic Latvians and Russians (Table 8).

Table 7. Spearman's rank correlation coefficient (Spearman's ρ) between “Representatives of different nationalities have equal chances to get into state power (become top-level officials)” and corporate values in the group “Ethnic Latvians”

	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)
Reliability	0,005**
Loyalty	0,004**
Commitment	0,052
Openness	0,019*
Honesty	0,020*
Efficiency	0,005**
Creativity	0,000**
Innovativeness	0,002**
Consistency	0,019*
Patriotism	0,015*
None of these traits	0,636
Hard to say	0,017*

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Such significant differences between ethnic Latvians and Russians in the self-assessment of the positive qualities of employees and the attribution of these qualities to representatives of another ethnic group speak of the high degree of influence of ethnic favoritism, which is common in Latvia, which is characteristic of socio-political discourse, also on economic life and ideas about organizational culture.

Sociological research data: organizational culture, ethical values and ethnic favoritism

Ethical values play an extraordinary role in resolving conflicts in public life, including the sphere of economic interactions between people within enterprises, organizations, and student groups. However, these ethical standards, which require an equal measure of evaluation in relation to all people, regardless of their social status, ethnic and cultural affiliation, often come into conflict with economic expediency, as well as with learned ideas about the need to respect hierarchies in firms and organizations, that is, to take into account the unequal status of people in these organizations.

The research data showed that a high evaluation of the ideals of justice is characteristic of the moral consciousness of both ethnic

Latvian and Russian respondents. At the same time, there are certain differences in the attitude of ethnic Latvian and Russian respondents towards the ideal of justice, as well as the implementation of other moral values in economic behavior, business communication, the observance and respect of the principles of corporate ethics and certain hierarchies in companies and institutions, the professional, moral and psychological characteristics of employees with different ethnic identities in perception. The research data show that there is a very large proportion of respondents who consider it necessary to be guided by the principles of moral justice when assessing people's opportunities to access public goods, so that the remuneration received by people is appropriate for their contribution to work (71%-83% of the entire choice set), while at the same time the skepticism of the respondents to associate this ideal with the perspectives of representatives of various ethnic groups to enter state power or receive similar remuneration was revealed (42%-53%) (Table 8). The low assessment of social and political prospects of representatives of different ethnic groups coincides to some extent with the low assessment of social and political prospects of people belonging to different social classes. Here, the conflict of public consciousness in Latvia was clearly manifested: ideas about the need to achieve equal individual chances for people of different nationalities in public life coexist with ideas about the importance of maintaining differences between social classes and ethnic groups for their representation in the state apparatus. These data confirm the tendency of Latvian public consciousness to link ethnic differences with social status differences noted by one of the authors of this article⁵. A similar situation has already been analyzed in scientific literature as a fact of "hybridization" of real moral requirements⁶. And such hybridization is connected with the unfinished process of interconnection between the collective and individual identities of people in the minds of ethnic groups in Latvia, which often leads to the opposition of the common national identity of people and the collective ethnic identity of ethnic minorities.

⁵ V. Volkovs, *Latvijas etnisko minoritāšu identitātes vērtības: starp nomatīvismu un plurālismu*, Rīga 2018.

⁶ B. Gert, *The Definition of Morality*, <https://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/> (access date: 08.02.2016).

Table 8. To what extent is it necessary for the situation in the country to meet these characteristics in order to be able to say that there is moral justice in the country? (answers: “necessary”, %)

Characteristics of a morally just society	All	Latvians	Russians	Mann-Whitney U
All people are equal before the laws of the country	84,3	86,4	81,1	0.045*
People have equal opportunities to access public goods (education, quality medical services, etc.)	81,0	83,7	78,4	0.072
The remuneration (income) received by people is commensurate with their contribution to work	75,5	78,3	71,1	0.011*
All people are equal before the moral law	75,1	76,1	75,3	0.744
Human rights correspond to their duties	65,0	64,3	64,6	0.756
Representatives of different nationalities have equal incomes	58,7	59,7	58,1	0.469
Representatives of different nationalities have equal chances to enter the power apparatus (become high-level officials)	46,9	44,2	53,0	0.015*
Representatives of different social classes have equal chances to enter state power (become high-level officials)	48,5	49,0	48,7	0.864
Members of different social classes have equal incomes	44,4	45,4	45,8	0.913

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

This study has shown that the established features of organizational cultures in companies and institutions in Latvia are an interweaving of individualistic and corporate-group values, as well as inherited and reproduced ethno-cultural values that form the ethnic identity of the respondents. Table 9 shows respondents' opinions about the ability to evaluate the behavior of other people in terms of moral justice. In general, ethnic Latvians, compared to Russians, are characterized by a slightly more critical attitude towards the ability of such an assessment (assess the behavior of people/colleagues with similar social status at work (business, studies), of similar ethnicity, of people/colleagues of higher and lower social status at work (business, studies) and people of other ethnicity). A more pronounced complementarity of Russian respondents in relation to the ability of Latvian

residents to evaluate the behavior of other people than in the case of ethnic Latvians, as shown in the findings of this study, was also manifested in other answers of respondents.

Table 9. In your opinion, how much of the population of Latvia is able to assess whether the behavior of other people complies with the principles of moral justice? (Answers: “everyone can do it” and “the majority can do it”, %)

Ability to assess behavior of...	All	Latvians	Russians
close people (family, friends)	61,7	63,1	62,4
people/colleagues with similar social status at work (business, studies)	51,2	50,1	54,2
people of similar ethnicity	50,9	49,1	56,8
people/colleagues of higher social status at work (business, studies)	44,8	43,8	47,8
of people/colleagues of lower social status at work (business, studies)	43,9	42,7	45,1
people of other ethnicity	38,1	36,4	41,7

At the same time, Russian respondents, compared with ethnic Latvians, are characterized by a little higher ability of representatives of their ethnic group to assess the behavior of other people from the standpoint of moral justice. But the data of this and the previous table show that both ethnic Latvians and Russians believe that they are less confident in assessing the qualities, including socio-economic ones, of representatives of other ethnic groups than in assessing “their own” ethnic groups. For example, 51,0% of ethnic Latvians are sure that representatives of “their” ethnic group are capable of evaluating the behavior of “their” ethnic group from the point of view of moral justice. But this share turned out to be lower (38,7%) in terms of the ability to assess the behavior of representatives of other ethnic groups. Approximately the same difference is typical for Russian respondents (55,2% and 43,2%, respectively) (Table 10). The fact that ethnic Latvians and Russians in their assessment of people with a different social status (higher or lower), as well as in their assessment of people of a different nationality, compared with the assessment of people with a similar social status, similar ethnicity and relatives (friends, relatives), reveals the presence of restraining mechanisms for ethnic favoritism in the minds of the respondents. Although, as will be shown later, ethnic favoritism in the minds of ethnic Latvians and Russians has a significant impact on the organizational culture in Latvia.

Table 10. In your opinion, how much of the people of your ethnicity are able to assess whether the behavior of other people complies with the principles of moral justice? (Answers: “everyone can do it” and “the majority can do it”, %)

Ability to assess behavior of...	All	Latvians	Russians
close people (family, friends)	59,0	59,2	60,4
people/colleagues with similar social status at work (business, studies)	52,6	52,5	54,7
people of similar ethnicity	52,4	51,0	55,2
people/colleagues of higher social status at work (business, studies)	45,1	44,0	48,8
of people/colleagues of lower social status at work (business, studies)	44,9	44,1	48,2
people of other ethnicity	40,0	38,,7	43,2

Ethnic favoritism has a particularly pronounced effect on possible conflict situations in commercial companies, government agencies or student groups that arise between people belonging to different ethnic groups. In these cases, the universalism and ethnic neutrality of moral norms give way to ethnic sympathies. Respondents were asked the question: “If a conflict arises with representatives of another ethnic group in the workplace or in the student group with which you study, in order to successfully resolve it, are you guided by the same moral principles that you use to resolve conflicts with representatives of your own ethnic group?” (Table 11). Less than half of the respondents are characterized by the same moral principles for resolving conflicts in the workplace or in the student environment between representatives of their own ethnic group and other ethnic groups. The relativity of moral requirements depending on the ethnic environment is an important feature of business communications and organizational cultures in modern Latvia, which has already been noted in sociological studies⁷. However, even in the answer to this question one can see differences, and rather significant ones, between ethnic Latvians and Russians in the application of uniform moral standards to the regulation of conflicts with representatives of different ethnic groups. Ethnic Latvians are more likely than it was shown in the answers of Russian respondents to follow universal moral standards in resolving conflicts with Russians than Russians with ethnic Latvians, as well as with Poles, Jews, Gypsies, Lithuanians, and Ukrainians.

⁷ V. Volkovs, *Latvijas etnisko...*, p. 225-242.

Table 11. Share of respondents who are guided by the same moral principles for resolving conflicts, both with representatives of their own ethnic group and representatives of another ethnic group in the workplace or in a student group (%)

Possible conflict with	All	Latvians	Russians	Mann Whitney U test
ethnic Latvians	-	-	44,9	-
Russians	-	51,4	-	-
Poles	47,3	49,4	41,6	0.009**
Belarusians	47,5	48,8	42,3	0.069
Jews	44,4	46,3	38,6	0.040*
Gypsies	38,9	40,8	33,6	0.019*
Ukrainians	47,1	48,8	42,3	0.028*
Lithuanians	47,3	49,3	41,5	0.012*

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The data of our study cover some reasons for the differences between ethnic Latvians and Russians in the application of universal moral norms to the regulation of relations within teams (in commercial organizations, state institutions or student groups). As shown by research materials, ethnic Latvians more often than Russians show respect for the opinion of colleagues with equal social status (71,8% and 59,9%, respectively). And also, it is Latvians who more often than Russians recognized that they can defend their opinion in the community with colleagues on issues related to professional obligations (64,1% and 51,0% respectively). At the same time, ethnic Latvians and Russians are characterized by an approximately equal proportion of those who are able to set aside their opinion before the leadership (management and teachers) and respect the opinion of this leadership (Table 12). These data suggest that the strengthening of the universality and obligatory nature of moral norms in solving production problems should largely take place on the basis of the development of a sense of collegiality, respect for the opinion of people with equal social status, which also implies the development of the ability to set aside their opinion among colleagues with the same social status, the development of the principles of “democracy in the workplace”.

Table 12. The level of adherence to a set of principles in the performance of professional duties or in the process of studying at school or university (answer: “usually it works”, %)

Forms of individual experience	All	Latvians	Russians	Mann Whitney U test
I respect the opinion of my colleagues (colleagues, students) of equal status	67,6	71,8	59,9	0.002**
I can defend my opinion on issues related to the performance of my duties in communication with colleagues (colleagues, students) who have an equal status with me	58,2	61,4	51,0	0.006**
I respect the opinion of management (leaders, teachers).	58,8	59,6	56,0	0.297
I am able to defend my opinion in communication with management (managers, lecturers)	50,0	51,0	49,4	0.286

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Conclusions

The authors of the article showed the importance of studying the economic environment and organizational culture in Latvia, as an ethnically diverse side, taking into account the influence of the ethnic factor. Since there are two ethnocultural poles in the ethnic diversity of Latvia – ethnic Latvians, who are the core of the Latvian nation-state, and Russians, as the largest ethnic minority in the country, the author of the article focused on the issue of the nature of ethnic differences within the Latvian organizational culture. The conducted sociological research showed that the ethnic differentiation of the Latvian society has an impact on the established organizational culture in commercial organizations and state organizations, as well as on the perception of the professional qualities of Russians by ethnic Latvians, and vice versa, on the perception of the professional qualities of ethnic Latvians by Russians. These ethnic groups are characterized by ethnic favoritism in a more positive assessment of the business qualities of "their" ethnic group compared to the professional qualities of the "other" group. Ethnic favoritism affects a fairly common phenomenon as the presence of elements of ethnic segmentation of economic life. Despite the fact that institutions and value systems function in the public, including economic life of Latvia, which contribute to the inte-

gration of society, the creation of a typified national culture, including in economic life, ethnic boundaries exist in organizational culture. This is manifested in the weakened role of universal moral norms (for example, the ideal of justice) in regulating relations between ethnic Latvians and Russians in public life, including economic life. If we talk about the most important differences between ethnic Latvians and Russians in their orientation towards different types of organizational culture, then the data of the conducted sociological survey showed a greater orientation of ethnic Latvians towards the need to seek agreement when solving communication problems with colleagues compared to Russians, who more often allow the possibility of conflict. Russians are characterized by a greater respect for the established administrative hierarchy than is shown by ethnic Latvians, who value the principles of equality in communication with colleagues more highly.

References

- Barth F., *Vvedenie*, [in:] *Etnicheskie grupy i sotsial'nye granitsy. Sotsial'naja organizatsia kul'turnykh razlichii*, ed. F. Barth, Moskva 2006. [Ф. Барт, *Введение*, [in:] *Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий*, ред. Ф. Барт, Москва 2006].
- Habermas J., *Vovlechenie drugogo. Oчерki politicheskoi teorii*, Sankt-Peterburg 2001 [Ю. Хабермас, *Вовлечение другого. Очерки политической теории*, Санкт-Петербург 2001].
- Haslam S.A., *Stereotyping and Social Influence: Foundations of Stereotype Consensus*, [in:] *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*, eds. R. Spears, P.J. Oakes, N. Ellemers, S.A. Haslam, New Jersey 1997.
- Gert B., *The Definition of Morality*, <https://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/>.
- McGarty C., *Social Categorization*, [in:] *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*, Oxford 2018.
- Tajfel H., Turner J. C., *An Integrative Theory of Intergroup Conflict*, [in:] *The Social Psychology of Intergroup Relations*, eds. W.G. Austin, S. Worchel, Monterey 1979.
- Tully J., *Strange Multiplicity*, [in:] *Political ideologies. A Reader and Guide*, eds. M. Festenstein, M. Kenny, Oxford 2005.
- Young I.M., *Ruling Norms and the Politics of Difference: A Comment on Seyla Benhabib*, "The Yale Journal of Criticism" 1999, Vol. 12, № 2.
- Volkov V., *Communication of Ethnic Groups in Public Space in Latvia*, "Humanities and Social Sciences Latvia" 2017, Vol. 25, Issue 1.
- Volkovs V., *Latvijas etnisko minoritāšu identitātes vērtības: starp nomatīvismu un plurālismu*, Rīga 2018.

Katarzyna Stukus-Hanik

ORCID 0009-0008-7518-0970

katarzyna.stukus@gmail.com

Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie

Wspólny dom polskiej mniejszości narodowej na Litwie – powstanie i działalność Domu Kultury Polskiej w Wilnie

The Common Home of the Polish National Minority in Lithuania –
the Establishment and Activity
of the House of Polish Culture in Vilnius

DOI: 10.34739/doc.2024.21.09

Abstrakt: Mocno zakorzeniona w Polakach zamieszkujących państwo litewskie polska kultura przetrwała mimo wieloletniej nieprzychylniej postawy władz. Co ważne, nie tylko się zachowała, ale wręcz wzmocniła i nieustannie rozwijała. Rozwój ten stał się szczególnie zauważalny w latach 90. XX w. Wtedy to odzyskanie przez Litwę niepodległości przyniosło polskiej mniejszości znaczną poprawę w sposobie kształtowania własnej kultury. Przyczyniło się to do powstania nowych polskich organizacji, w tym do budowy Domu Kultury Polskiej w Wilnie. Choć budowa placówki od samego początku budziła wiele zastrzeżeń, udało się podjęte działania doprowadzić do końca. Niemal od początku zaczęto organizować tam przedsięwzięcia, które przyciągały rzesze widzów. Rozpoczęła się także działalność komercyjna, z której dochód przeznaczono na utrzymanie budynku. Dom ten bardzo szybko stał się miejscem organizacji życia kulturalnego Polaków w Wilnie. Pracownicy dbali o różnorodność organizowanych imprez, starając się trafić do różnych grup wiekowych tak, by każdy mógł znaleźć w bogatej ofercie programowej coś dla siebie. Tym samym starano się ocalić od zapomnienia wartości, które od wielu pokoleń kształtowały tożsamość narodową i kulturową Polaków na Wileńszczyźnie.

Słowa kluczowe: polska mniejszość narodowa, Dom Kultury Polskiej, Litwa, tożsamość kulturowa

Abstract: Polish culture that was strongly rooted in Poles living in the Lithuanian state, survived despite many years of unfavourable attitude of the authorities. Importantly, it has not only survived, but even strengthened and continually developed. This development became particularly visible in the 1990s. That was when Lithuania regained independence, which brought a significant improvement in the way the Polish minority shaped its own culture. This contributed to the creation of new Polish organisations, including the construction of the Center of Polish Culture in Vilnius. Even though the construction of the facility raised many concerns from the beginning, it was successfully completed. Almost from the very beginning, it became a place for events that attracted crowds of spectators. Commercial activity also began, and the income was used to maintain the building. This Center very quickly

became a place for organising the cultural life of Poles in Vilnius. Its workers cared for the diversity of organised events, trying to reach different age groups, so that everyone could find something for themselves. Thereby, attempts were made not to let the values which had been shaping the national and cultural identity of Poles in Vilnius to be forgotten.

Keywords: Polish national minority, Center of Polish Culture, Lithuania, cultural identity

Odzyskanie przez Litwę niepodległości przyniosło polskiej mniejszości narodowej znaczną poprawę w zakresie możliwości rozwijania własnej kultury. Szczególny wpływ na to miało otwarcie granic, które pozwoliło na zacieśnienie kontaktów z Macierzą i Polakami rozsiانymi po całym świecie, co z kolei sprzyjało wymianie doświadczeń i dobrych praktyk. Nie ulegało wątpliwości, że największe skupisko polskiej ludności na Litwie mieściło się w Wilnie. To właśnie tam skupiali się Polacy świadomi swych korzeni, dążący do zachowania własnej tożsamości narodowej i kulturowej. W związku z tym od początku lat 90. toczyły się rozmowy nad miejscem, które stałoby się centrum polskiego życia na Litwie, gdzie Polacy mogliby się spotkać i wspólnie spędzić czas. Coraz otwarciej dyskutowano o powstaniu Domu Polskiego (DP), którego mury tętniłyby polskością.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie trudnej drogi, którą odbyli Polacy na Litwie od momentu rozpoczęcia budowy Domu Kultury Polskiej w Wilnie (DKP), poprzez doprowadzenie do jego otwarcia, a wreszcie do sprawnego funkcjonowania. Przy opracowywaniu zagadnień poddano szczegółowej analizie prasę, ukazującą się na Litwie w omawianym okresie w tym m.in. „Kurier Wileński”, „Magazyn Wileński”, „Tygodnik Wileńszczyzny”, „Nasza Gazeta”. Cenne źródło informacji stanowiły zbiory zgromadzone w Archiwum Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. Całość kosztów budowy DKP została pokryta przez Senat, dlatego jego członkowie uczestniczyli we wszelkich działaniach organizacyjnych związanych z powstaniem instytucji. Przeanalizowano szczegółowo protokoły z posiedzeń Prezydium Senatu, z posiedzeń Komisji do Spraw Emigracji i Łączności z Zagranicą oraz materiały z Działu Polonijnego.

Z ideą budowy DP w Wilnie wystąpił prezes Związku Polaków na Litwie (ZPL) Ryszard Maciejkianiec podczas V Nadzwyczajnego Zjazdu, który odbył się 14 sierpnia 1994 r. Rozpoczęły się zatem starania o odzyskanie od strony litewskiej przedwojennych polskich obiektów, takich jak m.in. Teatr na Pohulance, budynek Polskiego Towarzystwa Naukowego oraz Stanica Harcerska. Wobec niechętnego stanowiska

władz litewskich zaczęto szukać innego rozwiązania. W tym celu m.in. zawarta została umowa pomiędzy władzami miast Krakowa i Wilna o wymianie kamieniczek, która niestety nigdy nie doczekała się realizacji. W zaistniałej sytuacji władze ZPL wystosowały pismo do władz litewskich o przydział parceli pod budowę nowego obiektu. Dnia 6 września 1994 r. pomysł budowy DP zaakceptował Zarząd Krajowy Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” (ZK Stowarzyszenia) i cała procedura ruszyła¹.

Dnia 7 czerwca 1995 r. rząd litewski przyjął uchwałę nr 791 „O wydzierżawieniu działki ziemi dla Związku Polaków na Litwie” o powierzchni 0,52 ha zlokalizowanej na zbiegu ulic Kauno i Naugarduko. Mimo wielu obaw związanych z położeniem ziemi w odległej od centrum przemysłowej dzielnicy, działkę wydzierżawiono na 99 lat wyłącznie pod budowę DP. W związku z tym 27 lipca 1995 r. podpisana została umowa między Wileńskim Zarządem Miejskim, reprezentowanym przez mera A. Vidunasa a ZPL, reprezentowanym przez prezesa R. Maciejkiańca, określająca warunki dzierżawy². Dnia 6 października 1995 r. podobną umowę nr NO1/95-8153 ZPL zawarto z administracją powiatu wileńskiego. Natomiast 11 października 1995 r. dokument ten zarejestrowano w katastrze ziemi pod numerem 01/20829-1a³.

Na mocy umowy-porozumienia pomiędzy Zarządem Głównym ZPL i ZK Stowarzyszenia w sprawie budowy DP w Wilnie z 21 sierpnia 1995 r. ZPL przekazało nieodpłatnie działkę na rzecz budowy pla-

¹ Vide: ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003, *Notatka na temat Domu Polskiego w Wilnie w dniu 24.01. 2001*; R. Maciejkianiec, *Dom Polski w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1995, nr 26; H. Mażul, *Dom Kultury Polskiej w Wilnie świętuje 5-lecie działalności. Niczym orle gniazdo na skale...*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2006, nr 7, dodatek „Rota”, nr 374.

² Dnia 9 czerwca 1995 r. do Wilna przybył Marszałek Senatu RP Adam Struzik i wraz z działaczami polskich organizacji społecznych na Litwie obejrzał przydzielony teren. Okres dzierżawy ustalono na mocy Uchwały nr 1362 „O wydzierżawieniu trybem bezaukcyjnym działki ziemi na skrzyżowaniu ulic Naugarduko i Kauno dla Związku Polaków na Litwie” z dnia 27 lipca 1995 r. Podpisana umowa między poszczególnymi organami zawierała szczegółowe wytyczne na temat warunków dzierżawy oraz określała terminy wpłat poszczególnych kwot finansowych związanych z wieczystą dzierżawą. Wszelkie koszty miała pokryć strona polska. ASRP/ZOKS III kadencja 137.III. Prezydium Senatu Protokół Nr 80-90 27.06.95 – 11.10.95, Uchwała Wileńskiego Zarządu Miejskiego nr 1362 z 27 lipca 1995 r. o wydzierżawieniu trybem bezaukcyjnym działki ziemi na skrzyżowaniu ulic Naugarduko i ul. Kauno dla Związku Polaków na Litwie, załącznik nr 1 do protokołu nr 84 z posiedzenia Prezydium Senatu z dnia 23.08.1995 r.; (rm), *Dom Polski w Wilnie – od idei do realizacji*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 13.

³ Po zawarciu umowy z władzami Wilna, ZPL musiał podpisać podobny dokument z administracją powiatową. Doszło bowiem do zmiany przepisów, które prawo przydziału parceli i zawierania umów na wieczystą dzierżawę dawały administracji powiatu. (rm), *Dom Polski w Wilnie...*

cówki. Budynek ten miał służyć całej polskiej społeczności na Litwie oraz stać się siedzibą dla tych polskich organizacji i instytucji w Wilnie, które zgłoszą taką potrzebę⁴. Konieczne było również podpisanie umowy z wojewodą wileńskim, co niezwłocznie uczyniono. Zgodnie z rozporządzeniem nr 398-01 z dnia 15 września 1995 r. „O wynajęciu w mieście Wilnie działki ziemi dla Związku Polaków na Litwie” ZPL zobowiązał się do dokonania pierwszych wpłat warunkujących zawarcie umowy o wieczystej dzierżawie⁵.

Realizacją wieloletniego zadania dotyczącego budowy DP na zlecenie Prezydium Senatu RP zajęło się Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” (Stowarzyszenie), które wprowadziło je do planu zadań inwestycyjnych na rok 1995 i przedłożyło stosowny wniosek Prezydium Senatu III Kadencji. W dniu 22 września 1995 r. w Senacie odbyło się spotkanie poświęcone kwestiom związanym z powstaniem polskiej placówki w Wilnie, na którym, po burzliwej dyskusji, uznano, iż budowę należy rozpocząć⁶. Co więcej, w realizację przedsięwzięcia zaangażowały się wszystkie polskie organizacje działające w Wilnie⁷.

⁴ ASRP/ZOKS III kadencja 137.III. Prezydium Senatu Protokół Nr 80-90 27.06.95 – 11.10.95, Umowa-porozumienie pomiędzy Zarządem Głównym Związku Polaków na Litwie i Zarządem Krajowym Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” w Warszawie w sprawie budowy Domu Polskiego w Wilnie, załącznik nr 3 do protokołu nr 84 z posiedzenia Prezydium Senatu z dnia 23.08.1995 r.

⁵ Próbę wyjaśnienia wszelkich niejasności podjęto podczas spotkania poświęconego budowie DP w Wilnie, które odbyło się u Marszałka Senatu 22 września 1995 r. Cała treść notatki patrz: ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg. 272, karta b.n., dop. 27.01.2003, Notatka ze spotkania u Marszałka Senatu poświęcona budowie Domu Polskiego w Wilnie z dn. 22 września 1995 r.; (rm); *Dom Polski w Wilnie...*

⁶ W spotkaniu uczestniczyli m.in. Adam Struzik (Marszałek Senatu), Jan Sek (Przewodniczący senackiej Komisji Spraw Emigracji i Polaków za Granicą), Piotr Stachańczyk (Dyrektor Departamentu Konsularnego i Wychodźstwa MSZ), Andrzej Chodkiewicz (Wiceprezes Stowarzyszenia) oraz Ryszard Maciejkianiec (Prezes ZPL). ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., Notatka na temat Domu Polskiego w Wilnie z dnia 24.01.2001 r.; ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003, Notatka ze spotkania u Marszałka...

⁷ W dniu 17 lipca 1995 r. w siedzibie Konsulatu Generalnego RP w Wilnie zorganizowano spotkanie w sprawie budowy DP. Uczestniczyli w nim przedstawiciele Stowarzyszenia, Konsulatu Generalnego RP, ZPL oraz 20 polskich organizacji działających na Litwie. Większość działaczy po zapoznaniu się z ideą powstania i funkcjonowania budynku, pozytywnie odniosła się do inicjatywy. ASRP/ZOKS III kadencja 137.III. Prezydium Senatu Protokół nr 80-90 27.06-11.10.95; Protokół ze spotkania, które odbyło się 17 lipca 1995 roku w siedzibie Konsulatu Generalnego RP w Wilnie w sprawie budowy Domu Polskiego w Wilnie, załącznik nr 5 do protokołu nr 84 z posiedzenia Prezydium Senatu z dnia 23.08.1995 r. Należy zwrócić jednak uwagę, iż zdarzały się także opinie negatywne. Wśród sceptyków budowy znajdował się m.in. Artur Płokszo. Od samego początku twierdził on, iż tak duży budynek nigdy nie będzie samowystarczalny. Ponadto dążenia do powstania placówki uważał za osobiste aspiracje prezesa ZPL, R. Maciejkianca, równocześnie zarzucając mu próbę podporządkowania sobie całej polskiej społeczności na Litwie, a tym samym pogorszenia

W wyniku podjętych ustaleń Stowarzyszenie we współpracy z ZPL przystąpiło do realizacji zaplanowanych zadań inwestycyjnych na lata 1995-2000. Potwierdzeniem owej współpracy było porozumienie zawarte w Warszawie 8 listopada 1997 r. pomiędzy wspomnianym Stowarzyszeniem, reprezentowanym przez prezesa prof. Andrzeja Stelmachowskiego oraz dyrektora Andrzeja Chodkiewicza a ZPL, reprezentowanym przez prezesa R. Maciejkianca⁸.

W grudniu 1995 r. odbyło się spotkanie przedstawicieli Stowarzyszenia i ZPL z architektami, którzy opracowali oraz przedstawili 2 warianty wstępnego projektu DP w Wilnie. Autorami projektów byli G. Baranauskas, A. Gudaitis, J. Baravykas, zaś konsultantem prof. H. Skibiniewska. Prace nad właściwym projektem trwały kilka miesięcy. Następnie ogłoszono przetarg, który miał wyłonić wykonawcę budowy. Nadzór nad wszystkim pełniło Stowarzyszenie, które miało wysyłać systematycznie na kontrolę swoich przedstawicieli. Zarząd Krajowy Stowarzyszenia, po rozpatrzeniu wyników prac Komisji Przetargowej, wyłonił zwycięzcę konkursu. Przetarg wygrało Poniewierskie Zjednoczenie Budowlane (PST – A.B. Panevežio Statybos Trestas)⁹. Dnia 18 listopada 1997 r. podpisana została umowa między Stowarzyszeniem, reprezentowanym przez dyrektora Andrzeja Chodkiewicza i sekretarza Agnieszkę Bogucką a firmą budowlaną PST, reprezentowaną przez dyrektora generalnego Antanasa Pavalkisa i kierownika działu projektów i umów Viliusa Deckusa. Budowa miała trwać

sytuacji litewskich Polaków. A. Płokszt, poseł na Sejm RL, został wkrótce usunięty z szeregów ZPL. Według Komisji Statutowej ZPL działał on na szkodę Związku poprzez m.in. wystosowanie opinii do Stowarzyszenia, w której pisał o bezcelowości budowy Domu Polskiego w Wilnie. ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003, List A. Płokszt do Andrzeja Stelmachowskiego z dnia 2.09.1995 r.; J. Wołkonowski, *Posiedzenie Zarządu Głównego ZPL*, „Kurier Wileński” 1996, nr 14.

⁸ Na mocy porozumienia ZPL miało do 14 listopada 1997 r. ustanowić na rzecz Stowarzyszenia prawo poddzierżawy wspomnianej działki gruntu. Natomiast Stowarzyszenie zobowiązało się wybudować na tej działce budynek z przeznaczeniem na „Dom Polski”. Dom ten miał pozostać własnością Stowarzyszenia. Dodatkowo porozumienie to określało wzajemne prawa i obowiązki związane z realizacją całej inwestycji w Wilnie oraz użytkowaniem obiektu po zakończeniu prac. Patrz: ADKPW/ZOKS, Porozumienie zawarte w Warszawie w dniu 8 listopada 1997 r.

⁹ b.a., *Spółeczny Komitet Budowy Domu Polskiego w Wilnie. Dom Polski w Wilnie w toku realizacji*, „Nasza Gazeta” 1995, nr 52; b. a., *Praca nad projektem Domu Polskiego w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1996, nr 31; b.a., *Przygotowania do budowy Domu Polskiego w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1997, nr 25; H. Gładkowska, *To zaszczyt wznosić Dom Polski w stolicy Litwy*, „Kurier Wileński” 1998, nr 92; (rm), *Dom Polski w Wilnie...*

od 1 grudnia 1997 r. do 30 maja 2000 r. Łącznie prace te miały kosztować 4.142.247 USD¹⁰.

Uroczystego poświęcenia placu pod budowę 24 lutego 1998 r. dokonali księża Jan Kasiukiewicz oraz Dariusz Stańczyk. W wydarzeniu tym wzięły udział władze rejonu wileńskiego na czele z merem Leokadią Janušauskiene oraz autor projektu budowy Domu, architekt J. Baravykas. Przybył również Konsul Generalny RP w Wilnie Waldemar Lipka-Chudzik. Natomiast 17 kwietnia 1998 r. wmurowany został pod fundamenty przywieziony z Wawelu kamień węgielny. Wraz z nim wbudowano pojemnik z nierdzewnej stali, w którym zamknięto akt z podpisami przybyłych gości oraz egzemplarz „Naszej Gazety” z informacją o budowie DP. W uroczystości tej uczestniczyli przedstawiciele polskiej społeczności na Litwie oraz reprezentacja polskiego Sejmu i Senatu. Niestety zabrakło na niej przedstawicieli władz litewskich¹¹.

Od samego początku nad przebiegiem prac związanych z planowaniem i samą budową placówki czuwał Senat RP. Formą nadzoru nad wykonaniem zleconego zadania inwestycyjnego było uczestnictwo w pracach nad projektem budynku oraz dogłębne oglądanie placu budowy. W trakcie prac budowlanych senatorzy kilkakrotnie odwiedzili Wilno. Jedną z tych wizyt miała miejsce 27 września 1999 r. Przybyło wówczas 11 przedstawicieli Senackiej Komisji Spraw Emigracji i Polaków za Granicą, którzy zapoznali się z aktualnym przebiegiem prac oraz dyskutowali nad zagospodarowaniem budynku i jego własnością. Ponadto powołano Zespół ds. Domu Polskiego w Wilnie, w skład którego weszli senatorzy: Anna Bogucka-Skowrońska, Tadeusz Kopicz i Zygmunt Ropelewski. Zadaniem zespołu było zwrócenie się do ekspertów z prośbą o opinię prawną w kwestii własności budynku. Następnie poproszono ZPL o przedstawienie biznes planu oraz ocenienie przebiegu procesu inwestycyjnego celem opracowania najlepszego wariantu wykorzystania placówki. Powołany został również

¹⁰ Umowa zakładała kompleksowe wykonanie inwestycji „Dom Polski” w Wilnie. AD-KPW/ZOKS, Umowa Nr 24/97 o prace budowlane z dnia 18 listopada 1997 roku między Stowarzyszeniem „Wspólnota Polska” a PST – A.B. Panevežio Statybos Trestas.

¹¹ b.a., *Budowa Domu Polskiego w Wilnie ruszyła*, „Magazyn Wileński” 1998, nr 5; b.a., *Dom Polski w Wilnie*, „Magazyn Wileński” 1998, nr 3; b.a., *Poświęcenie placu pod budowę Domu Polskiego w Wilnie*, „Kurier Wileński” 1998, nr 37; Inf. wł., *Budowa Domu Polskiego w Wilnie rozpoczęła*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 10; Inf. wł., *Kamień z Wawelu – kamieniem węgielnym Domu Polskiego w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 17; J.J.K., *Kamień z Wawelu*, „Kurier Wileński” 1998, nr 72; (rm), *W Wilnie rośnie Dom Polski*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 50.

Spółeczny Komitet Budowy Domu Polskiego w Wilnie, który przeprowadził wśród polskiej społeczności na Litwie zbiórkę środków¹².

Tuż przed oddaniem do użytku budynku doszło do kryzysu w ZPL i pojawiło się ryzyko rozłamu organizacji. Kwestia ta była bardzo istotna, ponieważ ZPL, reprezentowany przez ówczesnego prezesa R. Maciejkianca, był wieczystym dzierżawcą działki, na której wybudowano obiekt. Związek był wpisany do dokumentów urzędowych, potwierdzających dzierżawę. W tej sytuacji bez jednomyślnych uchwał ZPL, bez pieczętek oraz dokumentów założycielskich nie można było załatwić niezbędnych urzędowych formalności. Przedmiotów tych natomiast nie chciał oddać R. Maciejkianiec, który nie uznał nowych wyborów, przekazujących władzę w Związku Janowi Sienkiewiczowi. Jednakże nowego prezesa nieoficjalnie popierały władze miasta Wilna, Stowarzyszenie oraz Konsulat Generalny RP w Wilnie. Pozwoliło to dopisać do składu Komisji odbioru budynku J. Sienkiewicza. Mimo protestu ze strony R. Maciejkianca doszło do podpisania protokołu przez wszystkich członków Komisji, który następnie ostemplowano pieczęciami miasta Wilna, co uniemożliwiło wnoszenie oficjalnych zaskarżeń¹³. Dokument został podpisany 22 września 2000 r. po dokonaniu przez komisję technicznego odbioru budynku, którego nazwę zamieniono na Dom Kultury Polskiej¹⁴. Ustalono, iż spełnia on wszelkie wymogi i został przyjęty do użytku. W skład komisji odbierającej weszło 2 przedstawicieli ZPL, 2 osoby ze strony polskiej oraz 7 osób reprezentujących miejscowe władze¹⁵.

¹² Wyjazdowe posiedzenie Komisji Spraw Emigracji i Polaków za Granicą poświęcone sprawie DP w Wilnie, vide: ASRP/ZOKS, Komisja Spraw Emigracji i Polaków za Granicą, syg. 278, karty b.n., dop. 24.02.2000; W. Witter, *Senacka Komisja na placu budowy Domu Polskiego w Wilnie*, załącznik nr 17 do protokołu 40 posiedzenia Komisji Emigracji i Polaków za Granicą. Szerzej na temat wizyt roboczych vide: b.a., *Prace nad projektem...*; b.a., *Spółeczny Komitet Budowy...*

¹³ ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg. 272, karta b.n., dop. 27.01.2003 r.; Notatka z wyjazdu służbowego do Wilna w dniach 20-22 września 2000 r. sporządzona przez W. Włodarskiego.

¹⁴ Ryszard Maciejkianiec liczył na przejęcie nowo powstałego budynku. W związku z tym założył zamkniętą spółkę o nazwie „Dom Polski”, której nazwę opatentował jako własną. W ten sposób nikt inny nie mógłby tej nazwy używać.

¹⁵ Osobowy skład komisji: A. Daubaras naczelnik Miejskiego Nadzoru Budowlanego w Wilnie; J. Urbanavicius pełnomocnik samorządu miejskiego w Wilnie; R. Maciejkianiec inwestor-przedstawiciel ZPL; J. Baravykas generalny wykonawca, dyrektor filii AB PST „Genranga”; J. Sienkiewicz przedstawiciel ZPL; V. Brigevicius przedstawiciel rejonowego nadzoru przeciwpożarowego, naczelnik działu nadzoru pożarowego budów w Straży Pożarnej miasta Wilna; A. Chodkiewicz dyrektor zarządu biura Stowarzyszenia; B. Rud zastępca dyrektora zarządu biura Stowarzyszenia; V. Grabousovas kierownik wileńskiego oddziału terytorialnego Departamentu Ochrony Dóbr Kultury,

W związku z tym wydarzeniem przybyli do Wilna przedstawiciele Kancelarii Senatu wraz z przedstawicielami Stowarzyszenia: dyrektorem Andrzejem Chodkiewiczem i wicedyrektorem ds. Inwestycji Barbarą Rud. Pełnili oni rolę obserwatorów podczas podpisywania protokołu odbioru inwestycji. Ponadto uczestniczyli w rozmowach poprzedzających podpisanie dokumentu, dokonali wizji lokalnej wszystkich pomieszczeń budynku oraz brali udział w negocjacjach, mających wyłonić firmę odpowiadającą za zainstalowanie systemów alarmowych i monitoringu. W sporządzonej notatce przedstawiona została sytuacja panująca w ZPL, okoliczności dotyczące podpisania protokołu oraz sytuacja organizacyjno-prawna DKP, w tym kwestia określenia właściciela, zarządu i funkcjonalności. Ponadto zwrócono uwagę na architekturę, która wzbudziła podziw i zainteresowanie zarówno przedstawicieli polskich organizacji, jak i firm litewskich. Również władze miasta Wilna pozytywnie oceniły ukończoną budowę, która ich zdaniem miała znaczący wpływ na rozwój litewskiej stolicy¹⁶.

Wraz z oddaniem do użytku budynku DKP na pierwszy plan wysunęły się kwestie związane z określeniem jego własności i zarządzania nim. Pojawiły się dwie główne możliwości. Jedną z nich było przekazanie obiektu pod opiekę fundacji (funduszu wg litewskiej terminologii), zaś drugą pozostawienie go jako własność skarbu państwa polskiego. Istotne znaczenie miał fakt, iż obiekt został wybudowany niemal w całości ze środków pochodzących z budżetu RP, przekazanych Stowarzyszeniu w formie dotacji przez Kancelarię Senatu RP. Rozważano także możliwość zarządzania Domem przez polską organizację działającą na Litwie, jednak planów tych szybko zaniechano. Zgodnie z § 19 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1997 r. w sprawie zlecenia zadań państwowych jednostkom niepaństwowym oraz wykazu tych zadań, dotacja była udzielona na wybudowanie obiektu, który na czas realizacji zadania państwowego był przekazany jednostce niepaństwowej w bezpłatne użytkowanie. Takie sformułowanie sugerowało, iż budynek stanowił własność Skarbu

główny konserwator; A.V. Poskus pełnomocnik instytucji publicznej ds. osób niepełnosprawnych „Aplinka Visiems”; J. Jurkunas przedstawiciel Państwowej Inspekcji Pracy, zastępca kierownika oddziału wileńskiego. Szczegółowe informacje dotyczące stanu technicznego przejmowanego budynku zawarte w Formularzu C z dnia 2000.09.22. ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg. 272, karta b.n., dop. 27.01.2003; Formularz C z dnia 2000.09.22.

¹⁶ ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg. 272, karta b.n., dop. 27.01.2003 r.; Notatka z wyjazdu służbowego do Wilna w dniach 20-22 września 2000 r. sporządzona przez W. Włodarskiego; T. Andrzejewski, „*Niech promienieje polską kulturą i budzi podziw pobratymczych narodów*”, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 7, dodatek „Rota”, nr 115.

Państwa. Jednak grunt nie stanowił własności wznoszącego budynek, ale należał do ZPL, który był wieczystym dzierżawcą. Ze względu na położenie placówki sprawa jego własności musiała być rozpatrzona na gruncie prawa litewskiego, stąd też konieczne stało się sporządzenie ekspertyzy prawnej. Na prośbę Kancelarii Senatu RP wykonano trzy ekspertyzy. Dwie z nich zostały zlecone przez Stowarzyszenie i udostępnione Kancelarii Senatu, natomiast trzecią wykonał mecenas Janas Ivoszka na zlecenie Komisji Spraw Emigracji i Polaków za granicą. W wyniku licznych dyskusji zdecydowano się powołać Fundację, opartą na „Ustawie o fundacjach dobroczynności i pomocy Republiki Litewskiej” oraz na innych dokumentach obowiązujących na Litwie, która miała zarządzać obiektem. Jej statut musiał być poprzedzony umową założycielską, w której należało wyraźnie wskazać zobowiązania założycieli. Jednym z nich miała być strona polska, reprezentowana przez Stowarzyszenie¹⁷.

Umowę założycielską Fundacji Dobroczynności i Pomocy „Domu Kultury Polskiej w Wilnie” (Fundacja) podpisano 2 lutego 2001 r. pomiędzy Wileńskim Oddziałem Miejskim Związku Polaków na Litwie, reprezentowanym przez prezesa Zbigniewa Balcewicza oraz prezesa ZPL Jana Sienkiewicza a Stowarzyszeniem, reprezentowanym przez

¹⁷ Nad sprawą własności i zarządzania DP w Wilnie dyskutowano także na posiedzeniach Prezydium Senatu: ASRP/ZOKS, Kadencja IV 137.IV. Posiedzenia Senatu IV. Kadencji 77-80; Protokół nr 77 z posiedzenia Prezydium Senatu w dniu 27 kwietnia 2000 r.; ASRP/ZOKS, Kadencji IV 137.IV. Posiedzenia Prezydium Senatu IV. Kadencji 81-85; Protokół nr 81 z posiedzenia Prezydium Senatu w dniu 29 czerwca 2000 r.; b. a., *Dwojaka funkcja*, „Kurier Wileński”, 2000, nr 64. Opinia prawna sporządzona przez kancelarię adwokata J. Ivoszki w Wilnie w dniu 9 marca 2000 r. oraz opinie prawne sporządzone przez adwokatów Czesława Okińczyca i Zbigniewa Edwarda Stwoła z biura adwokackiego „Aničas, Okinčic ir partneriai”. Treść opinii vide: ASRP/ZOKS, Kadencja IV 137.IV. Posiedzenie Prezydium Senatu IV Kadencji 77-80; Załączniki nr 4, 5 do protokołu nr 77 z posiedzenia Prezydium Senatu z dnia 27.04.2000 r. Kwestie udziału Senatu w zarządzaniu Domem Polskim poruszają: ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003; Notatka dotycząca statusu prawnego Domu Polskiego w Wilnie; ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003; Opinia w sprawie projektu statutu Domu Polskiego w Wilnie i udziału przedstawicieli Senatu RP we władzach funduszu sporządzona przez Cezarego Kosikowskiego; ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003; Wpływ Senatu na działalność „Domu Polskiego w Wilnie”. Pomysłu powołania fundacji nie poparł Zarząd Główny ZPL na czele z prezesem R. Maciejkiancem (w tym czasie organizacja była podzielona i funkcjonowały dwa konkurencyjne zarządy). Ich zdaniem takie rozwiązanie sprawy miało doprowadzić do zawłaszczenia obiektu wybudowanego ze środków skarbu państwa polskiego. Proponowali, by rządowa Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie” otrzymała Dom na własność, co dawałoby gwarancję bezpieczeństwa dla inwestycji. ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003; List R. Maciejkianca do A. Grześkowiak, Marszałka Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

prezesa Andrzeja Stelmachowskiego oraz członka Zarządu Krajowego Ryszarda Brykowskiego. Była to fundacja niedochodowa, posiadająca osobowość prawną oraz ograniczoną odpowiedzialność majątkową. W związku z koniecznością wydzielenia i zalegalizowania działalności gospodarczej Fundacja powołała do życia Instytucję Wyższej Użyteczności Publicznej „VILNVARSA”. Wszelkie środki otrzymane z działalności gospodarczej i komercyjnej miała przeznaczać na utrzymanie DKP¹⁸. Szczegółowe zadania powołanej Fundacji określił jej Statut, w którym zawarto cele działalności, prawa i obowiązki, mienie oraz źródła dochodów oraz tryb ich wykorzystania, strukturę zarządzania, zebrania założycieli, wyboru i funkcjonowania Rady Pełnomocników i Zarządu, kontrolę działalności finansowej oraz postępowanie w przypadku likwidacji Fundacji¹⁹. W zarządzie Fundacji zasiadli: J. Sienkiewicz (prezes ZPL), Maria Żeszko (prezes Podlaskiego Oddziału „Wspólnota Polska”), Krystyna Borzemska (skarbnik Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”), Z. Balcewicz (prezes Oddziału Miejskiego ZPL), dr Mieczysław Palewicz (prezes Fundacji Twórczości i Inicjatywy Osób Niepełnosprawnych). Na okres tymczasowy kierownikiem administracyjnym został Marek Pakuła²⁰.

Oficjalnie DKP otwarto 18 lutego 2001 r. Tego dnia Stowarzyszenie reprezentowane przez prezesa A. Stelmachowskiego, prezesa i członka Zarządu Krajowego R. Brykowskiego oficjalnie przekazało Fundacji budynek. Obiekt o powierzchni całkowitej 7117 m² został wzniesiony przez w/w Stowarzyszenie z dotacji Senatu Rzeczypospolitej Polskiej za kwotę 20.516.563 zł (21.200.000 Lt)²¹. Na oficjalne otwarcie placówki przybyło do Wilna wielu gości, m.in. posłowie na Sejm RP, senatorowie na czele z marszałek Alicją Grześkowiak oraz byłymi marszałkami, przedstawiciele Stowarzyszenia oraz członkowie wielu innych organizacji. Uroczystość rozpoczęła się Mszą Św. od-

¹⁸ Założyciele zobowiązali się przeznaczyć na Fundację: Wileński Oddział Miejski ZPL – 500 LT, natomiast Stowarzyszenie budynek przy ulicy Naugarduko 76. Ponadto wszelkie koszty związane z umową poniosło Stowarzyszenie. ADKPW/ZOKS, Umowa założycielska Fundacji Dobroczynności i Pomocy „Dom Kultury Polskiej w Wilnie” podpisana dnia 2 lutego 2001 r.; ASRP/ZOKS, Dział Polonijny, syg 272, karta b.n., dop. 27.01.2003; Informacja dotycząca Domu Polskiego w Wilnie sporządzona przez Andrzeja Chodkiewicza w dniu 26.02.2002 r.

¹⁹ ADKPW/ZOKS, Statut Fundacji Dobroczynności i Pomocy „Dom Kultury Polskiej w Wilnie” podpisany 2 lutego 2001.

²⁰ A. Pukszto, *Z nadzieją na zgodę. Oficjalne otwarcie Domu Kultury Polskiej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2001, nr 33.

²¹ ADKPW/ZOKS, Protokół przekazania Domu Kultury Polskiej w Wilnie z dn. 18 lutego 2001 r.

prawioną w kościele pod wezwaniem Ducha Św. w Wilnie. Dalsza część uroczystości odbyła się na zbiegu ulic Kauno i Naugarduko. Uroczystego przecięcia wstęgi dokonała marszałek Senatu RP. Po odegraniu hymnów Litwy i Polski, J. Sienkiewicz oraz prof. A. Stelmachowski przywitani przybyłych gości. Następnie marszałek Senatu odczytała akt darowizny: „W imieniu Senatu Rzeczypospolitej, sprawującego opiekę nad Polonią i Polakami mieszkającymi poza krajem, Dom Kultury Polskiej w Wilnie, wzniesiony z funduszy Państwa Polskiego, przekazuję jako dar Narodu Polskiego dla Rodaków na Litwie, by służył im i przyszłym pokoleniom jako ostoja kultury ojczystej”²². Na uroczystości obecny był wiceprzewodniczący litewskiego Sejmu Česlovas Juršėnas, który w swym przemówieniu uznał otwarcie Domu za znaczące wydarzenie, nie tylko dla litewskich Polaków, ale także dla całej Litwy. W założeniu bowiem przekazany budynek miał służyć lokalnej społeczności polskiej w rozwijaniu i promowaniu polskiej kultury na Litwie, ale także pomagać w polsko-litewskiej integracji i pogłębianiu międzynarodowej współpracy. Ponadto liczone, że Dom stanie się miejscem codziennych spotkań ludzi różnych narodowości, będzie służył wzajemnemu poznaniu się, nawiązaniu kontaktów osobistych i zawodowych. Po części oficjalnej odbył się koncert, który poprowadzili Joanna Moro oraz Mirosław Szejbak²³. Wydarzenie to rozpoczęło oficjalnie działalność DKP.

Wkrótce po otwarciu instytucji rozpisany został konkurs na jej kierownictwo. Stało do niego 16 kandydatów, spośród których wybrano dyrektora i dwóch wicedyrektorów. Dnia 19 maja 2001 r. zapadła decyzja, w wyniku której dyrektorem placówki został Artur Ludkowski, zaś na zastępców powołano Beatę Czaplińską oraz Marka Pakułę²⁴. Nowe kierownictwo rozpoczęło pracę w czerwcu 2001 r. Młodzi, aktywni i pełni zapału ludzie przyczynili się do tego, że placówka bardzo szybko zyskała popularność wśród miejscowych Polaków. Po pierwszym roku działalności znaczną część budynku prze-

²² b.a., *I mamy oto Dom Polski w Wilnie*, „Magazyn Wileński” 2001, nr 2.

²³ Inf. wł., *Wielki Dar Polski. Otwarcie Domu Kultury Polskiej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2001, nr 30; M. Pakuła, *Dom Kultury Polskiej otwiera podwoje*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 7, dodatek „Rota”, nr 114; A. Pukszo, *Dowód pamięci Macierzy. Oficjalne otwarcie Domu Polskiego*, „Kurier Wileński” 2001, nr 34; T. Andrzejewski, *„Niech promienieje...”*.

²⁴ W skład komisji kwalifikacyjnej weszli członkowie zarządu Fundacji. K. Adamowicz, *Zmiana warty. Wyznaczono kierownictwo Domu Kultury Polskiej*, „Kurier Wileński” 2001, nr 98; Inf. wł., *Nowe kierownictwo Domu Kultury Polskiej w Wilnie*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 21, dodatek „Rota”, nr 128.

znaczono na działalność komercyjną. Na parterze powstała restauracja „Polonez”, zaś na piętrze uruchomiono niewielki hotel. Składał się on z 17 pokoi, z których większość udało się umeblować i wyposażyć z pomocą Mariusza Grudnia, dyrektora „Domu Polonii” w Rzeszowie. Ponadto w budynku powstała kawiarenka internetowa, salon fryzjerski oraz gabinet stomatologiczny. W tym okresie w gmachu swoją siedzibę znalazło ponad 30 organizacji społecznych. Były to stowarzyszenia grupujące: nauczycieli, lekarzy, naukowców, kombatantów, prawników, harcerzy, artystów, aktorów-amatorów, sportowców oraz muzyków. Nie wszystkie polskie organizacje posiadały stałe siedziby, jednak każda mogła się tutaj spotykać i korzystać z usług sali koncertowej bądź z sal konferencyjnych. Dla wielu organizacji istotne znaczenie miał fakt, iż nie płaciły one za wynajem pomieszczeń, lecz pokrywały jedynie koszty użytkowania ok. 100-120 litów miesięcznie. Zdarzało się, iż z jednego pokoju korzystało kilka grup, dzięki czemu koszty się rozkładały. Ponadto na trzecim piętrze odbywały się wykłady, kursy i zajęcia organizowane przez Polski Uniwersytet w Wilnie²⁵.

W styczniu 2002 r. w związku z problemami finansowymi państwo polskie zakończyło okres finansowania DKP, mimo wcześniej obiecane dwuletniego okresu wsparcia. Oznaczało to, że ogromny gmach sam musiał zarobić na swoje utrzymanie. W związku z tym już 10 września 2001 r. odbyło się posiedzenie zarządu Fundacji. Zastanawiano się przede wszystkim nad tym, co zrobić, aby instytucja samodzielnie się rozwijała i finansowała. Do tej pory koszty w 100% pokrywała Rzeczpospolita. Jednak główne założenie było takie, że Polska wybuduje Dom, który z czasem będzie się sam finansował. Ostatecznie ustalono, że wszystkie organizacje komercyjne będą płaciły za wynajem pomieszczeń, natomiast organizacje społeczne decyzją Zarządu opłacać miały wyłącznie koszty użytkowania zajmowanej powierzchni²⁶. Kierownictwo doskonale zdawało sobie sprawę z tego, iż utrzymanie tak ogromnego budynku będzie niezwykle trudne. Przede wszystkim postanowiono rozbudować bazę hotelową. Dzięki temu przybyło 15 pokoi mogących pomieścić 35 gości. W hotelu były dwa piętra, na których mieściło się po 10 pokoi na każdym

²⁵ Cz. Paczkowska, *Wspólny dom dla wszystkich. Już rok istnieje Dom Kultury Polskiej w Wilnie*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2002, nr 7, dodatek „Rota”, nr 166; A. Lutkowski, *Trzy kierunki działalności* (wywiad przeprowadzony przez A. Puksztó), „Kurier Wileński” 2003, nr 153; W. Zajączkowska, *Poloneza czas zacząć... W Domu Kultury Polskiej otwarto nową restaurację*, „Kurier Wileński” 2001, nr 231.

²⁶ S. Juchniewicz, *Nie będziemy nikogo wyrzucać*, „Kurier Wileński” 2002, nr 180.

oraz nowo wyposażone poddasze. W sumie w budynku mogło nocować ok. 100 osób²⁷.

Dobrymi momentami na podsumowanie działalności były kolejne, okrągłe jubileusze placówki. Po 5 latach funkcjonowania stało się oczywiste, że wszystkie najbardziej wzniosłe momenty z życia wileńskich Polaków odbywały się właśnie w DKP. Tam zapraszały na uroczystości narodowe placówki dyplomatyczne, kadra pedagogiczna polskich szkół świętowała sukcesy swoich uczniów, a artyści, plastycy i sportowcy mile spędzali czas. Krótko mówiąc, nie było takiej dziedziny życia społecznego i kulturalnego, której przedstawiciele nie gościliby w tym polskim domu²⁸. Ponadto wszystkie jubileusze stanowiły doskonałą okazję do podsumowania dotychczasowej działalności oraz przedstawienia planów na przyszłość. Każdy rozpoczynała Msza św. w kościele św. Ducha, po której obchody kontynuowano w placówce w towarzystwie zaproszonych gości i mieszkańców. Nikt z przybyłych nie szczędził w tych dniach słów uznania i najlepszych życzeń²⁹.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że DKP bardzo szybko stał się samowystarczalny ekonomicznie i był w stanie sam na siebie zarobić. W tym czasie kierownictwo otrzymywało jedynie dotacje na działalność programową od Stowarzyszenia, Departamentu Mniejszości i Wychodźstwa przy Rządzie RL oraz innych fundacji. A co stało za tym sukcesem? Zdaniem dyrektora A. Ludkowskiego właściciele obiektu, sprawny zarząd, ale przede wszystkim pracownicy, którzy od

²⁷ Dwa piętra działały od 2001 roku. W roku 2002 Senat RP za pośrednictwem Stowarzyszenia przeznaczył 340 tys. zł na adaptację poddasza pod kolejne pokoje hotelowe. Pozostałe pieniądze DKP musiał zdobyć sam. Część sfinansowano własnymi środkami, natomiast na resztę zdecydowano się zaciągnąć kredyt w wileńskim oddziale „Kredyt Banku”. Pracę wykonała ta sama firma, która przed lat podjęła się wybudowania gmachu. Inwestycję, która kosztowało 700 tys. litów udało się zakończyć pod koniec 2003 roku. Inf. wł., „Polonez” oficjalnie otwarty, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2003, nr 51, dodatek „Rota”, nr 261; I. Mikulewicz, *Pod skrzydłami Domu. Oficjalne otwarcie hotelu „Polonez”*, „Kurier Wileński” 2003, nr 240; A. Pukszt, *340 tys. dla Domu Polskiego. Zarząd zadowolony z pracy dyrekcji*, „Kurier Wileński” 2003, nr 96.

²⁸ K. Adamowicz, *Dom Rodzinny Polaków*, „Kurier Wileński” 2006, nr 32; L. Dowdo, *5-lecie działalność DKP w Wilnie*, „Magazyn Wileński” 2006, nr 3, H. Mażul, *Niczym orle...*

²⁹ H. Gładkowska, *Jubileusz Domy Kultury Polskiej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2011, nr 33; H. Gładkowska, *Święto i dzień codzienny Domu Kultury Polskiej*, „Kurier Wileński” 2011, nr 34; E. Szałkowska, *To były czasy, które przypominam z wielkim rozrzewnieniem...*, „Kurier Wileński” 2011, nr 34; J. Podmostko, *Święto na przedwiośniu – obchody 10-lecia DKP*, „Kurier Wileński” 2011, nr 35; b.a., *15 lat temu otwarto DKP*, „Kurier Wileński” 2016, nr 32; H. Adamowicz, *Koncert z okazji 20-lecia DKP w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2021, nr 104; T. Worobiej, *Gdy praca staje się stylem życia*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2011, nr 7, dodatek „Rota”, nr 635; T. Worobiej, *Dom emanujący radością*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2011, nr 8, doatek „Rota”, nr 636; J. Lisiewicz, *Twój i Mój – nasz Dom*, „Nasza Gazeta” 2011, nr 7.

początku nie liczyli się z godzinami pracy, wykonując swoje obowiązki z niezwykłym oddaniem. Ogromny wkład w ten sukces mieli także mieszkańcy Wilna i okolic, którzy chcieli tu przychodzić, sprawiając, że Dom stał się potrzebny. Nad sprawnym działaniem obiektu i szeroką ofertą programową czuwało w tym czasie 18 osób, łącznie z kierownictwem i pracownikami technicznymi. Byli to ludzie, którzy zajmowali się nie tylko organizowaniem życia kulturalnego Polaków na Litwie, ale także promowaniem polskiej literatury, sztuki, pielęgnowaniem polskiego folkloru, tradycji, wspomaganie społecznej aktywności kulturalnej oraz dbaniem o zachowanie wartości, które kształtowały tożsamość narodową Polaków na Litwie³⁰. Niedługo po uroczystym jubileuszu 5-lecia, otwarta została nowa restauracja „Pan Tadeusz” – „Ponas Tadas”, propagująca najlepsze tradycje polskiej sztuki kulinarnej, ale także nie stroniąca od dań litewskich³¹.

Popularność DKP rosła z każdym rokiem, przybywało organizowanych w nim imprez i zaczęło brakować miejsca dla nowych inicjatyw, w tym dla powołanej w 2019 r. telewizji TVP WILNO³². W zaistniałej sytuacji podjęto decyzję o jego rozbudowie i rozpoczęto stosowne przygotowania. Przedsięwzięcie zapoczątkowało porozumienie pomiędzy Ministerstwem Spraw Zagranicznych RP, a wszystkimi partnerami zaangażowanymi w projekt czyli Stowarzyszeniem, Fundacją oraz Telewizją Polską. Na jego podstawie określono warunki współpracy i podzielono odpowiedzialność. Następnie 2 maja 2021 r. premierzy Polski i Litwy, Mateusz Morawiecki i Ingrida Šimonytė zainaugurowali rozbudowę podpisaniem aktu erekcyjnego. We wrześniu 2021 r. na teren budowy przybył wicepremier Polski Piotr Gliński wraz z delegacją i wzięli udział w uroczystości poświęcenia rozbudowywanej części oraz w prezentacji planów budowy nowego studia TVP WILNO. Projekt nowej części przygotowała firma „Statybos inżynierių konsultantų biuras”, architektem był Mirosław Szejnicki, a inwestycja miała zostać sfinansowana ze środków MSZ RP. Prace, choć wymagały uzgodnień w dwóch systemach prawnych polskim i litewskim, przebiegały bardzo szybko, a budowę ukończono pod koniec 2022 r. Jednak oficjalne otwarcie nastąpiło 2 maja 2023 r. Główne

³⁰ K. Adamowicz, *Przytulnie, rodzinnie i po polsku*, „Kurier Wileński” 2006, nr 33; H. Gładkowska, *Święto i dzień...*

³¹ I. Mikulewicz, *W najlepszej tradycji narodowej*, „Kurier Wileński” 2005, nr 67.

³² R. Widtmann, *Spędzić przyjemnie dzień z TVP Wilno*, „Kurier Wileński” 2019, nr 36; B. Łapszewicz, *TVP Wilno od dziś na antenie*, „Kurier Wileński” 2019, nr 175; E. Mokrzecka, *Inauguracja kanału TVP Wilno: szansa dla Polaków na Wileńszczyźnie i w Polsce*, „Kurier Wileński” 2019, nr 176.

wejście do budynku zaplanowano od ulicy Kauno. Na parterze było miejsce na kawiarnię, a na piętrze na pokoje hotelowe. Nowe skrzydło połączono ze starym szklaną galerią, co umożliwiło przejście bez konieczności wychodzenia na zewnątrz. Na II piętrze znalazły się pomieszczenia dla personelu, pokój zabaw dla dzieci i pomieszczenia sportowe, zaś III i IV piętro zajęła nowa sala widowiskowa oraz studio telewizyjne. Powierzchnia użytkowa starej części wynosiła 6 tys. mkw, a nowej 4 tys. mkw, co znaczyło, że budynek niemalże podwoił swoją przestrzeń³³.

Dom Kultury Polskiej w Wilnie stał się miejscem, gdzie kultywowana jest nie tylko polska kultura, ale także historia i tradycja przekazywana kolejnym pokoleniom. Dnia 8 kwietnia 2001 r., niedługo po otwarciu budynku, w holu uroczystie odsłonięto tablice pamiątkowe Poświęcone żołnierzom AK: generałowi Aleksandrowi Krzyżanowskiemu ps. „Wilk” i pułkownikowi Maciejowi Kalenkiewiczowi ps. „Kotwicz” oraz żołnierzom oddziału „Wachlarz”. Wszyscy przybyli na uroczystość zgodnie orzekli, iż tablice pozwolą oddać hołd wszystkim tym, którzy walczyli o wolną Polskę. Pod tablicami natomiast ustawiono urnę z ziemią pobraną z cmentarzy w Ponarach, Nowosadach, Skorbucianach, Katyniu oraz innych miejscach zbiorowych pochówków. W późniejszym okresie powieszono kolejne poświęcone m.in. pamięci żołnierzy Armii Krajowej okręgu wileńsko-nowogródzkiego rozbrojonym przez wojska radzieckie 17-18 lipca 1944 r. w Puszczy Rudnickiej oraz pamięci żołnierzy Armii Krajowej z 3. Brygady „Szczerbca” i jej dowódcy por. Gracjanowi Frógowi³⁴.

Dom Kultury Polskiej w Wilnie zyskał miano ośrodka, w którym odbywały się największe i najważniejsze polskie imprezy kulturalne. Od samego początku starał się integrować środowisko Polaków oraz promował polską kulturę wśród Litwinów, Rosjan i innych narodowości zamieszkujących litewską stolicę. Polskie szkoły organizowały w nim różne imprezy, jubileusze, konkursy, przeglądy działalności artystycznej. Wielu artystów prezentowało tam swoje dzieła, zaś teatry i zespoły artystyczne – przedstawienia. Widzów nie brakowało, bowiem imprezy tam organizowane cieszyły się ogromną popularno-

³³ A. Radczenko, *Odnowione DKP już w 2023 r. Premier Polski z wizytą na Litwie*, „Kurier Wileński” 2021, nr 19; I. Lewandowska, *Wielu nie wierzyło, że to się może udać*, „Kurier Wileński” 2023, nr 7; I. Lewandowska, *Bezpieczna przestrzeń i twierdza w czasie wojny hybrydowej. Otwarto nowe skrzydło DKP*, „Kurier Wileński” 2023, nr 18.

³⁴ Inf. wł., *W hołdzie poległym o wolną Polskę*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 15, dodatek „Rota”, nr 122; P. Kobak, *Tym, którzy tworzyli historię...*, „Kurier Wileński” 2001, nr 69.

ścią i przyciągały rzesze mieszkańców. Szeroka oferta pozwalała każdemu znaleźć coś dla siebie, niezależnie od wieku, płci, wykształcenia i zainteresowań. Duży hall budynku umożliwiał organizowanie różnorodnych wystaw i wernisaży, na których prezentowali się twórcy zarówno z Litwy, jak i z Polski. Jego funkcjonowanie przyczyniało się więc do kształtowania wspólnoty i umacniania więzi zarówno wśród społeczności polskiej, jak i do formowania pozytywnych postaw wobec polskości wśród przedstawicieli innych narodowości.

Bibliografia / References

Archiwa

Archiwum Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (ASRP)
Komisja Spraw Emigracji i Polaków za Granicą
Protokoły z Posiedzenia Prezydium Senatu
Dział Polonijny

Prasa

- Adamowicz K., *Zmiana warty. Wyznaczono kierownictwo Domu Kultury Polskiej*, „Kurier Wileński” 2001, nr 98.
- Adamowicz K., *Dom Rodzinny Polaków*, „Kurier Wileński” 2006, nr 32.
- Adamowicz K., *Przytulnie, rodzinnie i po polsku. Rozmowa z Arturem Ludkowskim, dyrektorem DKP*, „Kurier Wileński” 2006, nr 33.
- Adamowicz H., *Koncert z okazji 20-lecia DKP w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2021, nr 104.
- Andrzejewski T., *Niech promienieje polską kulturą i budzi podziw pobratymczych narodów*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 7, dodatek „Rota”, nr 115.
- b.a., *Spółeczny Komitet Budowy Domu Polskiego w Wilnie, Dom Polski w Wilnie w toku realizacji*, „Nasza Gazeta” 1995, nr 52.
- b.a., *Praca nad projektem Domu Polskiego w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1996, nr 31.
- b.a., *Przygotowania do budowy Domu Polskiego w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1997, nr 25.
- b.a., *Dom Polski w Wilnie*, „Magazyn Wileński” 1998, nr 3.
- b.a., *Budowa Domu Polskiego w Wilnie ruszyła*, „Magazyn Wileński” 1998, nr 5.
- b.a., *Poświęcenie placu pod budowę Domu Polskiego w Wilnie*, „Kurier Wileński” 1998, nr 37.
- b.a., *Dwojaka funkcja*, „Kurier Wileński” 2000, nr 64.
- b.a., *I mamy oto Dom Polski w Wilnie*, „Magazyn Wileński” 2001, nr 2.
- b.a., *15 lat temu otwarto DKP*, „Kurier Wileński” 2016, nr 32.
- Dowdo L., *5-lecie działalności DKP w Wilnie*, „Magazyn Wileński” 2006, nr 3.
- Inf. wł., *W hołdzie poległym o wolną Polskę*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 1,5 dodatek „Rota”, nr 122.
- Inf. wł., *Budowa Domu Polskiego w Wilnie rozpoczęta!*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 10.
- Inf. wł., *Kamień z Wawelu – kamieniem węgielnym Domu Polskiego w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 17.
- Inf. wł., *Nowe kierownictwo Domu Kultury Polskiej w Wilnie*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 21, dodatek „Rota”, nr 128.
- Inf. wł., *Wielki Dar Polski. Otwarcie Domu Kultury Polskiej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2001, nr 30.
- Inf. wł., *„Polonez” oficjalnie otwarty*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2003, nr 51.

- Gładkowska H., *To zaszczyt wznosić Dom Polski w stolicy Litwy*, „Kurier Wileński” 1998, nr 92.
- Gładkowska H., *Jubileusz Domy Kultury Polskiej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2011, nr 33.
- Gładkowska H., *Święto i dzień codzienny Domu Kultury Polskiej*, „Kurier Wileński” 2011, nr 34.
- Juchniewicz S., *Nie będziemy nikogo wyrzucać*, „Kurier Wileński” 2002, nr 180.
- K.J.J., *Kamień z Wawelu*, „Kurier Wileński” 1998, nr 72.
- Kobak P., *Tym, którzy tworzyli historię...*, „Kurier Wileński” 2001, nr 69.
- Lewandowska I., *Wielu nie wierzyło, że to się może udać*, „Kurier Wileński” 2023, nr 7.
- Lewandowska I., *Bezpieczna przestrzeń i twierdza w czasie wojny hybrydowej. Otwarto nowe skrzydło DKP*, „Kurier Wileński” 2023, nr 18.
- Lisiewicz J., *Twój i Mój – nasz Dom*, „Nasza Gazeta” 2011, nr 7.
- Ludkowski A., *Trzy kierunki działalności* (wywiad przeprowadzony przez A. Pukszto), „Kurier Wileński” 2003, nr 153.
- Łapszewicz B., *TVP Wilno od dziś na antenie*, „Kurier Wileński” 2019, nr 175.
- Maciejkianiec R., *Dom Polski w Wilnie*, „Nasza Gazeta” 1995, nr 26.
- Mażul H., *Dom Kultury Polskiej w Wilnie świętuje 5-lecie działalności. Niczym orle gniazdo na skale...*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2006, nr 7, dodatek „Rota”, nr 374.
- Mikulewicz I., *Pod skrzydłami Domu. Oficjalne otwarcie hotelu „Polonez”*, „Kurier Wileński” 2003, nr 240.
- Mikulewicz I., *W najlepszej tradycji narodowej*, „Kurier Wileński” 2005, nr 67.
- Mokrzecka E., *Inauguracja kanału TVP Wilno: szansa dla Polaków na Wileńszczyźnie i w Polsce*, „Kurier Wileński” 2019, nr 176.
- Paczkowska Cz., *Wspólny dom dla wszystkich. Już rok istnieje Dom Kultury Polskiej w Wilnie*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2002, nr 7, dodatek „Rota”, nr 166.
- Pakuła M., *Dom Kultury Polskiej otwiera podwoje*, „Przyjaźń. Tygodnik Wileńszczyzny” 2001, nr 7, dodatek „Rota”, nr 114.
- Podmostko J., *Święto na przedwiośniu – obchody 10-lecia DKP*, „Kurier Wileński” 2011, nr 35.
- Pukszto A., *Z nadzieją na zgodę. Oficjalne otwarcie Domu Kultury Polskiej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 2001, nr 33.
- Pukszto A., *Dowód pamięci Macierzy. Oficjalne otwarcie Domu Polskiego*, „Kurier Wileński” 2001, nr 34.
- Pukszto A., *340 tys. dla Domu Polskiego. Zarząd zadowolony z pracy dyrekcji*, „Kurier Wileński” 2003, nr 96.
- Radczenko A., *Odnowione DKP już w 2023 r. Premier Polski z wizytą na Litwie*, „Kurier Wileński” 2021, nr 19.
- (rm), *Dom Polski w Wilnie – od idei do realizacji*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 13.
- (rm), *W Wilnie rośnie Dom Polski*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 50.
- Szałkowska E., *To były czasy, które przypominam z wielkim rozrzewnieniem...*, „Kurier Wileński” 2011, nr 34.
- Widtmann R., *Spędzić przyjemnie dzień z TVP Wilno*, „Kurier Wileński” 2019, nr 36.
- Wołkonowski J., *Posiedzenie Zarządu Głównego ZPL*, „Kurier Wileński” 1996, nr 14.
- Worobiej T., *Gdy praca staje się stylem życia*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2011, nr 7, dodatek „Rota”, nr 635.
- Worobiej T., *Dom emanujący radością*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2011, nr 8, dodatek „Rota”, nr 636.
- Zajączkowska W., *Poloneza czas zacząć... W Domu Kultury Polskiej otwarto nową restaurację*, „Kurier Wileński” 2001, nr 231.

Maria ŻukowskaORCID: 0000-0002-3369-2539
maria.zukowska2021@gmail.comUniwersytet w Białymstoku
Szkoła Doktorska

Rola Rosji jako wiodącego kraju ZSRR podczas II wojny światowej w świetle podręczników radzieckich. Część I

The Role of Russia as the Leading Country of the USSR during World War II in the Light of Soviet Textbooks. Part I

DOI: 10.34739/doc.2024.21.10

Abstrakt: Analiza radzieckich podręczników do historii z okresu powojennego do czasów pierestrojki Gorbaczowa stanowi kluczowy obszar badawczy, dotyczący wpływu treści edukacyjnych na kształtowanie świadomości historycznej. W tych wydaniach Wielka Wojna Ojczyźniana jest prezentowana jako monumentalne wydarzenie w historii ludzkości, ukazując jej charakter jako walki sprawiedliwej i wyzwoleniczej. Zwraca się uwagę na podkreślanie przewagi oraz zalet ustroju socjalistycznego, a także na wzrost międzynarodowej pozycji Związku Radzieckiego. Jednakże, mimo patriotycznego ducha kształtowanego wśród uczniów analiza wykazuje, że „szkolna” historia wojny była pełna przemilczeń, eufemizmów i ograniczeń. Elementy te były celowo stosowane w celu promowania wyższości systemu radzieckiego. Taka selektywna prezentacja mogła kształtować jednostronne przekonania i zniekształcać obraz historii, co miało wpływ na świadomość historyczną społeczeństwa radzieckiego.

Słowa kluczowe: Rosja, Związek Radziecki, II wojna światowa, Wielka Wojna Ojczyźniana, podręczniki radzieckie, patriotyzm, system radziecki, edukacja historyczna

Abstract: The analysis of Soviet history textbooks from the post-war period to the times of Gorbachev's perestroika constitutes a key research area concerning the impact of educational content on shaping historical consciousness. In these textbooks, the Great Patriotic War is presented as a monumental event in human history, highlighting its nature as a just and liberating struggle. Emphasis is placed on the superiority and advantages of the socialist system, as well as the rise in the international standing of the Soviet Union. However, despite the patriotic spirit fostered among students, the analysis reveals that „the school” history of the war was filled with omissions, euphemisms, and restrictions. These elements were intentionally introduced to promote the superiority of the Soviet system. Such a selective presentation could shape one-sided beliefs and distort the image of history, impacting the historical consciousness of Soviet society.

Keywords: Russia, Soviet Union, World War II, Great Patriotic War, Soviet textbooks, patriotism, Soviet system, history education

Znaczenie podręczników jako narzędzi kształtujących społeczną percepcję historii

Opracowanie podręcznika szkolnego stanowi kluczowy element w kształtowaniu i realizacji kompleksowego procesu pedagogicznego. W kontekście przedmiotów o charakterze humanistycznym, takich jak historia, podręczniki posiadają znaczący potencjał oddziaływania na formowanie przekonań oraz światopoglądu uczniów. Według francuskiego badacza Marca Ferro krajowa historia stanowi punkt sporu w sferze politycznej, tworząc wielowarstwową narrację, która odzwierciedla różne perspektywy i zmieniające się postrzeganie danej społeczności w kontekście czasu. Zauważa on, że każdy naród posiada wiele punktów widzenia przeszłości, które nakładają się na siebie, tworząc złożoną strukturę opowieści, a sposób jej przekazywania – zwłaszcza w kontekście edukacji dziecięcej – pozwala zrozumieć zarówno samorealizację społeczeństwa, jak i dynamikę zmieniającego się stanu społecznego w różnych okresach¹.

W systemie edukacyjnym Związku Radzieckiego historia była przedstawiana uczniom w dwóch równoległych tokach nauczania: „Historia Świata” oraz „Historia Ojczyzna”. To prowadziło do podwójnego omówienia kluczowych wydarzeń. Niemniej jednak narracja dotycząca najważniejszego konfliktu XX wieku została rozdzielona koncepcyjnie: w podręcznikach nowożytnej historii skupia się na wydarzeniach związanych z II wojną światową, podczas gdy podręczniki historii ZSRR skupiają się na Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. W niniejszym artykule przedstawiono rolę Rosji jako wiodącego kraju ZSRR w kontekście II wojny światowej. Ukazano to w narracji podręczników radzieckich do historii ojczystej i najnowszej z okresu lat powojennych aż do upadku systemu. Badanie opiera się na analizie tekstów zawartych w podręcznikach historii ZSRR dla szkół podstawowych, średnich oraz materiałów dydaktycznych dla studentów i nauczycieli historii. Niektóre z tych podręczników przeszły kilkanaście edycji, stanowiąc istotne źródło do analizy sposobu prezentacji jednego z najważniejszych wydarzeń minionego stulecia.

Przeanalizowanie historii II wojny światowej, mającej głęboki wpływ na losy świata, może rzucić światło na istniejące współcześnie sprzeczności społeczne, uprzedzenia oraz mity, jednocześnie wskazując na istotne obszary problemowe. To konflikt, który zyskał

¹ M. Ferro, *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde*, Payot 2004, s. 146.

status jednego z najbardziej wpływowych w historii. Wydarzenia związane z tym starciem, ich naukowa analiza i ocena, stanowią nadal pole intensywnych debat w kręgach akademickich. Różne nurty naukowe prezentują odmienne podejścia do analizy i wyjaśnienia przyczyn II wojny światowej, roli Związku Radzieckiego w tym konflikcie, a także oceny rezultatów. Istniejące sprzeczności w dziedzinie historii znajdują swoje odzwierciedlenie w podręcznikach szkolnych.

Podręczniki w Związku Radzieckim były fundamentalnymi narzędziami kształtującymi społeczną percepcję historii. Stanowiły nie tylko podstawowe źródło wiedzy, lecz także skuteczne instrumenty propagandy. Oddziaływały na sposób, w jaki społeczeństwo postrzegało wydarzenia historyczne i własną przeszłość. Podręczniki te prezentowały oficjalną narrację narodową, pełniąc funkcję instrumentu w rękach władzy, której celem było tworzenie spójnej wersji historii zgodnej z politycznymi i ideologicznymi celami Związku Radzieckiego. Materiały zawarte w tych podręcznikach były nasycone ideologią komunistyczną, gloryfikującą rządy radzieckich przywódców, promującą ZSRR jako bastion postępu i sprawiedliwości oraz propagującą marksistowsko-leninowską doktrynę. Ich zadaniem było umacnianie w społeczeństwie lojalności wobec systemu, prezentując Związek Radziecki jako kluczowego gracza, który odegrał decydującą rolę w historii. Kontrola treści w podręcznikach była powszechna, a opisy wydarzeń historycznych często podlegały adaptacji do aktualnej polityki. Elementy niezgodne z oficjalną narracją były pomijane lub modyfikowane, co skutkowało selektywnym przekazem faktów. Radzieckie podręczniki historyczne wywarły głęboki wpływ na kształtowanie społecznej świadomości historycznej, determinując sposób postrzegania własnej historii, tożsamości narodowej oraz miejsca Rosji jako wiodącego kraju ZSRR w światowej historii. Reasumując, podręczniki te pełniły kluczową rolę w kształtowaniu jednolitej i kontrolowanej percepcji historii w Związku Radzieckim, będąc zarówno narzędziem edukacyjnym, jak i skutecznym instrumentem propagandowym oraz kontroli społecznej.

Cel niniejszego artykułu obejmuje analizę radzieckich podręczników historii odnoszących się do roli Związku Radzieckiego w II wojnie światowej, wydanych w latach 1946-1985. Ich modyfikacja była rezultatem dynamicznych zmian, stanowiąc skomplikowany proces, związany ściśle z ewolucją społeczną. Ocena obejmuje rozwój narracji, uwzględniając zmiany w akcentowaniu sukcesów, pomijaniu negatywnych aspektów przy uwzględnieniu

kontekstu politycznego i ideologicznego; identyfikację propagandowych treści w podręcznikach, takich jak gloryfikacja radzieckich przywódców, przedstawianie Armii Czerwonej jako niezwyciężonej siły czy manipulacje w prezentacji faktów.

Cechy polityki historycznej ZSRR oraz zmieniająca się świadomość społeczna

Polityka pamięci w Związku Radzieckim była kompleksowym systemem kontrolowania informacji oraz kształtowania narracji historycznej w sposób zgodny z interesami władzy komunistycznej. Charakteryzowała się szeregiem cech, które wywarły istotny wpływ na percepcję historii i świadomość społeczeństwa. Wizerunek Rosji jako bohatera stanowił fundament tej polityki, gdzie podręczniki podkreślały heroiczne czyny Armii Czerwonej oraz wyolbrzymiały rolę Związku Radzieckiego w zwycięstwie nad nazizmem². Ta gloryfikacja wzbudzała dumę obywatelską i umacniała przekonanie o niezaprzeczalnej roli ZSRR w historii. W podręcznikach oraz oficjalnych narracjach pomijano lub marginalizowano negatywne aspekty, co miało usunąć je ze zbiorowej pamięci i legitymizowało władzę.

Manipulacja wydarzeniami to także znaczący element oddziaływania. Selekcja i deformacja faktów historycznych miały na celu prezentację wydarzeń w sposób korzystny dla władzy. Eliminacja lub zmiana niezgodnych z oficjalną narracją faktów była powszechna, tworząc jednostronną, pozytywną z punktu widzenia systemu interpretację wydarzeń. Analiza danych ukazuje przykładowo ewolucję prezentacji strat ZSRR podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. W podręczniku z 1952 roku nie uwzględniono żadnych strat³, tylko zwycięstwo i przyjaźń narodów oraz triumf socjalizmu. W późniejszym czasie odnotowano śmierć prawie 2 milionów komunistów⁴, zaś w latach 80. wspomniano o stratach dochodzących do 20 milionów radzieckiego narodu⁵. To odzwierciedlało ideologiczne uwarunkowania, a także ograniczony dostęp do danych archiwalnych.

² К.В. Сивков, П.И. Кабанов, *История СССР. Учебник для педагогических училищ*, ч. 2, Москва 1948, s. 342, 344-346.

³ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, ред. А. М. Панкратова, 11-е изд., Москва 1952, s. 404-405.

⁴ И.Б. Берхин, М.П. Ким, П.И. Потёмкин, *История СССР (1938-1978). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1980, s. 120.

⁵ Т.С. Голубева, А.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории СССР. Учебная книга для 4 класса*, Москва 1981, s. 196.

Dla zrozumienia problemu należy odwołać się do lat wcześniejszych, gdy na przełomie drugiej i trzeciej dekady XX wieku w Związku Radzieckim zaznaczyły się istotne zmiany w podejściu do edukacji historycznej, a w szczególności do treści podręczników. W początkowych latach po rewolucji bolszewickiej stare wydania zostały uznane za nieadekwatne dla nowego pokolenia, co skutkowało zastąpieniem nauki historii nową dziedziną wiedzy, tj. nauką społeczną, między latami 1917 a 1930. Jednak już 5 marca 1934 roku, podczas posiedzenia Biura Politycznego KC WKP(b), Józef Stalin zwrócił uwagę na brak historii obywatelskiej w programach nauczania. Wyraził przekonanie o potrzebie nowego spojrzenia na dzieje kraju, zrozumienia ich istoty, nawiązując do tradycyjnie państwowo-patriotycznego charakteru nauczania historycznego sprzed okresu rewolucji⁶. Na kolejnym posiedzeniu Komitetu Centralnego, dnia 20 marca, Stalin akcentował szczególną rolę rosyjskiego narodu w kształtowaniu historii kraju. Podkreślał, jak on „zgrupował inne narody” w państwie rosyjskim, przygotowując grunt pod powstanie Związku Radzieckiego. Wyrażał przekonanie o szczególnej roli historycznej Rosjan, którzy jako pierwsi dokonali rewolucji socjalistycznej, a w miarę rozwoju światowego procesu rewolucyjnego gromadzili wokół siebie inne narody⁷.

W pierwszym podręczniku historycznym radzieckiego okresu, znanym jako *Krótki kurs historii ZSRR* (1937) pod redakcją profesora A.W. Szestakowa, uwzględniono wszystkie sugestie Józefa Stalina, który osobiście zapoznał się z jego treścią. Chociaż materiał ten został stworzony z myślą o uczniach czwartej klasy szkoły podstawowej, z braku innych podręczników o marksistowskim wydźwięku, zalecano go również starszej młodzieży. Główny nacisk w treści kładziono na ciągłość historii, prezentowanie postaci o wyjątkowej sile wpływu (takich jak Iwan IV, Piotr I) oraz omówienie wydarzeń z 1917 roku (na przykład: „partia bolszewików zwyciężyła tych zdrajców”). W ostatniej części podręcznika udzielano uczniom wskazówek, aby „starannie obserwować wszelkie podejrzane osoby”⁸. Koncepcja historycznego procesu zawarta w *Krótkim kursie historii*

⁶ А.М. Дубровский, *Историк и власть. Историческая наука в СССР и концепция истории феодальной России в контексте политики и идеологии (1930-1950-е гг.)*, Брянск 2005, s. 184-185.

⁷ Ibidem, s. 192.

⁸ А.В.Шестаков, *Краткий курс истории СССР Учебник для 3-4 класса школы*, Москва 1937, s. 208.

ZSRR została później użyta jako fundament dla wszystkich podręczników historii ojczyzny przeznaczonych dla starszych klas, przetrwała z pewnymi modyfikacjami aż do końca okresu radzieckiego. Książka ta była następnie wielokrotnie wznawiana, aż do połowy lat 50. XX wieku.

W okresie rządów Stalina, zakres historycznych fałszerstw znacząco się poszerzał, tworząc szereg mitów dotyczących niewłaściwej oceny przygotowania ZSRR do wojny oraz nieoczekiwanego ataku niemieckich sił zbrojnych. Pojawiły się również mity o dobrowolnym przyłączeniu państw bałtyckich do ZSRR oraz szereg innych opisów dziejów odbiegających od rzeczywistości. Wpływ ideologiczny był kluczowym elementem w treściach podręczników i edukacji. Propagowanie komunizmu kształtowało przekonania społeczne zgodnie z interesami władzy. Treści historyczne były dostosowywane do założeń oficjalnej ideologii, co umacniało jej legitymację do władzy i kontrolę. Polityka historyczna ZSRR wykorzystywała manipulację informacją w celu budowy jednolitej narracji służącej kreowaniu pozytywnego wizerunku państwa oraz wzmocnieniu lojalności wobec systemu. To narzędzie miało decydujący wpływ na percepcję historii przez społeczeństwo oraz kształtowanie świadomości zbiorowej zgodnie z interesami władzy komunistycznej.

Tuż po zakończeniu II wojny światowej nacisk kładziono na rekonstrukcję kraju oraz promowanie jedności narodowej. Niemniej jednak, destalinizacja przywiodła za sobą rewizję sposobu postrzegania władzy oraz historii. W tym okresie narastała krytyka niektórych wydarzeń historycznych, a wątpliwości związane z kultem jednostki Stalina stawały się coraz wyraźniejsze. Rozwój społeczny oraz polityczny, jaki zaistniał w Związku Radzieckim, odzwierciedlał ewolucję świadomości społecznej. Proces destalinizacji wpłynął na podjęcie refleksji nad przeszłością, otwierając drogę dla bardziej krytycznego spojrzenia na wydarzenia historyczne oraz wzbudzając pytania dotyczące kultu jednostki i systemu rządów. Zmiany te stanowiły istotną fazę ewolucji społecznej, ponieważ doprowadziły do modyfikacji sposobu, w jaki społeczeństwo radzieckie postrzegało władzę oraz oceniało przeszłość. Narastająca krytyka oraz coraz wyraźniejsze wątpliwości stymulowały potrzebę rewizji narracji historycznej, co z kolei miało wpływ na treści zawarte w podręcznikach i sposób przekazywania historii w ramach edukacji.

Przedmiotem szczególnej troski w systemie edukacyjnym Związku Radzieckiego było nauczanie historii, które stanowiło filar kształtowania świadomości młodego pokolenia. W latach szkolnych w trakcie nauki historii nabywane były podstawowe informacje historyczne, stanowiące fundament postrzegania otaczającego świata oraz inicjowały formowanie pierwszych poglądów politycznych. W wytycznych dotyczących metodyki nauczania historii mocny nacisk kładziono na rosnące znaczenie ideologicznego wychowania młodego pokolenia, konsekwentną walkę z wpływami kapitalizmu w świadomości jednostki, umocnienie relacji między szkołą a praktyką budowy społeczeństwa komunistycznego. To właśnie te cele wyznaczono nauczycielom historii jako główne punkty programu nauczania.

Kontekst historyczny ZSRR po II wojnie światowej

Po zakończeniu II wojny światowej Związek Radziecki stanął przed wieloma wyzwaniami społeczno-politycznymi. Choć zwycięstwo przyniosło znaczący prestiż państwu, to zarazem konflikt ten pozostawił ogromne zniszczenia w gospodarce. W ramach ustaleń konferencji jałtańskiej ZSRR uzyskał wpływ na wiele państw Europy Wschodniej, co zapoczątkowało utworzenie tzw. bloku wschodniego. Politycznie zakończenie wojny spowodowało dominację radzieckiego systemu komunistycznego w regionie, co doprowadziło do umocnienia pozycji Stalina jako przywódcy ZSRR. Jednocześnie początkowy okres powojenny charakteryzował się nasileniem represji oraz ugruntowaniem kontroli władzy, co widoczne było w polityce wewnętrznej np. poprzez czystki polityczne i ograniczanie swobód obywatelskich. Okres odbudowy gospodarczej został zastąpiony później przez czas zimnej wojny, co pogłębiło napięcia między blokami wschodnim i zachodnim. Polityka ZSRR ewoluowała w kierunku utrzymania dominacji w Europie Wschodniej, co sprawiło, że kraje te stały się marionetkami politycznymi i gospodarczymi Związku Radzieckiego. Społecznie okres powojenny przyniósł stabilizację, ale jednocześnie zintensyfikowany został aparat represji wobec osób uważanych za wrogów ustroju czy obcych ideologicznie. Wzrost napięć międzynarodowych przyczynił się również do wzmocnienia kontroli społeczeństwa, co miało wpływ na życie codzienne obywateli, kontrolę mediów czy swobód indywidualnych.

Zmiany wewnętrzne w Związku Radzieckim między latami 1945 a 1985 miały kluczowy wpływ na treści podręczników oraz sposób prezentowania historii. Okres destalinizacji lat 50. przyniósł wyeliminowanie kultu jednostki Stalina oraz ukazanie pewnych negatywnych aspektów jego rządów. To spowodowało modyfikacje treści podręczników. Niemniej eliminowano lub przekształcano elementy, które mogłyby podważyć cele polityczne czy pozytywny obraz państwa. Zawsze zaś uwypuklano obraz potężnego państwa oraz jego heroicznych osiągnięć za sprawą Komunistycznej Partii i postaci W.I. Lenina⁹. W latach 60. XX wieku ukazały się podręczniki autorstwa S.P. Aleksiejewa, W.G. Karcowa, T.S. Golubiewej i L.L. Geller-sztejna. W podręczniku S.P. Aleksejewa, W.G. Karcowa w temacie „Życie pracujących w krajach kapitalistycznych”, opisano trudności życia osób bezrobotnych i pracowników w strukturze kapitalistycznej, wraz z podziałem społeczeństwa na grupy Afroamerykanów i białych¹⁰. W książce T.S. Golubiewej *Opowieści z historii ZSRR*, sekcja poświęcona zimnej wojnie nosi tytuły: „Dwa światy”, „W świecie kapitalizmu”, „Świat pokona wojnę”¹¹.

Autorzy podręczników od lat 60. XX wieku stopniowo odchodzili od tezy o narastaniu walki klasowej wewnętrznej w kraju, przenosząc akcent poza granice państwa¹². W podręcznikach zwracano dużą uwagę na relacje ZSRR ze światem zachodnim, przy czym politykę zagraniczną państw kapitalistycznych niemal zawsze prezentowano jako agresywną, przeciwstawiającą się pokojowemu kursowi państw socjalistycznych. „Przedstawiona opinia zawiera opis dwóch głównych bloków geopolitycznych obecnych na świecie – wolnych socjalistycznych państw i kapitalistycznego świata. Pierwszy blok charakteryzuje się wzajemną przyjaźnią i solidarnością, gdzie państwa wspierają się nawzajem. W drugim bloku, relacje nie są tak korzystne – dominuje tam opresja silniejszego nad słabszym oraz negatywne emocje, takie jak niechęć, wrogość czy zazdrość. Jedynym

⁹ И.Б. Берхин, М.П. Ким, П.И. Потёмкин, *История СССР...*, s. 120.

¹⁰ С.П. Алексеев, В.Г. Карцов, *История СССР. Учебная книга для 4-го класса*, Москва 1961, s. 150.

¹¹ Т.С. Голубева, Л.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории СССР. Учебная книга для 4-го класса*, Москва 1965, s. 190.

¹² О. Н. Мясникова, *Основные принципы школьного исторического образования в СССР в доперестроечный период*, „Альманах современной науки и образования” 2007, № 7, ч. I, s. 124-128.

czynnikiem, który jednoczy kapitalistyczny obóz, wydaje się być antypatia wobec wolnych socjalistycznych państw”¹³.

W podręczniku autorstwa W.K. Furaewa, uwypuklono m.in. następujące kwestie: „Walka ZSRR o ustanowienie demokratycznego porządku w powojennym świecie”, „Pokonanie agresji imperialistów w Azji”, „Wkład krajów wyzwolonych w umacnianie pokoju”, „Konfrontacja sił pokojowych i wojennych”, „Masy ludowe jako potężna siła w walce o pokój”. Całość tekstu jest przesycona negatywną charakterystyką państw należących do obozu kapitalistycznego. Autor używa wobec nich określeń, takich jak „agresorzy”, „zdecydowani zwolennicy wojny”, „militaryści”, „rewanżyści”. Podczas omawiania zakończenia okresu „zimnej wojny” W.K. Furaew wskazuje głównie na „głębokie i nieodwracalne przemiany na arenie międzynarodowej na korzyść socjalizmu; umocnienie potęgi ekonomicznej, politycznej i obronnej ZSRR oraz całego obozu socjalistycznego”¹⁴. Wnioskuje on zatem o zwycięstwie ZSRR w „zimnej wojnie”. Po zapoznaniu się z treścią podręcznika oraz materiałami prasowymi, uczniowie proszeni byli o zdefiniowanie znaczenia ONZ, przywołując przykłady, które dowodziły zaangażowania ZSRR w działalność tej organizacji w celu wzmacniania pokoju¹⁵.

W latach 80. głównym celem nauczania historii, podobnie jak w okresie poprzednim, było kształtowanie naukowego, marksistowsko-leninowskiego światopoglądu u uczniów. W programie partyjnym podkreślono, że „socjalizm zapewnił dominację w sferze duchowej życia społeczeństwa radzieckiego naukowego światopoglądu, którego fundamentem jest marksizm-leninizm jako spójny i logiczny system poglądów filozoficznych, ekonomicznych oraz społeczno-politycznych. (...) KPZR będzie stale troszczyć się o to, by wszyscy obywatele ZSRR dogłębnie opanowali nauki marksistowsko-leninowskie, podnosili swoją kulturę polityczną, świadomie uczestniczyli w kształtowaniu polityki partii i czynnie ją realizowali”¹⁶.

¹³ Т.С. Голубева, Л.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории для 4 класса. Учебная книга*, Москва 1969, s. 202.

¹⁴ В.К. Фураев, *Новейшая история 1938- 1984. Учебное пособие для 10 класса средней школы*, Москва 1985, s. 283.

¹⁵ Ibidem, s. 260.

¹⁶ П.В. Гора, *Повышение эффективности обучения истории в средней школе*, Москва 1988, s. 13.

Ewolucja narracji dotyczącej roli ZSRR w podręcznikach historycznych

Analiza radzieckich podręczników historii ukazuje istotne zmiany w sposobie prezentowania udziału ZSRR w II wojnie światowej. Znaczenie tego okresu, w szczególności Wielkiej Wojny Ojczyźnianej 1941-1945, w historii ojczystej oraz globalnej jest niepodważalne. Był to czas, który miał kluczowy wpływ na kształtowanie współczesnego społeczeństwa. Problematyka ta podejmowana była przez wielu badaczy i wciąż budzi żywe dyskusje. Należy tu zwrócić zwłaszcza uwagę na prace radzieckich badaczy takich jak M.P. Kim¹⁷, G.N. Reutow¹⁸, O.A. Rżeszewski¹⁹, A.N. Miercalow²⁰, A.W. Gadjew²¹.

W ZSRR badania dotyczące historii II wojny światowej i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej można podzielić na dwa okresy chronologiczne. Pierwszy, trwający od 1941 do 1960 roku, stanowi początek naukowego ujmowania tych wydarzeń. W tym okresie szczególne znaczenie miały publikacje takich badaczy jak A.M. Pankratowa²², I.I. Minc²³, N. Wozniesieński²⁴, A.J. Popow²⁵, W.A. Sekistow²⁶. Drugi okres, od 1961 do 1991 roku, jest czasem o wyraźnym znaczeniu w badaniach historycznych dotyczących II wojny światowej i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w radzieckim kontekście. Wyraźnie poszerza się wówczas krąg podejmowanych problemów i nieco ogranicza się warstwa ideologizacyjna w przekazie naukowym na rzecz faktografii. W tym czasie prace autorstwa takich badaczy jak J. Fuller²⁷,

¹⁷ *Историография Великой Отечественной войны. Сборник статей*, red. М.П. Ким et al., Москва 1980.

¹⁸ Г.Н. Реутов, *Правда и вымысел о Второй Мировой войне. (Английская буржуазная историография о происхождении Второй Мировой войны, внешней политике Англии и международных отношениях 1939-1945 гг.)*, Москва 1967.

¹⁹ О.А. Ржешевский, *Война и история. Буржуазная историография США о Второй Мировой войне*, Москва 1984.

²⁰ А.Н. Мерцалов, *Западногерманская буржуазная историография Второй мировой войны*, Москва 1978.

²¹ А.В. Гадеев, *Современные концепции российской историографии кануна Второй Мировой войны*, „Культура народов Причерноморья” 2006, № 93, s. 51-57.

²² А.М. Панкратова, Е.В. Тарле et al., *Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919-1939 гг.)*, Москва 1945, s. 884.

²³ И. Минц, *Великая Отечественная война Советского Союза*, Москва 1947.

²⁴ Н. Вознесенский, *Военная экономика СССР в период Отечественной войны*, Москва 1948.

²⁵ А.Я. Попов, *США – организатор и активный участник Мюнхенского сговора с фашистскими агрессорами*, Москва 1952, s. 250.

²⁶ В.А. Секистов, *Вторая мировая война. Стратегический обзор первого периода войны*, Москва 1952, s. 396.

²⁷ Дж.Ф.Ч. Фуллер, *Вторая мировая война 1939-1945 гг. Стратегический и тактический обзор*, Москва 1956.

F. Galder²⁸, J. Ferrel²⁹, A. Taylor³⁰, A. Harriman³¹, J.L. Kuzniec³², W.M. Kulesz³³, E.P. Michajłowa³⁴, B.W. Lewszin³⁵, W.J. Sipols³⁶, stały się znaczącym elementem narracji i dyskusji historycznej. Prace te wpłynęły na dalsze zrozumienie i analizę tych wydarzeń, tworząc ważny kierunek w badaniach historiograficznych. Do tego nurtu również można włączyć sześciotomową *Historię Wielkiej Wojny Ojczyźnianej* pod redakcją P.N. Pospelowa³⁷ oraz dwunastotomową *Historię Drugiej Wojny Światowej* pod redakcją A.A. Grechko³⁸, które przyczyniły się do głębszego zrozumienia i ujęcia kluczowych wydarzeń związanych z tym konfliktem światowym. Wszystkie te opracowania stanowią znaczące źródła historyczne, które istotnie wzbogaciły analizę wydarzeń i poszerzyły wiedzę na temat Wielkiej Wojny w podręcznikach szkolnych z okresu radzieckiego pod redakcją A.M. Pankratowej³⁹, M.P. Kima⁴⁰, N.P. Kuzina⁴¹, W.K. Furaewa⁴² i J.S. Kukuškina⁴³.

Badania oraz analiza stopnia poznania konkretnego zagadnienia są kluczowe dla oceny stanu wiedzy na dany temat. W przypadku stwierdzenia braków w poznanych obszarach, wyłania się

²⁸ Ф. Гальдер, *Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939-1942 гг.*, Москва 1968-1971.

²⁹ R. Ferrel, *George Marshall 1947-1949*, New York 1966.

³⁰ A.J.P. Taylor, *The Second World War*, London 1975, s. 360.

³¹ A. Harriman, *America and Russia in a Changing World*, New York 1971.

³² Ю. А. Кузнец, *Вступление США во Вторую мировую войну*, Москва 1962, s. 295.

³³ В.М. Кулиш, *История второго фронта в Европе*, Москва 1971.

³⁴ Е.П. Михайлова, *О деятельности Комиссии по истории Великой Отечественной войны советского народа против фашистских захватчиков в период 1941-1945 гг.*, [w:] *Вопросы историографии в высшей школе*, red. М.В. Нечкина et al., Смоленск 1975, s. 352-359.

³⁵ Б.В. Левшин, *Деятельность Комиссии по истории Великой Отечественной войны. 1941-1945*, „История и историки: Историографический ежегодник. 1974”, Москва 1976, s. 312-317.

³⁶ В.Я. Сиполс, *Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны*, Москва 1979.

³⁷ *История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941-1945: в шести томах*, red. П.Н. Пospelov et al., Москва 1961.

³⁸ *История Второй Мировой войны, 1939-1945: в 12 т.*, А.А. Гречко et al., Москва 1973-1982.

³⁹ К.В. Базилевич, С.В. Бахрушин, А.М. Панкратова, А.В. Фохт, *История СССР. Учебник для 10 класса*, red. А.М. Панкратовой, 15-е изд., Москва 1956.

⁴⁰ И.Б. Берхин, М.И. Беленький, М.П. Ким, *История СССР. 1917-1962. Учебник для X-XI класса средней школы*, red. М.П. Ким, Москва 1963.

⁴¹ Т.С. Голубева, А.С. Геллерштейн, *Рассказы по истории СССР. Учеб. кн. для 4 кл.*, red. Н.П. Кузин, Москва 1981.

⁴² *Новейшая история (1939-1985). Учебное пособие для 10 класса*, red. В.К. Фураева, Москва 1986.

⁴³ В.Д. Есаков, Ю.С. Кукушкин, А.П. Ненароков, *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, red. Ю.С. Кукушкина, Москва 1986.

potrzeba dalszych badań. Jest to niezbędne dla kompleksowego zrozumienia danej problematyki i rozwinięcia perspektyw na przyszłość. W okresie wojennym oraz w początkowym etapie powojennym zaobserwowano wyraźne zaostrzenie kontroli władzy nad społeczną świadomością. Podczas okresu przedwojennego kwestie związane z ogólną mentalnością społeczeństwa rzadko były podnoszone na plan pierwszy w ramach działalności partyjnej. Jednakże w końcowym okresie lat 40. oraz we wczesnych latach 50. XX wieku te zagadnienia stały się kluczowymi elementami dyskursu. Takie tendencje wynikały z intensywnych przemian, które miały miejsce w sferze życia duchowego, świadomości oraz rozwoju, szczególnie widocznych w okresie wojny. Pierwsze doświadczenia z wymianą z państwami zachodnimi, bezpośrednie spotkanie z codziennym życiem innych społeczności – to wszystko miało zauważalny wpływ na sposób postrzegania rzeczywistości przez obywateli. Niemniej jednak, istniała stała potrzeba zachowania niezmienności i stabilności wszystkich struktur w ramach państwa radzieckiego. Jakikolwiek niepokój czy zmiany w dowolnej sferze życia mogły stanowić zagrożenie dla całości tego systemu. Stąd też szczególne skupienie na sferze świadomości w powojennym okresie ZSRR⁴⁴.

Lata 50. XX wieku w Związku Radzieckim były zdominowane przez trudny okres odbudowy kraju po II wojnie światowej. W tym kontekście treści podręczników do historii były intensywnie modyfikowane, koncentrując się na specyficznych aspektach, które promowały gloryfikację Związku Radzieckiego. Podręczniki skupiały się na ukazywaniu bohaterstwa Armii Czerwonej oraz jej zdecydowanej roli w zwycięstwie nad hitlerowcami. Celem było tworzenie wizerunku potężnego państwa radzieckiego oraz eksponowanie postaci Stalina jako bohatera narodowego. Treści zawarte w podręcznikach stanowiły propagandowe narzędzie, które ukazywało reżim radziecki jako nieodłączny element sukcesu w walce z faszystowską agresją. Podkreślanie bohaterstwa Armii Czerwonej i Stalina było częścią prób budowania wizerunku potężnego i niepokonanego państwa radzieckiego, co służyło umocnieniu jedności narodowej oraz legitymizacji władzy komunistycznej. W ten sposób podręczniki historyczne odzwierciedlały polityczną retorykę epoki, gdzie kształtowanie pozytywnego obrazu Związku Radzieckiego było kluczowym

⁴⁴ Д.М. Кукин, *Партия большевиков – вдохновитель и организатор победы в Великой Отечественной войне Советского Союза*, Москва 1947, s. 46.

elementem narodowej identyfikacji i budowania oparcia dla ideologii komunistycznej.

Okres destalinizacji w latach 60. XX wieku wywołał fundamentalne przewartościowanie treści obecnych w podręcznikach do historii w Związku Radzieckim. Proces ten był rezultatem radykalnego zwrotu w polityce kraju, który wpłynął na prezentację kluczowych postaci historycznych oraz ocenę wydarzeń z przeszłości. Stopniowo, w miarę destalinizacji, w treściach podręczników ograniczano kult jednostki Stalina. Usuwano propagandowe elementy, które gloryfikowały jego władzę, kładąc nacisk na bardziej obiektywne i wyważone przedstawienie okresu z nim związanego. Podjęte kroki w rewizji podręczników historycznych odzwierciedlały próbę reformy wizerunku państwa, korektę narracji historycznej i nowej interpretacji oceny przeszłości. Chociaż proces ten ograniczał kult jednostki, to wciąż podtrzymywał obraz pozytywnego wizerunku Związku Radzieckiego, zachowując jednocześnie pryncypia legitymizujące rządy komunistyczne.

W latach 70. XX wieku w Związku Radzieckim proces zmian treści podręczników do historii był ograniczony, a modyfikacje miały miejsce w mniejszym zakresie. Po okresie destalinizacji, kierownictwo ZSRR skupiło się na utrzymaniu władzy i zapewnieniu stabilizacji wewnętrznej, co odbiło się na treściach zawartych w podręcznikach. W tym czasie nadal zawierały one treści propagandowe, jednakże w mniejszym nasileniu niż wcześniej. Kształtowano obraz kraju, który permanentnie toczył walkę przeciwko inwazji zarówno ze Wschodu, jak i Zachodu, umacniając swoją pozycję poprzez zdobycie kluczowych dostępów do mórz. Dodatkowo podkreślano, że zajmował rozległe, słabo zaludnione obszary na północy i w Syberii, a także przyłączał regiony Kaukazu i Azji Środkowej w obliczu zagrożeń ze strony innych agresorów. W efekcie przekształcił się w potężne, wielonarodowe państwo⁴⁵. Jednym ze stałych elementów kształtowania wizerunku ZSRR było ukazywanie go jako światowego obrońcy pokojowego współistnienia. Pisano: „W pierwszych szeregach obrońców pokoju stali i stoją ludzie radzieccy. Zarówno obywatele ZSRR, jak i władze są zdania, że nie ma kwestii, nawet najbardziej kontrower-

⁴⁵ Б.А. Рыбаков, *История СССР. Учебник для 7 класса средней школы*, Москва 1985, s. 204-248.

syjnych, które nie mogłyby zostać rozwiązane pokojowym sposobem, bez konieczności wywołania wojny. Jesteśmy za pokojem!”⁴⁶.

Istotnym elementem procesu kształtowania pamięci historycznej były kadry pedagogiczne. Nauczyciel w tamtym okresie powinien był kształtować świadomość uczniów w promowaniu ideologii komunistycznej, czyli formować propagowanie zasad socjalizmu, równości społecznej, kolektywizmu. W nauczaniu historii winien był łączyć logiczny, z punktu widzenia radzieckich dogmatów, rozwój społeczeństwa i jego wpływ na kształtowanie poglądów, przekonań, działań i zachowań odnoszących się do rzeczywistości. Związane z tym było także propagowanie ateizmu i ukazywanie negatywnego wpływu religii na człowieka. Stwierdzano: „Radzieckie nauczycielstwo zobowiązane jest do najwyższej czujności wobec działań osób propagujących religijny fundamentalizm, mając na celu nadanie naukowo-ateistycznemu wychowaniu takiej siły ideowej i takiego zasięgu, które realnie zapobiegą oraz pokonają wszelkie wpływy religijne na wyrastające pokolenie”⁴⁷.

Modyfikacje w treściach podręczników odzwierciedlały próbę utrzymania *status quo* oraz kontynuacji ustalonej polityki. Choć próbowano ograniczyć skrajnie propagandowe elementy, to wciąż dominujący był pozytywny kontekst wizerunku Związku Radzieckiego, służący legitymizacji władzy oraz promowaniu oficjalnej narracji ideologicznej. Ta tendencja w treściach podręczników stanowiła element stabilizacji politycznej i kontynuacji linii propagandowej w latach 70. Omówione próby dostosowania narracji historycznej do zmieniającej się polityki i realiów społecznych miały na celu prezentację bardziej zrównoważonej wersji historii. Pomimo staranności w wprowadzaniu bardziej obiektywnego spojrzenia na przeszłość, treści podręczników pozostawały pod kontrolą i wpływem ideologicznym władzy komunistycznej. Ta ewolucja treści podręczników odzwierciedlała nie tylko polityczne zmiany, lecz również dążenie do prezentacji bardziej zrównoważonej wizji historii Związku Radzieckiego i Rosji jako wiodącej republiki ZSRR.

⁴⁶ С.П. Алексеев, В.Г. Карцов, *История СССР...*, s. 152.

⁴⁷ Н.Г. Дайри, *Обучение истории в старших классах средней школы. Познавательная активность учащихся и эффективность обучения*, Москва 1966, s. 54.

Bibliografia / References

- Alekseev S.P., Karcov V.G., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 4 klassa školy*, Moskva 1961. [Алексеев С.П., Карцов В.Г., *История СССР. Учебник для 4 класса школы*, Москва 1961].
- Bazilevič K.V., Bahrušin S.V., Pankratova A.M., Foht A.V., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa*, Moskva 1956. [Базилевич К.В., Бахрушин С.В., Панкратова А.М., Фохт А.В., *История СССР. Учебник для 10 класса*, Москва 1956].
- Bazilevič K.V., Bahrušin S.V., Pankratova A.M., Foht A.V., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, red. A.M. Pankratova, 11-e izd., Moskva 1952. [Базилевич К.В., Бахрушин С.В., Панкратова А.М., Фохт А.В., *История СССР. Учебник для 10 класса средней школы*, ред. А.М. Панкратова, 11-е изд., Москва 1952].
- Berhini V., Belen'kij M.I., Kim M.P., *Istoriâ SSSR. 1917-1962. Učebnik dlâ X-XI klassa srednej školy*, Moskva 1963. [Берхин И.Б., Беленький М.И., Ким М.П., *История СССР. 1917-1962. Учебник для X-XI класса средней школы*, Москва 1963].
- Berhini V., Kim M.P., Potëmkin P.I., *Istoriâ SSSR (1938-1978). Učebnik dlâ 10 klassa srednej školy*, Moskva 1980. [Берхин И.Б., Ким М.П., Потёмкин П.И., *История СССР (1938-1978). Учебник для 10 класса средней школы*, Москва 1980].
- Dajri N.G., *Obučenie istorii v starših klassah srednej školy. Poznavatel'naâ aktivnost' učašihsâi êffektivnost' obučenîâ*, Moskva 1966. [Дайри Н.Г., *Обучение истории в старших классах средней школы. Познавательная активность учащихся и эффективность обучения*, Москва 1966].
- Dubrovskij A.M., *Istoriik i vlast': istoričeskaâ nauka v SSSR i koncepcîâ istorii Feodal'noj Rossii v kontekste politiki i ideologii (1930-1950-e gg.)*, Brânsk 2005. [Дубровский А.М., *Историк и власть: историческая наука в СССР и концепция истории феодальной России в контексте политики и идеологии (1930-1950-е гг.)*, Брянск 2005].
- Esaikov V.D., Kukuškin Ū.S., Nenarokov A.P., *Istoriâ SSSR. Učeb. dlâ 10 kl. srednej školy*, Moskva 1986. [Есаиков В.Д., Кукушкин Ю.С., Ненароков А.П., *История СССР. Учеб. для 10 кл. средней школы*, Москва 1986].
- Ferrel R., *George Marshall 1947-1949*, New York 1966.
- Ferro M., *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde*, Payot 2004.
- Fuller DŽ.F.Č., *Vtoraâ mirovaâ vojna 1939-1945 gg. Strategičeskij i taktičeskij obzor*, Moskva 1956. [Фуллер Дж.Ф.Ч., *Вторая мировая война 1939-1945 гг. Стратегический и тактический обзор*, Москва 1956].
- Furaeva V.K., *Novejšaâ istoriâ (1939-1985). Učebnoe posobie dlâ 10 klassa*, Moskva 1986. [Фураева В.К., *Новейшая история (1939-1985). Учебное пособие для 10 класса*, Москва 1986].
- Gadeev A.V., *Sovremennye koncepcii rossijskoj istoriografii kanuna Vtoroj Mirovoj vojny, „Kul'tura narodov Pričernomor'â”* 2006, № 93. [Гадеев А.В., *Современные концепции российской историографии кануна Второй Мировой войны, „Культура народов Причерноморья”* 2006, № 93].
- Gal'der F., *Voennyj dnevník. Ežednevnye zapisi načal'nika General'nogo Štaba suhoputnyh vojsk 1939-1942 gg.*, Moskva 1968-1971. [Гальдер Ф., *Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939-1942 гг.*, Москва 1968-1971].

- Golubeva T.S., Gellerštejn L.S., *Rasskazy po istorii SSSR. Učeb. kn. dlâ 4 kl.*, Moskva 1981. [Голубева Т.С., Геллерштейн Л.С., *Рассказы по истории СССР. Учеб. кн. для 4 кл.*, Москва 1981].
- Gorap.V., *Povyšenie êffektivnosti obučeniâ istorii v srednej škole*, Moskva 1988. [Гора П.В., *Повышение эффективности обучения истории в средней школе*, Москва 1988].
- Harriman A., *America and Russia in a Changing World*, New York 1971.
- Istoriâ Velikoj Otečestvennoj vojny Sovetskogo Soûza, 1941-1945: v šesti tomah*, red. P.N. Pospelov et al., Moskva 1961. [История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941-1945: в шести томах, red. П.Н. Пospelov et al., Москва 1961].
- Istoriâ Vtoroj Mirovoj vojny 1939-1945: v 12 t.*, red. A. A. Grečko et al., Moskva 1973-1982. [История Второй Мировой войны 1939-1945: в 12 т., red. А. А. Гречко et al., Москва 1973-1982].
- Istoriografîâ Velikoj Otečestvennoj vojny. Sbornik statej*, red. M.P. Kim et al., Moskva 1980. [Историография Великой Отечественной войны. Сборник статей, red. М. П. Ким et al., Москва 1980].
- Kukin D.M., *Partiâ bol'shevikov – vdohnovitel' i organizator pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne Sovetskogo Soûza*, Moskva 1947. [Кукин Д.М., *Партия большевиков – вдохновитель и организатор победы в Великой Отечественной войне Советского Союза*, Москва 1947].
- Kuliš V.M., *Istoriâ vtorogo fronta v Evrope*, Moskva 1971. [Кулиш В.М., *История второго фронта в Европе*, Москва 1971].
- Kuznec Ū.L., *Vstuplenie SŠA vo Vtoruju mirovuiu vojnu*, Moskva 1962. [Кузнец Ю.Л., *Вступление США во Вторую мировую войну*, Москва 1962].
- Lejbengrub P.S., *Za glubokoe znanie otečestvennoj istorii. Učebnik dlâ dlâ učitelej*, Moskva 1951. [Лейбенгруб П.С., *За глубокое знание отечественной истории. Учебник для для учителей*, Москва 1951].
- Levšin B.V., *Deâtel'nost' Komissii po istorii Velikoj Otečestvennoj vojny. 1941-1945*, „Istoriâ i istoriki. Istoriografičeskij ežegodnik. 1974”, Moskva 1976. [Левшин Б.В., *Деятельность Комиссии по истории Великой Отечественной войны. 1941-1945*, „История и историки. Историко-графический ежегодник. 1974”, Москва 1976].
- Mâsnikova O.N., *Osnovnye principy škol'nogo istoričeskogo obrazovaniâ v SSSR v doperestroecnyj period*, „Al'manah sovremennoj nauki i obrazovaniâ” 2007, № 7, č. I. [Мясникова О.Н., *Основные принципы школьного исторического образования в СССР в доперестроечный период*, „Альманах современной науки и образования” 2007, № 7, ч. I].
- Mercalov A.N., *Zapadnogermanskââ buržuaznââ istoriografîâ Vtoroj mirovoj vojny*, Moskva 1978. [Мерцалов А.Н., *Западногерманская буржуазная историография Второй мировой войны*, Москва 1978].
- Mihajlova E.P., *O deâtel'nosti Komissii po istorii Velikoj Otečestvennoj vojny sovetskogo naroda protiv fašistskich zahvatčikov v period 1941-1945 gg.*, [w:] *Voprosy istoriografii v vysšej škole*, red. M.V. Nečkina et al., Smolensk 1975. [Михайлова Е.П., *О деятельности Комиссии по истории Великой Отечественной войны советского народа против фашистских захватчиков в период 1941-1945 гг.*, [w:] *Вопросы историографии в высшей школе*, red. М.В. Нечкина et al., Смоленск 1975].
- Minc I., *Velikââ Otečestvennââ vojna Sovetskogo Soûza*, Moskva 1947. [Минц И., *Великая Отечественная война Советского Союза*, Москва 1947].

- Pankratova A.M., Tarle E.V. et al., *Diplomatiâ v period podgotovki Vtoroj mirovoj vojny (1919-1939 gg.)*, Moskva 1945. [Панкратова А.М., Тарле Е.В. et al., *Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919-1939 гг.)*, Москва 1945].
- Popov A.Â., *SŠA – organizator i aktivnyj učastnik Mûnhenskogo sgovora s fašistskimi agressorami*, Moskva 1952. [Попов А.Я., *США – организатор и активный участник Мюнхенского сговора с фашистскими агрессорами*, Москва 1952].
- Reutov G.N., *Pravda i vumysel o Vtoroj Mirovoj vojne. (Anglijskaâ buržuaznaâ istoriografiâ o p roishoždenii vtoroj Mirovoj vojny, vnešnej politike Anglii i meždunarodnyh otnošeniâh 1939-1945gg.)*, Moskva 1967. [Реутов Г.Н., *Правда и вымысел о Второй Мировой войне. (Английская буржуазная историография о происхождении Второй Мировой войны, внешней политике Англии и международных отношениях 1939-1945 гг.)*, Москва 1967].
- Rybakov B.A., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ 7 klassa srednej školy*, Moskva 1985. [Рыбаков Б.А., *История СССР. Учебник для 7 класса средней школы*, Москва 1985].
- Ržeševskij O.A., *Vojna i istoriâ. Buržuaznaâ istoriografiâ SŠA o Vtoroj Mirovoj vojne*, Moskva 1984. [Ржешевский О.А., *Война и история. Буржуазная историография США о Второй Мировой войне*, Москва 1984].
- Sekistov V.A., *Vtoraâ mirovaâ vojna. Strategičeskij obzor pervogo perioda vojny*, Moskva 1952. [Секистов В.А., *Вторая мировая война. Стратегический обзор первого периода войны*, Москва 1952].
- Šestakov A.V., *Kratkij kurs istorii SSSR. Učebnik dlâ 3-4 klassa*, Moskva 1937. [Шестаков А.В., *Краткий курс истории СССР. Учебник для 3-4 класса*, Москва 1937].
- Sipols V.Â., *Diplomatičeskaâ bor'ba nakanune vtoroj mirovoj vojny*, Moskva 1979. [Сиполс В.Я., *Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны*, Москва 1979].
- Sivkov K.V., Kabanov P.I., *Istoriâ SSSR. Učebnik dlâ pedagogičeskikh učiliš, č. 2*, Moskva 1948. [Сивков К.В., Кабанов П.И., *История СССР. Учебник для педагогических училищ, ч. 2*, Москва 1948].
- Taylor A.J.P., *The Second World War*, London 1975.
- Voznesenskij N., *Voennaâ êkonomika SSSR v period Otečestvennoj vojny*, Moskva 1948. [Вознесенский Н., *Военная экономика СССР в период Отечественной войны*, Москва 1948].

Наталія Крывашей

ORCID: 0000-0003-0443-3631
nk87789@student.uwb.edu.plУніверситет в Беластоке
Докторская школа

Идеология русского мира в Беларуси: следы в истории, религии, языке и политике

The Ideology of Russkiy Mir in Belarus:
Traces in History, Religion, Language, and Politics

Ideologia rosyjskiego świata w Białorusi:
ślady w historii, religii, języku i polityce

DOI: 10.34739/doc.2024.21.11

Аннотация: Идеология русского мира в Беларуси интегрирована в исторические, религиозные, языковые и политические аспекты страны, поддерживается на высшем уровне власти. В белорусской научной среде русский мир рассматривается как российский культурно-цивилизационный и внешнеполитический проект, направленный на интеграцию постсоветских государств в единое цивилизационное пространство. Эта ориентация вызывает критику как угроза независимости и национальной идентичности Беларуси. Идеология русского мира влияет на внутреннюю и внешнюю политику страны, а также на культурные и религиозные практики.

Ключевые слова: Беларусь, идеология, русский мир, славянские народы, славяно-русский суперэтнос, православная церковь в Беларуси, русификация

Abstract: The ideology of *russkiy mir* in Belarus is integrated into the country's historical, religious, linguistic, and political aspects, supported at the highest levels of government. In the Belarusian academic environment, *russkiy mir* is viewed as a Russian cultural-civilizational and geopolitical project aimed at integrating post-Soviet states into a unified civilizational space. This orientation is criticized as a threat to Belarus's independence and national identity. The ideology of *russkiy mir* influences the country's domestic and foreign policies, as well as its cultural and religious practices.

Key words: Belarus, ideology, Russian world, Slavic peoples, Slavic-Russian superethnos, Orthodox Church in Belarus, Russification

Abstrakt: Ideologia rosyjskiego świata (ruskiego mira) na Białorusi jest zintegrowana z historycznymi, religijnymi, językowymi i politycznymi aspektami kraju, wspierana na najwyższych szczeblach władzy. W białoruskim środowisku naukowym postrzegane jest jako rosyjski projekt kulturowo-cywilizacyjny i geopolityczny, mający na celu integrację państw postradzieckich w ramach jednolitej przestrzeni cywilizacyjnej. Ta orientacja spotyka się z krytyką jako zagrożenie dla niezależności i tożsamości

narodowej Białorusi. Ideologia rosyjskiego świata wpływa na politykę wewnętrzną i zagraniczną kraju, a także na praktyki kulturowe i religijne.

Слова ключовые: Беларусь, идеология, мир российский, народы славянские, суперэтнос славяно-росыjsкий, Церковь православная на Беларуси, русификация

Идеология русского мира на территории Республики Беларусь характеризуется реализацией и пропагандой на высшем уровне государственной власти, включая поддержку и высказывания Александра Лукашенко. Этот аспект становится заметным в официальных выступлениях, декларациях и документах, официально принятых на государственном уровне. Учитывая политический курс в белорусской научной среде русский мир определяется как „российский культурно-цивилизационный и внешнеполитический проект, цель которого – «собрание земель»: объединение на основе общих традиций и ценностей России, Украины, Беларуси, а также других постсоветских стран в единое геополитическое образование”¹.

Александр Лукашенко в течение своего долгого правления проявлял активное содействие распространению идей евразийства и, в частности, идеологии русского мира на территории Беларуси. Он поддерживал тесные отношения с Российской Федерацией и выражал положительное отношение к концепции триединого русского народа², которая утверждает, что белорусы, россияне и украинцы образуют общее этническое и культурное пространство, объединенное общими историческими и культурными связями. Осуществляя интеграционную политику с Российской Федерацией, Александр Лукашенко опирается на традиционные связи и исторические общности с русским миром. Лукашенко активно пропагандировал эту идеологию, подчеркивая важность сохранения культурных и духовных связей между русскими народами³. Его администрация проводила политику, направленную на укрепление близких отношений с Россией и поддерживала идею русского мира как фактора, способствующего укреплению взаимодействия между братскими народами.

¹ С. Алейникова, „Русский мир” как культурно-цивилизационный концепт, „Научные труды Республиканского института высшей школы” 2016, №15, с. 20.

² БЕЛАТА, „Где наши корни?” Лукашенко о летописи Беларуси на уроке „Историческая память – дорога в будущее”, <https://www.belta.by/president/view/gde-nashi-korni-lukashenko-o-letopisi-belarusi-na-uroke-istoricheskaja-ramjat-doroga-v-budushee-521529-2022/> (дата доступа: 25.01.2024).

³ РИА Новости, *Постоянное расширение культурных связей – лучшее подтверждение духовного единства двух народов – Лукашенко*, <https://ria.ru/20040426/577778.html> (дата доступа: 25.01.2024).

Однако стоит отметить, что эта политика вызывает разногласия и критику со стороны тех, кто высказывал пожелания более независимого положения Беларуси и подчеркивал ее уникальность и идентичность. Позиция Лукашенко по этому вопросу могла изменяться в зависимости от текущей политической обстановки и интересов Беларуси. Мониторинг высказываний политических деятелей и общественных лидеров, анализ научной литературы и работ по идеологии белорусского государства позволяют обратить внимание на следующие особенности русского мира на территории Республики Беларусь: роль русского языка в белорусском обществе, общее историческое прошлое, религиозный фактор, внешнеполитические приоритеты Беларуси.

Общее историческое прошлое и внешнеполитические приоритеты Беларуси в контексте идеологии русского мира

Идеология русского мира в Беларуси базируется на общем историческом прошлом, которое дает основы для стремления к цивилизационному единству объединяющих белорусский народ с Россией и другими славянскими народами. Стремление к цивилизационному единству подчеркивает восприятие белорусского народа как части общего славянского и русского мира. Это создает основу для формирования единого цивилизационного пространства и интеграционной политики проводимой Лукашенко. Идеология современной Республики Беларусь, опираясь на проводимую государственную политику, формирует тезисы о „самобытности народа, способного к самостоятельной государственной жизни”. Но вместе с русскими и украинцами Беларусь является частью славянорусских этнических ветвей. А. Гумилева определяет белорусов, великороссов и украинцев как „особый этнос в составе славянорусского суперэтноса”⁴.

Формирование единой общерусской цивилизации, которая связывает народы Беларуси, России и Украины в белорусской научной литературе связывается с крещением Руси. О. Пролесковский и А. Криштапович утверждают, что общерусская этическая идентичность выражается в „единой общерусской письменности, едином искусстве и архитектуре, едином образе жизни,

⁴ В. Мельник, *Политология*, Минск, 2008, <https://studfile.net/preview/5249698/page:5/> (дата доступа: 25.01.2024).

общерусской народности и общерусском государстве”⁵. Именно данный факт является главной причиной того, что „Беларусь и далее должна состоять с Россией в тесном экономическом, политическом и оборонном союзе, развивать с ней культурные связи, узы дружбы и братства. Естественно, что соображения политического прагматизма, а также несомненная этническая близость белорусского и русского народов, взаимосовместимость народнохозяйственных комплексов обуславливают необходимость сохранения и развития союзных отношений между ними”⁶.

Исследуя идеологию русского мира следует обратить внимание к тому факту, что в научной литературе представлены концепции, согласно которым цивилизация русского мира имеет свои исторические корни, прослеживаемые от времен Древней Руси и праславян. Данный факт рассматривается в качестве тысячелетнего фундамента для формирования многонациональной российской цивилизации⁷. При этом термины «Русь» и «Россия» рассматриваются как исторические синонимы и представляют единое целое. Использование терминов «Русь» и «Россия», «русский» и «российский» как синонимов может быть воспринято как попытка расширения исторических границ России и повлиять на международные отношения, особенно с теми странами, которые могут иметь свои исторические связи с Русью, но не современной Россией, в частности Беларусь и Украина. В научной литературе XIX-XX веков были введены понятия древнерусская народность⁸, Киевская Русь⁹ и древнерусское государство и т.д. Эти термины стали употребляться для определения исторического периода и анализа формирования сложной культурной, социальной и политической структуры. Этот временной отрезок отличался глубокими исследованиями истории Древнерусской цивилизации, в ходе ко-

⁵ Л. Криштапович, О. Пролесковский, *Доминанты национальной ментальности*, „Беларуская Думка” 2013, № 8, с. 3.

⁶ В. Мельник, *Политология...*

⁷ Д.П., Хоменко, *«Русский мир» на перекрестке глобальных проблем человечества*, [в:] *Наука в современном мире. Материалы Международной научно-практической конференции 9 февраля 2021 года (г. Нефтекамск, Башкортостан)*, ред. А.И. Вострецов, Нефтекамск 2021, с. 200.

⁸ Д. Котышев, *«Русская земля» в первой половине XII века: из наблюдений над текстом ипатьевской летописи за 1110-1150 годы*, „Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология»” 2006, № 7, с. 26.

⁹ А.Д. Гуляков, *К вопросу об особенностях Украины как государства и возможностях ее федерализации (регионализации)*. *Историко-государствоведческое и теоретико-правовое исследование*, „Общественные науки. Право” 2020, № 1, с. 47.

торых советские историки предприняли анализ и интерпретацию событий и явлений, связанных со становлением Руси в IX-XIII веках.

В историографии периода после Второй мировой войны закрепился устойчивый образ мышления, согласно которому в XI-XII веках существовала общая территория, населенная единой древнерусской народностью, и весь указанный регион обозначался термином «Русь»¹⁰. Российская историография принимает утверждение о том, что в XV веке Древнерусское государство подверглось разделению на два государственных образования: Великое княжество Литовское и Великое княжество Московское. В данном периоде выявляется сложная политическая обстановка, военные и политические конфликты сводятся к борьбе за контроль над общими территориями¹¹. В самом названии Великое княжество Литовское, Русское, Жемайтское отражается сложный процесс формирования данного государственного образования и предоставляет ключ к пониманию характера этнического состава его населения. Однако на сегодняшний день сохраняется разнообразие точек зрения и идут дискуссии и споры относительно этнического состава населения, начиная с интерпретации Великого княжества как литовского государства и заканчивая признанием его белорусской империей.

Недостаток надежных исторических данных о правовых аспектах объединения балтских и славянских территорий в рамках единого государства подчеркивает неопределенность в интерпретации этого процесса и обостряет дискуссии, охватывающие множество аспектов социальной и политической жизни данного периода. Важно отметить, что с точки зрения белорусской историографии в пределах Великого княжества Литовского происходил активный процесс формирования белорусского этноса. Данный процесс характеризуется формированием самосознания проявляющегося в развитии белорусского языка и литературы, созданием философской и социально-политической мысли, формированием национальных обычаев и традиций, развитием законодательства. Несмотря на то, что Великое княжество

¹⁰ Д. Котышев «Русская земля»..., с. 26.

¹¹ А. Виноградов, *Формирование границ Великого Княжества Литовского и московского государства в свете геополитических изменений в Восточной Европе. 90-е гг. 15 в. – 80-е гг. XVI в.*, [в:] *Формирование территории Российского государства. XVI – начало XX в. (границы и геополитика)*, ред. Е. Кудрявцева, Москва 2017, с. 11.

Литовское характеризовалось разнообразием религиозных течений за свою историю, белорусские историки и идеологи делают акцент на „преданности населения православному вероисповеданию”¹².

Проведенные белорусские исследования также указывают на то, что белорусская государственность начала формироваться в середине IX века – с созданием Полоцкой земли. К примеру данный факт подтверждается в цикле научных работ *Истоки белорусской государственности: Полоцкая и Витебская земли в IX-XVIII веках*¹³. Исследование процессов формирования белорусской государственности в современной российской печати подвергается резкой критике. Российские СМИ часто выражают точку зрения, в соответствии с которой белорусское государство, по их мнению, возникло только в 1991 году после распада Советского Союза. Эта интерпретация отрицает наличие самостоятельного белорусского государства в предшествующие периоды и представляет его как возникшее лишь в контексте развала СССР. Отмечается, что „в исторической науке вплоть до недавнего времени царил консенсус в отношении того, что в Древнерусском государстве не было ни русских, ни украинцев, ни белорусов, а были славянские племена, которые активно взаимодействовали и перемешивались. Полоцкое княжество было лишь одним из племенных центров, выводить из него именно белорусскую государственность на основании того, что оно было на территории нынешней Белоруссии, неисторично”¹⁴. История Великого княжества Литовского, согласно российской точке зрения, „никакого отношения к белорусской ментальности, белорусской исторической традиции не имеет. Это не белорусская история, это чужая история”¹⁵. Так же российская наука обвиняла Беларусь в попытках оспорить *Повесть временных лет*. В ряде случаев проводились аналогии с Украиной, где утверждается, что

¹² *Основы идеологии Белорусского государства*, ред. С. Князев, С. Решетников, Минск 2004, с. 24.

¹³ *Историческая наука об истоках белорусской государственности*, https://www.belarus.by/ru/press-center/photo/ti_600_8490.html?page=3 (дата доступа: 25.01.2024).

¹⁴ А. Крылов, *Белоруссия обнаружила свою тысячелетнюю государственность*, <https://vz.ru/world/2017/3/1/860063.html> (дата доступа: 25.01.2024).

¹⁵ О. Пролесковский, Л. Криштапович, *Наша общая вера*, <https://xn--clangbdpdf.xn--plai/news/politika/192784/> (дата доступа: 25.01.2024).

„пытаясь отыскать корни особой «украинской» государственности в глубине веков, Украина теряет государс-твенность сегодня”¹⁶.

Национально ориентированные белорусские исследователи обращают внимание на содержание школьных учебников, выражая тревогу по поводу отсутствия отражения в них начала традиции белорусской государственности с Полоцкого княжества. Этот исторический этап, по их мнению, имел ключевое значение и продолжил свое развитие в рамках Великого княжества Литовского. В контексте данной перспективы Владимир Орлов подчеркивает, что в ходе этого исторического развития государственная деятельность в значительной степени протекала в белорусских национальных формах. Важным аспектом является отмеченное им преобладание славянского населения над балтами в данном регионе, а также утверждение, что старобелорусский язык занимал ведущее положение в этом контексте. Вадим Можейко, подчеркивает, что в современных учебниках по истории Беларуси уделяется более значительное внимание славянской общности в контексте Древней Руси и церковного единства. Исследователь Игорь Кузнецов выражает мнение о том, что данные учебники призваны отражать позиции российской историографии. Отмечается детальное изложение процесса формирования Российского государства, в то время как вопросы, связанные с белорусской историей, по выражению Трусова, рассматриваются как нечто второстепенное или в периферийном ключе¹⁷. В целом, такие искажения в учебных материалах могут оказать влияние на формирование исторического сознания и национальной самоидентификации белорусского народа.

Изучение общего исторического пути Беларуси и России, в контексте идеологии русского мира, приводит к заключению о необходимости дальнейшего развития исторических традиций и объединения славянских стран: Украины, Беларуси и России. Эта концепция находит свое проявление в государственной политике Республики Беларусь и активных интеграционных процессах. К примеру выражается в проведении «Славянского Базара»,

¹⁶ В белорусские учебники истории внедряют «здоровый национализм»? <https://www.fondsk.ru/news/2017/02/28/v-belorusskie-uchebniki-istorii-vnedrjat-zdorovuj-nacionalizm-43615.html>_(дата доступа: 25.01.2024).

¹⁷ Е. Данейко, *В учебниках истории Беларуси расставят новые акценты*, <https://thinktanks.by/publication/2017/03/09/v-uchebnikah-istorii-belarusi-rasstavayut-novye-aktsenty.html>_(дата доступа: 25.01.2024).

патронируемого Лукашенко с 1995 года. «Славянский Базар» — не просто культурное мероприятие, а символическая площадка, отражающая стремление к укреплению связей между тремя странами: Беларусью, Россией и Украиной. Этот фестиваль, поддерживаемый главой белорусского государства, призван укреплять идею единства славянских народов, поддерживая концепцию русского мира¹⁸. До 2014 года проведение фестиваля «Славянское единство» в зоне пересечения границ России, Украины и Беларуси, около монумента «Три сестры», получало значительное внимание и имело свои подтексты в контексте идеологии русского мира¹⁹. Этот фестиваль символизировал стремление к поддержанию и укреплению религиозных, традиционных и культурных связей между славянскими народами, выражая концепцию русского мира как общего цивилизационного пространства. Место проведения вблизи границ трех стран подчеркивало идею единства, несмотря на политические и территориальные разделы²⁰. Однако события 2014 года и военный конфликт в отношениях между Россией и Украиной привели к изменениям в реализации фестиваля. Напряженные политические отношения и геополитические сдвиги сделали подобные культурные события сложными с точки зрения дипломатии и общественного мнения.

С 2010 г. в Минске основан проект «Западная Русь», который делает акцент на привлечении внимания к наследию западнорусской общественной мысли и возрождению идеи западнорусизма как составной части панрусизма. Западнорусизм, как общественно-политическое течение, зародившееся во второй половине XIX века на Белой Руси и в Малороссии (Украине), базируется на концепции исторического и духовного единства русского народа, представленного тремя самобытными ветвями: великорусами (русскими), малорусами (украинцами) и белорусами²¹. В контексте идеологии русского мира, подчеркивается важность поддержания и развития

¹⁸ О. Крученкова, *Жизнь как фестиваль*, <https://www.souzveche.ru/articles/culture/10131/>, (дата доступа: 25.01.2024.)

¹⁹ Д. Денисенко, *Великий славянский трипойнт. История «Трех сестер» — тройной границы России, Беларуси и Украины*, <https://perito.media/posts/borders-tri-sestry> (дата доступа: 25.01.2024).

²⁰ «Три сестры». О фестивале «Славянское единство» на месте пересечения границ России, Украины и Белоруссии, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3076680.html> (дата доступа: 25.01.2024).

²¹ *Страница сайта „Западная Русь“*, <https://vk.com/zapadrus?w=club28484527> (дата доступа: 25.01.2024).

этого идеологического направления как средства укрепления общественного единства и культурной идентичности в русском мире. Проект «Западная Русь» вносит свой вклад в формирование общего культурного пространства, подчеркивая не только историческое единство, но и духовные связи между различными регионами русского мира. В этом контексте акцент на западнорусизме способствует укреплению понимания общности и взаимопонимания между представителями различных ветвей русского народа.

С 2009 года на территории Беларуси действует организация «Русский дом», которая на данный момент имеет свои филиалы в Минске, Бресте и Гомеле. Согласно заявленным целям данная организация создана «для сохранения, изучения и пропаганде русской культуры и русского языка, объединения людей русской национальности и российских соотечественников, укрепления дружбы русского и белорусского народов, других народов Республики Беларусь»²². Наибольшая активность проявляется после аннексии Крыма и активных военных действий России на территории Украины. Председатель ТБМ Олег Трусов связывает открытие центров российской культуры в Беларуси исключительно с целью «расширения границ «русского мира» и подготовки к аннексии Беларуси»²³.

После российского вторжения в Украину в феврале 2022 года активность организаций в Беларуси, осуществляющих свою деятельность в рамках «Русского дома», значительно возросла. Ежедневно на базе этих организаций проводятся разнообразные мероприятия, включая тренинги, семинары, конкурсы и многое другое. Особое внимание следует уделить тому, что в качестве поощрения за участие в организованных Россотрудничеством конкурсах школьники награждаются возможностью отдыха в Крыму. Данные поездки активно освещаются в социальных сетях, что придает им дополнительное значение и привлекательность в глазах молодежи²⁴. Однако стоит отметить, что данная

²² О нас, <http://vitrusdom.ru/about> (дата доступа: 25.01.2024).

²³ Трусов: Центр российской культуры в Беларуси – подготовка к аннексии, <https://udf.name/news/sobytie/104709-trusov-centr-rossiyskoy-kultury-v-belarusi-podgotovka-k-anneksii.html> (дата доступа: 25.01.2024).

²⁴ Русский дом в Гомеле, https://vk.com/id273803312?w=wall-141513840_6664 (дата доступа: 25.01.2024); Русский дом в Гомеле, https://vk.com/wall-141513840?q=%D0%BA%D1%80%D1%8B%D0%BC&w=wall-141513840_5488 (дата доступа: 25.01.2024).

инициатива приводит к нарушениям международного законодательства, вызывая вопросы в отношении их легитимности и соответствия нормам мирового сообщества. В рамках этого контекста «Русские дома», действуя как катализатор усиления связей с Россией, используют поездки в Крым как своеобразный стимул для белорусской молодежи.

Религиозный фактор идеологии русского мира на территории Беларуси

Связь между религиозным и историческим факторами играет важную роль в формировании идентичности и идеологии на территории Республики Беларусь, включая контекст идеи русского мира. Религиозный и исторический факторы взаимодействуют и взаимоусиливают друг друга, формируя особенности идеологии русского мира в Беларуси. Идеология русского мира подчеркивает историческое, культурное и религиозное единство, а также стремление к интеграции на основе общих ценностей и традиций в рамках русского мира. С. Алейникова предполагает, что в будущем само понятие русского мира может быть расширено на любую страну, которая использует русский язык в качестве языка межнационального общения, развивает русскую культуру, сохраняет русскую память и ценности. В этом контексте русский мир стремится стать своего рода византийской цивилизацией с центром в Москве²⁵.

Под русским миром в рамках Русской Православной Церкви понимается особая цивилизация, особое цивилизационное пространство, объединённое фактом крещения Руси 988 года. Ядром канонических территорий являются такие Россия, Украина, Беларусь. Так же в состав русского мира входят страны исторического пространства Руси, например Молдова и Казахстан, и вся русская зарубежная диаспора и все русские зарубежные православные общины. С. Алейникова предполагает, что в перспективе к стране русского мира можно будет отнести любую страну, которая использует русский язык как язык межнационального общения, развивает русскую культуру, сохраняет русскую память и ценности. „В идеале русский мир призван стать подобием византийской

²⁵ С. Алейникова, „Русский мир” как культурно-цивилизационный концепт, „Научные труды Республиканского института высшей школы” 2016, №15, с. 24.

цивилизации с центром в Москве”²⁶. Крещение Руси, с точки зрения О. Пролесковского и Л. Криштаповича, является не только важным религиозно-церковным событием, но также данное событие имело фундаментальное значение в истории Беларуси. „Крещение Руси явилось завершающим этапом формирования общерусской этнической идентичности, выражавшейся в единой общерусской письменности, едином искусстве и архитектуре, едином образе жизни, общерусской народности и общерусском государстве”²⁷.

Религиозный фактор является одной из причин разделов Речи Посполитой в российской историографии. Так, согласно школьным учебникам Россия не была инициатором раздела Речи Посполитой, а присоединение земель Литвы, Беларуси и Украины к Российской империи было законным. Хотя Австрия, Россия и Пруссия совершили явный акт агрессии против Речи Посполитой, вина за ее раздел лежит на польских магнатах и шляхте, которые „так и не решились предоставить равные права католикам и православным, ничего не сделали для облегчения участи крестьян и слишком долго сохраняли пресловутое право вето, что внесло раздор в общество”²⁸. В современной белоруской научной литературе, так же прослеживаются подобные тенденции. К примеру в учебнике *История Беларуси. С древнейших времен до 2013 г.* подчёркивается, что ошибочная религиозная политика, латинизация униатской церкви после Брестской унии 1596 года, угроза православной церкви и православному населению, стремление последнего объединиться с русской нацией – все это привело к расколу общества и ослаблению Речи Посполитой. Авторы учебника резко критикуют историческую интерпретацию существования и разделов Речи Посполитой, обвиняя академическое сообщество в русофобии и некомпетентности²⁹.

Стоит отметить, что к концу XVIII века на территории ВКЛ насчитывалось лишь 250 тысяч православных прихожан. С вхождением территории Беларуси в состав Российской империи

²⁶ Ibidem.

²⁷ Л. Криштапович, О. Пролесковский, *Доминанты национальной...*, с. 3.

²⁸ И. Андреев, Л. Ляшенко, И. Артасов, И. Фёдоров, И. Амосова, *История России. Конец XVII-XVIII века, 8 класс*, <https://11klasov.com/14424-istorija-rossii-koniec-xvii-xviii-veka-8-klass-andreev-il-ljashenko-lm-artasov-ia-fedorov-in-amosova-iv.html> (дата доступа: 25.01.2024).

²⁹ Е. Новик, И. Качалов, Н. Новик, *История Беларуси. С древнейших времен до 2013 г.*, <https://www.litres.ru/book/e-k-novik/istoriya-belarusi-s-drevneyshih-vremen-do-2013-18891275/chitat-onlayn/> (дата доступа: 25.01.2024).

ситуация кардинально изменилась. После отмены Брестской церковной унии крестьянство массово переходило в православие³⁰. После восстаний 1831 и особенно 1863-1864 годов, католические церкви закрывались, а католические священники отправлялись в ссылку во внутренние губернии России³¹. Табунов утверждает, что в XVIII-XIX веках православие на территории Беларуси находилось в привилегированном положении, это выражалось в том, что только православному духовенству было разрешено проповедовать свою религию, а верующим запрещалось переходить в другие христианские исповедания. Несмотря на сложившуюся ситуацию автор отмечает, что костел обладал рядом прав, позволяющих осуществлять духовную деятельность. Ограничения были связаны с правительственным контролем, общение с Римом проходило через министерство внутренних дел, распоряжения Папы Римского не имели законной силы без разрешения правительства, существовали ограничения на приобретение имущества³².

За время существования Советского Союза были различные периоды взаимоотношения церкви и государства, тотального уничтожения всех конфессий в 30-е годы, оживление религиозной жизни во время второй мировой войны³³. Послевоенные годы характеризовались зависимостью церкви от государственных органов власти³⁴, осуществлялся постоянный контроль и вмешательство во внутренние дела Русской православной церкви³⁵. Хотя

³⁰ В. Грыгор'ева, У. Завальнюк, У. Навіцкі, *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.)*, Мінск 1998, с. 32-43.

³¹ В. Золотарева, О. Золотарева, *Отношения между православием и католицизмом на территории Беларуси после церковного воссоединения с Россией*, [в] *Глобальные вызовы современности и духовный выбор человека (к 1030-летию Православия на белорусских землях). Сборник научных статей Свято-Макариевских образовательных чтений (в рамках регионального этапа XXXI Международных Рождественских образовательных чтений)*, ред В. Дунай, Пинск 2022, с. 43.

³² В. Табунов, *Регламентация законодательством Российской империи деятельности православной церкви и римско-католического костела в Беларуси конца XIX – начала XX в.*, „Вестник Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова. Сер. А. Гуманітарныя навукі (гісторыя, філасофія, філалогія)” 2012, № 1, с. 13-14.

³³ Н. Болтрушевич, *Религиозная ситуация на территории Беларуси в годы Великой Отечественной Войны (на примере протестантской конфессии)*, „Вестник ВГМУ” 2005, Т. 4, № 2, с. 103-104.

³⁴ Н. Болтрушевич, *Некоторые особенности взаимоотношений русской православной церкви и советского государства в 1949–1953 гг. (по материалам Белорусской ССР)*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки” 2019, № 1, с. 95-100.

³⁵ *Idem*, *О некоторых противоречиях во взаимоотношениях между советским государством, обществом и православной церковью в 1958 – 1965 гг. (по*

открытые преследования религии прекратились в 1970-1980-е гг., государство продолжало ограничивать количество религиозных организаций и церквей. Кроме того, продолжалась кампания атеистической пропаганды, направленной на вытеснение религии на задворки общественной жизни. Таким образом, хотя формально не было открытых гонений на религию, государственная политика и кампания пропаганды все еще создавали неблагоприятное окружение для религиозных практик и выражения веры³⁶.

Современная Республика Беларусь является православной страной. По данным Информационно-аналитического центра при Администрации Президента Республики Беларусь 93,5% населения Беларуси относят себя к определенным конфессиям, из них 81% называет себя православными. В пересчете на все население Беларуси это 75,7%. 10,5% (8,9%) населения относят себя к католической церкви и 2% (1,87%) – к иным религиям³⁷. Русская православная церковь в Беларуси ведёт широкую религиозно-просветительскую деятельность с использованием средств массовой информации. Николай Сергеев отмечает, что „при определённых обстоятельствах БПЦ может стать одним из главных факторов белорусско-российского единства и распространения идеи русского мира в Республике Беларусь. Но это может быть только в случае преобладания общерусских воззрений в церковной среде, по крайней мере среди иерархов БПЦ”³⁸. Белорусизация БПЦ, которую проводили „русофобские силы” находившиеся у власти в начале 90-х, могла бы привести к церковному расколу и автокефализации БПЦ. После референдума 1996 г. и установления русского языка как второго государственного темпы белорусизации БПЦ замедлились. Н. Сергеев отмечает, что не имеет смысла переводить религиозную литературу на белорусский язык или проводить проповеди на белорусском языке, „так как подлинно родным языком для православных людей в Белоруссии

материалам Белорусской ССР), [в:] Достижения фундаментальной, клинической медицины и фармации. Материалы 75-й науч. сес. ВГМУ (29-30 янв. 2020 г.), ред. А. Т. Щастный et al., Витебск 2020, с. 636-638.

³⁶ В. Король, *Миротворческая деятельность митрополита Минского, „Белорусский Исторический Обзор” 2019, № 1, с. 107-111.*

³⁷ В. Выборный, *Уровень религиозности и состояние религиозного сознания жителей Могилевского региона, [в:] Религия и общество. Сборник научных статей, ред. В. Старостенко, О. Дьяченко, Могилев 2016, с. 110.*

³⁸ Н. Сергеев, *Религиозная ситуация в Республике Беларусь, „Обозреватель – Observer” 2016, №11, с. 70.*

является русский язык”³⁹. Стоит отметить, что в 2020 году в заявлении 15 августа синод БПЦ категорически осудил пытки, унижения и бесосновательные задержания людей, а также призвал белорусские власти остановить насилие. Синод Русской православной церкви принял решение об освобождении от обязанностей предстоятеля БПЦ митрополита Павла⁴⁰.

Роль русского языка в белорусском обществе

Белорусский язык ЮНЕСКО признала вторым языком в мире по мелодической красоте. В начале 2009 года белорусский язык этой же организацией был внесен в список языков, которые находятся под угрозой исчезновения⁴¹. Статус государственного языка белорусский язык приобрел 26 января 1990 года на основе закона «О языках в Белорусской ССР». В сентябре Советом министров БССР была принята программа развития белорусского языка и других национальных языков⁴². Исследователи отмечают, что за период 1990-1995 годы белорусскоязычных изданий было напечатано больше, чем за предыдущие 400 лет. В белорусскоязычных средних школах обучалось более 75% учеников. Сессии Верховного Совета РБ проводились на белорусском языке. Официальное делопроизводство переводилось на белорусский язык. У национального языка появилась перспектива постепенного возрождения и успешного развития⁴³.

Результаты референдума 1995 года, проходившего под давлением силовых структур и войск⁴⁴, позволили Лукашенко поменять государственную символику и надать русскому языку статус второго государственного языка. Референдум не был

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ А. Исаченко, *„Вы подняли руку на Христа“. Как белорусские православные стали частью протестов, а церковь – нет*, <https://www.bbc.com/russian/features-54720488> (дата доступа: 25.01.2024).

⁴¹ Н. Григорьева, *Как спасти белорусскую мову?*, <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%8E-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%83/a-4790400> (дата доступа: 25.01.2024).

⁴² Ю. Коряков, *Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций*, Москва 2002, с. 45.

⁴³ *Белорусский язык в опасности*, <https://spring96.org/ru/news/79762> (дата доступа: 25.01.2024).

⁴⁴ С. Навумчык, *Сем гадоў Адраджэння, альбо фрагменты найноўшай беларускай гісторыі (1988-1995)*, Варшава – Прага 2006, с. 112-116.

признан международным сообществом⁴⁵. Референдум 1996 года уничтожил существующий баланс ветвей власти, из Конституции исчезли нормы и права, которые могли бы привести к потере президентской власти⁴⁶. Соответственно с новой Конституцией Республики Беларусь был ликвидирован Верховный Совет. На его месте сформировали двухпалатный орган – Национальное Собрание, который состоит из Палаты представителей и Совета Республики. Утвердилась президентская форма правления⁴⁷.

Конституционный референдум изменил политическую систему в Республике Беларусь. Международное сообщество не признало результаты референдума, зато они были признаны Российской Федерацией⁴⁸. Исполнительная и судебная власть, Центризбирком, местные исполкомы, профсоюзы, силовые и правоохранительные органы, СМИ по конституционному референдуму подчинялась лично президенту страны. Сила указа президента приобретает силу закона, а в некоторых случаях стоит выше закона. За короткое время Администрация Президента укрепила свое господствующее положение в экономике, и прекратила приватизацию. Силовые и контрольные инстанции, госрегулирование, зависимые суды, при помощи которых можно национализировать любую частную собственность, позволили власти получить лояльность бизнеса⁴⁹.

Поправки внесенные в «Закон о языках» в 1998 году стимулировали начало процесса русификации в административной и образовательной сферах. В процессе уменьшения использования белорусского языка в делопроизводстве проявляется систематическое сокращение его присутствия в официальной сфере государственного управления. Этот процесс отражает изменения в языковой политике и культурных предпочтениях, которые могут быть связаны с различными факторами, такими как политические решения, социокультурные изменения, а также динамика общественных отношений. Отсутствие белорусского

⁴⁵ Н. Радина, *Соучастники преступления*, <https://charter97.org/ru/news/2012/9/18/58466/> (дата доступа: 25.01.2024).

⁴⁶ Cf. А. Федута, *Лукашенко. Политическая биография*, Москва 2005.

⁴⁷ *Парламент – Национальное собрание Республики Беларусь*, <http://pravo.by/gosudarstvo-i-pravo/parlament-natsionalnoe-sobranie-respubliki-belarus/> (дата доступа: 25.01.2024).

⁴⁸ Н. Радина, *Соучастники преступления...*

⁴⁹ А. Шрайбман, *Феномен белорусской государственности. Что ждет систему Лукашенко*, Москва 2017, с. 4.

языка в официальной сфере свидетельствует о доминировании русского языка, который чаще всего используется в деловом общении и взаимодействии с государственными структурами⁵⁰.

А. Лавицкий отмечает, что „Белорусизация начала 1990-х годов в конечном счете превратилась в политическую акцию, перешла в популистский лозунг. Языковой вопрос стал определенным политическим лейтмотивом национального обособления от «русского мира». Это подтверждает тезис, что данный вопрос можно рассматривать и как «ключ к расшифровке сознания субъектов политического процесса»⁵¹. К началу 2000-х белорусский язык окончательно потерял свое влияние и в настоящее время практически не используется в официальной деловой коммуникации, образования. Согласно А. Ловицкому функциональное значение белорусского языка заключено в символической функции. Белорусский язык является сакральным символом национального самоопределения и этнической самоидентификации белорусов⁵².

Правозащитный центр «Вясна» отмечает, что по мере нарастания конфликта между Лукашенко и демократическими силами страны, „авторитарная идеология и пропаганда превратили белорусский язык из национальной ценности в «оппозиционное» явление, а ее активных носителей – в представителей «5-й колонны». И такой подход касался не только общественно-политической жизни страны. В сфере культуры белорусский язык тоже стал признаком противостояния президентской власти»⁵³. Правление А. Лукашенко сопровождалось закрытием белорусоязычных учебных заведений. Одним из самых известных дел была ликвидация гуманитарного лицея имени Якуба Колоса. Конфликт с властями начался в середине 90-х, а в июне 2003 Совет министров Беларуси принял решение о ликвидации лицея. Работа лицея была переведена в подполье⁵⁴.

⁵⁰ *Белорусский язык в опасности*, <https://spring96.org/ru/news/79762> (дата доступа: 25.01.2024).

⁵¹ А. Лавицкий, *Генезис языковой политики Республики Беларусь, „Полилингвистичность и транскультурные практики”* 2022, Т. 19, № 1, с. 82.

⁵² *Ibidem*, с. 83.

⁵³ *Белорусский язык в...*

⁵⁴ М. Майтак-Аннаоразов, *Ў как национальное достояние. История уничтожения белорусского языка: от большевиков до Лукашенко*, <https://theins.ru/obshchestvo/257070> (дата доступа: 25.01.2024).

По данным БЕЛСТА на 2021 год в Беларуси только 9% детей получают дошкольное образование по-белорусски. А среднего специального и высшего образования по-белорусски практически нет. К примеру в более чем 100 тысячах учреждений среднего специального образования по-белорусски учатся около 100 человек. Из 254,4 тысяч студентов вузов по-белорусски учатся около 200 человек⁵⁵. Отмечается, что в сфере образования русский язык наиболее широко используется в ряде регионов, включая Южную Осетию, Беларусь и Абхазию. Кроме того, русский язык применяется как язык науки в некоторых странах постсоветского пространства, включая Беларусь, Киргизию и Азербайджан⁵⁶.

Согласно отчёту Национальной книжной палаты Беларуси за 2021 год в стране было выпущено 9 055 книг и брошюр общим тиражом более 21,8 миллиона экземпляров. Из них на белорусском языке было издано 1 228 книг и брошюр. Доля белорусскоязычных изданий составила 13,6% от общего числа изданий и 16,0% от общего тиража⁵⁷. В Беларуси отсутствуют белорусскоязычное радио и телевиденье. Анализ структуры программного вещания и содержания белорусских телеканалов выявил двуязычную природу телевизионного эфира в Беларуси. Несмотря на доминирование русскоязычных программ по количеству, национальные, региональные и местные каналы страны транслируют как белорусскоязычные программы, так и контент, включающий оба официальных государственных языка. И. Минчук отмечает, что эфир белорусских телеканалов отражает особенности двуязычного характера белорусского общества, где прослеживается функциональное неравенство между государственными языками. Несмотря на это, современное белорусское телевидение рассматривается как одна из динамично развивающихся областей использования белорусского языка⁵⁸.

При одинаковом законодательном статусе двух языков русский язык сейчас используется активнее чем белорусский. Он

⁵⁵ *Образование в Республике Беларусь. Буклет*, ред. И.В. Медведева et al., Минск 2021, с. 13-29.

⁵⁶ С. Камышева, *Объективные инструменты оценки глобальной конкурентоспособности языков*, [в] *Объективные инструменты оценки глобальной конкурентоспособности языков*, ред. С. Камышева, Москва 2021, с. 27.

⁵⁷ *Книгоиздание Беларуси в 2021 году*, <https://natbook.org.by/index.php?id=403> (дата доступа: 25.01.2024).

⁵⁸ И. Минчук, *Русский и белорусский языки в эфире белорусских телеканалов*, „Медиалингвистика” 2017, № 2, с. 111-112.

доминирует в сфере науки, государственного управления, высшей и средней школы и др. Овладение русским языком становится неотъемлемой необходимостью граждан, служит приобщению к духовным ценностям отечественной и мировой культуры⁵⁹. Из всех постсоветских стран только в Беларуси русский язык имеет такое же распространение, как и в России. В. Масловой подчеркивает, что в странах Балтии молодежь уже плохо знает русский язык, в Украине русский язык используется намного реже украинского. Участие белорусского государства в развитии русского языка как языка общения является важным фактором при формировании экономического союза⁶⁰.

Неоднократно звучали предложения о увеличении роли белорусского языка в обществе. Так Г. Василевич предлагал „не в ущерб русскому языку необходимо в большей степени на общегосударственном уровне использовать белорусский язык. При приеме на государственную службу кандидаты на должность обязаны сдавать серьезный экзамен на соответствие конституционным требованиям, в том числе на знание двух государственных языков. Около 10 лет назад мы обращали внимание на то, что гражданам (при их желании) должна быть обеспечена возможность заполнения различного рода бланков, протоколов и иных документов на белорусском языке. Рассмотрение дел в судах по заявлению истцов также должно осуществляться на белорусском языке. Очень многое зависит от отношения государственных служащих к языковой проблеме. Нами уже отмечалось, что знание двух государственных языков является их конституционной обязанностью. Это как раз те обязанности, которые презюмируются на конституционном уровне и подкрепляются действующим законом”⁶¹.

В возрождении белорусского языка О. Пролесковский и Л. Криштапович видят проблему противопоставления двух народов – белорусского и русского. „Белорусизаторы» понимают, что для

⁵⁹ В. Маслова, *Диалог русского и белорусского языков в республике Беларусь*, „Вестник РУДН. Серия Вопросы образования: языки и специальность” 2015, № 5, с. 256.

⁶⁰ Е. Коваленко, *Роль и место языка в процессе экономической интеграции Беларуси и России*, [в:] X (55) региональная научно-практическая конференция преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов университета, ред. А. Гладков, Витебск 2008, с. 159.

⁶¹ Г. Василевич, *Государственный статус белорусского и русского языков – гарантия стабильности общественного раз*, „Вестник БДУ” 2016, Т. 3, № 2, с. 107.

отрицания этнического родства белорусов и русских необходимо именно отрицание русского языка как родного для белорусов. Зачем это делается? Чтобы осуществить вековую мечту всех русофобов – путем разъединения наших братских народов разрушить нашу общерусскую историю, нашу общерусскую цивилизацию с целью реализации их программы «Натиска на Восток», будь это крестовые походы немецких рыцарей, агрессивная политика польской шляхты против Руси и православия, «жизненное пространство» фашизма или современное продвижение НАТО на Восток»⁶².

Подводя итоги можно констатировать, что влияние идеологии русского мира во всех сферах белорусского общества может оказать значительное воздействие на различные аспекты страны: **История:** Под влиянием идеологии русского мира исторические события и фигуры трактуются и интерпретируются в свете общеславянской и русской истории, что влияет на формирование общественного сознания и исторической памяти. **Язык:** Идеология русского мира оказывает давление на использование русского языка, как общеславянского и единого для русского мира. Это влечет за собой сокращение использования белорусского языка в различных сферах общества. Укрепление русского языка влияет на сохранение и развитие белорусской лингвистической идентичности. **Религия:** Влияние идеологии отражается на сфере религии, подчеркивая православное христианство как составную часть русского мира и его ценностей. **Белорусская культура:** Идеология русского мира акцентирует внимание на общеславянских и русских элементах в белорусской культуре, снижая внимание к уникальным чертам и национальным особенностям. **Государственная политика:** Государственная политика, ориентированная на идеологию русского мира, приводит к укреплению союзнических отношений с Россией, что может повлиять на внутреннюю и внешнюю политику страны. **Независимость:** Влияние идеологии русского мира на государственные структуры и политическую среду может повлиять на степень независимости Беларуси и ее готовность к самостоятельным решениям в международных отношениях.

⁶² Л. Криштапович, О. Пролесковский, *Доминанты национальной...*, с. 7-8.

Библиография / References**Литература**

- Alejnikova S., „*Russkij mir*” *как kul'turno-civilizacionnyj koncept*, „*Naučnye trudy Respublikanskogo instituta vyssšej školy*” 2016, № 15. [Алейникова С., „*Русский мир*” *как культурно-цивилизационный концепт*, „*Научные труды Республиканского института высшей школы*” 2016, № 15].
- Boltrušević N., *Nekotorye osobennosti vzaimootnošenij russoj pravoslavnoj cerkvi i sovetского gosudarstva v 1949-1953 gg. (po materialam Belorussoj SSR)*, „*Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta. Seria A. Gumanitarnye nauki*” 2019, № 1. [Болтрушевич Н., *Некоторые особенности взаимоотношений русской православной церкви и советского государства в 1949-1953 гг. (по материалам Белорусской ССР)*, „*Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки*” 2019, № 1].
- Boltrušević N., *Religioznaâ situaciâ na territorii Belarusi v gody Velikoj Otečestvennoj Vojny (na primere protestantskoj konfessii)*, „*Vestnik VGMU*” 2005, Т. 4, № 2. [Болтрушевич Н., *Религиозная ситуация на территории Беларуси в годы Великой Отечественной Войны (на примере протестантской конфессии)*, „*Вестник ВГМУ*” 2005, Т. 4, № 2].
- Vinogradov A., *Formirovanie granic Velikogo Knâžestva Litovskogo i moskovskogo gosudarstva v svete geopolitičeskikh izmenenij v Vostočnoj Evrope. 90-e gg. 15 v. – 80-e gg. XVI v., [v:] Formirovanie territorii Rossijskogo gosudarstva. XVI – načalo XX v. (granicy i geopolitika)*, red. E. Kudrâvceva, Moskva 2017. [Виноградов А., *Формирование границ Великого Княжества Литовского и московского государства в свете геополитических изменений в Восточной Европе. 90-е гг. 15 в. – 80-е гг. XVI в., [в:] Формирование территории Российскойского государства. XVI – начало XX в. (границы и геополитика)*, ред. Е. Кудрявцева, Москва 2017].
- Gladkov A., *X (55) regional'naâ naučno-praktičeskaâ konferenciâ prepodavatelej, naučnyh sotrudnikov, aspirantov i studentov universiteta, Vitebsk 2008.* [Гладков А., *X (55) региональная научно-практическая конференция преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов университета, Витебск 2008*].
- Grygor'eva V., Zaval'njuk U., Navicki U., *Kanfesiâ na Belarusi (k. XVIII – XX st.)*, Minsk 1998. [Грыгор'ева В., Завальнюк У., Навіцкі У., *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.)*, Мінск 1998].
- Gulâkov A., *K voprosu ob osobennostâh ukrainy kak gosudarstva i vozmožnostâh ee federalizacii (regionalizacii). Istoriko-gosudarstvovedčeskoe i teoretiko-pravovoe issledovanie*, „*Obščestvennye nauki. Pravo*” 2020, № 1. [Гуляков А., *К вопросу об особенностях украины как государства и возможностях ее федерализации (регионализации). Историко-государствоведческое и теоретико-правовое исследование*, „*Общественные науки. Право*” 2020, № 1].
- Dunaj V., *Global'nye vyzovy sovremennosti i duhovnyj vybor čeloveka (k 1030-letiiu Pravoslaviâ na belorussoj zemlâh). Sbornik naučnyh statej Svâto-Makarievskih obrazovatel'nyh čtenij (v ramkah regional'nogo ètapa XXXI Meždunarodnyh Roždestvenskih obrazovatel'nyh čtenij)*, Pinsk 2022. [Дунай В., *Глобальные вызовы современности и духовный выбор человека (к 1030-летию Православия на белорусских землях). Сборник научных статей Свято-Макариевских образовательных чтений (в рамках регионального этапа XXXI Международных Рождественских образовательных чтений)*, Пинск 2022].

- Kamyševa S., *Ob"ektivnye instrumenty ocenki global'noj konkurentosposobnosti ázykov*, Moskva 2021. [Камышева С., *Объективные инструменты оценки глобальной конкурентоспособности языков*, Москва 2021].
- Knázev S., Rešetnikov S., *Osnovy ideologii Belorusskogo gosudarstva*, Minsk 2004. [Князев С., Решетников С., *Основы идеологии Белорусского государства*, Минск 2004].
- Korol' V., *Mirotvorčeskaá deátel'nost' mitropolita Minskogo*, „Belorusskij Istoričeskij Obzor” 2019, № 1. [Король В., *Миротворческая деятельность митрополита Минского*, „Белорусский Исторический Обзор” 2019, № 1].
- Kotyšev D., *„Russkaá zemlá” v pervoj polovine XII veka: iz nablúdenij nad tekstem ipat'evskoj letopisi za 1110-1150 gody*, „Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriá «Istoriá i filologíá»” 2006, № 7. [Котышев Д., *«Русская земля» в первой половине XII века: из наблюдений над текстом ипатьевской летописи за 1110-1150 годы*, „Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология»” 2006, № 7].
- Kudrávceva E., *Formirovanie territorii Rossijskogo gosudarstva. XVI – načalo XX v. (granicy i geopolitika)*, Moskva 2017. [Кудрявцева Е., *Формирование территории Российского государства. XVI – начало XX в. (границы и геополитика)*, Москва 2017].
- Korákov Ū., *Dissertaciá na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskikh nauk. Ázykovaá situaciá v Belorussii i tipologiá ázykovykh situacij*, Moskva 2002. [Коряков Ю., *Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций*, Москва 2002].
- Kovalenko E., *Rol' i mesto ázyka v processe ékonomičeskoj integracii Belarusi i Rossii*, [v:] X (55) *regional'naá naučno-praktičeskaá konferenciá prepodavatelej, naučnyh sotrudnikov, aspirantov i studentov universiteta*, red. A. Gladkov, Vitebsk 2008. [Коваленко Е., *Роль и место языка в процессе экономической интеграции Беларуси и России*, [в:] X (55) *региональная научно-практическая конференция преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов университета*, ред. А. Гладков, Витебск 2008].
- Krištapovič L., Proleskovskij O., *Dominanty nacional'noj mental'nosti*, „Belaruskaá Dumka” 2013, № 8. [Криштапович Л., Пролесковский О., *Доминанты национальной ментальности*, „Беларуская Думка” 2013, № 8].
- Lavickij A., *Genezis ázykovoj politiki Respubliki Belarus'*, „Polilingvial'nost' i transkul'turnye praktiki” 2022, Т. 19, № 1. [Лавицкий А., *Генезис языковой политики Республики Беларусь*, „Полилингвильность и транскультурные практики” 2022, Т. 19, № 1].
- Maslova V., *Dialog russkogo i belorusskogo ázykov v respublike Belarus'*, „Vestnik RUDN. Seriá Voprosy obrazovaniá: ázyki i special'nost'” 2015, № 5. [Маслова В., *Диалог русского и белорусского языков в республике Беларусь*, „Вестник РУДН. Серия Вопросы образования: языки и специальность”, 2015, № 5].
- Minčuk I., *Russkij i belorusskij ázyki v éfire belorusskikh telekanalov*, „Media-lingvistika” 2017, № 2. [Минчук И., *Русский и белорусский языки в эфире белорусских телеканалов*, „Медиалингвистика” 2017, № 2].
- Navumčyk S., *Sem gadoj Adradženná, a'bo fragmenty najnojšaj belaruskaj gistoryi (1988-1995)*, Varšava – Praga 2006. [Навумчык С., *Сем гадоў Адраджэння, альбо фрагменты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995)*, Варшава–Прага 2006].

- Obrazovanie v Respublike Belarus'*. Buklet, red. I. V. Medvedeva et al., Minsk 2021. [Образование в Республике Беларусь. Буклет, ред. И.В. Медведева et al., Минск 2021].
- Sergeev N., *Religioznaâ situaciâ v Respublike Belarus'*, „Obozrevatel' – Observer” 2016, № 11. [Сергеев Н., *Религиозная ситуация в Республике Беларусь*, „Обозреватель – Observer” 2016, № 11].
- Starostenko V., D'âcenko O., *Religiâ i obšestvo. Sbornik naučnyh statej*, Mogilev 2016. [Старостенко В., Дьяченко О., *Религия и общество. Сборник научных статей*, Могилев 2016].
- Tabunov V., *Reglamentaciâ zakonodatel'stvom Rossijskoj imperii deâtel'nosti pravoslavnoj cerkvi i rimsko-katoličeskogo kostela v Belarusi konca XIX – načala XX v.*, „Vesnik Magilëŭskaga dzâržaŭnaga ŭniversitëta imâ A.A. Kulâšova. Ser. A. Gumanitarnyâ navuki (gistoryâ, filasofiâ, filalogiâ)” 2012. [Табунов В., *Регламентация законодательством Российской империи деятельности православной церкви и римско-католического костела в Беларуси конца XIX – начала XX в.*, „Вестник Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Сер. А. Гуманітарныя навукі (гісторыя, філасофія, філалогія)” 2012, № 1].
- Feduta A., *Lukašenko. Političeskaiâ biografiiâ*, Moskva 2005. [Федута А., *Лукашенко. Политическая биография*, Москва 2005].
- Homenko D.P., *«Russkij mir» na perekrestke global'nyh problem čelovečestva*, [v:] *Nauka v sovremennoŭ mire. Materialy Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii 9 fevralâ 2021 goda (g. Neftekaŭsk, Baškortostan)*, red. A.I. Vostrecov, Neftekaŭsk 2021. [Хоменко Д. П., *«Русский мир» на перекрестке глобальных проблем человечества*, [в:] *Наука в современном мире. Материалы Международной научно-практической конференции 9 февраля 2021 года (г. Нефтекамск, Башкортостан)*, ред. А.И. Востречов, Нефтекамск 2021].

Негографія

- Andreev I., Lâšenko L., Artasov I., Fëdorov I., Amosova I., *Istoriâ Rossii. Konec XVII-XVIII veka, 8 klass*. [Андреев И., Ляшенко Л., Артасов И., Фёдоров И., Амосова И., *История России. Конец XVII-XVIII века, 8 класс*, <https://11klasov.com/14424-istorija-rossii-konec-xvii-xviii-veka-8-klass-andreev-il-ljashenko-lm-artasov-ia-fedorov-in-amosova-iv.html>].
- Beloruskij âzyk v opasnosti*. [Белорусский язык в опасности, <https://spring96.org/ru/news/79762>].
- V beloruskie učebniki istorii vnedrât «zdorovyj nacionalizm»?*. [В белорусские учебники истории внедряют «здоровый национализм»? <https://www.fondsk.ru/news/2017/02/28/v-beloruskie-uchebniki-istorii-vnedrjat-zdorovyj-nacionalizm-43615.html>].
- „Gde naši korni?” *Lukašenko o letopisi Belarusi na uroke „Istoričeskaiâ pamât – doroga v budušee”*. [„Где наши корни?” Лукашенко о летописи Беларуси на уроке „Историческая память – дорога в будущее”, <https://www.belta.by/president/view/gde-nashi-korni-lukashenko-o-letopisi-belarusi-na-uroke-istoricheskaja-pamjat-doroga-v-budushee-521529-2022/>].
- Grigor'eva N., *Kak spasti beloruskuiŭ movu?* [Григорьева Н., *Как спасти белорусскую мову?*, <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%8E-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%83/a-4790400>].

- Danejko E., *V učebnikah istorii Belarusi rasstavât novye akcenty*. [Данейко Е., *В учебниках истории Беларуси расставят новые акценты*, <https://thinktanks.by/publication/2017/03/09/v-uchebnikah-istorii-belarusi-rasstavayut-novye-aktsenty.html>].
- Denisenko D., *Velikij slavânskij tripojnt. Istorîâ «Treh sester» — trojnoj grani-
cy Rossii, Belarusi i Ukrainy*. [Денисенко Д., *Великий славянский
трипойнт. История «Трех сестер» — тройной границы России,
Беларуси и Украины*, <https://perito.media/posts/borders-tri-sestry>].
- Isačenko A., „*Vy podnâli ruku na Hrista*”. *Kak belorusskie pravoslavnye stali
časťû protestov, a cerkov’ – net*. [Исаченко А., *„Вы подняли руку на
Христа”. Как белорусские православные стали частью протестов,
а церковь – нет*, <https://www.bbc.com/russian/features-54720488>].
- Istoričeskââ nauka ob istokah belorusskoj gosudarstvennosti*. [Историческая
наука об истоках белорусской государственности, https://www.belarus.by/ru/press-center/photo/ti_600_8490.html?page=3].
- Knigoizdanie Belarusi v 2021 godu*. [Книгоиздание Беларуси в 2021 году,
<https://natbook.org.by/index.php?id=403>].
- Kručenkova O., *Žizn’ kak festival’*. [Крученкова О., *Жизнь как фестиваль*,
<https://www.souzveche.ru/articles/culture/10131/>].
- Krylov A., *Belorussiâ obnaruziła svojû tysâčeletnûj gosudarstvennost’*. [Крылов
А., *Белоруссия обнаружила свою тысячелетнюю государственность*,
<https://vz.ru/world/2017/3/1/860063.html>].
- Majtak-Annaorazov M., *Ŭ kak nacional’noe dostoańie. Istorîâ uničtoženiâ belo-
russkogo âzyka: ot bol’shevikov do Lukašenko*. [Майтак-Аннаоразов М.,
*Ŭ как национальное достояние. История уничтожения белорусского языка:
от большевиков до Лукашенко*, <https://theins.ru/obshestvo/257070>].
- Meľnik V., *Politologîâ*, Minsk 2008. [Мельник В., *Политология*, Минск, 2008,
<https://studfile.net/preview/5249698/page:5/>].
- O nas*. [О нас, <http://vivirusdom.ru/about>].
- Postoańnoe rassiřenie kul’turnyh svâzej – lučšee podtverždenie duhovnogo edin-
stva dviuh narodov – Lukašenko*. [Постоянное расширение культурных
связей – лучшее подтверждение духовного единства двух народов –
Лукашенко, <https://ria.ru/20040426/577778.html>].
- Proleskovskij O., Krištarovič L., *Naša obšaâ vera*. [Пролесковский О.,
Криштапович Л., *Наша общая вера*, <https://xn--c1angbpdf.xn--p1ai/news/politika/192784/>].
- Radina N., *Součastniki prestupleniâ*. [Радина Н., *Соучастники преступления*,
<https://charter97.org/ru/news/2012/9/18/58466/>].
- Russkij dom v Gomele*. [Русский дом в Гомеле, https://vk.com/id273803312?w=wall-141513840_6664/].
- Stranica sajta „Zapadnââ Rus’”*. [Страница сайта „Западная Русь”,
<https://vk.com/zapadrus?w=club28484527>].
- «*Tri sestry*». *O festivale «Slavânskoe edinstvo» na meste peresečeniâ granic
Rossii, Ukrainy i Belorussii*. [«Три сестры». *О фестивале «Славянское
единство» на месте пересечения границ России, Украины и Бело-
русии*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3076680.html>].
- Trusov: Centr rossijskoj kul’tury v Belarusi – podgotovka k anneksii*. [Трусов:
Центр российской культуры в Беларуси – подготовка к аннексии,
<https://udf.name/news/sobytie/104709-trusov-centr-rossijskoj-kul’tury-v-belarusi-podgotovka-k-anneksii.html>].

Norbert Mojżyn

ORCID: 0000-0002-4013-7664

n.mojzyn@uksw.edu.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Wydział Teologiczny

Stosunek hierarchii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do blogerskiej działalności duchownych w kontekście mediatyzacji religii

The attitude of the hierarchy of the Russian Orthodox Church
towards the blogging activities of clergy
in the context of the mediatization of religion

DOI: 10.34739/doc.2024.21.12

Abstrakt: Media społecznościowe są integralną częścią przestrzeni komunikacyjnej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP). Wideoblogi, konta, profile i kanały w mediach społecznościowych są chętnie wykorzystywane przez duchowieństwo prawosławne do prowadzenia działalności religijnej. Do niedawna RCP była dość zdystansowana wobec mediów społecznościowych, często postrzegano ją jako konserwatywną instytucję prezentującą anachroniczny światopogląd religijny. Aby zmienić ten wizerunek, Cerkiew postanowiła zrewidować swoje podejście i oprzeć je na badaniach mediów i przesłankach teologicznych. Tematem niniejszego artykułu jest analiza oficjalnych dokumentów RCP, które zostały opracowane i opublikowane przez Synodalny Departament ds. Relacji ze Społeczeństwem i Mediami Cerkwi, pod kątem mediatyzacji religii. Celem badań jest identyfikacja strategii RCP zawartej w jej oficjalnych dokumentach wobec zjawiska blogerów działających na popularnych platformach i portalach społecznościowych w Rosji w obszarze problematyki związanej z religią. Znaczenie badań wynika z faktu, iż w okresie dynamicznych przekształceń kanałów komunikacji zachodzi potrzeba diagnozy stosunku hierarchii RCP, wyrażanego w oficjalnych dokumentach, do zjawiska mediatyzacji religii.

Słowa kluczowe: Rosyjska Cerkiew Prawosławna, duchowni, mediatyzacja, media społecznościowe, blogi

Abstract: Social media are an integral part of the communication space of the Russian Orthodox Church (ROC). Video blogs, accounts, profiles and channels in social media are eagerly used by Orthodox clergy to conduct religious activities. Until recently, the ROC was wary of social media, where it was often perceived as a conservative institution presenting an anachronistic religious worldview. In order to change this image, ROC decided to revise its attitude towards social media and base it on positive media studies and theological premises. The subject of this article is the analysis of official ROC documents, which were developed and published by the ROC Synodal

Department for Relations with Society and the Media, in terms of the mediatization of religion. The aim of the research is to identify the ROC's strategy contained in its official documents towards the phenomenon of bloggers operating on popular platforms and social networking sites in Russia in terms of the mediatization of religion. The importance of the research results from the fact that in the period of dynamic transformation of communication channels, there is a need to diagnose the attitude of ROC management circles, expressed in official documents, to the phenomenon of mediatization of religion.

Key words: Russian Orthodox Church, clergy, mediatization, social media, blogs

Blogi duchownych w mediach społecznościowych

Media społecznościowe stały się w ostatnich latach nieodłączną częścią przestrzeni komunikacyjnej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP)¹. Blogi i wideoblogi, konta, profile i kanały w mediach społecznościowych są coraz chętniej wykorzystywane do prowadzenia działalności religijnej zarówno przez oficjalne struktury RCP (Patriarchat Moskiewski, poszczególne diecezje, parafie, klasztory itp.), jak i przez pojedynczych duchownych². Działalność tych ostatnich ma nie tylko duże znaczenie w realizacji podstawowej misji duszpasterskiej, ale także w poprawie wizerunku medialnego RCP jako instytucji. Cerkiew rosyjska w mediach społecznościowych jest na ogół postrzegana jako instytucja konserwatywna, niedostosowana do współczesnych realiów, prezentująca anachroniczny światopogląd społeczny³. Dlatego dla poprawy tego wizerunku niebagatelne znaczenie mają blogi prowadzone przez popularnych duchownych. Zapewne z tych powodów kierownictwo RCP, mimo wcześniejszego dystansu, a nawet oporu wobec mediów społecznościowych, zdecydowało się zrewidować do nich swój stosunek i stymulować rozwój działalności blogerskiej duchownych. Zarówno wykorzystywanie mediów społecznościowych przez Cerkiew, jak i przekształcanie niektórych z mediów w rodzaje współczesnych ambon, można potraktować jako rodzaj mediatyzacji religii.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza pod tym kątem dwóch oficjalnych dokumentów RCP, które zostały przygotowane

¹ Zgodnie z wiekową tradycją kulturowo-religijną oraz uzusem językowym na określenie Kościoła prawosławnego, autor stosuje wyraz Cerkiew.

² Л.А. Недыхалов, *Влияние блогосферы на информационно-коммуникативную деятельность Русской Православной Церкви по развитию православной культуры*, «Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева» 2023, № 1, s. 186.

³ М. Энгстрем, *Постсекулярность и цифровой антиклерикализм в Рунете*, „Digital Icons. Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media” 2015, no 14, s. 73-108.

przez Synodalny Wydział ds. Relacji ze Społeczeństwem i Mediami: 1) okólnika z 5 sierpnia 2018 roku zatytułowanego „Wideoblogi księży Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej: zalecenia i porady”⁴, 2) okólnika z 15 stycznia 2019 roku – „Zalecenia dotyczące pracy w mediach społecznościowych dla diecezjalnych i parafialnych służb informacyjnych”⁵. Dokumenty te zostały opracowane we współpracy ze znanymi blogerami prawosławnymi: ks. Swiatosławem Szewczenką, ks. Aleksandrem Kuchtą, ks. Pawłem Ostrowskim, hieromn. Makariuszem (Markiszem), hieromn. Aleksandrem (Mitrofanowem), archiprez. Andriejem Fiedosowem i archiprez. Siergiejem Woronkinem. Potrzebę opublikowania i znaczenie tych dokumentów – w krótkim odstępie czasu od ich powstania – pozytywnie zweryfikowała pandemia COVID19. W okresie lockdownu pozwoliły one zdynamizować pod względem prawnym i duszpasterskim działalność religijną Cerkwi w sieci, w tym przede wszystkim stymulować osobistą aktywność duchownych w mediach społecznościowych⁶. Aktywność ta nie ustała

w okresie postcovidowym, co można hipotetycznie powiązać z pełnoskalową agresją rosyjską przeciwko Ukrainie⁷. Jednak związek ten wymaga odrębnych analiz i nie jest przedmiotem niniejszych badań.

Korzenie popularności blogów duchownych prawosławnych sięgają początków lat dwutysięcznych. Jednym z pionierów blogowania był ksiądz Georgij Maksimow, religioznawca i wykładowca Moskiewskiej Akademii Duchownej, który w 2005 roku zaczął pisać o religii na LiveJournal i Facebooku. Początkowo wykorzystywał for-

⁴ *Видеоблоги священников Русской Православной Церкви: рекомендации и советы*, <https://pravoslavie.ru/114895.html> (data dostępu: 12.03.2024).

⁵ *Рекомендации по работе в социальных сетях для епархиальных и приходских информационных служб*, <https://sinfo-mp.ru/rekomendatsii-po-rabote-v-sotsialnyih-setyah-dlya-eparhialnyih-i-prihodskih-informatsionnyih-sluzhb.html> (data dostępu: 17.02.2024).

⁶ Т.М. Белякова, *Пандемия COVID-19 и ее влияние на использование Русской Православной Церковью и Римско-Католической Церковью Интернет-СМИ для продвижения информационной политики*, «Вопросы политологии» 2022, т. 12, № 4, s. 1115; С. В. Михинин, *Использование сети Интернет Русской Православной Церкви Московского Патриархата*, [w:] *Церковь, государство и общество в истории России и православных стран*, red. Н.М. Маркова et al., Владимир 2021, s. 153.

⁷ Według danych rosyjskiego Stowarzyszenia Blogerów i Agencji piętnastu największych prawosławnych blogerów na Telegramie i YouTube zwiększyło w latach 2022-2023 swoje audytoria o 32,5%. А. Липанова, *Сам Бог велел: почему в России растет сегмент христианских блогов*, <https://www.forbes.ru/svoi-biznes/499406-sam-bog-velel-pocemu-v-rossii-rastet-segment-hristianskih-blogov> (data dostępu: 3.12.2023).

mat tekstowy, ale wraz z rozprzestrzenieniem się serwisów hostujących wideo założył kanały na You Tube i Telegramie, publikując tam materiały dotyczące różnych aspektów życia świeckiego i religijnego w świetle doktryny prawosławnej, np. zagadnienia: dlaczego należy kochać swoich nieprzyjaciół albo od kogo zależy zbawienie – od Boga czy od ludzi? Kanał ks. Maksimowa na You Tube zawiera w tym momencie ponad tysiąc filmów; liczba subskrybentów przekracza zaś 117 tysięcy⁸.

Rekordzista, jeśli idzie o liczbę subskrybentów (1,7 mln YouTube, 121,7 tys. na Telegramie) wśród duchownych-blogerów jest ks. Andriej Tkaczow, zamieszczający na swoich kanałach filmy z kazaniami i wykładami na tematy religijne, głównie dla młodzieży⁹. Kluczem do sukcesu ks. Tkaczowa jest – według przewodniczącego Synodalnego Wydziału Misyjnego RCP, bp. Eutymiusza – rozpoznanie cerkiewnego „znaku czasów”: „Ksiądz Andriej jest we właściwym czasie i we właściwym miejscu. (...) Wiele osób jest dziś pod wrażeniem jego stylu – silnego, kategorycznego, bo tego wymaga dzisiejsza era. Żyjemy w czasach, w których maski opadły, bezpośrednio wypowiedzi są szczególnie cenione. Przez długi czas wśród kaznodziejów cerkiewnych poszukiwane były zupełnie inne umiejętności: powściągliwość, wygładzanie ostrych słów, unikanie niewygodnych tematów, posługiwanie się uproszczonymi sformułowaniami, mówienie w taki sposób, aby, nie daj Boże, nie urazić nikogo, ani nie obrazić... Ale teraz wszystko się zmieniło”¹⁰. Wypowiedź bp. Eutymiusza rzuca również światło na kompetencje komunikacyjne duchownego: „Jednocześnie nie można zapominać, że ks. Andriej nie jest samoukiem, jeśli chodzi o pracę z publicznością masową – studiował na wydziale propagandy Instytutu Wojskowego, a umiejętności nabyte podczas studiów, z powodzeniem stosuje w swej działalności kaznodziejskiej i misyjnej”¹¹.

Z kolei blog innego kapłana-celebryty, ks. Pawła Ostrowskiego, zawiera, oprócz kazań, odpowiedzi na intrygujące pytania zadawane przez wiernych, w rodzaju: czy istnieją bezgrzeszne przyjemno-

⁸ Cf. *Канал священника Георгия Максимова*, <https://www.youtube.com/channel/UCLt3pD7jkD6jo7R-5KrcHuW> (data dostępu: 10.06.2024).

⁹ А. Киселова, В. Крюков, Д. Игнатъев, *В РПЦ запустили школу блогеров для священников*, <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/03/11/1024508-v-rpts-zapustili-shkolu-blogerov-dlya-svyaschennikov> (data dostępu: 17.03.2024).

¹⁰ А. Коскело, *Школа православных блогеров – это ход вперёд или напрасная трата времени?*, <https://s-t-o-l.com/tserkov/46212-shkola-pravoslavnykh-blogerov-eto-khod-vperedy-ili-naprasnaya-trata-vremeni-> (data dostępu: 25.05.2024).

¹¹ Ibidem.

ści, czy można modlić się za zwierzęta? Duchowny porusza na swoich kanałach bieżące sprawy społeczne, polityczne, a także chętnie spotyka się z osobistościami ze świata kultury: na przykład w 2022 roku opublikował film nakręcony przez popularną rosyjską reżyserkę, Walerię Gaj Germanikę, w którym odpowiadał na jej prowokacyjne pytania w rodzaju: po co całować rękę księdza, czy kapłani mówią patriarsze tylko o pozytywnych rzeczach?¹².

Mediatyzacja religii

Porządek mediów i porządek religii stanowią wprawdzie dwa odrębne ontologicznie obszary, mimo to tworzą logiczną i spójną przestrzeń duszpasterskiego zaangażowania w sieci, wpisując się tym samym w ramy mediatyzacji religii¹³. Mediatyzacja jest uważana przez niektórych badaczy za integralną część procesów adaptacji religii do warunków (post)sekularnego społeczeństwa. Badania nad mediatyzacją religii obejmują szeroki wachlarz praktyk społecznych i kulturowych, m.in. informowanie o życiu religijnym wspólnot, transmisję obrzędów religijnych *online*, działalność kaznodziejską i edukacyjną instytucji religijnych czy wreszcie tworzenie wirtualnych „cyberkościół”¹⁴. Postępująca wirtualizacja przestrzeni religijnej zwiększa rolę moderatorów *online*, ponieważ są oni w stanie redefiniować granice i ustalać nowe zasady aktywności w sieci, wpływając w ten sposób na wspólnotę religijną¹⁵. Współczesnym przykładem przenikania się porządku mediów i religii jest przenoszenie niektórych praktyk religijnych w przestrzeń wirtualną lub funkcjonowanie w niej praktyk alternatywnych do tradycyjnych¹⁶. Wyrazistym tego

¹² *Власть портит духовенства/Адам и Ева – питеки/зачем целовать руку батюшке/вера и любовь к себе*, <https://www.youtube.com/watch?v=Mf4TLbeq3yk> (data dostępu: 25.03.2024).

¹³ А. Русакевич, *Спецификация миссионерской работы в социальных сетях*, «Теологический вестник Смоленской Православной Духовной семинарии» 2022, № 2, s. 148.

¹⁴ А.В. Головнёв, С.Ю. Белоруссова, Т.С. Киссер, *Виртуальная этничность и киберетнография*, Санкт-Петербург 2021, s. 101.

¹⁵ L. Galvagni, *A digital spirituality for digital humans?*, [w:] *Religion in the Age of Digitalization. From New Media to Spiritual Machines*, red. G. Isetti, E. Innerhofer, H. Pechlaner et al., London 2021, s. 152.

¹⁶ D. Guzek, *Mediatyzacja religii: analiza pojęcia*, [w:] *Przestrzenie komunikacji: technika, język, kultura*, red. E. Borkowska, A. Pogorzelska-Kliks, B. Wojewoda, Gliwice 2015, s. 76.

przykładem jest działalność religijna i duszpasterska prowadzona przez szeregowych duchownych w mediach społecznościowych¹⁷.

Internet umożliwia nie tylko artykułowanie subiektywnych poglądów na religię, ale także generuje rozwój indywidualnych form realizacji potrzeb religijnych. Wiele z nich może istnieć poza środowiskiem instytucji wyznaniowych. Skutkuje to „prywatyzacją” i „deinstytucjonalizacją” działalności religijnej, co stanowi charakterystyczny przejaw zjawiska określanego mianem *online religii*¹⁸. Według Heidi A. Campbell wirtualne praktyki religijne stopniowo uwalniają się od tradycyjnych ograniczeń i wzorców¹⁹. Zgodnie z obserwacjami Christophera Hellanda głównymi ogniwami działalności w sieci nie jest już organizacja religijna jako instytucja, ale osobowości – konkretni jej przedstawiciele, którzy prowadzą swoje strony i kanały w mediach społecznościowych. Zgodnie z poglądem Hellanda zaangażowanie w kategoriach *online religii* stanowi przesunięcie punktu ciężkości na czynniki oddolne, które mają „dużą swobodę eksperymentowania i wyrażania swoich poglądów”²⁰. Sposób wykorzystania Internetu wiąże się z tym, jak dana organizacja religijna nastawiona jest na działania informacyjne i partycypacyjne²¹. *Online religia* cechuje się zdecydowaną przewagą partycypacyjności nad informacyjnością, ale również wysoką interaktywnością, rozproszonymi nadawcami, komunikacją *wielu do wielu*, efektem wspólnototwórczym, strukturą niezhierarchizowaną (sieciową). Jak zauważa Heidi Campbell, *online religia* daje możliwość omijania tradycyjnych systemów władzy religijnej i ustanawianych przez nie rytuałów religijnych oraz ignorowania czynników hierarchicznych, które regulują dostęp do tych wspólnot religijnych²². Stewart Hoover ze swojej strony stwierdza, że najważniejszym trendem w obszarze współczesnej religijności jest

¹⁷ O. Bogdanova, *Mediatization of Pastoral Care in the Russian Orthodox Church: The Reasons Behind „Ask the Priest” Websites*, „State, Religion and Church” 2021, vol. 8(1), s. 27.

¹⁸ Ch. Helland, *Online religion as lived religion methodological issues in the study of religious participation on the internet*, „Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet” 2005, vol. 1.1, s. 1-16.

¹⁹ H.A. Campbell, *Introduction. The rise of the study of digital religion. Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, New York–London 2013, s. 1.

²⁰ Ch. Helland, *Ritual. Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, Routledge, New York–London 2013, s. 31.

²¹ P. H. Cheong, *Authority. Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, New York, London 2013, s. 72-87.

²² H. Campbell, W. Bellar, *Digital Religion. The basics*, London 2023, s. 4.

„osobista autonomia” w sprawach wiary²³. Natomiast zdaniem znanej badaczki rosyjskich mediów, Hanny Stähle, proces mediatyzacji zwiększa stopień „widzialności” religii w rosyjskiej sferze publicznej²⁴.

Dzięki środowisku internetowemu ludzie mogą oddolnie realizować praktyki religijne, a także „inicjować debaty, a nawet aktywnie sprzeciwiać się autorytetom religijnym”²⁵. Prowadzi to do tworzenia się wirtualnych, niezinstytucjonalizowanych autorytetów i ośrodków wpływu społecznego²⁶. Z tej racji *online religia* stanowi poważne wyzwanie dla usankcjonowanych kościołów i instytucji religijnych, wpływając na redefiniowanie autorytetów religijnych: dezawuowaniu dotychczasowych i ustanawianie nowych²⁷. Jak zauważa znana rosyjska medioznawczyni, Elena Ostrowskaja: „jedną z bezpośrednich konsekwencji mediatyzacji praktyk katechetycznych i misyjnych jest promowanie nowego obrazu kapłana i nowej wersji interakcji między kapłanem a świeckim. Księża-bloggerzy, nieograniczeni sztywnymi ramami parafii i kościołów *offline*, mają możliwość formowania własnej publiczności, odwoływania się do określonego pokolenia, wyboru stylu i treści kazania czy świadectwa wiary”²⁸. Badaczka obecny etap mediatyzacji uznaje za element procesu reinstytucjonalizacji prawosławia, który rozpoczął się na początku lat 90. XX wieku za sprawą budowy potężnych mediów konfesyjnych podległych RCP²⁹. Obecnie media społecznościowe stanowią poważne wyzwanie dla wielkich prawosławnych holdingów, takich jak „Spas”, „Sojuz” czy „Radoneż”³⁰.

Tak jak inne zinstytucjonalizowane wyznania i religie, RCP stoi przed poważnym wyzwaniem, jakie niesie ze sobą mediatyzacja religii i sekularyzacja społeczeństwa. Badania socjologiczne prowadzone w ostatnich latach wskazują na zarysowujące się zjawisko dy-

²³ S.M. Hoover, *Religion, Media and Identity. Theory and Method in Audience Research on Religion and Media*, [w:] *Mediating Religion. Studies in Media, Religion and Culture*, red. J. Mitchell, S. Marriage, Edinburgh 2003, s. 11.

²⁴ H. Stähle, *Russian Church in the Digital Era. Mediatization of Orthodoxy*, London 2022, s. 4.

²⁵ P. H. Cheong, *Authority. Digital Religion...*, s. 76.

²⁶ H. Campbell, *Making Space for Religion in Internet Studies*, „The Information Society” 2005, vol. 21, no. 4, s. 309-315.

²⁷ С.Ю. Белорусова, *Религия в виртуальном пространстве*, „Этнография” 2021, № 4, s. 98.

²⁸ Е.А. Ostrovskaya, *Mission Possible: Russian Orthodox Priest Blogs*, „Концепт: философия, религия, культура” 2021, № 1, s. 18.

²⁹ Еadem, *Медиатизация православия – это возможно?*, „Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены” 2019, № 5, s. 310, 315.

³⁰ U. Doliwa, L. Rankovic, *Time for community media in Central and Eastern Europe*, „Central European Journal of Communication” 2014, vol. 1, s. 18-34.

stansowania się Rosjan od Cerkwi jako instytucji religijnej. Wprawdzie w dalszym ciągu znaczna większość społeczeństwa deklaruje związek z religią prawosławną – 72%, to aż 43% badanych stwierdza, że nie podejmuje praktyk religijnych zalecanych przez RCP. Tylko jedna trzecia młodych Rosjan (w wieku 18–24 lat) zachowuje tradycje i wartości swoich przodków³¹. Te dane wskazują, że po okresie odrodzenia prawosławia w latach 90. XX wieku i na początku naszego stulecia, w społeczeństwie rosyjskim nastąpił regres życia religijnego. Rosjanie coraz częściej zaczynają poszukiwać treści religijnych i autorytetów duchowych w *quasi*-religijnych tworcach w mediach społecznościowych, jakimi są m.in. konta i kanały popularnych kapłanów-bloggerów.

Cele i metody badań

Jak wspomniano wcześniej, celem analizy jest zbadanie stosunku RCP, wyrażonego w wymienionych dokumentach Synodalnego Wydziału ds. Relacji ze Społeczeństwem i Mediami, do kapłanów-bloggerów prowadzonych swoje kanały i konta w mediach społecznościowych. Analiza dokumentów pozwala odpowiedzieć na pytanie o to, czy RCP jest zdecydowana na przedłużenie dotychczasowego zbiurokratyzowanego, podawczego modelu komunikacji, czy chce otworzyć się (przynajmniej na płaszczyźnie deklaratoryjnej) na dominujący w mediach społecznościowych model interaktywny i partycypacyjny? Czy potrafi przekroczyć granice modelu komunikacji *jeden do wielu* i funkcjonować w demokratycznym modelu *wielu do wielu*? Słowem, czy hierarchia akceptuje i chce się podporządkować dwukierunkowej komunikacji z wiernymi, która jest właściwa dla mediów społecznościowych? I wreszcie, na ile hierarchia RCP ceni sobie blogerską działalność duchownych, a na ile obawia się jej ze względu na ryzyko utraty monopolu na autorytet religijny?

W trakcie badań postawiono następujące hipotezy badawcze:

H1 – hierarchia RCP jest świadoma znaczenia mediów społecznościowych, ich władzy i wpływu na odbiorców, dlatego otwarta

³¹ Badanie zostało przeprowadzone przez Analityczne Centrum Jurija Lewady, w dn. 20-26 kwietnia 2023 r., na reprezentatywnej próbie 1623 pełnoletnich osób, zamieszkałych w 137 miejscowościach znajdujących się w 50 podmiotach wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej. *Религиозные представления*, <https://www.levada.ru/2023/05/16/religiousnye-predstavleniya-2/> (data dostępu: 1.02.2024).

jest na media społecznościowe, troszczy się o rozwój duszpasterstwa *online*, w tym prawosławnej blogosfery.

H2 – hierarchia RCP rozumie specyfikę komunikacji w mediach społecznościowych, ale ze względu na swoje posłannictwo nie zgadza się z komunikacyjno-marketingowym podejściem do przekazywania treści religijnych.

H3 – hierarchia RCP ostrożnie podchodzi do interaktywnej i partycypacyjnej natury mediów społecznościowych ze względu na przywiązanie do modelu komunikacji podawczej (informacyjnej) oraz komunikacji *jeden do wielu*.

H4 – hierarchia RCP chce dotrzeć za pośrednictwem mediów społecznościowych do ludzi młodych, jednak – ze względu na silne przywiązanie do tradycyjnych formatów komunikacji religijnej – nie potrafi w pełni zaakceptować języka i form ekspresji właściwych dla mediów społecznościowych.

Jako podstawowa metoda badawcza została wykorzystana analiza dokumentów – systemowa procedura opisu i oceny źródeł. Jak zauważa amerykańska badaczka, Sharan Merriam, „dokumenty wszelkiego rodzaju mogą pomóc badaczowi odkryć znaczenie, rozwinąć zrozumienie i odkryć spostrzeżenia istotne dla problemu badawczego”³². Atkinson i Coffey ujmują dokumenty jako „fakty społeczne”, które są tworzone, udostępniane i wykorzystywane w sposób społecznie zorganizowany³³. Analiza dokumentów – podobnie jak inne metody analityczne stosowane w badaniach jakościowych – pozwala identyfikować i interpretować dane empiryczne³⁴. Posiłkowano się również metodą obserwacji cyberpola³⁵. Obserwacja jako jakościowa metoda naukowa, dzięki procesowi uważnego i celowego postrzegania, pozwala na formułowanie rzetelnej interpretacji danych³⁶.

³² S.B. Merriam, *Case study research in education: A qualitative approach*, San Francisco 1988, s. 118.

³³ P. A. Atkinson, A. Coffey, *Analysing documentary realities*, [w:] *Qualitative research. Theory, method and practice*, red. D. Silverman, London 1997, s. 47.

³⁴ J. Corbin, A. Strauss, *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*, Thousand Oaks CA 2008.

³⁵ Е.А. Островская, *Медиатизация православия...*, s. 17.

³⁶ D. Cybulska, *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2, s. 20.

Wyniki badań

Analiza badanych dokumentów (okólników Synodalnego Wydziału RCP ds. Relacji ze Społeczeństwem i Mediami) wskazuje, że ich autorzy traktują media społecznościowe jako ważne pole realizacji misji religijnej. Oba rozpatrywane dokumenty: „Wideoblogi księży Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej: zalecenia i porady” oraz „Zalecenia dotyczące pracy w sieciach społecznościowych dla diecezjalnych i parafialnych służb informacyjnych” w warstwie doktrynalnej odwołują się do nakazu misyjnego, jaki Chrystus powierzył swojemu Kościołowi: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu” (Mk 16,15). W tym kontekście oba okólniki zwracają uwagę na rozwój nowoczesnych technologii internetowych i cyfrowych, traktując je jako nową i równoważną przestrzeń głoszenia Ewangelii. „Wideoblogi” podkreślają, że Internet pozwala szybko i na duże odległości przekazywać informacje w czasie rzeczywistym: „Ta cecha czyni sieć WWW atrakcyjną dla głoszenia Dobrej Nowiny, którą Chrystus bezpośrednio i koniecznie polecił proklamować”³⁷. Warunkiem skuteczności głoszenia Ewangelii jest jakość pracy głosicieli i ich determinacja zarówno w przestrzeni realnej, jak i wirtualnej. Jak piszą autorzy „Zaleceń”: „Jakość pracy z publicznością jest kluczem do efektywnego rozwoju społeczności w mediach społecznościowych. Po pierwsze, należy zbudować tę publiczność. Po wyczerpaniu wszystkich możliwości przyciągnięcia subskrybentów w realnym świecie (...) trzeba zacząć ich szukać w samych sieciach społecznościowych”³⁸. „Wideoblogi” ukazują z kolei znaczenie aktywności prawosławnych blogerów, którzy w mediach społecznościowych, platformach blogowych, komunikatorach internetowych, usługach hostingu wideo itp., są liderami opinii, wobec czego mogą stanowić naturalny podmiot kreowania opinii i promocji prawosławnych treści, porównywalnym z telewizyjnymi i radiowymi gigantami medialnymi RCP. Hosting wideo na YouTube i Telegramie już od lat stanowi alternatywę dla rosyjskiej telewizji. Autorzy „Wideoblogów” w związku tym piszą: „Na tle ich [tj. wideoblogów] rosnącej popularności dochodzi do decentralizacji źródeł informacji i powstawania wielu lokalnych ośrodków rozpowszechniania informacji, stanowiących poważną alternatywę dla mediów scentralizowanych. Blogerzy reprezentujący różnorodne sfery

³⁷ *Видеоблоги священников...*, nr 1.1.

³⁸ *Рекомендации по работе...*, nr 2.4а.

publiczne stają się liderami opinii w swoim środowisku, ponieważ cieszą się dużym zaufaniem wśród odbiorców, w przeciwieństwie do mediów federalnych i regionalnych, które z różnych powodów tracą swoje pozycje rankingowe. W wysoce konkurencyjnym środowisku informacyjnym, gdzie dużą rolę odgrywa osobowość autora i jego subiektywny pogląd na bieżące wydarzenia, blogi gromadzą ogromną widownię, ilościowo porównywalną z dużymi tabloidami i kanałami telewizyjnymi³⁹.

Synodalny Wydział ds. Relacji ze Społeczeństwem i Mediami zdaje sobie sprawę ze znaczenia mediów społecznościowych w pracy duszpasterskiej. Okólniki formułują przekonanie o potencjale mediów społecznościowych, wynikającym nie tylko z powszechnej natury mediów społecznościowych, ale również z autorytetu wielu kapłanów-blogerów wobec swoich odbiorców. Ten autorytet, zdobywany osobistą charyzmą i zaangażowaniem, sprawia, że zdobywa on pewnego rodzaju władzę nad odbiorcami swojego przekazu medialnego. Dokumenty podkreślają, że tę swoistą władzę (określaną w dokumentach jako „środki dominacji”) kapłan winien umiejętnie, roztropnie i odpowiedzialnie wykorzystywać. „Wideoblogi” definiują dwa rodzaje „środków dominacji”: 1) władzę duchową i 2) władzę psychologiczną⁴⁰. Oba te rodzaje są zbudowane na tym samym fundamencie – zaufaniu słuchaczy. Zaufanie – w przekonaniu autorów „Zaleceń” – jest wynikiem zarówno autentyczności i osobistej charyzmy duchownych blogerów, jak i specyficznego typu komunikacji w mediach społecznościowych. Dokument docenia także potencjał ludzki agregowany przez te media, zwłaszcza aktywność ludzi młodych. Okólnik przyznaje, że zaufanie do kapłanów-blogerów jest wyższe – zwłaszcza u ludzi młodych – niż do kapłanów wypowiadających się w tradycyjnych mediach (w prasie, telewizji i radiu): „Informacje w mediach społecznościowych cieszą się większym zaufaniem odbiorców mediów społecznościowych (zwłaszcza młodych ludzi) niż materiały mediów centralnych i korporacyjnych (mediów tradycyjnych)”⁴¹. Co więcej, RCP nie tylko deklaruje zrozumienie dla specyfiki mediów społecznościowych, ale troszczy się o kształcenie kadr do prowadzenia profesjonalnej działalności religijnej *online*. Świadectwem tej troski jest zainicjowanie w styczniu 2024 roku przez Synodalny Wydział Misyjny

³⁹ *Видеоблоги священников...*, nr 1.2.

⁴⁰ *Ibidem*, nr 3.2.

⁴¹ *Рекомендации по работе...*, nr 1.2а.

RCP kursów doszkalających dedykowanych kapłanom prowadzącym lub chcącym prowadzić działalność religijną (np. blogi) w mediach społecznościowych⁴². Niemniej trzeba zauważyć, że krótkotrwałość tych kursów (pierwsza edycja trwała od 29 stycznia do 8 lutego 2024 roku) oraz profil zajęć prowadzonych przez przedstawicieli Wydziału Synodalnego skłaniają do postawienia pytania o prawdziwy cel tego kursu. Zdaniem niektórych blogerów kurs ten jest faktycznie ukierunkowany na budowę jednego, zmonopolizowanego przekazu informacyjnego tworzonego odgórnie w Synodalnym Wydziale ds. Relacji ze Społeczeństwem i Mediami, słowem – na cenzurę cerkiewną. Niepokój części blogerów wzbudziły słowa przewodniczącego Synodalnego Wydziału Misyjnego odpowiedzialnego za kurs, biskupa Eutymiusza, że bloger prawosławny „musi być zgodny ze stanowiskiem Cerkwi w tej czy innej sprawie, zwłaszcza jeśli są to kwestie wywołujące duży rezonans społeczny”. Bp Eutymiusz rozwinął swoją myśl w innej wypowiedzi: „nie utożsamiałbym kontroli z represjami. (...) Blogerzy piszący na tematy cerkiewne nadal będą się pojawiać – niezależnie od naszych pragnień. A jeśli chcemy w jakiś sposób pozytywnie wpłynąć na sytuację, możemy dać tym osobom pewne wskazówki”⁴³. Podsumowując, niezależnie od tego, jakie faktycznie intencje przyświecały organizacji przez Synodalny Wydział Misyjny kursu dla blogerów, w ostatecznym rozrachunku znajduje potwierdzenie hipoteza pierwsza (H1), iż RCP jest świadoma znaczenia mediów społecznościowych, ich władzy i wpływu na odbiorców.

Autorom dokumentów nieobca jest teoria komunikacji i marketingu. Stwierdzają, że dwiema kluczowymi kategoriami mającymi wpływ na sukces w mediach społecznościowych są: uwaga i czas. „O te dwie ‘waluty’ toczy się nieustanna, wysoce konkurencyjna walka między społecznościami w sieciach społecznościowych, co bezpośrednio wpływa na ilość treści, ich częstotliwość i atrakcyjność”⁴⁴. Autorzy „Zaleceń” zauważają, że w mediach społecznościowych „rozpowszechnianie informacji (...) odbywa się na zasadzie tzw. ‘poczty pantoflowej’: najlepiej odbierane są wiadomości, które znajdują emocjonalną reakcję dużej liczby użytkowników. Oznacza to, że informacje, które są prostsze w swoim znaczeniu i strukturze, będą rozpo-

⁴² В РПЦ появилась школа блогеров для священников, <https://hi-tech.mail.ru/news/107274-v-rcp-poyavilas-shkola-bloggerov-dlya-svyashennikov/> (data dostępu: 20.03.2024).

⁴³ А. Коскело, *Школа православных...*

⁴⁴ *Рекомендации по работе...*, nr 1.2g.

wszechniane najskuteczniej”⁴⁵. Jednak przestrzegają przed stosowaniem marketingowych praktyk manipulacyjnych w rodzaju hype’u – techniki marketingowej związanej z szumem wywoływanym przez zapowiedzi nowego produktu/wydarzenia, clickbaitu czy trollowania⁴⁶. Z tych przykładów wynika, że RCP dobrze rozumie specyfikę rynkowego funkcjonowania mediów społecznościowych, w których ważną rolę pełni marketing oraz techniki manipulacyjne. Jednak podchodzi do nich ostrożnie. Ze względu na swój status instytucji realizującej misję religijno-etyczną nie zgadza się z czysto przedmiotowym, manipulacyjnym traktowaniem komunikacji religijnej. Tym samym w analizowanych tekstach znalazła potwierdzenie hipoteza druga (H2).

Zdecydowana większość blogów prowadzonych przez szeregowych duchownych prawosławnych (w przeciwieństwie do blogów sygnowanych przez przedstawicieli hierarchii, np. patriarchę Cyryla) kieruje się współczesną logiką medialną, stawiającą na interaktywność, partycypację oraz model komunikacji *wielu do wielu*. Są one koherentne z treścią okólników, z których wynika, że RCP akceptuje partycypacyjną naturę mediów społecznościowych. W dokumentach zwraca się uwagę na to, że „treści na platformach społecznościowych tworzą sami użytkownicy, którzy na pierwszy rzut oka nie są ograniczeni solidarnością korporacyjną, zaangażowaniem i innymi czynnikami wpływającymi na obiektywizm autora”⁴⁷. Okólniki zalecają częstą i regularną komunikację z odbiorcami poprzez komentarze, pamiętając o znaczeniu i prymacie zasady informacji zwrotnej. Przestrzegają przed dezynwolturą w tym względzie: „Jeśli ta forma pracy nie zostanie przeprowadzona, nastąpi odpływ subskrybentów i utrata zainteresowania społecznością. Dziś komunikacja poprzez system komentowania jest świetną okazją do informacji zwrotnej i pokazuje stopień zaangażowania odbiorców. Dodatkowo aktywność w komentarzach przyciągnie uwagę przypadkowych odwiedzających, którzy mogą stać się stałymi subskrybentami”⁴⁸. Okólnik podkreśla także, że komentarze subskrybentów stanowią kuźnię nowych pomysłów dla blogerów oraz pomagają w systematycznym podnoszeniu jakości przekazu religijnego⁴⁹.

⁴⁵ Ibidem, nr 1.2b.

⁴⁶ *Видеоблоги священников...*, nr 3.2.

⁴⁷ *Рекомендации по работе...*, nr 1.2a.

⁴⁸ Ibidem, nr 2.4b.

⁴⁹ А. Русакевич, *Спецификация миссионерской...*, s. 153.

Duży nacisk położony w okólnikach na komunikację zwrotną ze subskrybentami wydaje się falsyfikować hipotezę trzecią (H3), mówiącą o ostrożnym stosunku RCP do interaktywnej i partycypacyjnej natury mediów społecznościowych. Wiarygodność deklaracji zawartych w okólnikach podważają niestety wyniki badań obserwacyjnych. Wymienić w tym miejscu trzeba coraz liczniejsze przykłady autocenzury, a także surowej cenzury cerkiewnej sięgającej po drastyczne kary w postaci wydalenia ze stanu duchownego. Dotyczą one duchownych mających odwagę formułowania samodzielnego stanowiska w sprawach społecznych i politycznych, w tym także nietuzinkowych kapłanów–bloggerów. Przykładem tego może być kazus ks. Władimira Gołowina z diecezji kazańskiej, który zyskał popularność za sprawą blogu „Modlitwa za zgodą” («Молитва по соглашению.рф»). Mimo nietrzywialnego przekazu religijnego i dużego autorytetu wśród internautów, został zmuszony w 2019 roku do medialnego zamilknięcia, a następnie wydalony ze stanu duchownego⁵⁰. Innym sztandarowym przykładem „niesubordynowanego autorytetu” jest znany blogger i teolog, protodiakon Andriej Kurajew, który za krytykę kierownictwa RCP także został pozbawiony urzędu cerkiewnego na obszarze jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego i w rezultacie dołączył do grona emigracyjnych dysydentów⁵¹.

Autorzy okólników podkreślają, że w mediach społecznościowych ważną rolę odgrywa zarówno treść, jak i forma komunikacji – odpowiedni język i sposób przekazania wiadomości. Podkreśla się znaczenie naturalności języka i oryginalności prezentacji informacji właściwe dla języka ludzi młodych⁵². Przekaz powinien być wypełniony treściami stworzonymi zgodnie ze standardami platform społecznościowych, gdzie zrozumiałość, prostota, naturalność i jasność przekształcają każde oficjalne wydarzenie. Ponadto treść powinna wyróżniać się różnorodnością formy prezentacji i języka. Dokumenty nie zabraniają na przykład głoszenia prawd ewangelii za pomocą memów⁵³. Z kolei autorzy „Wideoblogów” zachęcają, aby nie bać się języka obowiązującego w sieci, nawet jeśli nie odpowiada on w pełni

⁵⁰ О. А. Богатова, С.В. Голованов, *Деятельность православных блоггеров как фактор модернизации православных религиозных организаций*, „Наука. Культура. Общество” 2023, № 2, s. 95.

⁵¹ Diakon A. Kurajew został w 2024 roku przywrócony do stanu duchownego dzięki apelacji do sądu patriarchalnego w Konstantynopolu.

⁵² *Рекомендации по работе...*, nr 2.1b.

⁵³ А. Русакевич, *Спецификация миссионерской...*, s. 152.

standardom języka cerkiewnego czy w ogóle języka religijnego⁵⁴. Są to odważne stwierdzenia, wzięwszy pod uwagę fakt, że w obszarze światopoglądowym i etycznym Cerkiew pozycjonuje siebie jako nosicielkę tradycyjnych wartości chrześcijańskich oraz konserwatywnych ideałów moralnych⁵⁵. Dlatego badania potwierdziły pierwszą część hipotezy czwartej (H4), iż RCP pragnie przy pomocy mediów społecznościowych dotrzeć do młodzieży; zaskakuje natomiast duża doza akceptacji leksyki i innych form językowej ekspresji właściwych dla młodego pokolenia, która tym samym falsyfikuje drugą część wymienionej hipotezy.

Wnioski

Znaczenie przeprowadzonych badań wynika z faktu, że w ostatnich latach mamy do czynienia z dynamizacją zjawisk związanych z mediatyzacją religii polegających na przeniesieniu różnych aspektów tradycyjnej religijności do sieci⁵⁶. Stanowi to dla wielu wyznań instytucjonalnych – takich jak Cerkiew rosyjska – poważne wyzwanie. RCP od lat jest hegemonem w tradycyjnych środkach społecznego przekazu (prasa, radio, telewizja), jednak nie potrafi zdobyć porównywalnej pozycji w mediach społecznościowych⁵⁷. Częściowo rekompensują to blogi prowadzone przez szeregowych duchownych, które charakteryzują się otwartością, spontanicznością, interaktywnością i partycypacyjnością. Jak celnie zauważył rosyjski badacz, Andriej Rusakiewicz: „doszliśmy do sytuacji, w której media społecznościowe stały się substytutem oficjalnych mediów, i to nie tylko na szczeblu regionalnym”⁵⁸. Duchowni-bloggerzy dzięki własnej inicjatywie, zasobom, osobistym umiejętnościom i charyzmie zdobywają zaufanie oraz autorytet wśród odbiorców, co skutkuje zdecydowanie wyższą oglądalnością niż mają media oficjalne⁵⁹. Kapłani ci stawiają siebie nie tyle w roli mentorów, co bardziej partnerów w dyskusji, są tyleż nadawcami komunikatów, co odbiorcami, z powodzeniem wykorzystując interaktywną i partycypacyjną naturę mediów społecznościowych, opierając się na komunikacji *wielu do wielu*. W rezultacie docierają ze swoim

⁵⁴ *Видеоблоги священников...*, nr 4.2.

⁵⁵ Н.С. Зимова, *Медийный образ Русской православной церкви и вызовы пандемии*, „Цифровая социология. Научный журнал” 2021, № 4, s. 81–90.

⁵⁶ J. Szulich-Kałuża, *Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 2021, nr 1, s. 133.

⁵⁷ Л.А. Недыхалов, *Влияние блогосферы...*, s. 181.

⁵⁸ А. Русакевич, *Спецификация миссионерской...*, s. 148.

⁵⁹ О.А. Богатова, С.В. Голованов, *Деятельность православных...*, s. 95.

przesłaniem do szerokich kręgów ludzi, w tym ludzi młodych, często kontestujących lub dystansujących się od Cerkwi⁶⁰.

Popularność prawosławnych kapłanów-bloggerów można rozpatrywać z różnych punktów widzenia, w tym „prywatyzacji” i „deinstytucjonalizacji” działalności religijnej, co stanowi charakterystyczny przejaw zjawiska określanego mianem *online religii*⁶¹. Zgodnie z obserwacjami Christophera Hellanda głównymi ogniwami działalności w sieci nie jest już organizacja religijna jako instytucja, ale osobowości – konkretni jej przedstawiciele, którzy prowadzą swoje strony i kanały w mediach społecznościowych. Jeśli tak, to rodzi się pytanie o faktyczny (a nie tylko deklaratoryjny) stosunek organizacji religijnej (instytucji), jaką jest w danym przypadku RCP, do osobowości – tj. szeregowych przedstawicieli Cerkwi prowadzących swoje blogi, strony i kanały w mediach społecznościowych? Czy fakt, iż w ramach komunikacji religijnej blogi te pozwalają omijać dotychczasowy monopol RCP w zakresie autorytetu i przekazu treści religijnych nie jest jednym z powodów zatroskania o nie przedstawicieli hierarchii RCP?

Przeprowadzone analizy pozwalają wysnuć wniosek, iż pierwszym celem hierarchii RCP wobec duchownych-bloggerów jest zbudowanie „medialnego pomostu” w celu transmisji stanowiska i poglądów instytucjonalnej Cerkwi⁶². Ten pomost ukształtowany jest z dwóch ścieżek. Pierwsza z nich polega na realizacji nadprzyrodzonego posłannictwa Cerkwi, jakim jest głoszenie Ewangelii, zaproszenie do Stołu Pańskiego i troska o zbawienie. Celnie wyraził to Maksym Sokolow, szef Służby Informacyjnej Wydziału ds. Młodzieży diecezji moskiewskiej: „celem prawosławnych blogerów powinno być pomaganie ludziom we włączaniu się we wspólnotę eucharystyczną. Media społecznościowe są pomostem na drodze do komunikacji z ludźmi, którzy szukają Boga”⁶³. Druga ścieżka polega na wzmacnianiu medialnego potencjału Cerkwi w celu realizacji wyżej wymienionego posłannictwa; służy temu m.in. wspomniany kurs dla blogerów organizowany przez Synodalny Wydział Misyjny RCP. W tym znaczeniu mamy do czynienia ze swoistym aktem medialnej i religij-

⁶⁰ X. Luchenko, *Orthodox Online Media on Runet: History of Development and Current State of Affairs*, „Digital Icons. Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media” 2015, nr 14, s. 125.

⁶¹ Ch. Helland., *Online religion...*, s. 2.

⁶² А. Киселова, В. Крюков, Д. Игнатъев, *В РПЦ запустили...*

⁶³ *Как Церковь ведет себя в социальных сетях*, <https://obzor.lt/news/n46165.html> (data dostępu: 15.02.2024).

nej reinstytucjonalizacji Cerkwi w społeczeństwie postsekularnym⁶⁴. W rezultacie możemy spodziewać się, że – jak zauważa Elena Ostrowskaja – „komunikacja medialna w Internecie, a przede wszystkim prawosławne wideoblogi, które nie poddają się centralizacji i organizacji zgodnie z zasadą hierarchicznego podporządkowania”⁶⁵, pozostaną w bliżej nieokreślonym horyzoncie czasowym przedmiotem trojski hierarchii RCP.

Bibliografia / References

Literatura

- Atkinson P. A., Coffey A., *Analysing documentary realities*, [w:] *Qualitative research. Theory, method and practice*, red. D. Silverman, London 1997.
- Beláková T. M., *Pandemiá COVID-19 i ee vliánie na ispol'zovanie Russkoj Pravoslavnoj Cerkov'ü i Rimsko-Katoličeskoj Cerkov'ü Internet-SMI dlá produženiá informacionnoj politiki*, „Voprosy politologii” 2022, t. 12, № 4]. [Белякова Т. М., *Пандемия COVID-19 и ее влияние на использование Русской Православной Церкви и Римско-Католической Церкви Интернет-СМИ для продвижения информационной политики*, „Вопросы политологии” 2022, т. 12, № 4].
- Belorussova S.Ü., *Religiá v virtual'nom prostranstve*, „Étnografiá” 2021, № 4. [Белоруссова С.Ю., *Религия в виртуальном пространстве*, „Этнография” 2021, № 4].
- Bogatova O.A., Golovanov S.V., *Deätel'nost' pravoslavnyh bloggerov kak faktor modernizacii pravoslavnyh religioznyh organizacij*, „Nauka. Kul'tura. Obščestvo” 2023, № 2. [Богатова О. А., Голованов С.В., *Деятельность православных блогеров как фактор модернизации православных религиозных организаций*, „Наука. Культура. Общество” 2023, № 2].
- Bogdanova O., *Mediatization of Pastoral Care in the Russian Orthodox Church: The Reasons Behind „Ask the Priest” Websites*, „State, Religion and Church” 2021, vol. 8(1).
- Campbell H.A., *Introduction. The rise of the study of digital religion. Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, New York, London 2013.
- Campbell H.A., *Making Space for Religion in Internet Studies*, „The Information Society” 2005, vol. 21, no. 4.
- Campbell H., Bellar W., *Digital Religion. The basics*, London 2023.
- Cheong P. H., *Authority. Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, New York, London 2013.
- Corbin J., Strauss A., *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing grounded theory*, Thousand Oaks CA 2008.
- Cybulska D., *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2.
- Doliwa U., Rankovic L., *Time for community media in Central and Eastern Europe*, „Central European Journal of Communication” 2014, vol. 1.

⁶⁴ О.А. Богатова, С.В. Голованов, *Деятельность православных...*, s. 94.

⁶⁵ Е.А. Островская, *Медиатизация православия...*, s. 316.

- Ëngstrom M., *Postsekulárnost' i cifrovoj antiklerikalizm v Runete*, „Digital Icons. Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media” 2015, nr 14. [Энгстрем М., *Постсекулярность и цифровой антиклерикализм в Рунете*, „Digital Icons. Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media” 2015, nr 14].
- Galvagni L., *A digital spirituality for digital humans?*, [w:] *Religion in the Age of Digitalization. From New Media to Spiritual Machines*, red. G. Isetti, E. Innerhofer, H. Pechlaner et al., London 2021.
- Golovněv V., Belorussova S.Û., Kisser T.S., *Virtual'naâ ètničnost' i kiberetnografîâ*, Sankt-Peterburg 2021. [Головнѐв В., Белоруссова С. Ю., Киссер Т.С., *Виртуальная этничность и киберетнография*, Санкт-Петербург 2021].
- Guzek D., *Mediatyzacja religii: analiza pojęcia*, [w:] *Przestrzenie komunikacji: technika, język, kultura*, red. E. Borkowska, A. Pogorzelska-Kliks, B. Wojewoda, Gliwice 2015.
- Helland Ch. *Diaspora on the electronic frontier: Developing virtual connections with sacred homelands*, „Journal of Computer-Mediated Communication” 2007, vol. 12(3).
- Helland Ch., *Online religion as lived religion methodological issues in the study of religious participation on the internet*, „Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet” 2005, vol. 1.1.
- Helland Ch., *Ritual. Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, New York–London 2013.
- Hoover S.M., *Religion, Media and Identity. Theory and Method in Audience Research on Religion and Media*, [w:] *Mediating Religion. Studies in Media, Religion and Culture*, red. J. Mitchell, S. Marriage, Edinburgh 2003.
- Lučenko X., *Orthodox Online Media on Runet: History of Development and Current State of Affairs*, „Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media” 2015, nr 14.
- Merriam S.B., *Case study research in education: A qualitative approach*, San Francisco 1988.
- Mihinin S.V., *Ispol'zovanie seti Internet Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi Moskovskogo Patriarhata*, [v:] *Cerkov', gosudarstvo i obšestvo v istorii Rossii i pravoslavnyh stran*, red. N. M. Markova et al., Vladimir 2021. [Михинин С.В., *Использование сети Интернет Русской Православной Церкви Московского Патриархата*, [w:] *Церковь, государство и общество в истории России и православных стран*, red. Н.М. Маркова et al., Владимир 2021].
- Nedyhalov L.A., *Vliânïe blogosfery na informacionno-kommunikativnú deâtel'nost' Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi po razvitiiu pravoslavnoj kul'tury*, „Vestnik Volžskogo universiteta imeni V.N. Tatiševa” 2023, № 1. [Недыхалов Л.А., *Влияние блогосферы на информационно-коммуникативную деятельность Русской Православной Церкви по развитию православной культуры*, „Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева” 2023, № 1].
- Ostrovskáâ E.A., *Mediatizaciâ pravoslaviâ – èto vozmožno?*, „Monitoring obšestvennogo mneniâ: èkonomičeskie i social'nye peremeny” 2019, № 5. [Островская Е. А., *Медиатизация православия – это возможно?*, „Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены” 2019, № 5].
- Ostrovskaya E. A., *Mission Possible: Russian Orthodox Priest Blogs*, „Kontsept: Filosofia, Religia, Kul'tura” [„Концепт: философия, религия, культура”] 2021, № 1.

- Rusakevič A., Specifikaciã missionerskoj raboty v social'nyh setãh, „Teologičeskij vestnik Smolenskoj Pravoslavnoj Duhovnoj seminarii” 2022, № 2. [Русакевич А., Спецификация миссионерской работы в социальных сетях, „Теологический вестник Смоленской Православной Духовной семинарии” 2022, № 2].
- Stähle H., *Russian Church in the Digital Era. Mediatization of Orthodoxy*, London 2022.
- Szulich-Kałuża J., *Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 2021, nr 1.
- Zimova N. S., Medijnyj obraz Russkoj pravoslavnoj cerkvi i vyzovy pandemii, „Cifrovaã sociologią. Naučnyj žurnal” 2021, № 4. [Зимова Н.С., Медийный образ Русской православной церкви и вызовы пандемии, „Цифровая социология. Научный журнал” 2021, № 4].

Netografia

- Kak Cerkov' vedet sebã v social'nyh setãh*. [Как Церковь ведет себя в социальных сетях], <https://obzor.lt/news/n46165.html>.
- Kanal svãšennika Georgiã Maksimova*. [Канал священника Георгия Максимова], <https://www.youtube.com/channel/UCLt3pD7jkD6jo7R-5Krchuw>.
- Kiselova A., Krukov V., Ignat'ev D., *V RPC zapustili školu bloggerov dlã svãtennikov*. [Киселова А., Крюков В., Игнатьев Д., В РПЦ запустили школу блоггеров для священников], <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/03/11/1024508-v-rpts-zapustili-shkolu-bloggerov-dlya-svyaschennikov>.
- Koskelo A., *Škola pravoslavnykh bloggerov – èto hod v period ili naprasnaã trata vremeni*. [Коскело А., Школа православных блоггеров – это ход в период или напрасная трата времени?], <https://s-t-o-l.com/tserkov/46212-shkola-pravoslavnykh-bloggerov-eto-khod-vperyed-ili-naprasnaya-trata-vremeni/>.
- Lipanova L., *Sam Bog velel: počemu v Rossii rastet segment hristianskih blogov*. [Липанова Л., Сам Бог велел: почему в России растет сегмент християнских блогов], <https://www.forbes.ru/svoi-biznes/499406-sam-bog-velel-pocemu-v-rossii-rastet-segment-hristianskih-blogov>.
- Rekomendacii po rabote v social'nyh setãh dlã eparhial'nykh i prihodskih informaciiennykh služb*. [Рекомендации по работе в социальных сетях для епархиальных и приходских информационных служб], <https://sinfo-mp.ru/rekomendatsii-po-rabote-v-sotsialnykh-setyah-dlya-eparhialnykh-i-prihodskih-informatsionnykh-sluzhb.html>.
- Religioznye predstavleniã*. [Религиозные представления], <https://www.levada.ru/2023/05/16/religioznye-predstavleniya-2/>.
- V RPC roãvilas' škola bloggerov dlã svãšennnikov*. [В РПЦ появилась школа блоггеров для священников], <https://hi-tech.mail.ru/news/107274-v-rpc-rojavilas-shkola-bloggerov-dlya-svyashennikov/>.
- Videoblogi svãšennikov Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi: rekomendacii i sovery*. [Видеоблоги священников Русской Православной Церкви: рекомендации и советы], <https://pravoslavie.ru/114895.html>.
- Vlast' portit duhovenstvo/Adam i Eva – piteki/začem celovat' ruku batûške/vera i ljubov' k sebe*. [Власть портит духовенство/Адам и Ева – питеки/зачем целовать руку батюшке/вера и любовь к себе], <https://www.youtube.com/watch?v=Mf4TLbeq3yk>.

Karol Staszczuk

ORCID: 0009-0004-4799-3924

kmjstaszczuk@gmail.com

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii

Ikona ukazująca chwałę Zmartwychwstałego a sytuacja współczesnego człowieka. Michela Quenota refleksja nad sztuką i społeczeństwem

An icon showing the glory of the Resurrected Christ
and the situation of the contemporary man.

Michel Quenot's reflection on art and society

DOI: 10.34739/doc.2024.21.13

Abstrakt: Artykuł przedstawia sposób rozumienia ikony przez Michela Quenota, uwzględnia jego filozoficzne i teologiczne refleksje. Tekst jest oparty na książce *Zmartwychwstanie i ikona*. Autor prowadzi rozbudowane rozważania, w których analizuje kwestię wyznaczenia granicy między filozofią a teologią oraz roli i znaczenia sztuki współczesnej. Poprzez zarysowanie sytuacji człowieka dzisiejszych czasów na zasadzie kontrastu wyodrębnia pojęcie sztuki sakralnej. Szczególne miejsce wśród innych dzieł zajmuje według niego ikona. Staje się ona miejscem przenikania boskości w świat. Jest to możliwe dzięki zbawczej interwencji Jezusa Chrystusa – dlatego tematyka oscylująca wokół zmartwychwstania staje się kolejnym punktem rozważań. Całość dociekań zostaje podsumowana przez ukazanie przesłania ikon dla świata. Celem niniejszego artykułu jest wydobyć i ukazać znaczenia ikon w kontekście indywidualnym i społecznym.

Słowa kluczowe: ikona, zmartwychwstanie, Michel Quenot, sztuka sakralna, społeczeństwo, sztuka współczesna

Abstract: The article presents the way of understanding the icon by Michel Quenot, taking into account his philosophical as well as theological reflections. The text is based on the book *The Resurrection and the Icon*. The author conducts extremely extensive reflections, in which he analyses the issue of delimiting the boundary between philosophy and theology and the role and significance of contemporary art. By outlining the situation of man today on the basis of contrast, he distinguishes the concept of sacred art. According to him, the icon occupies a special place among other works. It becomes a place of penetration of divinity into the world. This is possible thanks to the saving intervention of Jesus Christ – therefore the theme oscillating around the resurrection becomes another point of reflection. The whole reflection is summed up by showing the message of icons to the world. The aim of this article is to extract and show icons in an individual and social context.

Keywords: icon, resurrection, Michel Quenot, sacred art, society, contemporary art

Problematyka ikony jest stałym elementem wielu prac badawczych¹. Pojawia się ona w kontekście sporów doktrynalnych, a także dziedzictwa kulturowego wschodu. Istnieją również opracowania dotyczące konkretnych kanonów, stosowanych metod twórczych, odmian w zdobnictwie. Ikona wydaje się być kojarzona jedynie ze wschodnim chrześcijaństwem. Podejście to posiada swoje racjonalne uzasadnienie – zazwyczaj właśnie wspólnoty wschodu umieszczają je w swoich miejscach kultu oraz zagłębiają się w symbolikę konkretnych scen i postaci. Należy na wstępie zaznaczyć, że ikona jest dziedzictwem niepodzielnego chrześcijaństwa. Dlatego właśnie może służyć również powrotowi wyznawców Jezusa do pierwotnej jedności między nimi. Idealnym przykładem ilustrującym tę możliwość jest działalność braci z Taizé².

Wielu twórców i chrześcijańskich myślicieli współcześnie podejmuje się refleksji nad ikonami traktowanymi jako zjawisko społeczne, kulturalne, religijne i duchowe. Starają się oni uchwycić jej bogactwo oddziaływania, jak również uwzględnić aspekt przekazywanych treści. Należy zatem zaznaczyć, że powstają teksty o charakterze filozoficznym i teologicznym. Do nich trzeba zakwalifikować również twórczość Michaela Quenot. Studia teologiczne oraz przebywanie z ikoną doprowadziły go do święceń kapłańskich. Przyjął je w dojrzałym wieku z rąk metropolity Szwajcarii Jeremiasza. Zasłynął z popularyzacji prawosławnej teologii w Europie zachodniej. Oprócz pracy naukowej w dziedzinie językoznawstwa i humanistyki swoją uwagę skupiał również na współczesności oraz kondycji dzisiejszego człowieka. Zainteresowanie losem innych oraz obecnymi zagrożeniami ukazał poprzez udział w misji humanitarnej podczas wojny domowej w północnym Jemenie. Obecnie jest proboszczem we Fryburgu w Szwajcarii³. Omawiany autor w książce *Zmartwychwstanie i ikona* podejmuje się refleksji nad ikoną jako dziełem sztuki, wizją twórcy w kontekście zmartwychwstania Chrystusa. Uznaje je za centralny

¹ Cf. K. Bardski, *Symbol – ikona tajemnicy*, „Verbum Vitae” 2009, nr 16, s. 201-210; P. Nowakowski, *Ikona w liturgii, liturgia na ikonie. O ikonie w przestrzeni sakralnej*, [w:] *Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin CHR, J. Superson SAC, Kraków 2019, s. 181-207; H. Paprocki, *Związki pomiędzy ikoną, teologią i liturgią*, „Elpis” 2011, nr 13, s. 39-58; R. Rogozińska, *Dlaczego ikona?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologiczne” 2009, z. 42, s. 141-143.

² Cf. K. Klauza, *Uobecnienie w ikonie jako jeden z istotnych motywów pastoralnej postugi Cerkwi. Wokół Jubileuszu mitrata Leoncjusza Tofiluka*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2021, nr 12, s. 101-116.

³ Cf. K. Staszczyk, *Recenzja książki Michela Quenot »Zmartwychwstanie i ikona«*, „Człowiek w Kulturze” 2024, nr 34, cz.1, s. 285-288.

punkt dla historii zbawienia oraz całego kosmosu. Przedstawia ikony związane ze zmartwychwstaniem dla uwypuklenia znaczenia tego wydarzenia⁴.

Rozróżnienie: filozofia a teologia

Klasyfikacja nauk przyzwyczaiła człowieka do wytyczania ostrych granic obszarów badawczych. Należy jednak zaznaczyć, że rzeczywistość jest niezwykle złożona, a jej faktyczne rozgraniczenie wręcz niemożliwe⁵. Sfery życia i aktywności człowieka wzajemnie się przenikają i warunkują. Konieczne jest uwzględnienie wyników kilku dyscyplin dla uzyskania pełnego obrazu badanego wycinka świata.

Spór dotyczący separacji filozofii i teologii wydaje się być zasadny. Pierwsza z przywołanych nauk nie uwzględnia danych objawienia. Filozofowie zmuszeni są do analizy i interpretacji zjawisk, osób oraz rzeczy za pomocą rozumowania. Definiują zatem pojęcia, dostrzegają istniejące w świecie relacje, a przede wszystkim poszukują odpowiedzi na pytanie: „dlaczego?”. Odpowiedzi przez nich udzielane nie ograniczają się do podania ilości i innych miar ani nawet ustalenia wzoru koniecznego do dokonania obliczeń. Poszukują ostatecznych odpowiedzi, zatem takich, które nie mogą zostać podane przez nauki empiryczne. Również stawiane przez nich pytania przekraczają możliwości wspomnianych nauk, ponieważ traktują o bycie jako bycie, poznaniu i moralności oraz innych dziedzinach doświadczenia ludzkiego z uwzględnieniem tego, co w nich niezmiennie (istoty). Teologia zaś posiada dodatkowy materiał stanowiący szczególnie obszar jej zainteresowania. Teolog ma prawo badać rzeczywistość i stawiać pytania natury egzystencjalnej. Jednak jego odpowiedzi, choć będące wynikiem pracy umysłowej, odwoływać się będą do danych dostarczonych przez Objawienie. U podstaw tej nauki leży przekonanie o prawdziwości posiadanego materiału źródłowego. Za jego autora lub współautora uważa się Boga ukazującego się ludzkości przez poszczególne wydarzenia i osoby. Zatem należy zaznaczyć, że teologia zawiera w sobie wymiar ponadnaturalny, gdy filozofia ogranicza się do tego, co naturalne⁶.

⁴ Cf. M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona*, Białystok 2001.

⁵ Cf. M. Błaszczuk, *O problemie relacji między filozofią a teologią. Preliminaria*, „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2017, nr 1, s. 77-96.

⁶ Cf. T. Węclawski, *Metodologia teologii*, „Kwartalnik Nauka” 2004, nr 3, s. 101-120.

Kwestia sztuki współczesnej

Dokonane rozgraniczenie dwóch nauk pozwala stwierdzić, że refleksje autora dotyczące kondycji człowieka współczesnego wyrażającego swoje wątpliwości, obawy oraz nieporządek wnętrza za pomocą sztuki przynależą do filozofii. Michael Quenot obserwuje dokładnie otaczającą go rzeczywistość i prowadzi refleksję nad sztuką, człowiekiem, światem i sferą *sacrum*. Swoje wnioski następnie zestawia z rzeczywistością ikony.

Na wstępie rozważań zauważa, że istnieje konieczny związek między obrazem a słowem. Każde słowo posiada swoją wizualizację najczęściej zaczerpniętą z doświadczenia. Nazwa pomarańcza przywołuje na myśl okrągły owoc koloru pomarańczowego z soczystym mięszem wewnątrz zdatnym do spożycia. Również pojęcia posiadają swoje obrazowanie. W czasach współczesnych niestety wiele z nich utraciło swoją autentyczność. Nastąpiło zjawisko pomieszania pojęć, które utrudnia rozumienie języka teologicznego i sztuki sakralnej. Do pojęć redefiniowanych przez człowieka współczesnego należą: czystość, piękno, wolność, szczęście, radość. Michael Quenot wzmiankuje: „Twierdząc, że trzeba na nowo odnaleźć język, myślimy o wszystkich, niekiedy uciążliwych determinizmach, które nas wiążą, o wszystkich pułapkach przeszłości, które zmieniają głęboki sens precyzyjnych słów”⁷.

Nowe rozumienie pojęć może doprowadzić do karykaturalnego ujmowania Boga. Często przyjmuje ono formę określania Go jako tego, który tłamsi, alienuje, ogranicza, ujarzmi. Takie przedstawienie Stwórcy pozbawia Go pewnego misterium jako osoby. Zostaje odkryta cała prawda, zatem nie ma miejsca na kontemplację. Podejście to jest sprzeczne z teologią apofatyczną, która definiuje Najwyższego przez pryzmat tego, czym On nie jest. Zatem zawiera jedynie zdania przeczące i pozostawia miejsce dla niewysłowionej Boskiej natury. Dzisiejszy świat pozostaje skoncentrowany na określonej audiowizualności. Zatem zjawisko to autor nazywa „kulturą rozrastania się obrazów”⁸. Nie oznacza to, że komunikaty kierowane do człowieka posiadają głęboką treść. Często niestety zostają sprowadzone do funkcji reklamy. Stają się powierzchowne, a wraz z nim uderzają w życie wewnętrzne i duchowość człowieka. W podobny sposób o przepływie informacji w obecnych czasach i jego skutkach dla czło-

⁷ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 9.

⁸ Ibidem, s. 11.

wieka wypowiada się papież Franciszek. „Wyzwaniem, które dzisiaj staje przed nami, jest zatem nauczenie się na nowo opowiadania, a nie po prostu wytwarzania i konsumowania informacji”⁹.

Autor zauważa specyficzne cechy odróżniające cechy symbolu od przekazu werbalnego. Należą do nich spontaniczność oraz moc ukazania tego, co trudne do wyrażenia słowami. Przenikają one szybciej do wnętrza człowieka, niejako omijając kontrolę intelektu. Fenomen ten został wykorzystany już w epoce średniowiecza, gdy prawdy wiary przedstawiano za pomocą fresków oraz rzeźb. Prosty lud, nie posiadający umiejętności pisania i czytania, rozumiał kierowanych do niego przekaz. Posiadał klucz interpretacyjny konieczny do przyswojenia orędzia Ewangelii. Autor swoje dotychczasowe rozważania podsumowuje, formułując następujący wniosek: „Obraz może stać się idealnym środkiem kształcenia małokulturalnych ludzi”¹⁰. „Sztuka współczesna informuje o stanie świata, a szczególnie człowieka. Wzruszenie ramionami i pozostawanie głuchym na te obrazy prowadzi do pozbawienia się wyjątkowego źródła do zrozumienia naszego życia”¹¹.

Podaje również negatywny przykład oddziaływania sztuki. Pierwszy z nich dotyczy telewizji, która poprzez kontrolę obrazów zmienia człowieka. Wraz z otaczającymi treściami audiowizualnymi powoduje powierzchowność człowieka. Staje się on kimś zewnętrznym dla siebie samego – dostarczane komunikaty oraz treści nie przenikają do jego wnętrza¹². „Hałas i nieprzerwany strumień obrazów przeszkadzają życiu duchowemu. Wraz z utratą sensu Bożej wszechobecności i zapomnieniem, że Duch Święty podtrzymuje świat, człowiek pozbawiony swego centrum i serca profanuje świat i odwraca się od swego pierwotnego przeznaczenia”¹³.

Drugim przykładem negatywnego oddziaływania jest szeroko rozumiana sztuka współczesna. Posiada ona wymiar „katharsis” – oczyszczenia rozumianego jako uwalnianie wewnętrznych demonów. Artyści ukazują swoje życie wewnętrzne w rzeczywistości wobec nich

⁹ Franciscus PP, 49. *Dzień Środków Społecznego Przekazu – 2015*, <https://www.paulus.org.pl/218,49-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-2015> (data dostępu: 10.06.2024).

¹⁰ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 11.

¹¹ *Ibidem*, s. 15.

¹² O zagrożeniach związanych z rozwojem środków społecznego przekazu w podobny sposób wypowiada się również papież Franciszek. Cf. W. Misztal, *Bóg i nowoczesne media w świetle nauczania papieża Franciszka*, „*Studia Socialia Cracoviensia*” 2018, nr 1, s. 177-188.

¹³ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 17.

zewnątrznej¹⁴. Prowadzą tym samym do proklamacji światopoglądu ateistycznego, który wyrażają w swoich dziełach. Odbiorca może stać się ofiarą swojej niewiedzy o Bogu, o możliwości interakcji Bóg-człowiek, o prawdach religijnych. Nie będzie potrafił odróżnić przekonań twórcy od prawdy objawionej. Nawet w sztuce religijnej – tematycznie związanej z Absolutem – następuje zafałszowanie Chrystusa i Maryi poprzez: racjonalizm, czułośćkowość, infantylizm, zmysłowość. Wszystkie wymienione zostają określone przez Quenota jako „owoc wyobraźni artysty”¹⁵.

„Konfrontacja ze sztuką współczesną rzadko pozostawia nas obojętnymi. Jej stanowcza tendencja, aby nas prowadzić ku nowym ziemiom, zarazem nas przemienia. W obliczu mocy sztuki wyobraźnia, która odbija misterium zbawienia, nabiera pierwszorzędного znaczenia. Zmiana rzeczywistości deformuje wszelki obraz i chyli ku upadkowi, niosąc w sobie ziarna ateizmu”¹⁶. Michael Quenot wskazuje, że kwestia dowolnego podejścia do tematów religijnych stała się powodem rozejścia między chrześcijańskim wschodem a zachodem. Zachód zezwolił na ingerencję artysty w dzieło, zaś wschód podkreślał sakramentalny charakter ikony. Sakramentalność tą należy rozumieć jako bycie nośnikiem prawd wiary. W ten sposób ikona jawi się jako „katecheza” czy „kerygmat” dla odbiorcy i – w opozycji do sztuki współczesnej – prowadzić ma do poznania oraz umiłowania Boga¹⁷.

Sztuka sakralna jako antidotum dla człowieka

Ikona zostaje przyporządkowana do sztuki sakralnej jako forma wypracowana przez wieki historii Kościoła i określona przy udziale burzliwych dyskusji oraz sporów. Jako dwa najważniejsze należy przywołać ikonoklazm oraz reformację. Zaskakujące jest, że dzięki różnicom zdań zostały wypracowane wymagania dotyczące sposobu tworzenia ikony. „Pojawiwszy się w niepodzielonym Kościele, ikona należy do każdego chrześcijanina. Jednakże na skutek podziału między Kościołem Wschodnim i Zachodnim tylko Kościół prawosławny

¹⁴ Na temat duchowości odzwierciedlonej w sztuce i życia wewnętrznego artystów vide: G. Sztabiński, *Poza estetyzacją. Problem duchowości w sztuce współczesnej*, „Sacrum et Decorum” 2009, nr 2, s. 111-130.

¹⁵ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 12.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Na temat właściwego rozumienia terminu katecheza vide: D. Kurzydło, *Kerygmatyczny i antropologiczny wymiar katechezy: próba redefinicji katechezy*, „Studia Katechetyczne” 2012, nr 8, s. 82-100.

zachował żywą ikonę aż do naszych dni. (...) Nie można więc w całej pełni zrozumieć ikony bez wejścia w duchowość tego Kościoła, który jest jej strażnikiem i kolebką¹⁸.

Pierwsze z wymagań dotyczy ikonografii. Twórca ikony powinien być poddany działaniu łaski Bożej prowadzącej do jego czystości duchowej¹⁹. Człowiek posiadający doświadczenie Bożej obecności, może głosić Emmanuela – Boga z nami. Drugie wymaganie związane jest z treścią ukazaną na ikonie. Należy zatem uwzględnić Tradycję Kościoła, który stoi na straży prawowierności nauki Chrystusa. Tym samym gwarantuje przekazywanie Jego prawidłowego obrazu oraz właściwej interpretacji słów. Ikona ma za zadanie głosić Ewangelię, a nie być jej sfałszowaniem, dlatego właśnie wyobraźnia i talent artysty zostają ograniczone przez wielowiekową mądrość nauczania wspólnoty wierzących. Ostatnie wymaganie określa również materialną stronę dzieła. Technika nie pozostaje dowolna. Sztuka sakralna na wzór liturgii jest uporządkowana. Materiał ma służyć chwale Bożej i pozostawać w służbie przekazywanych treści. „Ikona jako wizja Boga, świata przemienionego, jest językiem, którym nie można posługiwać się bez wiary, bez ścisłego związku z Kościołem”²⁰.

Wymagania te mają służyć odbiorcy, który dzięki ikonie spotyka Boga. Ikona nie jest dla niego Bogiem, ale uczestniczy w Nim, ponieważ nosi Jego obraz i Jego imię. Ze względu na kategorię uczestnictwa (łac. *participatio*) posiada charakter sakramentalny. Staje się widzialnym znakiem niewidzialnego Boga. „Nie wystarczy rozpatrywać ikonę wyłącznie w wymiarze sztuki sakralnej, bez brania pod uwagę jej głębokiego związku z wiarą i «doksologią» (chwałą)”²¹. Przez analizowanego autora ikona jako objawiająca Boga zostaje zestawiona ponownie ze sztuką współczesną. Poprzez to zestawienie zostają uwypuklone jej cechy charakterystyczne. Przede wszystkim ikona nie profanuje świata stworzonego, ale go uwzględnia zarówno w stosowanych materiałach, jak również w obrazowaniu. Wskazuje na powołanie człowieka do relacji z Bogiem. Poprzez przebywanie z ikoną kształtuje się w człowieku Jego prawidłowy obraz. Proces ten umożliwia lepsze poznanie siebie oraz przemianę życia. Człowiek zatem ujmowany jest integralnie – w pełni swojego osobowego bogac-

¹⁸ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 47.

¹⁹ Cf. S. Urbański, *Mistycyzm. Zjednoczenie przekształcające*, „Roczniki Teologiczne” 1995, t. XLII, z. 5, s. 61-81.

²⁰ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 51.

²¹ *Ibidem*.

stwa. Dostrzec można jego otwartość na transcendencję, śmiertelność, grzeszność, ale także uczestnictwo w historii zbawienia. Zostaje ono uwypuklone zwłaszcza poprzez nadanie Adamowi oraz świętym rysów Chrystusa. Zabieg ten ma ukazywać prawdę o prawdziwym człowieczeństwie Chrystusa oraz wiarygodności Jego misji. Duch Święty posłany dla Kościoła uaktualnia w poszczególnych osobach słowa Mistrza i doprowadza do ich chrystoformizacji. Posłany przez Ojca Syn Boży w mocy Ducha Świętego zostaje ukształtowany w wierzących. Tym samym ikona wskazuje na obecność Chrystusa w Kościele.

Ikona miejscem przenikania boskości w świat

Zmartwychwstały odpowiada na obecne w każdym człowieku pragnienie stania się bogiem. Pragnienie to doprowadza pierwszych ludzi do grzechu. Należy ten czyn rozumieć nie tylko jako wykroczenie przeciwko określonym zasadom, ale przede wszystkim jako zapomnienie o Bogu, niedostrzeganie Go. Adam przestaje pełnić przypisane mu funkcje kapłańskie – nie składa dziękczynienia za otaczający świat. Stworzenie jawi się mu jako produkt, coś do spożycia. Według autora takie podejście rodzi jeden z najbardziej dotkliwych problemów współczesności – konsumpcjonizm. Tym samym pierwsi ludzie tracą swoją czystość – integralność. Zewnętrzną oznaką tej wewnętrznej rzeczywistości jest poszukiwanie odzienia. Zmiana sposobu postrzegania rzeczywistości nakierowuje ludzi na stworzenie (w tym na siebie nawzajem) bez uwzględnienia relacji wobec Stwórcy²².

Chrystus – rekapitulacja Adama – przywraca człowiekowi pierwotny porządek. Zaprasza Go do wejścia w relację z Bogiem i przebóstwienia. Tym samym proponuje realizację pragnienia wspólnego wszystkim ludziom. Zbawiciel przemiana nie tylko człowieka, ale także czas i przestrzeń. Również te kategorie są związane z aktywnością ludzką, a tym samym z ludzką grzesznością. Przede wszystkim czas, który zostaje rozdysponowany pomiędzy wybrane czynności i osoby. Przemiana poprzez doświadczenie spotkania ze Zmartwychwstałym stanowi podstawę dla wiary. Nie można jej zatem traktować jako dodatku do życia, ale to, co je kształtuje. Autor dla potwierdzenia jej mocy sprawczej przywołuje istnienie licznych sekt karmiących się zaangażowanymi w nie osobami. Poprzez wiarę, na-

²² Podobna myśl pojawia się również w refleksji Oliviera Clémenta, vide: P. Kiejkowski, *Zmartwychwstanie Chrystusa a przemiana kosmosu w teologii Oliviera Clémenta*, „Studia Gnesnensia” 2016, t. 30, s. 213-232.

wet zdeformowaną, odnajdują oni sens życia. Zatem właściwie przeżywana wiara – relacja z Trójcą – powinna uczynić człowieka bardziej ludzkim, tj. określać go, umożliwić mu samoograniczenie i pozwolić wziąć na siebie odpowiedzialność za życie. Tak rozumiana wiara wiąże się z cnotą męstwa znajdującą swoje źródło w pewności nabytego przekonania. Zatem chrześcijanin przemieniony doświadczeniem spotkania z Bogiem staje się Jego świadkiem (gr. męczennik) i głosicielem Bożej miłości. „Na pytanie, jak poznać w jakim stopniu obraz może stać się ikoną odpowiadamy, że wszelka prawdziwa sztuka powinna być oczyszczona, wymagającą *metanoia*, to znaczy nawrócenia serca, przez co staje się sztuką przemieniającą, profetyczną, objawiającą Piękno Stworzyciela”²³.

W podobny sposób o przeżywaniu wiary rodzącej się ze spotkania naucza papież Franciszek. Zauważa, że człowiek wierzący staje się wezwany do głoszenia Dobrej Nowiny. Jest to naturalna reakcja wobec radości, jaką składa w serce Duch Święty. Człowiek dostrzegający Bożą dobroć pragnie dzielić się tym przemienionym wzrokiem z innymi. Jednocześnie może doświadczać pokusy zwątpienia lub odrzucenia, ale pokonuje je, opierając się na przekonaniu o rzeczywistości spotkania stojącego u podstaw przemiany. Spotkanie to staje się przyczyną przemiany, a przemiana ta uwiarygadnia spotkanie z Bogiem²⁴.

Michael Quenot zauważa, że zmartwychwstanie pozwala ludziom otworzyć się na Bożą obecność w codzienności. „Podnosząc krzyż w noc paschalną, kapłan woła: Chrystus zmartwychwstał! Przez krzyż bowiem Chrystus zwyciężył śmierć i grzech trzymający nas w niewoli”²⁵. Zatem sfera *sacrum* przenika do tego, co uznane za *profanum*. Można powiedzieć, że jest to nowy wymiar umożliwiający solidarność ze wszystkimi. Dzieje się tak, ponieważ fenomen zmartwychwstania przekracza granice ziemskiego czasu i obejmuje całą ludzkość cierpiącą przez grzech.

Zmartwychwstanie tematem w ikonopisarstwie

Zmartwychwstanie omawiane przez Michela Quenota nie jest jedynie wydarzeniem historycznym, choć oczywiście według autora

²³ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 53.

²⁴ Posynodalna Adhortacja Apostolska *Christus vivit* Ojca Świętego Franciszka do młodych i całego Ludu Bożego, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20190325_christus-vivit.html (data dostępu: 10.06.2024).

²⁵ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 71.

istnieją liczne dowody na jego faktyczne zaistnienie. Zwycięstwo Chrystusa posiada przede wszystkim znaczenie duchowe – obejmuje całą ludzkość cierpiącą przez grzech Adama i otwiera bramy raj, tj. umożliwia zjednoczenie z Bogiem. Ludzkość ma powrócić do pierwotnego stanu harmonii – został on utracony przez pierwszych ludzi. Harmonia ta pozwala zrozumieć człowiekowi samego siebie, afirmować i wspierać innych ludzi w ich pielgrzymowaniu przez czas ziemskiego życia, troszczyć się o całą przyrodę, a także odnaleźć pełnię (miłości, radości, szczęścia, itd.) w Trójcy²⁶.

Zmartwychwstanie zatem domaga się aktu wiary ze strony człowieka rozumianego jako odpowiedź dana Bogu na zainicjowane przez Niego i kontynuowane nieustannie wychodzenie naprzeciw spotkaniu z każdą konkretną osobą. Wydarzenie to zaistniało historycznie w czasie stanowi kulminację zaangażowania i życzliwości Boga kierowanych wobec całego stworzenia. Na przyjście Mesjasza oczekiwało całe stworzenie, które wraz z potomkami Adama „jęczy i wzdycha” (Rz 8, 22)²⁷, oczekując objawienia się upragnionego Wybawcy. Historia zbawienia zatem obejmuje całe dzieje ludzkości. Bóg zawiera kilka przymierzy z wybranymi osobami (np. pierwsi rodzice, Noe, Abraham), aby przygotować świat na przyjście swojego Syna. Perspektywa realizacji tego planu posiada również aspekt bezpośredniego przygotowania. Należy do niego m.in.: wybór czasu i okoliczności historycznych, wybór rodziny w tym matki oraz ojca-opiekuna, potwierdzenie znakami i cudami autentyczności posłannictwa Jezusa z Nazaretu.

Prawdę o całościowym ujmowaniu historii zbawienia, a zwłaszcza o dokonującej się od samego momentu poczęcia kenozie Logosu przedstawiają ikony związane z tajemnicą zmartwychwstania. Na uwagę zasługuje fakt, że nie ograniczają się one jedynie do momentu powstania ze śmierci do życia. Przywołują całe ziemskie życie Chrystusa, a także momenty spotkania z uczniami przed wniebowstąpieniem. Zatem teologia zawarta w ikonach wskazuje jednoznacznie na ciągłość Bożego działania oraz odkupieńczy charakter wcielenia Drugiej Osoby Trójcy²⁸. „Zmartwychwstanie Chrystusa jest

²⁶ Cf. M. Białous, *Zmartwychwstanie Chrystusa w nauce Kościoła prawosławnego*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, nr 1, s. 7-20.

²⁷ Cytaty pochodzą z: *Biblii Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2011.

²⁸ Cf. H. Paprocki, *Jedność misterium zbawienia: Boże Narodzenie, Teofania, Krzyż i Zmartwychwstanie*, „Elpis” 2000, nr 2, s. 107-116.

centrum, gdzie zbiegają się i wokół którego grawitują wszystkie inne święta; to właśnie Zmartwychwstanie ukazuje ich sens i właściwe znaczenie”²⁹.

Autor zatem przywołuje ikony przedstawiające misterium Zmartwychwstania, a także inne z nim związane. „Ikona paschalna, ikona «Trójcy» stawiają nam pytanie. Trzeba te ikony długo kontemplować, aby zrozumieć misterium”³⁰. Do pierwszej grupy zalicza wydarzenia określane mianem Paschy. Termin ten bezpośrednio nawiązuje do ucieczki Izraelitów z Egiptu, a zatem do przejścia z niewoli do wolności. Na gruncie chrześcijańskim Pascha oznacza centralny moment historii zbawienia – przejście z niewoli grzechu do wolności dzieci Bożych. Wśród wymienionych ikon znalazły się: „Zstąpienie do Otchłani”, „Mirofory przy Grobie”, „Ikona Misterium Paschalnego”. Druga grupa obejmuje wydarzenia prowadzące do zwycięstwa, jak również te, które objawiają je światu. Do nich autor zaliczył następujące ikony: „Ikona Ukazania się Chrystusa Matce Bożej i Marii Magdalenie”, „Ikona Niedowiarstwo Tomasza”, „Ikona Wielkich Świąt”, „Narodzenie Bogurodzicy”, „Wprowadzenie Marii do Świątyni”, „Zwiastowanie”, „Narodzenie Chrystusa”, „Ofiarowanie Chrystusa w świątyni”, „Teofania”, „Przemienienie”, „Wskrzeszenie Łazarza”, „Wejście do Jerozolimy”, „Wieczerza”, „Ukrzyżowanie”, „Złożenie do grobu”, „Podwyższenie krzyża”, „Wniebowstąpienie”, „Pięćdziesiątnica”, „Zaśnięcie Matki Bożej”, „Trójca Święta”. Michel Quenot w zaprezentowanym zestawieniu podkreśla podstawowe prawdy wiary chrześcijańskiej: jedność działania Trójcy, a także wierność Boga wobec ludzkości. Zmartwychwstanie swoją mocą i blaskiem obejmuje zatem słowa i czyny Mesjasza, a także kontynuowane przez niego posłanie Kościoła w mocy Ducha Świętego³¹.

Przesłanie ikony: zmartwychwstanie a świat, człowiek, dzieje

Misterium zawarte w ikonie objawia człowiekowi i całej ludzkości prawdę o miłosiernym i sprawiedliwym Bogu. Jego miłosierdzie pozwala każdemu powrócić do Niego i zjednoczyć się z Nim. Sprawie-

²⁹ M. Quenot, *Zmartwychwstanie i ikona...*, s. 112.

³⁰ Ibidem, s. 211.

³¹ Na temat urzeczywistniania misterium zmartwychwstania w życiu człowieka vide: R. Rubinkiewicz, *Zmartwychwstanie Chrystusa – zmartwychwstanie nasze*, „The Biblical Annals” 1995, nr 1, s. 85-93.

dliwość zaś domaga się oczyszczenia wnętrza i upodobnienia do Boga aż do przebóstwienia (gr. theosis). Należy tu przytoczyć za Adamem Bobrykiem, że: „Chrześcijanie przyjmują, że pomimo upadku i grzechu ich życie ma sens tylko wtedy, gdy jest uczestnictwem w życiu Boga. (...) prawosławna teologia przyjmuje wizję człowieka powołanego do poznania Boga, do uczestnictwa w Jego życiu i zbawieniu, ale nie poprzez zewnętrzne działania Stwórcy, czy też racjonalne poznanie prawd teoretycznych, lecz poprzez «stawanie się Bogiem»”³². Zatem trzeba podkreślić, że ikona, a zwłaszcza jej treści wizualne związane bliżej lub dalej ze zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa, ukazują człowiekowi również prawdę o nim samym, świecie i całej historii. Ikona zatem staje się niejako miejscem przenikania boskiej logiki działania i postępowania w świat rządony ludzkimi prawami. Wydaje się zatem, że inaczej niż sztuka współczesna dokonująca charakterystyki człowieka, ikona nie tylko interpretuje rzeczywistość, ale wskazuje na przeszłość i pozwala naprawić istniejące zło.

Przyszłość ta rozumiana jest w kategoriach nie tylko ostatecznych (gr. eschaton), tj. powrotu Chrystusa i zakończenia dziejów, ale również jako Boże „tu i teraz”. Ten czas zwany przez metafizyków *aeternitas* przynależy tylko Trójcy, jednak człowiek poprzez włączenie we wspólnotę Boskich Osób, może również zostać włączony w ten inny sposób przeżywania czasu. Zatem przyszłość wyjaśniona i rozświetlona przez dzieło zbawcze Chrystusa, staje się udziałem człowieka wszystkich czasów. Doprowadza go, poprzez kontakt z ikoną, do prawdziwego obrazu Boga, rozumienia samego siebie, miłości innych ludzi, a także troski o świat stworzony. Przywraca tym samym harmonię pierwotną otrzymaną przez pierwszych rodziców przy stworzeniu świata. Harmonia ta umożliwia mu realizację powołania do życia i szczęścia. Odnajduje je w Dobrym Ojcu, dawcy tego, co otacza. Świat zatem staje się świątynią, w której przez każdy wolny akt swojego istnienia człowiek może wyrażać wdzięczność. Sprawuje tym samym swoje powołanie kapłańskie i nieustannie prowadzi dialog z Bogiem. Nie ucieka od Stwórcy, ale staje się Mu posłuszny poprzez złożone w Nim zaufanie. Rodzi się ono w człowieku, gdy widzi w sobie, jak i wokół siebie dobro, tj. innych ludzi, zwierzęta, rośliny, żywy, swoje ciało i duszę. Zatem jego życie przestaje być jedynie

³² A. Bobryk, *Odrodzenie prawosławnego życia monastycznego w Polsce po II wojnie światowej, na przykładzie klasztoru na Świętej Górze Grabarce*, „Szkice Podlaskie” 2002, nr 10, s. 75.

interesem jednostki lub społeczeństwa. Nie musi ograniczać aktywności do zarabiania pieniędzy i budowania swojego potencjału na rynku pracy czy pozycji społecznej. Potrafi rozwijać wszystkie sfery swojego życia, nie pomijając otwartości na to, co nadprzyrodzone, tj. sfera religijna człowieka.

Dzieje i historia zmierzają do ogłoszenia chwały Bożej, a wydarzenia rozgrywane na świecie – pojedynki wielkich mocarstw i wykorzystanie ludów biedniejszych – zostaną wynagrodzone wykorzystanym osobom i osądzone. Perspektywa ta możliwa jest dzięki wierze i od niej bierze swój początek. Zatem wiara przemienia sposób myślenia człowieka (gr. metanoia). Dokonuje się w nim reinterpretacja świata, człowieka i dziejów z uwzględnieniem Bożego zamysłu życzliwości oraz umiejętnym oddzieleniem zła pochodzącego od człowieka od dobrych darów Stwórcy. Zmartwychwstanie obejmuje swoją mocą całość dziejów i włącza człowieka wszystkich czasów we wspólnotę miłości Trójcy. Niesie tym samym nadzieję na spełnienie osobiste, jak również kosmiczne. Ludzkość może osiągnąć uwolnienie od zła za sprawą Bożego działania. Ikona tym samym staje się antidotum na dostrzegalne zło, komunikowane przez sztukę współczesną, ponieważ prowadzi do przyjęcia zbawienia i jego skutków przez konkretnego człowieka.

Podsumowanie

Sposób rozumienia ikony przedstawiony przez Michela Quenot w książce *Zmartwychwstanie i ikona* nierozzerwalnie łączy jej moc oddziaływania na człowieka z misterium kenozy i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Omawiany autor dla lepszego zrozumienia fenomenu ikony zestawia ją ze sztuką współczesną i wydobywa tym samym istniejące między nimi różnice. Podkreśla, że nie tylko ukazuje Boga zgodnego z nauką głoszoną przez Kościół, ale także chroni przed wyobraźnią i wizją artysty. Jest to niezwykle ważne, ponieważ artyści w dziełach potrafią przenieść swoje życie wewnętrzne, w tym również rozterki, nierozwiązane pytania egzystencjalne czy sposób odniesienia do Absolutu, na rzeczywistość zewnętrzną. Dzięki temu zostaje określona filozofia ikony – tj. namysł nad nią. W sposób rozumowy Michel Quenot zauważa, że ikona nie została poddana oddziaływaniu zewnętrznemu zmieniających się poglądów społecznych, ale określone wzorce i formy pozwalają na jej ponadczasowe zrozumienie. Jej przesłanie ściśle wiąże się z Ewangelią, zatem należy

zaznaczyć, że stanowi ona niejako katechezę dla przebywających z nią. Jest opozycją wobec „kultury rozrastających się obrazów”, które mają zagłuszyć wnętrze człowieka i sprowadzić go do roli konsumenta, również konsumenta informacji i audiowizualności. Ludzie współcześni przez negatywne oddziaływanie środków masowego przekazu stają się obcy wobec swojego wnętrza.

Refleksje nad istotą ikony zostają dopełnione poprzez rozważania natury teologicznej. Ikona rozumiana jako miejsce przenikania boskości w świat – posiadająca swój sakralny charakter – wyjaśnia człowiekowi dzieje, świat i jego samego. Prowadzi do odkrycia na nowo zgodnie z nauką Kościoła zamysłu Bożego względem stworzenia. Zamyśl ten jawi się jako życzliwość Stwórcy. Tym samym objawia Jego dobroć, która została rozlana na świat w akcie stworzenia – Bóg powołał do istnienia wszystko i zatroszczył się o to, co stworzył. Dopiero grzech człowieka zniszczył harmonię istniejącą nie tylko między nim a Bogiem, ale między Bogiem a całym stworzeniem, a także między stworzeniami. Od tego momentu pragnienie człowieka, aby stać się Bogiem nie mogło zostać w sposób właściwy zrealizowane. Chrystus, wcielone Słowo Boże, przychodzi w określonym historycznie momencie, aby dokonać dzieła odkupienia i zbawienia. Poprzez swoje życie na ziemi – nieustanną kenozę – oraz mękę, śmierć i zmartwychwstanie zwycięża i przywraca ludziom możliwość powrotu do jedności z Trójcą. Historyczne zmartwychwstanie obejmuje całe dzieje. Informują o tym przedstawione przez autora ikony związane ze zmartwychwstaniem. Ukazują one ciągłość Bożego działania. Człowiek przebywający z ikoną zostaje przemieniony poprzez Boże oddziaływanie. Staje się on świadomy swego powołania, bierze odpowiedzialność za swoje życie, posiada nadzieję na ostateczne zwycięstwo i triumf poniżanych, biednych oraz wykorzystanych w chwale Nieba. Społeczeństwo może uzyskać dzięki ikonie antidotum na wszechobecną pustą informację i hałas, a dzięki temu podjąć działania służące prawdziwemu dobru każdej osoby.

Bibliografia / References

- Bardski K., *Symbol – ikona tajemnicy*, „Verbum Vitae” 2009, nr 16.
 Białous M., *Zmartwychwstanie Chrystusa w nauce Kościoła prawosławnego*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, nr 1.
 Błaszczuk M., *O problemie relacji między filozofią a teologią. Preliminaria*, „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2017, nr 1.

- Bobryk A., *Odrodzenie prawosławnego życia monastycznego w Polsce po II wojnie światowej, na przykładzie klasztoru na Świętej Górze Grabarce*, „Szkice Podlaskie” 2002, nr 10.
- Franciscus PP, 49. *Dzień Środków Społecznego Przekazu – 2015*, <https://www.paulus.org.pl/218,49-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-2015>.
- Kiejkowski P., *Zmartwychwstanie Chrystusa a przemiana kosmosu w teologii Oliviera Clémenta*, „Studia Gnesnensia” 2016, t. 30.
- Klauza K., *Uobecnienie w ikonie jako jeden z istotnych motywów pastoralnej posługi Cerkwi. Wokół Jubileuszu mitrata Leoncjusza Tofiluka*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2021, nr 12.
- Kurzydło D., *Kerygmaticzny i antropologiczny wymiar katechezy: próba redefinicji katechezy*, „Studia Katechetyczne” 2012, nr 8.
- Misztal W., *Bóg i nowoczesne media w świetle nauczania papieża Franciszka*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2018, nr 1.
- Nowakowski P., *Ikona w liturgii, liturgia na ikonie. O ikonie w przestrzeni sakralnej, Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin CHR, J. Superson SAC, Kraków 2019.
- Paprocki H., *Jedność misterium zbawienia: Boże Narodzenie, Teofania, Krzyż i Zmartwychwstanie*, „Elpis” 2000, nr 2.
- Paprocki H., *Związki pomiędzy ikoną, teologią i liturgią*, „Elpis” 2011, nr 13.
- Posynodalna Adhortacja Apostolska Christus vivit Ojca Świętego Franciszka do młodych i całego Ludu Bożego*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20190325_christus-vivit.html.
- Quenot M., *Zmartwychwstanie i ikona*, Orthdruk, Białystok 2001.
- Rogozińska R., *Dlaczego ikona?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologica” 2009, z. 42.
- Rubinkiewicz R., *Zmartwychwstanie Chrystusa – zmartwychwstanie nasze*, „The Biblical Annals” 1995, nr 1.
- Sztabiński G., *Poza estetyzacją. Problem duchowości w sztuce współczesnej*, „Sacrum et Decorum” 2009, nr 2.
- Urbański S., *Mistycyzm. Zjednoczenie przekształcające*, „Roczniki Teologiczne” 1995, t. XLII, z. 5.
- Węclawski T., *Metodologia teologii*, „Kwartalnik Nauka” 2004, nr 3.

Daria KrzewniakORCID: 0000-0003-1085-8361
daria.krzewniak@uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**Kształtowanie bezpieczeństwa
w środowisku szkolnym i pozaszkolnym**Agnieszka Araucz-Boruc, Grzegorz Wierzbicki,
Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa,
Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-
-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 184

DOI: 10.34739/doc.2024.21.14

Zamieniające się uwarunkowania społeczno-polityczne oraz konieczność adaptacji społeczeństwa do nowych wyzwań i zagrożeń szczególnie silnie uwypukla wymóg zapewniania bezpieczeństwa. Zadanie to zwłaszcza istotne jest w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Bezpieczeństwo jest kluczowym elementem dbałości o ich rozwój i dobrostan. Niezaspokojona potrzeba bezpieczeństwa prowadzić może do powstawania problemów o zróżnicowanym charakterze, w tym zwłaszcza do trudności edukacyjnych, wychowawczych, rozwojowych czy zdrowotnych. Kształtowanie odpowiednio wysokiego poziomu bezpieczeństwa staje się zatem nie tylko poważnym wyzwaniem dla rodziców czy specjalistów zdrowia psychicznego, ale także dla placówek oświaty, organizacji pozarządowych i całego społeczeństwa. Jednocześnie istnieje potrzeba interdyscyplinarnego podejścia do tego zagadnienia.

Bezpieczeństwo i jego poczucie są ważnym aspektem realizacji praw człowieka i obywatela oraz praw dziecka, uregulowanych w różnych aktach prawnych i dokumentach zarówno na poziomie międzynarodowym, takich jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

(1948 r.)¹ czy Konwencja o prawach dziecka (1989 r.)², jak również na poziomie krajowym Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.³, Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe⁴ i akty wykonawcze w postaci rozporządzeń Ministra Edukacji (Edukacji Narodowej/Edukacji i Nauki), Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego czy Ministra Obrony Narodowej). Szkoła, oprócz rodziny, odgrywa zasadniczą rolę w zapewnianiu uczniom bezpieczeństwa. Nie ogranicza się jednak ono wyłącznie do dbałości o aspekty techniczne, gwarantujące bezpieczeństwo fizyczne, ale obejmuje także „budowanie pozytywnego klimatu społecznego i bezpiecznego otoczenia szkoły; promocję zdrowego stylu życia oraz bezpiecznego wypoczynku; rozwiązywanie sytuacji konfliktowych i skuteczne przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu; przeciwdziałanie agresji, przemocy w środowisku szkolnym i uzależnieniom; reagowanie w sytuacjach kryzysowych dotyczących uczniów; promocję zasad bezpieczeństwa, higieny oraz udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej”⁵. Zapewnianie bezpieczeństwa dzieciom w szkole koncentruje się zatem na właściwym ich traktowaniu i trosce o komfort fizyczny i psychiczny. Okazuje się bowiem, że procedury interwencji szkolnych i regulaminowe normy są niewystarczające, jeśli uczniowie czują się zagrożeni i doświadczają krzywd emocjonalnych, psychicznych i fizycznych w szkole.

Kwestię kształtowania bezpieczeństwa w środowisku szkolnym – i poza nim – podjęli Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki w monografii pod tytułem *Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa*. Książka ukazała się w 2023 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach (aktualnie Uniwersytet w Siedlcach). Jest to niezwykle wartościowa pozycja dla wszystkich osób zainteresowanych kształtowaniem zachowań bezpiecznych oraz promowaniem świadomości w zakresie bezpieczeństwa, zwłaszcza w odniesieniu do najmłodszej części społeczeństwa. Autorzy to doświadczeni

¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (data dostępu: 31.12.2023).

² Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

⁴ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017, poz. 59.

⁵ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa*, Siedlce 2023, s. 6-7.

badacze, od lat zajmujący się problematyką bezpieczeństwa społecznego i zdrowotnego, edukacji dla bezpieczeństwa w systemie oświatowym i pozaświatowym oraz dydaktyką tego przedmiotu nauczania⁶.

O wartości wskazanego opracowania świadczy chociażby ważkość podjętej problematyki. Przede wszystkim, edukacja we wskazanym obszarze ma ogromne znaczenie dla zapobiegania różnego rodzaju niebezpieczeństwom. Dzieci i młodzież są naturalnie ciekawe, często nie zdają sobie sprawy z potencjalnych zagrożeń, nie potrafią rozpoznać sytuacji ryzykownych i zazwyczaj nie dysponują wystarczającymi umiejętnościami radzenia sobie w trudnych okolicznościach. Konieczne jest zatem wsparcie najmłodszych w rozpoznawaniu ryzyka i zagrożeń, przygotowanie do unikania niebezpiecznych sytuacji oraz właściwego reagowania w przypadku ich wystąpienia.

Monografia autorstwa Agnieszki Araucz-Boruc i Grzegorza Wierzbickiego podzielona jest na trzy rozdziały. W pierwszym, mieszczącym się na 57 stronach (s. 11-68), autorzy przedstawiają problematykę bezpieczeństwa w środowisku szkolnym. Odnoszą się do kwestii legislacyjnych i zadań szkoły w tym zakresie, dokonują identyfikacji najważniejszych zagrożeń dla społeczności szkolnej, podkreślając przy tym zmianę struktury niebezpieczeństw, ich społeczno-ekonomiczne i technologiczne w dużej mierze podłoże oraz rozwojowy, dynamiczny charakter⁷. Autorzy, słusznie zauważając, że „Codzienne życie niesie za sobą wiele zagrożeń – na większość z nich człowiek nie ma wpływu, może jednak świadomie ich unikać. Wiele sytuacji zagrażających zdrowiu i życiu stwarzają same dzieci, nieświadome ryzyka, jakie niesie nieodpowiednie zachowanie”⁸, kolejne podrozdziały książki poświęcili kwestiom edukacji dla bezpieczeństwa oraz roli nauczyciela tego przedmiotu we współczesnym systemie dydaktyczno-wychowawczym.

W tym kontekście warto przywołać stanowisko Aleksandry Skrabacz, która podkreśla, że edukacja uczniów z zakresu bezpieczeństwa jest wieloaspektowym procesem ukierunkowanym na kształtowanie świadomych obywateli o wysokich wartościach moralnych oraz kompetencjach społeczno-zawodowych. Aby cel ten osiągnąć, niezbędne jest uwzględnianie indywidualnych potrzeb, możli-

⁶ Agnieszka Araucz-Boruc, https://inob.uws.edu.pl/images/Bibliogramy_Araucz_Boruc.pdf (data dostępu: 30.05.2024); Grzegorz Wierzbicki, <https://inob.uws.edu.pl/images/Bibliogramy/Wierzbicki.pdf> (data dostępu: 30.05.2024).

⁷ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań...*, s. 28-29, 33 i n.

⁸ *Ibidem*, s. 44.

wości i uwarunkowań każdego ucznia, zarówno na poziomie personalnym, jak i środowiskowym⁹. Wydaje się jednak, że konieczny jest także wysoki profesjonalizm nauczyciela tego przedmiotu. Agnieszka Araucz-Boruc oraz Grzegorz Wierzbicki wskazują, że jego rola na przestrzeni lat uległa znaczącej zmianie: „Z przekaziciela wiedzy i prowadzącego lekcje nauczyciel edukacji dla bezpieczeństwa wyraźta współcześnie na doradcę wzmocniającego potrzeby poznawcze uczniów, rozbudzającego ciekawość świata, a także zachęcającego ich do stawiania pytań i zdobywania wiedzy opartej na własnym doświadczeniu. Ważnym działaniem dydaktycznym staje się więc wspieranie indywidualnego rozwoju ucznia, jego uzdolnień i twórczego potencjału, przygotowanie go do samodzielnego wytwarzania wiedzy integrowanej przez całe życie”¹⁰.

Z kolei Agnieszka Araucz-Boruc i Jerzy Kunikowski w kontekście roli nauczyciela we współczesnym systemie dydaktyczno-wychowawczym piszą, że „Przed nauczycielami stają trudniejsze niż kiedykolwiek zadania, pracując bowiem w ustawicznie zmieniających się warunkach, muszą oni skupiać uwagę zarówno na własnej pracy dydaktycznej, jak też przejawiać postawę refleksyjną, innowacyjną i twórczą”¹¹. Za Andrzejem Pieczywokiem i Lesławem Wełyszko przyjąć zatem można, że nauczyciel powinien posiadać nie tylko odpowiednie kompetencje zawodowe, w tym merytoryczne, organizatorskie, psychologiczno-pedagogiczne, dydaktyczno-metodyczne, prakseologiczno-informatyczne czy twórczo-autokreacyjne, ale również kompetencje społeczne z zakresu komunikacji, współdziałania i współpracy, etyki i moralności. Powinien wreszcie charakteryzować się asertywnością i skłonnością do refleksji¹². Przywołany powyżej Andrzej Pieczywok stoi na stanowisku, że cechą nauczyciela powinien być sprawny intelekt, przejawiający się umiejętnością kreatywnego rozwiązywania problemów, krytycznego myślenia, umiejętnościami przywódczymi, umiejętnościami analizowania sytuacji z wielu perspektyw jednocześnie, pewnością siebie umożliwiającą pełną, aktyw-

⁹ A. Skrabacz, *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży wobec wyzwań i zagrożeń współczesności*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 2019, SECTIO J, Vol. XXXII, nr 3, s. 80.

¹⁰ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań...*, s. 54.

¹¹ A. Araucz-Boruc, J. Kunikowski, *Nauczyciel edukacji dla bezpieczeństwa jako organizator procesu dydaktyczno-wychowawczego*, „*Edukacja Ustawiczna Dorosłych*” 2018, nr 2, s. 81.

¹² A. Pieczywok, L. Wełyszko, *Profesjonalizm zawodowy nauczyciela akademickiego w kontekście realizacji procesu dydaktycznego*, Wrocław 2008, s. 173.

na partycypację w decyzjach dotyczących przyszłości społeczeństwa oraz umiejętnością planowania własnego życia w dynamicznie zmieniających się czasach¹³. Nauczyciel edukacji dla bezpieczeństwa, oprócz przekazywania wiedzy merytorycznej, musi uczyć młodych ludzi, jak być odpowiedzialnymi za swoje decyzje i działania, musi pomagać im zrozumieć, że ich aktywności mają określone konsekwencje – nie tylko dla nich samych, ale często także dla innych i środowiska, w którym funkcjonują.

Autorzy recenzowanej monografii zwracają uwagę, że rozwój nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych i w konsekwencji społeczeństwa informacyjnego, wymusza konieczność poszukiwania nowych ścieżek edukacyjnych. W obliczu zagrożeń ze strony cyberprzestępców oraz coraz bardziej skomplikowanych rozwiązań technologicznych, niezbędne jest odpowiednie przygotowanie społeczeństwa do skutecznego radzenia sobie w nowej rzeczywistości. Podmioty edukacyjne muszą dostosować programy nauczania tak, aby zapewnić niezbędną wiedzę i umiejętności w zakresie cyberbezpieczeństwa. Zadaniem Agnieszki Araucz-Boruc i Grzegorza Wierzbickiego, jest to obecnie jeden z kluczowych elementów budowania odporności społeczeństwa na zagrożenia cyfrowe¹⁴. Jednocześnie fakt ten w sposób jednoznaczny wskazuje na nowy kontekst pracy nauczyciela edukacji dla bezpieczeństwa.

W kolejnym, drugim rozdziale, liczącym 52 strony (s. 69-121), Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki pochylają się nad profilaktyką zagrożeń środowiska szkolnego. Wstęp do tej części monografii stanowi omówienie uregulowań normatywno-prawnych w zakresie profilaktyki. Podjęte kwestie autorzy przeanalizowali z perspektywy podstawowych, najważniejszych aktów prawnych. Zabrakło jednak odniesienia np. do Ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu resocjalizacji nieletnich¹⁵ czy odwołań do aktów wykonawczych przywoływanych w tekście ustaw. Jednocześnie w dalszej części rozważań Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki zaznaczają, że „celem działań profilaktycznych (w tym również tych, które są podejmowane i realizowane w szkole) jest powstrzymanie lub ogranicza-

¹³ A. Pieczywok, *Modele profesjonalizmu i kluczowych kompetencji nauczycieli*, [w:] *Institucje edukacyjne – zagrożenia – bezpieczeństwo*, red. B. Wiśniewska-Paź, Toruń 2018, s. 59.

¹⁴ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań...*, s. 58.

¹⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu resocjalizacji nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1700 z późn. zm.

nie zachowań niekorzystnych społecznie, zwiększanie zdolności do podejmowania konstruktywnych decyzji, usuwanie lub ograniczanie zewnętrznych zagrożeń zwiększających ryzyko postawiania zachorowań niekorzystnych, a także podnoszenie poziomu zdolności do obrony przed różnego rodzaju zagrożeniami zewnętrznymi¹⁶. Autorzy nie skupiają się wyłącznie na profilaktyce negatywnej ukierunkowanej na minimalizowanie czynników ryzyka, eliminowanie potencjalnych źródeł zagrożeń oraz ograniczanie zachowań niepożądanych społecznie mogących prowadzić do niekorzystnych skutków, lecz akcentują konieczność stosowania również profilaktyki pozytywnej. Jej celem jest wzmacnianie czynników chroniących, zasobów jednostki, podejmowanie świadomych, konstruktywnych działań związanych z promowaniem zdrowia, utrzymaniem dobrej kondycji fizycznej i psychicznej oraz zapobieganiem chorobom. Autorzy monografii trafnie zatem zauważają potrzebę wszechstronnego oddziaływania na jednostkę – kształtowania umiejętności i zdolności zarówno ochrony, jak i skutecznej obrony przed zagrożeniami, wskazując na aspekt defensywny i ofensywny w zakresie profilaktyki.

Na uwagę zasługuje podrozdział poświęcony standardom profilaktyki. Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki omawiają 10 standardów, które w ich przekonaniu „zagwarantują (...) profesjonalizm, a przez to stworzą szansę na skuteczne korygowanie niedostatków wychowawczych i dydaktycznych szkoły”¹⁷. Do standardów tych zaliczają: uzasadnienie dla profilaktyki, reaktywny charakter profilaktyki, odbiorców profilaktyki, poziomy oddziaływań profilaktycznych, strategie profilaktyczne, metody działań profilaktycznych, środowisko szkolne sprzyjające profilaktyce, organizację profilaktyki w szkole, realizatorów profilaktyki, ocenę skuteczności profilaktyki¹⁸. Istotne jest to z kilku powodów. Przede wszystkim dzięki nim możliwe jest stworzenie spójnego i skutecznego systemu wsparcia dla uczniów, ich rodziców, nauczycieli i całej społeczności szkolnej. Wyznaczenie określonych zasad stwarza ramy dla skutecznego planowania działań prewencyjnych mających na celu minimalizowanie ryzyka, wzmacnianie czynników chroniących oraz właściwe reagowanie na sytuacje kryzysowe i kryzysy. Dzięki nim możliwe jest zwiększenie świadomości uczniów, nauczycieli, rodziców itd. na temat zdrowia i bezpieczeń-

¹⁶ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań...*, s. 76.

¹⁷ *Ibidem*, s. 79.

¹⁸ *Ibidem*, s. 79-87.

stwa oraz zapobieganie problemom już na etapie ich powstawania. Ponadto, skuteczna profilaktyka może wpłynąć pozytywnie na atmosferę i relacje między uczniami i nauczycielami, może przyczynić się do poprawy ogólnego klimatu wychowawczego szkoły. Wreszcie, stosowanie standardów profilaktyki w szkole jest istotne, ponieważ pozwala na skuteczne monitorowanie i ocenę działań prewencyjnych, co umożliwia ich ciągle doskonalenie i dostosowywanie do zmieniających się potrzeb społeczności szkolnej. Promowana przez autorów kultura otwartej komunikacji i empatii poprzez realizację różnych inicjatyw edukacyjnych skupiających się na bezpieczeństwie, sprzyjać może tworzeniu wspierającego i włączającego środowiska, w którym dzieci i młodzież będą czuły się doceniane, rozumiane i bezpieczne.

Właściwe zarządzanie bezpieczeństwem w szkole wymaga zatem przyjęcia określonych rozwiązań m.in. z zakresu profilaktyki traktowanej jako element poprawy i podnoszenia świadomości o zagrożeniach, możliwościach przeciwdziałania im i radzenia sobie z nimi, a także kreowania przestrzeni przyjaznej i sprzyjającej rozwojowi każdego ucznia, nauczyciela czy rodzica. Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki podkreślają, że „Działania na rzecz wzmacniania bezpieczeństwa w szkole powinny być oparte na rzetelnej i aktualnej wiedzy z zakresu profilaktyki i wychowania, w tym na skutecznych strategiach profilaktycznych, a także prawidłowej diagnozie problemów, zasobów i potrzeb, jakie występują w konkretnej szkole”¹⁹. Zawsze należy uwzględniać faktyczną sytuację danego środowiska szkolnego²⁰, zaś wszystkie uwarunkowania powinny zostać ujęte w szkolnym programie profilaktycznym. Autorzy recenzowanej monografii, na ponad 20 stronach opisują proces konstruowania tego dokumentu w odniesieniu do praktyki szkolnej.

Współczesna „edukacja dla bezpieczeństwa funkcjonuje zarówno w ujęciu formalnym, jak również pozaformalnym i nieformalnym”²¹. Ewelina Włodarczyk stoi na stanowisku, że „jest ona częściej realizowana poza systemem formalnym kształcenia aniżeli w jego ramach”²². W kontekście powyższego w trzecim, ostatnim rozdziale,

¹⁹ Ibidem, s. 98.

²⁰ M. Pacyna, *Wzmocnienie poziomu bezpieczeństwa w szkole zgodnie z priorytetem MEN*, „Głos Pedagogiczny” 2015, nr 72, s. 54.

²¹ E. Włodarczyk, *Kwalifikacje nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnego państwa. Część 2. Wymiar narodowy*, red. J. Falecki, P. Lubiński, Kraków 2019, s. 219.

²² Ibidem.

obejmującym 54 strony (s. 122-176), Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki podejmują kwestię edukacji dla bezpieczeństwa w organizacjach pozarządowych, zgodnie z przekonaniem, że edukacja w zakresie bezpieczeństwa jest przedsięwzięciem całościowym, będącym „składową idei *lifelong learning*”²³.

Oddziaływanie edukacyjne z zakresu bezpieczeństwu wykracza daleko poza lata szkolne, ponieważ przyczynia się do kształtowania nawyków i postaw na całe życie. Wpajając od najmłodszych lat kulturę świadomości bezpieczeństwa, dzieci i młodzież internalizują znaczenie odpowiedzialnego zachowania, krytycznego myślenia oraz poszanowania zasad i wytycznych. Te podstawowe zasady kształtują ich podejście do bezpieczeństwa w okresie dojrzewania i dorosłości, wpływając na ich wybory i działania w różnych środowiskach, w tym w domu, szkole i zakładzie pracy itd. Edukacja nieustająca w odniesieniu do bezpieczeństwa jest nie tylko możliwa, ale wręcz niezbędna we współczesnych uwarunkowaniach. Takie stanowisko odzwierciedlają chociażby słowa Eweliny Włodarczyk, Elżbiety Sadowskiej-Wiciech i Justyny Rokitowskiej. Przywołane badaczki podkreślają, że „W dobie technologicznie uwarunkowanej rzeczywistości punktem wyjścia do dyskusji nad jakością edukacji dla bezpieczeństwa są założenia edukacji ustawicznej. Nieograniczony dostęp do informacji i szybka dezaktualizacja wiedzy powodują konieczność motywowania dzieci i młodzieży do nieustannego aktualizowania posiadanych wiadomości i umiejętności. W dzisiejszych czasach nie można sprowadzać edukacji dla bezpieczeństwa jedynie do okresu obowiązkowej edukacji formalnej. Tak uzyskane kompetencje nie wystarczą do trwającej całe życie aktywności ukierunkowanej na przeciwdziałanie zagrożeniom i reagowanie na wyzwania zmieniającej się rzeczywistości”²⁴. Przywoływany już uprzednio Andrzej Pieczywok z kolei stwierdza, że „W nowocześnie pojmowanej edukacji szczególnie istotne jest to, by młodzież mogła rozwijać swoją osobowość i przygotowywać się do dorosłego, obywatelskiego życia, a nie tylko do spełniania wymagań wynikających z realizacji celów i zadań nauczania poszczególnych przedmiotów”²⁵.

²³ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań...*, s. 91.

²⁴ E. Włodarczyk, E. Sadowska-Wiciech, J. Rokitowska, *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*, Kraków 2018, s. 73.

²⁵ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSA” 2014, nr 55, s. 65.

Autorzy monografii *Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa*, analizę roli organizacji pozarządowych rozpoczynają od omówienia najistotniejszych uwarunkowań edukacyjnych tych podmiotów w wymiarze indywidualnym i społecznym. Ich zdaniem „osobowe i społeczne uwarunkowania działań edukacyjnych (...) przesadzają o ich skuteczności”²⁶. Następnie autorzy dokonują charakterystyki III sektora, wskazując podstawę prawną funkcjonowania organizacji pozarządowych, ich formy organizacyjno-prawne, zasadnicze cechy i zadania, pochylając się w kolejnej części opracowania nad ich rolą edukacyjną. Rozdział kończą rozważania dotyczące potencjału stowarzyszeń w zakresie *stricte* już edukacji dla bezpieczeństwa. Zdaniem autorów „organizacje (...) starają się zwiększyć świadomość i umiejętności społeczeństwa, aby było ono w stanie chronić siebie i swojej rodziny Ponadto organizacje pozarządowe starają się również wspierać społeczeństwo w radzeniu sobie z kryzysami społecznymi, katastrofami naturalnymi, konfliktami zbrojnymi, czy też pandemią”²⁷.

W odniesieniu do szeroko rozumianej edukacji dla bezpieczeństwa, realizowanej m. in. przez III sektor, należy podkreślić, że jest ona przedmiotem aktywności wielu podmiotów (służby, inspekcje, straże, organizacje pozarządowe itd.) zajmujących się profilaktyką bezpieczeństwa, co skutkuje niejednokrotnie fragmentaryzacją działań oraz zróżnicowaniem jakości oddziaływania edukacyjnego. Stąd też konieczne wydaje się prowadzenie nadzoru nad realizacją edukacji dla bezpieczeństwa w wymiarze pozaformalnym i nieformalnym – obecne działania wydają się być niespójne, a przy tym skoordynowane i kontrolowane w niewystarczającym stopniu. Jednocześnie istnieje silna potrzeba kompleksowego przygotowania kadry realizującej działania edukacyjne. Jakość edukacji dla bezpieczeństwa jest bowiem uzależniona od kompetencji autorów tych działań, co oznacza, że nieodpowiednie przygotowanie pedagogiczne oraz brak interdyscyplinarnego podejścia może wpływać negatywnie na efektywność tej edukacji. Realizacja założeń edukacji dla bezpieczeństwa wymaga zatem nie tylko gruntownej znajomości zagadnień merytorycznych, ale także kompleksowego zaplecza metodycznego. Aby zapewnić wysoką jakość realizowanych działań edukacyjnych w obszarze bezpieczeństwa, niezbędne jest kompleksowe przygotowanie kadry, która będzie

²⁶ A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, *Projektowanie działań...*, s. 138.

²⁷ *Ibidem*, s. 163.

odpowiedzialna za ich realizację. Konieczne jest połączenie wiedzy i umiejętności z różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, w tym zwłaszcza z zakresu nauk społecznych (np. nauki o bezpieczeństwie, pedagogika, psychologia, nauki prawne), nauk medycznych i nauk o zdrowiu (np. nauki medyczne, nauki o kulturze fizycznej, nauki o zdrowiu), nauk rolniczych (np. rolnictwo i ogrodnictwo, technologia żywności i żywienia, weterynaria), nauk ścisłych i przyrodniczych (np. nauki biologiczne, nauki chemiczne, nauki o Ziemi i środowisku) czy nauk inżynieryjno-technicznych (np. inżynieria środowiska, górnictwo i energetyka, inżynieria biomedyczna), aby stworzyć efektywne programy edukacyjne oraz zapewnić skuteczność działań prewencyjnych w obszarze bezpieczeństwa i ochrony zdrowia w systemie pozaszkolnym. Jest to kluczowe dla kształtowania optymalnego środowiska edukacyjnego i kultury bezpieczeństwa²⁸. Wydaje się, że interesującym dopełnieniem opracowania byłoby dodanie części poświęconej roli rodziny w zakresie kształtowania bezpieczeństwa. Jest to bowiem – obok szkoły i podmiotów III sektora – najważniejsze środowisko wychowawcze człowieka.

Ostatnim elementem książki jest wykaz bibliograficzny. Autorzy wykorzystali zróżnicowane materiały: opracowania zwarte (97), artykuły w czasopismach naukowych (16), dokumenty i akty prawne (22) oraz źródła internetowe (7). Mankamentem tej części pracy jest to, że akty normatywne nie zostały uporządkowane zgodnie z ich hierarchicznością. Bibliografia obejmuje opracowania polskojęzyczne. Warto byłoby odnieść podjętą problematykę do badań najnowszych, zwłaszcza międzynarodowych. Pewien niedosyt budzi także brak zakończenia, w którym autorzy dokonaliby podsumowania swoich rozważań i przedstawili wnioski z przeprowadzonych badań. Niemniej jednak projektowanie działań edukacyjnych w dziedzinie bezpieczeństwa ma ogromne znaczenie w promowaniu stabilnego, opiekuńczego, stwarzającego możliwości rozwoju środowiska. Wszelkiego rodzaju inicjatywy związane z zapewnianiem dobrostanu indywidualnego i społecznego wzmacnianiem czynników chroniących, zaangażowaniem społeczności oraz wyrabianiem nawyków na całe życie odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu świadomości bezpieczeństwa i odporności społecznej na sytuacje trudne, niebezpieczne, nieprzewidywalne.

²⁸ E. Włodarczyk, *Kwalifikacje nauczycieli...*, s. 220.

W miarę ciągłego dostosowywania się do zmieniającego się krajobrazu zagrożeń i wyzwań, inwestowanie w wszechstronną edukację w zakresie bezpieczeństwa pozostaje podstawowym zobowiązaniem na rzecz dobra i przyszłości społeczeństwa, w tym zwłaszcza dzieci i młodzieży. Tym bardziej godna odnotowania jest recenzowana pozycja autorstwa Agnieszki Araucz-Boruc oraz Grzegorza Wierzbickiego. Stanowi ona nie tylko solidną bazę teoretyczną projektowania działań edukacyjnych w obszarze bezpieczeństwa, ale dostarcza także niezwykle cennych wskazówek praktycznych dotyczących ich realizacji. Autorzy promują proaktywne podejście do diagnozy, zapobiegania i przeciwdziałania zagrożeniom, podkreślają konieczność promowania świadomości zagrożeń oraz kształtowania odpowiednich postaw, zachowań i działań. Agnieszka Araucz-Boruc i Grzegorz Wierzbicki wskazują, że taki sposób myślenia zwiększa zdolność młodych ludzi, ale i całego społeczeństwa, do skutecznego reagowania na problemy związane z bezpieczeństwem, a ponadto rozwija poczucie pewności siebie i odporności. Jest to niezwykle istotne przede wszystkim z perspektywy najmłodszych, ponieważ zachęca ich do zaangażowania i współpracy na rzecz społeczności szkolnej i szerzej – lokalnej. Partnerstwo pomiędzy szkołą, rodzicami, podmiotami administracji rządowej i samorządowej oraz organizacjami pozarządowymi ułatwia wdrażanie kompleksowych programów bezpieczeństwa, które dotyczą szerokiego spectrum zagadnień. Nie sposób zatem nie docenić wartości recenzowanej książki, która nie tylko dostarcza wiedzy, ale także inspiruje do działania i pokazuje, jak ważne jest inwestowanie w edukację w zakresie bezpieczeństwa. Monografia stanowi także ważny wkład w dyskusję na temat edukacji permanentnej.

Publikacja *Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa* autorstwa Agnieszki Araucz-Boruc i Grzegorza Wierzbickiego to wartościowe źródło wiedzy dla wszystkich, którzy chcą pogłębić swoje umiejętności w zakresie przygotowania i realizacji oddziaływań edukacyjnych w sferze bezpieczeństwa. Książka z pewnością będzie przydatna zarówno dla nauczycieli, psychologów, pedagogów, pracowników służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo, ale także wszystkich tych, dla których bezpieczeństwo – zwłaszcza najmłodszych – jest istotną wartością i naczelną potrzebą.

Bibliografia /References

Akty prawne i dokumenty

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu resocjalizacji nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1700 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017, poz. 59.
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (data dostępu: 31.12.2023).

Literatura

- Agnieszka Araucz-Boruc, https://inob.uws.edu.pl/images/Bibliogramy/Araucz_Boruc.pdf.
- Araucz-Boruc A., Kunikowski J., *Nauczyciel edukacji dla bezpieczeństwa jako organizator procesu dydaktyczno-wychowawczego*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2018, nr 2.
- Araucz-Boruc A., Wierzbicki G., *Projektowanie działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa*, Siedlce 2023.
- Grzegorz Wierzbicki, <https://inob.uws.edu.pl/images/Bibliogramy/Wierzbicki.pdf>.
- Pacyna M., *Wzmocnienie poziomu bezpieczeństwa w szkole zgodnie z priorytetem MEN*, „Głos Pedagogiczny” 2015, nr 72.
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSA” 2014, nr 55.
- Pieczywok A., *Modele profesjonalizmu i kluczowych kompetencji nauczycieli*, [w:] *Instytucje edukacyjne – zagrożenia – bezpieczeństwo*, red. B. Wiśniewska-Paź, Toruń 2018.
- Pieczywok A., Wełyczko L., *Profesjonalizm zawodowy nauczyciela akademickiego w kontekście realizacji procesu dydaktycznego*, Wrocław 2008.
- Skrabacz A., *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży wobec wyzwań i zagrożeń współczesności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, SECTIO J, VOL. XXXII, nr 3.
- Włodarczyk E., *Kwalifikacje nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnego państwa. Część 2. Wymiar narodowy*, red. J. Fałęcki, P. Łubiński, Kraków 2019.
- Włodarczyk E., Sadowska-Wiciech E., Rokitowska J., *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*, Kraków 2018.

Agnieszka Hawrylewicz-Łuka

ORCID: 0000-0003-0725-2916

agahawrylewiczluka@wp.pl

Akademia Nauk Stosowanych Mazovia w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**Mariusz Mioduski**

ORCID 0000-0001-8636-3678

mariuszmioduski@wp.pl

Mazowiecki Szpital Wojewódzki
im. św. Jana Pawła II w Siedlcach**Lekarskie społeczności małych ojczyzn**Witold Okniński, *Leczyli nie tylko siedlczan.**Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku,*

Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 370

DOI: 10.34739/doc.2024.21.15

Na osobach wykonujących zawód lekarza spoczywa wielka odpowiedzialność za zdrowie i życie ludzi¹. Tylko osoby empatyczne, zaangażowane i pracowite, które legitymują się fachową wiedzą i umiejętnościami, są gwarantem najlepszej opieki medycznej dla swoich pacjentów. Praca lekarza to nie tylko wykonywanie szablonowych czynności, ale także wsparcie i troska o podopiecznych w ich najtrudniejszych chwilach. Wielu autorów podejmowało próby scharakteryzowania środowiska lekarskiego w systemie globalnym, jak i regionalnym. Ujmowano to w kontekście zarówno instytucjonalnym, jak i indywidualnym². W nurt rozważań dotyczących perspektywy

¹ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry, Dz.U. 2023, poz. 1516; Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, Dz.U. 2024, poz. 799.

² Cf. A. Wojtczak, *Zdrowie publiczne wyzwaniem dla systemów zdrowia XXI wieku*, Warszawa 2009; M. Makara-Studzińska, *Komunikacja z pacjentem*, Lublin 2012; R. Tyimiński, *Prawa i obowiązki lekarzy w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2016; Z. A. Judycki, *Lekarze polskiego pochodzenia w świecie. Popularny słownik biograficzny*, Kielce 2020; *Współczesne wyzwania zdrowia publicznego. Wybrane zagadnienia*, red. J. Pinkas, Warszawa 2021.

lokalnej ukazanej w aspekcie indywidualnych doświadczeń wpisuje się książka Witolda Oknińskiego *Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik bibliograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, wydana przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Siedlcach³.

Siedlce to miasto na prawach powiatu, położone we wschodniej części województwa mazowieckiego. Zamieszkuje je ok. 78 tys. mieszkańców⁴. Pierwsza informacja o tej miejscowości pochodzi z 1448 r. Prawa miejskie nadał Siedlcom król Zygmunt I Stary w 1547 r. Szczególny wpływ na rozwój miasta mieli w XVII-XVIII wiekach Kazimierz Czartoryski i Aleksandra Ogińska, którzy nadali miastu współczesny kształt architektoniczny oraz wzniesli budowle funkcjonujące do dzisiaj i stanowiące ważne symbole przeszłości współczesnych Siedlec. Po III rozbiorze Polski miejscowość przypadła Austrii, w 1809 r. weszła w granice Księstwa Warszawskiego, a od 1815 r. przez 100 lat funkcjonowała w Imperium Rosyjskim. Wraz z rozwojem przestrzennym i ludnościowym miasta rozwijała się jego infrastruktura. Wiarygodne przesłanki wskazują, iż usługi medyczne świadczone były w nim od najdawniejszych czasów. Pierwsze szpitale i ośrodki zdrowia powstały w XIX wieku. W następnych dziesięcioleciach ulegały dalszemu rozwojowi⁵, zarówno w niepodległej Polsce, po I wojnie światowej, jak i po zakończeniu okupacji hitlerowskiej (1939-1944), która przyniosła ogromne straty zarówno ludnościowe, jak i w infrastrukturze. Szczególnym impulsem rozwoju było powstanie w 1975 r. województwa siedleckiego⁶. Transformacja społeczno-polityczna i gospodarcza kraju z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych przyniosła istotne zmiany w zakresie funkcjonowania miasta. Był to nie tylko wzrost samorządności, rozwój inicjatyw gospodarczych, ale także upadek wielkich zakładów pracy oraz

³ W. Okniński, *Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, Siedlce 2023.

⁴ *Najważniejsze statystyki GUS dla miasta Siedlce*, <https://miasto-siedlce.geoportalkrajowy.pl/statystyki-gus> (data dostępu: 30.06.2024).

⁵ Cf. A. Winter, *Dzieje Siedlec 1448-1918*, Warszawa 1968. Należy zauważyć, iż szpitale wielokrotnie spełniają znacznie szerszą rolę niż tylko związaną z ochroną zdrowia. Stanowią one element miastotwórczy, gdyż przyciągają szereg kategorii pracowników, a wokół placówki tworzy się bardzo szeroka sfera usług. Wpływa to pozytywnie na rozwój gospodarczy. W szpitalach tworzone są także kaplice do zaspokajania potrzeb religijnych pacjentów. Prawdopodobnie pierwszym przypadkiem ulokowania świątyni w siedleckim szpitalu było uruchomienie w 1837 r. cerkwi pw. Św. Spirydona z Trymitus przy ul. Pałacowej w Siedlcach (szpital funkcjonował w tym miejscu od 1832 r.).

A. Bobryk, I. Kochan, *Prawosławie w Siedlcach*, Siedlce 2007, s. 35-36.

⁶ Cf. *Siedlce 1448-1995*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996.

reforma podziału administracyjnego Polski, w wyniku której z dniem 1 stycznia 1999 r. przestało istnieć województwo siedleckie. Niemniej miasto nadal pozostało ważnym centrum gospodarczym, kulturalnym, edukacyjnym czy medycznym o znaczeniu regionalnym⁷. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, iż funkcjonowanie ochrony zdrowia znajdowało się na marginesie badań w których znacznie większą uwagę zwracano na nauczycieli, kolejarzy, wojskowych, policjantów, polityków, duchownych czy działaczy kultury⁸. Dlatego można stwierdzić, iż Witold Okniński swoją pracą wypełnił istotną lukę badawczą⁹.

Podkreślić należy, iż tematyka historii polskiej medycyny poruszana była w wielu publikacjach. Jedną z ciekawszych pozycji w tym zakresie jest chociażby trzytomowa publikacja *Dzieje medycyny w Polsce*, której redaktorem i współautorem jest profesor Wojciech Noszczyk, wieloletni kierownik Katedry i Kliniki Chirurgii Akademii Medycznej w Warszawie. Profesor podjął się wyzwania stworzenia zespołu redakcyjnego, składającego się z pasjonatów medycyny, którzy dostali trudne zadanie przybliżenia czytelnikom historii medycyny w Polsce. W tej obszernej publikacji wskazano kierunki rozwoju i osiągnięć naukowych polskiej medycyny. Przedstawiono również równoległe patriotyzm, humanizm, kulturę oraz gamę szerokich zainteresowań polskich lekarzy. Jednocześnie zwrócono uwagę na szereg organizacji, stowarzyszeń, zrzeszających polskich lekarzy. Autorzy skoncentrowali się przede wszystkim na opisie rozwoju medycyny w kolejnych okresach historycznych w poszczególnych regionach kraju. Dali obraz, w jakim tempie rozwijały się wybrane specjalizacje, niektóre uczelnie i katedry. Oczywiście wskazali oni i wspomnieli

⁷ A. Bobryk, B. Stelingowska, *Dzieje najnowsze Siedlec*, [w:] *Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 2007, s. 540-601.

⁸ Cf. *V wieków dziejów Siedlec*, red. D. Grzegorzczuk, P. Matusak, Siedlce 2011.

⁹ Witold Okniński jest zasłużonym badaczem regionalistą, który swoje analizy dotychczas poświęcał przede wszystkim prawnikom funkcjonującym w Siedlcach. Z dotychczasowych jego publikacji można wskazać m.in.: A. Bereza, W. Okniński, *Sądownictwo siedleckie, Tradycje i współczesność*, Warszawa 2010; W. Okniński, D. Sowińska, *Sędziowie i prokuratorzy siedleckiego okręgu sądowego w latach 1917-1950*, Siedlce 2013; W. Okniński, *Sąd Apelacyjny w Warszawie 1917-1950*, Warszawa 2015; W. Okniński, *Adwokaci siedleccy: o patronach, adwokatach przysięgłych, adwokatach i obrońcach sądowych*, Siedlce 2015; L. Krzyżanowski, W. Okniński, *Temida wyemancypowana? Słownik biograficzny kobiet – sędziów, asesorów i egzaminowanych aplikantów w międzywojennym sądownictwie polskim*, Sopot 2018; W. Okniński, *Adwokaci siedleccy: o patronach, adwokatach przysięgłych, adwokatach i obrońcach sądowych. Suplement*, Siedlce 2019.

o wielu ważnych nazwiskach, zasłużonych dla polskiej medycyny¹⁰. Zaprezentowane w tej trzytomowej publikacji sylwetki polskich lekarzy wskazują skalę osiągnięć naukowych na arenie krajowej i międzynarodowej. Podobnie jak uczynił to Witold Okniński w swoim słowniku bibliograficznym, ukazując jak cenne zasługi wnieśli w bezpieczeństwo zdrowotne mieszkańców i rozwój miasta siedlecki lekarze. Niezależnie, czy analizowana jest skala globalna, czy regionalna to ich zadania i funkcje społeczne są niezmiernie ważne dla społeczeństwa.

Polscy naukowcy od wieków zapisywali się w dziełach przełomowych odkryć z zakresu nauk przyrodniczych i medycznych. Niepodważalne zasługi takich naukowców jak Mikołaj Kopernik, Maria Skłodowska-Curie, Wojciech Oczko, Zbigniew Religa, Józef Struś, Józef Czerniakowski, Ludwik Karol Teichmann, Ludwik Antoni Rydygier czy Kazimierz Funk miały istotne znaczenie dla medycyny w Polsce i na świecie. Zmieniali oni losy świata nauki, a ich dokonania niejednokrotnie stanowiły podwaliny pod dalszy rozwój medycyny. Polscy badacze, naukowcy, medycy zapisali się na kartach historii świata w wieloraki sposób: teoria heliocentryczna, odkrycie polonu (nazwanego tak na cześć kraju pochodzenia badaczki, która odkryła ten pierwiastek) i radu, podjęcie badań nad witaminami, wybitne innowacyjne operacje chirurgiczne, to tylko niektóre z wielkich dzieł. Polska myśl medyczna jest nieustannie aktywna, a spuścizna polskich medyków – ogromna. Jako naukowcy w zakresie medycyny i nauk przyrodniczych posiadamy na świecie wielkie uznanie. Dorobek w zakresie nauk medycznych, jaki pozostawili po sobie przedstawiciele sztuki lekarskiej na przełomie ostatnich stuleci stanowi bardzo obszerny materiał. Polscy lekarze zawsze charakteryzowali się odwagą, wysoką inteligencją i gruntownym przygotowaniem do pełnienia tak odpowiedzialnej funkcji społecznej, jaką jest dbanie o zachowanie zdrowia pacjentów. Nowatorskie metody leczenia, wdrażanie nowych procedur medycznych, opisy charakterystycznych objawów czy całych jednostek chorobowych oraz szczepionki, badania laboratoryjne czy badania krwi to tylko niektóre z zakresu zainteresowań, jakie rozwinęli polscy naukowcy dziedzin medycznych i przyrodniczych. Byli oni niewątpliwymi prekursorami reprezentowanych

¹⁰ *Dzieje medycyny w Polsce. Od czasów najdawniejszych do roku 1914*, T. 1, red. W. Noszczyk, Warszawa 2015; *Dzieje medycyny w Polsce. Lata 1914-1944*, T. 2, red. W. Noszczyk, J. Supady, Warszawa 2015; *Dzieje medycyny w Polsce. Lata 1944-1989*, T. 3, red. W. Noszczyk, Warszawa 2016.

dziedzin nauk medycznych i przyrodniczych. Ich badania pozwoliły na rozwój medycyny w nieznanym dotąd kierunku i pomimo upływu czasu pozostają aktualne i są stale wykorzystywane w klinicznej praktyce¹¹.

Ciekawym wątkiem, jaki warto podkreślić przy okazji analizy lekarskich społeczności jest kwestia kobiet. Przez całe stulecia funkcjonowały one na marginesie medycyny. Mogły realizować się co najwyżej w roli akuserek. Można nawet spotkać takie twierdzenia, jak Anny D. Wood, która uważa, iż cała dyscyplina naukowa medycyny była zbudowana na „zawołowanej, jednak agresywnie nieprzyjemnej męskiej seksualności i wyższości”¹². Od XVIII- XIX wieku, kiedy to nieliczne reprezentantki płci żeńskiej rozpoczęły swoją praktykę lekarską oczywiście napotykały na potężny opór środowiska męskiego. „(...) wytaczano im procesy, rozpuszczano plotki o ich nieudolności, podważano wiedzę, wyśmiewano, nawet stawiano przed inkwizycją i ekskomunikowano. (...) Nagonka ta, trwająca przez całą epokę nowożytną, szczególnie widoczna była we Francji, Niemczech oraz Anglii, gdzie wierzono jedynie w „opatentowaną mądrość”¹³. Należy tu przypomnieć, iż pionierką z dyplomem lekarskim była Dorothea Christiana Erxleben, która jako pierwsza kobieta na świecie w 1754 roku ukończyła uniwersytet w niemieckim Halle z tytułem doktora nauk lekarskich¹⁴. Natomiast za pierwszą kobietę, która praktykowała medycynę na ziemiach polskich, jako lekarka chorób kobiecych i pediatrii, uznaje się Annę Tomaszewicz-Doborską. Studia medyczne odbyła ona w Zurychu, a pracę doktorską obroniła w roku 1877 w Petersburgu¹⁵.

Historie polskich lekarzy na przełomie wieków to fascynujący zbiór odkryć naukowych, karier, opisów życia rodzinnego, codzien-

¹¹ Sz. Ciuk, *Polscy lekarze i ich wkład w światową medycynę*, <https://historia.org.pl/2014/08/29/polscy-lekarze-i-ich-wklad-w-swiatowa-medycyne/> (data dostępu: 20.02.2024). Cf. R. Gutt, *Krótki zarys dziejów nauki o krwi*, Warszawa 1970; J. Herman, *Historia neurologii polskiej*, Wrocław 1975; S. Konieczna, *Wkład polskich lekarzy XIX w. w światową neurologię*, Gdańsk 2012.

¹² A. Zaprutko-Janicka, *Pierwsze lekarki w historii. Co musiały znosić, by pozwolono im praktykować medycynę?*, <https://wielkahistoria.pl/pierwsze-lekarki-w-historii-comusiały-znosic-by- pozwolono-im-praktykowac-medycyne/> (data dostępu: 20.02.2024).

¹³ Ibidem.

¹⁴ D. Jolkiewicz, *Kobiety w naukach medycznych wczoraj i dziś*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2011, nr 2, s. 36.

¹⁵ E. Tylińska, *Droga do kariery akademickiej kobiet na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2003, nr 3/4, s. 155-161. Kobietami, które najwcześniej, gdyż od 1910 r., praktykowały medycynę w Siedlcach, po uzyskaniu dyplomu w Genewie, były Maria Józefa Rytel oraz Zofia Zieleniewska-Stefanoff. Pracowały one na oddziale ginekologiczno-położniczym. W. Okniński, *Leczylili nie tyłko...*, s. 268-270, 359-360.

nych trosk i leczenia ludzi. Za każdym lekarzem stoją setki, tysiące uratowanych i wyleczonych chorych. Zdarzają się również porażki i niepowodzenia. Przebieg pracy zawodowej czy życie prywatne to bardzo ciekawe socjologicznie obszary, które są warte zainteresowania i pokazywania. Mogą stanowić inspirację dla młodych pokoleń w dobie kryzysu autorytetów.

Praca autorstwa Witolda Oknińskiego jest syntetyczną publikacją, która w sposób biograficzny opisuje kolejne postacie ze środowiska siedleckich lekarzy. Jak stwierdza autor, „Przystępując do zbierania materiałów do książki, założyłem, że skoncentruję się na lekarzach pracujących w Siedlcach w XX wieku. Zatem przesłanką zaliczenia kogoś do grona siedleckich lekarzy była dłuższa lub krótsza praktyka lekarska sprawowana w tym mieście, a nie Siedlce jako miejsce urodzenia. Jak w każdej regule i tu są wyjątki. W Słowniku ująłem biogramy wybitnych lekarzy, profesorów medycyny i zarazem praktyków-klinicystów, którzy urodzili się w Siedlcach, ale ordynowali w Warszawie, nie zrywając kontaktów z miejscem urodzenia”¹⁶. Na 371 stronach autor umieścił historie 197 osób. Życiorysy, opowiadania, przebieg kariery zawodowej oraz niejednokrotnie wzmianki z prywatnego życia dają czytelnikowi możliwość płynnego i zbiorczego poznania sylwetek prezentowanych lekarzy.

W publikacji *Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik bibliograficzny siedleckich lekarzy XX wieku* możemy znaleźć na przykład historię Zbigniewa Bolesława Tyczyńskiego, urodzonego w 1937 roku w Warszawie. Wybitnego siedleckiego neurologa, ordynatora, człowieka zaangażowanego w pracę wielu jednostek publicznej ochrony zdrowia. Jego biografia daje obraz losów ludzkich tamtej epoki, konieczności migracji, mobilności, otwartości na zmiany. Wskazuje na ciekawość życia, łaknienie zdobywania i poszerzania wiedzy oraz pokazuje determinację i konsekwencję w dążeniu do celu. To wzór godny naśladowania¹⁷. Kolejnym przykładem empatii i pracowitości jest biografia Krystyny Kuźniarskiej-Komoń, która była siedleckim laryngologiem. Działała na terenie miasta Siedlce oraz powiatów: węgrowskiego, sokołowskiego, łosickiego i łukowskiego. Była człowiekiem wielkiego serca, podjęła trud konsultowania i leczenia bezpłatnie dzieci z Domu Dziecka, prowadzonego wówczas przez siostry zakonne¹⁸. Tacy leka-

¹⁶ Ibidem, s. 7.

¹⁷ Ibidem, s. 320-322.

¹⁸ Ibidem, s. 171-173.

rze to bohaterowie w tych małych ojczyznach. Interesującą postacią kobiety lekarza regionu siedleckiego była również Krystyna Maria Osińska urodzona w 1948 roku w Krzywośnitach w pow. łosickim. Cieszyła się ona ogromnym zaufaniem wśród pacjentów, z tego też tytułu uzyskała w 2013 roku „Laur Pacjenta”. Była bardzo troskliwym i opiekuńczym lekarzem medycyny rodzinnej. Miała wielkie poważanie w społeczności mieszkańców Siedlec i okolic. Pracowała w wielu jednostkach publicznej i niepublicznej opieki zdrowotnej. Tak mocno zapisała się w sercach mieszkańców, że na mocy uchwały Rady Miasta Siedlce od 2017 roku jedna z siedleckich ulic została nazwana jej imieniem¹⁹. Są to zwyczajne, niezwykłe historie życia Człowieka, Lekarza.

Celem autora Witolda Oknińskiego w zakresie poruszanej problematyki było przybliżenie sylwetek siedleckich lekarzy. Zostało to ukazane przez pryzmat prywatnych i zawodowych losów prezentowanych postaci, co stanowi również analizę zmian w opiece zdrowotnej na przestrzeni lat. Przedstawienie rozwoju medycyny, wpływu polityki na ochronę zdrowia, specyfiki pracy lekarzy w określonych okresach historycznych to główne wątki omawianej publikacji. Autor nie stosuje układu chronologicznego, postaci prezentowane są w sposób alfabetyczny bez rozróżnienia płci. Organizacja treści ułatwia korzystanie ze słownika oraz prezentuje efektywny system odsyłaczy i indeksów. Struktura alfabetyczna ułatwia szybkie znalezienie interesujących biogramów, a rozbudowany indeks nazwisk dodatkowo wspiera użytkownika w nawigacji po książce. W pracy zostały wykorzystane materiały prywatne opisywanych osób, jak również książki, publikacje, archiwa oraz bazy dokumentacyjne z przebiegu zatrudnienia badanych postaci. Były to głównie źródła pierwotne, takie jak: dokumenty archiwalne, zbiory rodzinne, a w dalszej kolejności przekazy ustne zaczerpnięte od bliskich prezentowanych w książce osób. Autor stosuje przeważnie podejście opisowe, odtwórcze, bez wtrąceń krytycznych i oceniających. Prezentowany styl jest przystępny, choć momentami zbyt suchy, co może odstraszyć mniej zaawansowanych czytelników. Autor w swojej publikacji zachowuje obiektywizm, który stanowi kompilację prezentowanych treści. Przedstawiane wątki porządkują badany obszar oraz charakteryzują działania omawianych postaci. Książka jest bardzo wartościowym źródłem edukacyjnym dla środowiska medycznego, jak i dla szerszej publiczności. Słownik bio-

¹⁹ Ibidem, s. 222-224.

graficzny Witolda Oknińskiego jest imponującą publikacją zarówno pod względem objętości, jak i jakości zawartych biogramów. Autor zadbał, by wybór postaci był skrupulatny i dokładny.

Książka ta to fascynująca podróż przez niezwykle losy, historię, poświęcenie i pasję. Autor w sposób poruszający ukazuje ich heroizm, pokazując, że lekarze są nie tylko specjalistami w swoich dziedzinach, ale także niezastąpionymi bohaterami naszego społeczeństwa. Nie zasłynęli oni wielkimi odkryciami w obszarze nauk medycznych czy przyrodniczych, nie wywarli wielkiego wpływu na historię medycyny, są jednak cichymi herosami siedleckiej społeczności. Z pewnością uratowali wiele istnień w codziennej pracy, dali szansę na poprawę komfortu życia swoich pacjentów oraz umożliwili im powrót do zdrowia. Czytelnik zostaje zainspirowany ich nieustanną walką o zdrowie i dobro pacjentów. Ta wyjątkowa książka to literacka oda dla tych, którzy poświęcają swoje całe życie dla dobra innych. Autor mistrzowsko ukazuje ich codzienną walkę z chorobami, niepewnością i przeciwnościami losu. Wskazuje, jak wiele trzeba ofiarować czasu na podnoszenie kwalifikacji, aby sprostać postawionym sobie wysoko celom, aby wykonywać zawód najlepiej, jak się potrafi, pod stałą presją czasu i stawianych przez społeczeństwo wymagań. Czytelnik zostaje wciągnięty w świat ich wyzwań, prywatnych przeżyć, emocji i triumfów, zyskując szacunek dla ich niezwykle poświęcenia. To nie tylko opowieść o medycynie, lecz również hołd złożony ludziom, którzy stają na pierwszej linii w walce o zdrowie i życie, niejednokrotnie poświęcając samych siebie, swoich bliskich dla dobra drugiego człowieka. Jedynym pewnym elementem dyskusyjnym jest marginalne ujęcie zakresu instytucjonalnego funkcjonowania służby zdrowia w Siedlcach. Niemniej nie zmniejsza to rangi i znaczenia publikacji, która wypełniając lukę badawczą stanowi jednocześnie inspirację do dalszych poszukiwań. Niewątpliwie książkę można polecić nie tylko regionalistom, ale także historykom i badaczom socjologii medycyny.

Bibliografia / References

- V wieków dziejów Siedlec*, red. D. Grzegorzczuk, P. Matusak, Siedlce 2011.
Bereza A., Okniński W., *Sądownictwo siedleckie, Tradycje i współczesność*, Warszawa 2010.
Bobryk A., Kochan I., *Prawoślawie w Siedlcach*, Siedlce 2007.
Bobryk A., Stelingowska B., *Dzieje najnowsze Siedlec*, [w:] *Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 2007.

- Ciuk S., *Polscy lekarze i ich wkład w światową medycynę*, <https://historia.org.pl/2014/08/29/polscy-lekarze-i-ich-wklad-w-swiatowa-medycyne/>.
- Dzieje medycyny w Polsce. Od czasów najdawniejszych do roku 1914*, T. 1, red. W. Noszczyk, Warszawa 2015.
- Dzieje medycyny w Polsce. Lata 1914-1944*, T. 2, red. W. Noszczyk, J. Supady, Warszawa 2015.
- Dzieje medycyny w Polsce. Lata 1944-1989*, T. 3, red. W. Noszczyk, Warszawa 2016.
- Gutt R., *Krótki zarys dziejów nauki o krwi*, Warszawa 1970.
- Herman J., *Historia neurologii polskiej*, Wrocław 1975.
- Jolkiwicz D., *Kobiety w naukach medycznych wczoraj i dziś*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2011, nr 2.
- Judycki Z.A., *Lekarze polskiego pochodzenia w świecie. Popularny słownik biograficzny*, Kielce 2020.
- Konieczna S., *Wkład polskich lekarzy XIX w. w światową neurologię*, Gdańsk 2012.
- Krzyżanowski L., Okniński W., *Temida wyemancypowana? Słownik biograficzny kobiet – sędziów, asesorów i egzaminowanych aplikantów w międzywojennym sądownictwie polskim*, Sopot 2018.
- Makara-Studzińska M., *Komunikacja z pacjentem*, Lublin 2012.
- Najważniejsze statystyki GUS dla miasta Siedlce*, <https://miasto-siedlce.geoportal-krajowy.pl/statystyki-gus>.
- Okniński W., *Adwokaci siedleccy: o patronach, adwokatach przysięgłych, adwokatach i obrońcach sądowych*, Siedlce 2015.
- Okniński W., *Adwokaci siedleccy: o patronach, adwokatach przysięgłych, adwokatach i obrońcach sądowych. Suplement*, Siedlce 2019.
- Okniński W., *Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, Siedlce 2023.
- Okniński W., *Sąd Apelacyjny w Warszawie 1917-1950*, Warszawa 2015.
- Okniński W., Sowińska D., *Sędziowie i prokuratorzy siedleckiego okręgu sądowego w latach 1917-1950*, Siedlce 2013.
- Siedlce 1448-1995*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996.
- Tylińska E., *Droga do kariery akademickiej kobiet na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2003, nr 3/4.
- Tymiński R., *Prawa i obowiązki lekarzy w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2016.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry, Dz.U. 2023, poz. 1516.
- Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, Dz.U. 2024, poz. 799.
- Winter A., *Dzieje Siedlec 1448-1918*, Warszawa 1968.
- Wojtczak A., *Zdrowie publiczne wyzwaniem dla systemów zdrowia XXI wieku*, Warszawa 2009.
- Współczesne wyzwania zdrowia publicznego. Wybrane zagadnienia*, red. J. Pinakas, Warszawa 2021
- Zaprutko-Janicka A., *Pierwsze lekarki w historii. Co musiały znosić, by pozwolono im praktykować medycynę?*, <https://wielkahistoria.pl/pierwsze-lekarki-w-historii-co-musialy-znosic-by-pozwolono-im-praktykowac-medycyne/>.

Adam Bobryk

ORCID: 0000-0001-5876-4685

adam.bobryk@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Wielokulturowość w aspekcie zainteresowań socjologii medycyny

Pacjent odmienny kulturowo, red. Elżbieta Krajewska-Kułak,
Andrzej Guzowski, Grzegorz Bejda, Agnieszka Lankau,
Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, Wydawnictwo Naukowe
Silva Rerum, Poznań 2023, ss. 346

DOI: 10.34739/doc.2024.21.16

Globalizacja coraz bardziej dynamizuje proces zmian społecznych. W latach sześćdziesiątych, w odniesieniu do tego zjawiska, rozpowszechniony został termin „globalna wioska”¹. Spopularyzował go kanadyjski badacz Herbert Marshall McLuhan². Jednocześnie McLuhan rozwijał myśl dotyczącą „globalnej wioski” wskazując, iż wiele problemów można rozwiązać przy podjęciu szerokiej współpracy i zaangażowania nie tylko bezpośrednio zainteresowanych stron, odchodząc od koncepcji regionalizmu do globalizmu³. Wydawało się wówczas, że świat zaczął tracić powoli wyraźne granice, które dzieliły go na odrębne części. Rozwój środków transportu, łączności, mediów, kształtowanie ponadnarodowych struktur, coraz większe znaczenie korporacji oderwanych od państwa narodowego, formowały nową rzeczywistość, która powodowała, iż odległość przestrzenna traciła na znaczeniu, a jednocześnie dynamizowała się mobilność migracyjna.

¹ Cf. H.M. McLuhan, *Die Gutenberg-Galaxis. Das Ende des Buchzeitalters*, Düsseldorf 1968.

² Vide P. Marchand, *Marshall McLuhan. Botschafter der Medien. Biographie*, Stuttgart 1999.

³ Cf. H.M. McLuhan, Q. Fiore, *Krieg und Frieden im globalen Dorf. Eine Bestandsaufnahme einiger d. gegenwärtigen festgefahrenen Situationen, aus denen es einen Ausweg gäbe, wenn man mehr vorwirkte*, Düsseldorf 1971.

W efekcie tworzyły się też zupełnie nowe struktury społeczne o zróżnicowanych cechach demograficzno-społecznych. Prowadziło to też do podnoszenia znaczenia społeczności migracyjnych, które wpływały na przekształcenia w krajach zamieszkania oraz rozwój procesów wielokulturowości.

Migracje pobudzały rozwój różnorodności, ale także wytwarzanie się nowych wartości. Od wieków kształtowały one procesy transkulturowości czy wielokulturowości⁴. W literaturze można spotkać nawet odnoszące się do tego kontekstu określenie „młyn narodów” opisujące procesy sprzed wieków⁵. Migracje, funkcjonowanie społeczności imigrantów, wpływ mobilności na kwestie związane z tożsamością, obrosły w wiele mitów i stereotypów⁶. Procesy te oczywiście mają znaczący wpływ na zagadnienia identyfikacji i autoidentyfikacji, gdyż uwarunkowują społecznie i kulturowo szereg istotnych czynników oddziałujących na poczucie przynależności, odrębności, zmienności, stałości czy zakorzenienia⁷. Niewątpliwie wielokulturowość nie stanowi nowego zjawiska, ale uwarunkowania globalizacyjne przyspieszyły jej rozwój i zwiększyły skalę oddziaływania. Można postrzegać ją z wielu perspektyw. Z pewnością wielokulturowość stanowi pewną formę integracji, przy zachowaniu różnorodności. Z założenia ma nie tworzyć dystansu, a sprzyjać zbliżaniu. Według Patricka Savidana takie podejście jest właściwe dla krajów o ustroju demokratycznym. Wielokulturowość opiera się na akceptacji „wielości grup etniczno-kulturowych, stanowiących znaczną część (...) populacji [państwa], z drugiej zaś strony na zapewnieniu pomyślnego współżycia tych różnorodnych kultur, na podstawie możliwie jasno określonych zasad. Koncepcja wielokulturowości oznacza w konsekwencji rezygnację z agresywnej asymilacji, obojętnej na to, co w tych kulturach zasługuje na uznanie”⁸. Należy podkreślić, iż zasada wielokultu-

⁴ Cf. H. Fischer, *Migrationen und Migranten. Wanderbewegungen in der Alten Welt zwischen Frühgeschichte und Nachmittelalter*, Koblenz 2019; M. Borgolte, *Migrationen als transkulturelle Verflechtungen im mittelalterlichen Europa. Ein neuer Pflug für alte Forschungsfelder*, Berlin 2023.

⁵ M. Matheus, *Völkermühle Europas. Migrationen an Rhein und Mosel*, Stuttgart 2018.

⁶ *Migrationen und Mythen, Identitäten und Raumbilder – historische Narrative von Einwanderergesellschaften*, red. M. Asche, U. Niggemann, Augsburg 2015.

⁷ Cf. H. Mamzer, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2003.

⁸ P. Savidan, *Wielokulturowość*, Warszawa 2012, s. 17-18. Należy również wskazać, za Barbarą Szacką, na relatywizm kulturowy jako element światopoglądu. „Polega [on] na przekonaniu, że wszystkie kultury są równe. Można je porównywać i wskazywać podobieństwa oraz różnice między nimi, ale nie wolno ich mierzyć jedną miarą i szeregować na skali kultur wyższych i niższych, lepszych i gorszych. Światopoglądowy

rowości nie opiera się tylko na funkcjonowaniu różnorodnych kultur obok siebie, a wchodzeniu we wzajemne interakcje, z założeniem optymalizacji stosunków społecznych, co ma przynieść ograniczenie stopnia dysharmonii i napięć oraz prowadzić do zbliżenia⁹.

Kształtowane są więc warunki dla funkcjonowania grup o odmiennej kulturze, a niejednokrotnie także systemach normatywnych, co umożliwia im zachowanie swej tożsamości oraz różnorodności w społeczeństwie. Ma to niebagatelne znaczenie nie tylko dla tożsamości danych społeczności, ale także stanowi mechanizm niwelowania potencjalnych zagrożeń wybuchu konfliktów oraz przyczynia się do zyskiwania lojalności grup, które nie obawiają się wykluczenia. Należy jednak też zwrócić uwagę na występujące przeciwstawne podejście mające na celu ukierunkowywanie procesów na absorbcję wartości i norm społeczności dominującej, co ma prowadzić do istotnej modyfikacji w tożsamości oraz uznania innej kultury, języka i opcji narodowej jako swojej¹⁰. Wynika to z poczucia zagrożenia bezpieczeństwa ze strony większości, która obawia się osłabienia czy rozmycia swojej dotychczasowej spójności kulturowej, co powiązane jest również z aspektem tożsamościowym. Niemniej dla zapewnienia bezpieczeństwa społecznego istotnym mechanizmem jest wzajemna tolerancja, a zwłaszcza ukształtowanie takich rozwiązań prawnych i sposobów postępowania instytucji publicznych, które zabezpieczą respektowanie potrzeb oraz oczekiwań nie tylko większości, ale także grup mniejszościowych.

relatywizm kulturowy przejawia się nie tylko w uznaniu równouprawnienia kultur, ale i w towarzyszącym mu postulatcie tolerancji wobec wszelkich praktyk rozmaitych kultur⁹. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 84.

⁹ A. Śliz, M.S. Szczepański, *Wielokulturowość i jej socjologiczny sens. Festival Caravan czy wielokulturowe Street Party?*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 4, s. 9-10. W tym kontekście należy też zwrócić uwagę na opinię Andrzeja Sadowskiego, który stwierdził, iż „Cechą charakterystyczną społeczeństwa wielokulturowego jest wysoki stopień instytucjonalizacji zróżnicowania kulturowego. Oznacza to wysoki stopień uporządkowania, taki, który umożliwia powtarzalność i odtwarzalność działań społecznych. Instytucjonalizacja oznacza tutaj proces społeczny polegający na tym, że podstawowa działalność zmierzająca do zbudowania społeczeństwa wielokulturowego nie przebiega żywiołowo, ale w obrębie wielu instytucji, że liczba instytucji tego typu wzrasta, zmieniają się funkcje instytucji istniejących oraz następuje internalizacja ich istnienia w społecznej i indywidualnej świadomości mieszkańców mniejszości i większości kulturowej(-ych)”. A. Sadowski, *Spółczesność polskie – od zróżnicowania kulturowego do wielokulturowego. Szanse i zagrożenia*, [w:] *Wielokulturowość: konflikt czy koegzystencja?*, red. A. Śliz, M.S. Szczepański, Warszawa 2011, s. 58.

¹⁰ Cf. A. Bobryk, *Tożsamość narodowa i asymilacja. Dylematy integracji*, [w:] *Kultura pogranicza – pogranicze kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce-Pułtusk 2005, s. 41-54.

Polska w okresie powojennym stała się krajem homogenicznym narodowo. Mniejszości stanowiły margines ludności. Ich aktywność grupowa była ograniczana i kontrolowana. Imigracja była bardzo zawężona z wyraźną preferencją osób polskiej narodowości. Przy emigracji preferowano (lub wręcz przymuszano) przedstawicieli innych nacji, jak np. Niemców czy Żydów. Zmiana systemowa w 1989 r. spowodowała zamianę polityki. Zaprzestano stosowania jakichkolwiek ograniczeń związanych z przynależnością narodową. Uregulowano status prawny mniejszości i określono system wsparcia dla nich w zakresie działalności oświatowej, kulturalnej i podtrzymania języka ojczystego. Zasadniczo nie występowały poważne konflikty z mniejszościami narodowymi, ale relacje nie były wolne od napięć i rozbieżnych oczekiwań¹¹. Pojawił się też nowy trend osiedlania się w Polsce osób, pochodzących nie tylko z bliskich geograficznie regionów. Po masowych migracjach do Europy, zwłaszcza nielegalnych, będących skutkiem Arabskiej Wiosny, wystąpiło też szereg obaw co do potencjalnych skutków tego procesu¹². Dotyczyło to również aspektów kulturowych. Polska, która przyjęła ogromną falę migrantów zarobkowych, a następnie uchodźców z Ukrainy oraz coraz szerzej otwierała rynek pracy dla cudzoziemców, pochodzących z Azji i Afryki, jednocześnie będąc też coraz powszechniej terenem nielegalnych migracji, stanęła przed nowymi wyzwaniami. Jednym z nich jest kwestia ochrony zdrowia i opieki medycznej pacjentów zróżnicowanych kulturowo.

Problematyce tej została poświęcona książka *Pacjent odmienny kulturowo*, pod redakcją Elżbiety Krajewskiej-Kułąk, Andrzeja Guzowskiego, Grzegorza Bejdy i Agnieszki Lankau¹³. Są to badacze reprezentujący nauki medyczne, nauki o zdrowiu oraz teologię. W efek-

¹¹ E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000; S. Łodziński, *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005; L. M. Nijakowski, *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006; *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Duda, B. Nitschke, Kraków 2010; T. Browarek, *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018; Z. Kurcz, *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.

¹² M. Pabst, *Arabischer Frühling ohne Sommer? Die schwierige Neuordnung einer Großregion*, Stuttgart 2021; B. Aschenbrenner-Wellmann, L. Geldner, *Migration und Integration in der Sozialen Arbeit*, Baden-Baden 2022; N. Risse, *Defekte Demokratien in Nordafrika. Warum haben sich in Nordafrika nach dem Arabischen Frühling defekte Demokratien etabliert?*, München 2024.

¹³ *Pacjent odmienny kulturowo*, red. E. Krajewska-Kułąk, A. Guzowski, G. Bejda, A. Lankau, Poznań 2023.

cie również ma to odbicie w treści książki, która w sposób wieloaspektowy ukazuje problematykę relacji z pacjentami, pochodzącymi z różnych czy wręcz znacząco odmiennych środowisk kulturowych. Niewątpliwie publikacja ta wpisuje się przede wszystkim w perspektywę zainteresowań socjologii medycyny. Właśnie ta dyscyplina poszukuje społecznych wyznaczników dotyczących zjawisk związanych ze zdrowiem, chorobą, specyficznej sytuacji pacjentów, działaniami systemu ochrony zdrowia czy też ukazuje rolę jaką odgrywają pracownicy zawodów medycznych¹⁴. Wyjaśnia ona, jak uwarunkowania społeczne wpływają na stan zdrowia, sposób leczenia, funkcjonowanie specjalistycznych instytucji. Istotnym aspektem jest także to, jak tło kulturowe wpływa na postrzeganie i definiowanie zdrowia, choroby, profilaktyki, procesu leczenia oraz relacji z pacjentem. Bardzo zwięźle opisywał zakres zainteresowań socjologii medycyny Charles McIntire, stwierdzając, iż są to relacje pomiędzy instytucjami czy profesjami medycznymi a społeczeństwem jako całością. Jednocześnie podkreślał wagę wszystkich aspektów, które związane są z tym obszarem problemowym¹⁵.

Niewątpliwie choroba może być odbierana jako fenomen, który jest ukształtowany także społecznie i kulturowo. Może być nawet tworzona przez społeczeństwo, poprzez nadanie określoneemu przypadkowi takiego znaczenia. Wpływy socjokulturowe mogą oddziaływać na postrzeganie stanu innych, jak i subiektywny odbiór danego przypadku przez określoną jednostkę. Związane to jest również ze sposobami przeciwdziałania chorobie i jej niepożądanym skutkom, w tym dotyczących sfery społecznej, np. tożsamościowej¹⁶. Czyli ce-

¹⁴ A. Doroszevska, A. Sadowska, *Mosty zamiast murów – socjologia medycyny przykładem udanej (?) interdyscyplinarnej współpracy*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2013, nr 1, s. 59.

¹⁵ Ch. McIntire, *The Importance of the Study of Medical Sociology*, „Sociological Practice” 1991, vol. 9, Issue 1, s. 30-37. Cf. E. von Kardorff, *Ist Medizin-Soziologie noch zeitgemäß?*, [w:] *Medizinische Soziologie trifft Medizinische Pädagogik*, red. H. Ohlbrecht, A. Seltrecht, Wiesbaden 2018, s. 29-53.

¹⁶ M. Skrzypek, *Geneza i ewolucja podstawowych kategorii analitycznych socjologii medycyny*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2012, nr 4, s. 375. W tym kontekście, za Renatą Bogusz, należy przywołać opinię, iż „postrzeganie zdrowia zawsze dokonuje się przez pryzmat społeczno-kulturowych uwarunkowań, w jakich żyją ludzie. Kultura stanowi płaszczyznę, na której ujawnia się różnorodność interpretacji związanych z szeroko pojmowanym zdrowiem. Analiza wpływu kultury na zdrowie i realizację zachowań zdrowotnych prowadzi do następujących konstatacji: kultura danej społeczności stanowi punkt odniesienia w ocenie zdrowia jako jednej z wartości życiowych, potoczne określenia zdrowia i choroby uwarunkowane są kulturowo, kultura kształtuje wzory zachowań w zdrowiu i chorobie, kultura określa normy dotyczące zdrowia i choroby”. R. Bogusz, *Zdrowie jako wartość deklarowana i realizowana*,

lem socjologii medycyny jest uchwycenie rozmaitych oraz różnorodnych relacji zachodzących w aspekcie uwarunkowań społecznych w odniesieniu do stanu zdrowia zarówno jednostek jak i grup społecznych. Dlatego słusznie stwierdza Beata Tobias-Adamczyk mówiąc, iż „Jako dyscyplina akademicka, socjologia medycyny skupia się na społecznych przyczynach i konsekwencjach ludzkich zachowań, koncentrując się na celu będącym przedmiotem jej zainteresowań, tj. społecznych przyczynach zmian w stanie zdrowia, jak również konsekwencjach społecznych wynikających z występujących chorób”¹⁷. Wiele problemów związanych z ochroną zdrowia i opieką medyczną jest wręcz uwarunkowana społecznie. By lepiej zrozumieć ich charakter i skuteczniej przeciwdziałać niepożądanym zjawiskom, niezbędne jest współdziałanie środowisk medycznych ze specjalistami z różnych dyscyplin. Wydaje się, że szczególnie pomocni w tym zakresie są badacze z zakresu socjologii medycyny, którzy nie tylko ułatwiają poznanie zachodzących procesów, ale również mogą odgrywać rolę ekspertów, co może prowadzić do istotnych zmian systemu¹⁸.

W książce *Pacjent odmienny kulturowo* zamieszczono 23 artykuły. Swoje badania przedstawiło 25 autorów z 8 ośrodków akademickich w Polsce oraz 5 instytucji publicznych (w tym jednej zagranicznej). Ponadto, co niezwykle rzadko zdarza się w publikacjach naukowych, występuje jeden autor instytucjonalny, reprezentujący związek wyznaniowy, bez personalnego wskazania wykonawcy danej analizy. Autorzy podjęli niezmiernie ważny problem. Wypełnia on jednocześnie lukę badawczą. Problematyka ta poruszana jest marginalnie i mimo że ukazała się na ten temat pewna liczba publikacji, zaznacza się tu wyraźny deficyt. Autorzy dokonali również pewnej

[w:] *Zdrowie. Choroba. Społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny*, red. W. Piątkowski, Lublin 2004, s. 128.

¹⁷ B. Tobias-Adamczyk, *Wybrane aspekty relacji pomiędzy socjologią medycyny a socjologią choroby*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” 2015, vol. 1, s. 79. Niewątpliwie w ten obszar wpisuje się również sfera komunikacji, która w znaczącym stopniu, związana jest ze specyfiką socjokulturową. Trafnie więc stwierdza Anna Zembala, że „Komunikacja pomiędzy lekarzem i pacjentem jest jedną z ważniejszych zmiennych mających wpływ na proces powrotu do zdrowia, a także na zapobieganie nawrotowi choroby. Efektywna komunikacja lekarza z pacjentem jest związana z lepszymi wskaźnikami zdrowia somatycznego, psychicznego i społecznego”. A. Zembala, *Modele komunikacji w relacjach lekarz – pacjent*, „Zeszyty Naukowe Doktorantów UJ. Nauki Ścisłe” 2015, nr 2, s. 46.

¹⁸ Z. Woźniak, *Socjolog medycyny w rolach eksperckich – między dydaktyką, badaniami i polityką*, [w:] *Socjologia medycyny w Polsce z perspektywy półwiecza. Nurty badawcze, najważniejsze osiągnięcia, perspektywy rozwoju*, red. A. Ostrowska, M. Skrzypek, Warszawa 2015, s. 39-66.

syntezy. Swoimi rozważaniami objęli bowiem zarówno zróżnicowanych kulturowo obywateli polskich, jak i cudzoziemców przebywających w Rzeczypospolitej.

W publikacji zawartych jest wiele ważnych informacji i analiz. Wskazano również szereg istotnych postulatów. Należy tu zwrócić zwłaszcza uwagę na wniosek, niewątpliwie przejaskrawiony, ale poruszający ważne zagadnienie. Redaktorzy stwierdzają bowiem, iż „Kwestie różnic kulturowych i ich znaczenie dla praktyki powinny stanowić podstawowy element programów nauczania profesjonalistów medycznych, zarówno na poziomie przed, jak i podyplomowym”¹⁹. Określenie „podstawowy” jest niewątpliwie wyolbrzymieniem skali. Niemniej jest to ważny aspekt procesu dydaktycznego. Przyniosłoby to zapewne pozytywne efekty w zakresie podniesienia poziomu podmiotowości pacjentów, jak i skuteczności stosowanych procedur medycznych. Redaktorzy, rozwijając przytoczony postulat, wyrażają oczekiwanie, iż książka przyczyni się „do zrozumienia, iż jednym z filarów opieki całego zespołu terapeutycznego jest zrozumienie, że ludzie różnią się między sobą nie tylko rodzajem schorzenia, ale także przynależnością kulturową oraz że istnieje ścisły związek między różnorodnością między ludźmi a etyką zawodową. (...) Pracownicy ochrony zdrowia powinni znać i rozumieć wszystkie czynniki kulturowe danej społeczności i odpowiednio je uwzględniać w procesach planowania i realizowania opieki. Powinni systematycznie uzupełniać swoją wiedzę, aby móc w swej codziennej pracy uwzględniać poszanowanie zróżnicowania kulturowego i religijnego. (...) Uważamy, iż wiedza o określonych oczekiwaniach pacjentów innych kulturowo wobec pracowników ochrony zdrowia jest kluczowa w świadczeniu opieki zdrowotnej. W naszej opinii przyczyni się to do umocnienia terapeutycznych związków pomiędzy personelem medycznym a pa-

¹⁹ E. Krajewska-Kułak, A. Guzowski, G. Bejda, A. Lankau, *Wstęp*, [w:] *Pacjent odmienny...*, s. 8. Edukacja dotycząca wielokulturowości przynosi znacznie szerszy zakres efektów, wykraczający poza postulaty autorów książki, związane z medycyną. Jak stwierdza Małgorzata Lipińska-Rzeszutek „Poznanie obcych wcześniej wartości kulturowych innych narodów może sprzyjać integracji społeczeństw, ich wzajemnemu poznaniu, zrozumieniu, akceptacji i tolerancji. Ma to wpływ na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa w jego wymiarze międzynarodowym, jak również narodowym”. M. Lipińska-Rzeszutek, *Dlaczego należy uczyć współczesną młodzież otwartości na Innego?*, [w:] *Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Випуск 8*, red. С. Шудло, Дрогобич-Зелена Гора 2017, s. 65.

cjentem i uzmysłowi pracownikom ochrony zdrowia znaczenie wzajemnego szacunku i tolerancji wobec wyznania innych”²⁰.

Zgodnie z *Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* z 2005 r. określono kryteria, jakie muszą spełniać dane społeczności, by mogły być za takie uznane. Ustalono, iż w rozumieniu ustawy mniejszościami narodowymi są: Białorusini, Czesi, Litwini, Niemcy, Ormianie, Rosjanie, Słowacy, Ukraińcy i Żydzi. Mniejszością etniczną są Karaimi, Łemkowie, Romowie, Tatarzy. Za język regionalny uznany zaś został kaszubski. Ustawa określiła też szeroki zakres wsparcia ze strony państwa dla tych mniejszości w obszarze ich ochrony, co dotyczy m.in. możliwości korzystania z języka ojczystego w życiu publicznym²¹.

Jak wynika z danych spisu powszechnego przeprowadzonego w 2021 r., Rzeczpospolitą na stałe zamieszkiwało wówczas, 38 036 118 osób. Z tej liczby 746 357 urodziło się poza granicami RP, co stanowiło 2%. Wśród nich obywatelstwo polskie posiadało 86,2%. Najliczniejsze grupy urodzonych za granicą pochodzą z następujących krajów: Ukraina (176174), Wielka Brytania (126250) i Niemcy (95784)²². Łącznie 37 923 902 osoby zamieszkujące RP posiadały obywatelstwo polskie. Inne miało 111 809 osób. W tym ukraińskie 53046, białoruskie 18591, rosyjskie 4882. Było też 66 bezpaństwowców²³. Osoby z obywatelstwem niepolskim w 80% zamieszkiwały miasta²⁴. Jednocześnie w spisie zbadano kwestię przynależności narodowo-etnicznej, umożliwiające wyrażenie także złożonej tożsamości, z wariantem wyboru nie tylko z szerokiego słownika etnonimów, ale również swobodnego określenia. W konsekwencji uzyskano ok. 250 identyfikacji. Wyłącznie polską narodowość zadeklarowało 36 620 217 osób, co stanowi 96,28% ogółu. Polską i inną niż polską podało 974 852. Wyłącznie inną niż polską zadeklarowało 429 921. Łącznie wszystkich, którzy zadeklarowali inną tożsamość, łączoną też z polską, było 1 404 773, co stanowiło 3,69%. Podwójną tożsamość podało 1 006 925. Nie ustalono

²⁰ E. Krajewska-Kułak, A. Guzowski, G. Bejda, A. Lankau, *Wstęp...*, s. 8-9.

²¹ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U. 2005, Nr 17, poz. 141. Cf. A. Bobryk, *The attitudes towards the Mother Tongue as an Identity Manifestation of National and Ethnic Minorities in Poland*, [w:] *Identities of Central-Eastern European Nations*, red. V. Yevtukh, A. Wysocki, G. Kisla, A. Jekaterynczuk, Kyiv 2016, s. 177-196.

²² M. Cierniak-Piotrowska, A. Chmielewska, P. Kaczorowski, et al., *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna w świetle wyników NSP 2021*, Warszawa 2023, s. 58.

²³ Ibidem, s. 64.

²⁴ Ibidem, s. 71.

narodowości w stosunku do 11 128 osób²⁵. Najliczniejsze mniejszości (niezależnie od kolejności deklaracji) to: śląska 596 224 (wyłącznie jedna deklaracja 167 372), kaszubska 179 685 (11 961), niemiecka 144 177 (23 495), ukraińska 82 400 (45 777), białoruska 56 697 (35 370), angielska 54 424 (3 123), amerykańska 27 756 (1 678), włoska 19 980 (2 241), żydowska 17 156 (6 036), rosyjska 15 994 (7 831)²⁶. Językiem komunikacji domowej jest wyłącznie polski dla 36 256 834 osób, polski i niepolski dla 1 611 784 i wyłącznie niepolski dla 135 119. Przy tym nie ustalono języka dla 32 381 stałych mieszkańców. Najczęściej stosowanymi językami w kontaktach domowych, oprócz polskiego, są: angielski 737 276, śląski 467 145, niemiecki 216 342, kaszubski 89 198, rosyjski 63 271, ukraiński 55 104, francuski 41 895, włoski 38 388, hiszpański 29 480, niderlandzki 17 633 i białoruski 17 325²⁷. W spisie ustalono również kwestie związane z konfesyjnością. Odpowiedzi o przynależność do określonego wyznania udzieliło 30 212 506 osób. Z tego jako przynależących do określonego wyznania było 27 601 000, co stanowiło 72,57% ogółu ludności. Jako członkowie Kościoła rzymskokatolickiego obrządku łacińskiego zadeklarowało się 71,30% ogółu, Cerkwi prawosławnej 0,40%. Świadków Jehowy 0,29%, Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego 0,17%, Kościoła katolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego 0,09%²⁸.

Należy jednak uwzględnić, iż spis powszechny był przeprowadzony jeszcze przed rozpoczęciem pełnoskalowego konfliktu zbrojnego na Ukrainie, co związane było z masowym napływem uchodźców²⁹. Jednocześnie jak wynika z różnych szacunków skala osiedlania się cudzoziemców jest znacznie większa niż podają oficjalne statystyki. Nie uwzględnia ona bowiem nielegalnych migracji. Można nawet spotkać się z opinią, iż „nikt nie wie, ile milionów obcokrajowców jest w Polsce”³⁰. Ponadto na świecie występuje coraz więcej

²⁵ Ibidem, s. 114.

²⁶ Ibidem, s. 115.

²⁷ Ibidem, s. 119.

²⁸ Ibidem, s. 123.

²⁹ Cf. P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2002; *Kryzys migracyjny oraz kryzys uchodźczy w Polsce*, red. R. M. Staniszewski, Warszawa 2023.

³⁰ K. Fejfer, *Migranci wożą jedzenie, naprawiają telefony i prowadzą taksówki. Nikt nie wie ile milionów obcokrajowców jest w Polsce*, „Gazeta Wyborcza”, 22 sierpnia 2024. Zofia Kawczyńska-Butrym zwraca uwagę na kilka aspektów zdrowotnych związanych z migracją, które należy uwzględnić w badaniach. Są to „Czynniki ryzyka zdrowotnego migrantów; stan zdrowia i specyfika objawów obserwowanych w trakcie migracji;

zagrożeń dla środowiska naturalnego oraz człowieka³¹. W związku z tym prognozuje się, iż poziom migracji będzie wzrastał. Tylko z powodu zmian klimatycznych do 2050 roku będzie musiało opuścić swoje dotychczasowe miejsca zamieszkania ok. 1,5 mld osób. Będą one więc poszukiwały nowych miejsc osiedlenia³². Dlatego tym bardziej istotne jest przygotowywanie personelu medycznego nie tylko do udzielania pomocy, ale realizowania go także z uwzględnieniem specyfiki wielokulturowości.

W monografii szczególną uwagę zwrócili autorzy na zagadnienia religijne. To właściwe rozwiązanie, gdyż w znaczącym stopniu to one przede wszystkim determinują kwestie związane ze sposobem i akceptacją poszczególnych procedur medycznych czy profilaktyki. Mają one również znaczenie w zakresie dotyczącym żywienia czy zapobiegania problemom zdrowotnym lub postrzegania choroby. Do tego obszaru odnoszą się materiały Andrzeja Guzowskiego, Grzegorza Bejdy, Elżbiety Krajewskiej-Kułąk *Chrześcijaństwo – powstanie, przemiany*³³, Andrzeja Guzowskiego, Elżbiety Krajewskiej-Kułąk, Grzegorza Bejdy, Katarzyny Krajewskiej-Ferishah *Judaizm, Islam i Tatarzy polscy*³⁴, Grzegorza Bejdy, Agnieszki Kułąk-Bejdy, Agnieszki Lankau *Wpływ religijności na zdrowie*³⁵, Agnieszki Lankau *Rola przekonań religijnych w sprawowaniu opieki nad chorym*³⁶, Grzegorza Bejdy, Agnieszki Kułąk-Bejdy *Pacjent-Katolik wobec zagadnień choro-*

zdrowie grup specjalnych – uchodźców i ofiar handlu ludźmi; uwarunkowania i poziom korzystania przez migrantów z opieki zdrowotnej w kraju przyjmującym; kulturowe konteksty zachowań imigrantów w kraju przyjmującym; porównanie stanu zdrowia populacji migrantów i populacji kraju przyjmującego; rozliczenia kosztów świadczeń medycznych między krajem przyjmującym a wysyłającym; transfer «białego personelu» i transfer opieki”. Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracje – wyzwanie dla socjologii zdrowia i medycyny*, [w:] *Socjologia medycyny. W kręgu myśli naukowej Magdaleny Sokołowskiej*, red. W. Piątkowski, Warszawa 2010, s. 87.

³¹ Cf. S. Engel, M. Gärtner-Engel, G. Fechtner, *Die globale Umweltkatastrophe hat begonnen! Was tun gegen die mutwillige Zerstörung der Einheit von Mensch und Natur?*, Essen 2024.

³² Cf. G. Vince, *Das nomadische Jahrhundert. Wie die Klima-Migration unsere Welt verändern wird*, München 2023.

³³ G. Bejda, E. Krajewska-Kułąk, *Chrześcijaństwo – powstanie, przemiany*, [w:] *Pacjent odmienny...*, s. 47-65.

³⁴ A. Guzowski, E. Krajewska-Kułąk, G. Bejda, K. Krajewska-Ferishah, *Judaizm, Islam i Tatarzy polscy*, [w:] *ibidem*, s. 81-96.

³⁵ G. Bejda, A. Kułąk-Bejda, A. Lankau, *Wpływ religijności na zdrowie*, [w:] *ibidem*, s. 169-185.

³⁶ A. Lankau, *Rola przekonań religijnych w sprawowaniu opieki nad chorym*, [w:] *ibidem*, s. 187-201.

by i opieki zdrowotnej³⁷, ks. mitrata Jana Fiedorczyka, Ireny Fiedorczyk, Justyny Fiedorczyk-Fidziukiewicz *Pacjent prawosławny wobec zagadnień choroby i opieki zdrowotnej*³⁸, Jerzego Sójki, ks. Andrzeja Korczago *Oczekiwania pacjenta wyznającego Protestantyzm*³⁹, Joanny Auron-Górskiej *Oczekiwania pacjenta wyznającego Judaizm*⁴⁰, Zbigniewa Igielskiego *Pacjent Buddysta i Hinduista wobec zagadnień choroby i opieki zdrowotnej*⁴¹, Artura Konopackiego, Andrzeja Guzowskiego *Pacjent muzułmański w Polsce*⁴² oraz materiał przygotowany przez autora instytucjonalnego, bez wskazania konkretnej osoby, to *Opieka medyczna nad pacjentem – Świadkiem Jehowy*⁴³.

Druga grupa artykułów poświęcona została różnorodności kulturowej. Do nich można zaliczyć materiały Elżbiety Krajewskiej-Kułąk, Cecylii R. Łukaszuk, A. Guzowskiego, G. Bejdy, A. Landau, M. Cybulskiego *Miejsce pacjenta odmiennego kulturowo w opiece zdrowotnej*⁴⁴, Emilii Sarnackiej *Prawa pacjenta odmiennego kulturowo*⁴⁵, Mateusza Cybulskiego *Spółeczeństwo wielokulturowe w Polsce*⁴⁶ i *Bariery w dostępie imigrantów do ochrony zdrowia*⁴⁷, Katarzyny Van Damme-Ostapowicz *Kontekst kultury w opiece zdrowotnej na świecie*⁴⁸, Anny Ślifirczyk *Komunikacja międzykulturowa w ochronie zdrowia*⁴⁹, Emilii Jaroszewskiej *Bariery w komunikacji z zagranicznym pacjentem*⁵⁰, Anny Szymkowiak, Andrzeja

³⁷ G. Bejda, A. Kułąk-Bejda, *Pacjent-Katolik wobec zagadnień choroby i opieki zdrowotnej*, [w:] ibidem, s. 241-252.

³⁸ J. Fiedorczyk, I. Fiedorczyk, J. Fiedorczyk-Fidziukiewicz, *Pacjent prawosławny wobec zagadnień choroby i opieki zdrowotnej*, [w:] ibidem, s. 253-263.

³⁹ J. Sójka, A. Korczago, *Oczekiwania pacjenta wyznającego Protestantyzm*, [w:] ibidem, s. 265-282.

⁴⁰ J. Auron-Górka, *Oczekiwania pacjenta wyznającego Judaizm*, [w:] ibidem, s. 283-294.

⁴¹ Z. Igielski, *Pacjent Buddysta i Hinduista wobec zagadnień choroby i opieki zdrowotnej*, [w:] ibidem, s. 295-299.

⁴² A. Konopacki, A. Guzowski, *Pacjent muzułmański w Polsce*, [w:] ibidem, s. 315-327.

⁴³ Świadcowie Jehowy w Polsce. Służba Informacji o Szpitalach, *Opieka medyczna nad pacjentem – Świadkiem Jehowy*, [w:] ibidem, s. 301-313.

⁴⁴ E. Krajewska-Kułąk, C. R. Łukaszuk, A. Guzowski, G. Bejda, A. Landau, M. Cybulski, *Miejsce pacjenta odmiennego kulturowo w opiece zdrowotnej*, [w:] ibidem, s. 11-25.

⁴⁵ E. Sarnacka, *Prawa pacjenta odmiennego kulturowo*, [w:] ibidem, s. 27-46.

⁴⁶ M. Cybulski, *Spółeczeństwo wielokulturowe w Polsce*, [w:] ibidem, s. 97-110.

⁴⁷ Idem, *Bariery w dostępie imigrantów do ochrony zdrowia*, [w:] ibidem, s. 123-136.

⁴⁸ K. Van Damme-Ostapowicz, *Kontekst kultury w opiece zdrowotnej na świecie*, [w:] ibidem, s. 111-122.

⁴⁹ A. Ślifirczyk, *Komunikacja międzykulturowa w ochronie zdrowia*, [w:] ibidem, s. 137-153.

⁵⁰ E. Jaroszewska, *Bariery w komunikacji z zagranicznym pacjentem*, [w:] ibidem, s. 155-168.

Guzowskiego *Język żyrafy, język szakala – błędy w komunikacji z pacjentem trans*⁵¹.

W trzeciej grupie materiałów zawarto kwestie związane z różnymi aspektami funkcjonowania służby zdrowia. W pewnym stopniu one również odnoszą się do problematyki różnorodności kulturowej, ale przede wszystkim stanowią tło głównego nurtu podjętych analiz. Tutaj wymienić należy teksty Marty Blecharczyk, Grzegorza Bejdy *Dylematy etyczne w ochronie zdrowia*⁵², Jolanty Lewko *Historyczny model opieki nad chorym*⁵³, Dariusza Kucia *Empatia jako forma komunikacji w codziennej praktyce pracownika ochrony zdrowia*⁵⁴, Cecylii R. Łukaszuk, Elżbiety Krajewskiej-Kułak *Satysfakcja z opieki jako istotny element jakości opieki medycznej nad pacjentem*⁵⁵.

Autorzy trafnie opisują badany obszar problemowy, nie traktując go w sposób uproszczony i jednorodny. Przykładowo wskazują, iż stosunek do cudzoziemców ze strony personelu medycznego jest przede wszystkim uwarunkowany krajem pochodzenia i formą korzystania ze świadczeń. Przy tym wyraźnie zaznacza się uprzywilejowanie pacjentów pochodzących z Europy Zachodniej i USA oraz korzystających z prywatnych usług. Jednocześnie migranci unikają wizyt u lekarza, a do szpitali trafiają najczęściej w wyniku wypadków lub przypadków zagrażających życiu⁵⁶. Przy tym w publikacji zwraca się uwagę, iż „Prawa pacjenta są pochodnymi praw człowieka. Co za tym idzie, ich respektowanie nabiera szczególnego znaczenia zarówno moralnego, jak i prawnego”⁵⁷. Jednocześnie wskazano, z czego wynika niechęć wobec pacjentów odmiennych kulturowo. Oceniono, że podstawowymi przyczynami są złe doświadczenia, frustracja powiązana z trudnościami natury kulturowej, brak wiedzy, nieporozumie-

⁵¹ A. Szymkowiak, A. Guzowski, *Język żyrafy, język szakala – błędy w komunikacji z pacjentem trans*, [w:] ibidem, s. 329-344.

⁵² M. Blecharczyk, G. Bejda, *Dylematy etyczne w ochronie zdrowia*, [w:] ibidem, s. 47-65.

⁵³ J. Lewko, *Historyczny model opieki nad chorym*, [w:] ibidem, s. 203-213.

⁵⁴ D. Kuć, *Empatia jako forma komunikacji w codziennej praktyce pracownika ochrony zdrowia*, [w:] ibidem, s. 215-225.

⁵⁵ C. R. Łukaszuk, E. Krajewska-Kułak, *Satysfakcja z opieki jako istotny element jakości opieki medycznej nad pacjentem*, [w:] ibidem, s. 227-239.

⁵⁶ E. Krajewska-Kułak, C. R. Łukaszuk, A. Guzowski, G. Bejda, A. Landau, M. Cybulski, *Miejsce pacjenta...*, s. 12-13. Jednocześnie jak zwraca uwagę Zofia Kawczyńska-Butrym, odwołując się m.in. do badań realizowanych w Kanadzie, występuje tendencja do niższego poziomu zdrowia wśród imigrantów niż populacji kraju przyjmującego. Przede wszystkim na niekorzystny stan zdrowia migrantów wpływa ich status społeczny w państwie osiedlenia i sfera emocjonalna. Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2009, s. 92.

⁵⁷ E. Sarnacka, *Prawa pacjenta...*, s. 27.

nia, emocje, niedobory językowe, stereotypy czy przeszkody strukturalne, jak legalność pobytu, brak informacji dotyczącej rozliczenia kosztów leczenia, wydawania leków osobom nieubezpieczonym i reakcja zwrotna na brak wiedzy cudzoziemców na temat zasad funkcjonowania opieki zdrowotnej w naszym kraju⁵⁸.

Konsekwencją tego może być zjawisko dyskryminacji na poziomie instytucjonalnym (brak bądź nieprecyzyjność zasad korzystania z opieki medycznej) lub poziomie indywidualnym (obniżenie jakości bądź zakresu wykonywanych świadczeń, co może być skutkiem uprzedzeń)⁵⁹. Przy tym niewykluczone, że wystąpi odmowa skorzystania z usług medycznych ze strony pacjentów, gdy sprzeczne jest to z ich rodzimą kulturą czy zasadami religijnymi. Powodem może być różnica płci (np. badania ginekologiczne), wiek lekarza (zbyt młody w relacji do wieku pacjenta), ograniczenia kulturowe (np. brak kontaktu wzrokowego podczas badania), nieprzyjmowanie niektórych preparatów, gdy występuje obawa, iż z punktu widzenia wyznania mogą być one „nieczyste”, lęk przed leczeniem specjalistycznym (np. psychiatrycznym), odbieranym jako utrata zdolności honorowej lub napiętnowanie, niekorzystanie z niektórych procedur (np. transfuzja krwi, przeszczep organów), kwestia diet i postów, wykonywania określonych czynności w dni świąteczne⁶⁰. Przy tym może się zdarzyć, iż pacjent wyraża uprzedzenia wobec społeczności religijnej bądź pochodzenia rasowego przedstawicieli personelu medycznego. W konsekwencji postrzega ich jako gorszych, zajmujących niższą pozycję

⁵⁸ E. Krajewska-Kulać, C. R. Łukaszuk, A. Guzowski, G. Bejda, A. Landau, M. Cybulski, *Miejsce pacjenta...*, s. 13-23.

⁵⁹ M. Cybulski, *Bariery w dostępie...*, s. 132-133.

⁶⁰ Ibidem, s. 131-132; J. Auron-Górska, *Oczekiwania pacjenta...*, s. 286-290; Świadkowie Jehowy w Polsce. Służba Informacji o Szpitalach, *Opieka medyczna...*, s. 302-305; A. Konopacki, A. Guzowski, *Pacjent muzułmański...*, s. 317-319. W tym kontekście należy przywołać słowa Anny Ślifirczyk „W Polsce personel medyczny ma coraz częściej kontakt z pacjentami innych narodowości. W związku z tym faktem istotną staje się refleksja teoretyczna i praktyczna nad kulturowo adekwatnym niesieniem pomocy i komunikacją w tym zakresie z osobami należącymi do innych kultur. Pracownicy służby zdrowia udzielający świadczeń zdrowotnych powinni czynić to w sposób odpowiadający potrzebom i oczekiwaniom pacjentów, uwzględniając ich różnorodność kulturową, ponieważ każdy ma prawo do poszanowania swojego pochodzenia i dziedzictwa kulturowego. Ważne jest, aby personel udzielający pomocy medycznej pacjentom obcego pochodzenia zdobył pewną wiedzę na temat ich kultury i religii, co pozwoli zapewnić kulturowo wrażliwą i kompetentną opiekę. Różnic kulturowych należy się bowiem spodziewać w wielu aspektach naszego życia: w stylu komunikacji, w wyrażaniu emocji, w stosunku do władzy, w kontaktach między płciami, w relacjach i zadaniach, w postrzeganiu przestrzeni i w rozumieniu czasu”. A. Ślifirczyk, *Komunikacja międzykulturowa...*, s. 138.

w strukturze stratyfikacyjnej. W efekcie może dojść do podważania kompetencji zawodowych lub lekceważenia zalecanego procesu medycznego⁶¹. Odmienność może prowadzić też do stygmatyzacji⁶². W tym kontekście należy zwrócić uwagę, iż z Polski wyjechało do pracy w innych krajach (zwłaszcza po wstąpieniu RP do UE) wielu pracowników personelu medycznego. Na ich miejsce przyjeżdżają więc osoby z innych państw, co wpisuje się w światową tendencję drenażu białego personelu⁶³.

Trafnie zwraca uwagę Katarzyna Van Damme-Ostapowicz na znaczenie kultury w zakresie zdrowia, stwierdzając, że spełnia ona zarówno rolę „swoistego czynnika patogennego, generując wzrost ryzyka wystąpienia choroby, jak i terapeutycznego, redukując go. Kultura wpływa na charakter relacji międzyludzkich, spożywane pokarmy, zażywane używki, zasady higieny, aktywność, styl pracy, sposoby spędzania wolnego czasu, wybór określonego modelu opieki zdrowotnej, zasady opieki nad chorym, oddziałuje na otaczające człowieka środowisko. Kultura wpływa np. na postrzeganie etiologii choroby”⁶⁴. Jednocześnie wskazane zostały różne czynniki zaburzające określenie właściwej diagnozy w przypadku leczenia międzykulturowego. Katarzyna Van Damme-Ostapowicz wyjaśnia, że mogą być one powiązane z tym, iż „pacjent cierpi na schorzenie, które w kulturze reprezentowanej przez lekarza nie jest znane. Problemy diagnostyczne mogą wynikać także ze zjawiska patoplastyczności (kulturowej specyfiki wyrażania zjawisk psychopatologicznych), dotyczących np. reakcji na ból pacjentów z różnych krajów. (...) Przyczyną błędnej diagnozy może być także emocjonalna reakcja pacjenta na lekarza (tzw. przeniesienie lub przeciwprzeniesienie kulturowe), która wynika z jego stosunku do kraju/regionu/kultury, reprezentowanej przez lekarza, albo też emocjonalna reakcja lekarza na pacjenta, wynikająca z jego stosunku do kultury, reprezentowanej przez pacjenta”⁶⁵. Dodatkowo może występować bariera językowa. Nawet, gdy jest możliwość porozumienia się na poziomie podstawowym w przypadku opisu objawów, diagnozy lub zaleceń mogą się pojawić liczne nieporozumienia. Zasadniczo występuje też deficyt profesjonalnych tłumaczy

⁶¹ A. Lankau, *Rola przekonań...*, s. 193.

⁶² Cf. E. Czykwin, *Stygmat społeczny*, Warszawa 2007.

⁶³ Cf. Z. Kawczyńska-Butrym, *Zdrowie migrantów i drenaż białego personelu. Wyzwania dla zdrowia publicznego, socjologii zdrowia i zawodów medycznych*, Lublin 2019.

⁶⁴ K. Van Damme-Ostapowicz, *Kontekst kultury...*, s. 117.

⁶⁵ Ibidem, s. 118.

w wielu obszarach językowych, którzy mogliby być pomocni w procesie opieki medycznej. Zadania te wypełniają więc najczęściej członkowie rodziny czy osoby z personelu pomocniczego, co może istotnie wpływać na przekaz informacji, zwłaszcza jeśli dotyczy to kwestii intymnych⁶⁶.

W związku ze zmianami, które zachodzą w Polsce, dotyczący mi przemian o charakterze kulturowo-demograficznym, będących konsekwencjami migracji oraz procesów globalizacji, Cecylia R. Łukaszuk i Elżbieta Krajewska-Kułąk formułują postulat, aby personel medyczny udzielający pomocy pacjentom „posiadał pewną wiedzę na temat ich kultury i religii, by świadczył opiekę medyczną w sposób dostosowany do ich potrzeb oraz by w celu zniwelowania różnic nie obawiał się skorzystać z wiedzy osoby dobrze znającej daną kulturę – pośrednika międzykulturowego. Jego udział w opiece nad chorym ułatwi komunikację pomiędzy osobami innymi kulturowo a personelem medycznym i w konsekwencji wpłynie na poprawę jakości opieki”⁶⁷. Niewątpliwie przyczyniałoby się to nie tylko do podniesienia skuteczności pomocy medycznej, ale także wzrostu poczucia bezpieczeństwa społecznego.

Książkę *Pacjent odmienny kulturowo* pod redakcją Elżbiety Krajewskiej-Kułąk, Andrzeja Guzowskiego, Grzegorza Bejdy i Agnieszki Lankau należy ocenić bardzo wysoko. Podjęte zostały w niej bardzo aktualne wątki dotyczące zmian społeczno-kulturowych i ich konsekwencji w obszarze medycyny. Publikacja wychodzi więc naprzeciw oczekiwaniom współczesności. Niemniej pojawiły się w niej pewne niedociągnięcia czy kwestie polemiczne. W spisie treści pominięto *Wstęp*. Wykazy piśmiennictwa nie są ułożone w porządku alfabetycznym. Umieszczenie poszczególnych tekstów mogło być bardziej powiązane tematycznie ze sobą. Wykonanie indeksu osobowego stworzyłoby większą przejrzystość materiału. Dobrym rozwiązaniem byłoby także dodanie spisu treści w języku angielskim. Korzystne efekty przyniosłoby również większe zwrócenie uwagi na procesy globalizacji

⁶⁶ E. Jaroszewska, *Bariery w komunikacji...*, s. 158-165. Należy pamiętać że posługiwanie się różnymi językami, to także kształtowanie innego opisu rzeczywistości. Występowanie niekoniernie tych samych emocji, definicji, kontekstu, wartościowania. Nie zawsze dosłownie przetłumaczone słowa, w danej sytuacji, mają te samo znaczenie. M. Lipińska-Rzeszutek, *Różnijmy się pięknie – jak układać relacje z „Innym” / „Obcym” nie tracąc bezpieczeństwa*, [w:] *Konteksty bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego – jedność w różnorodności*, red. M. Kubiak, M. Marcinkowski, Siedlce 2021, s. 243.

⁶⁷ C. R. Łukaszuk, E. Krajewska-Kułąk, *Satysfakcja z opieki...*, s. 236.

oraz powiązane z nimi kwestie żywieniowe, co wywołuje istotne konsekwencje zdrowotne⁶⁸. Niemniej uwagi te nie umniejszają merytorycznego znaczenia publikacji. Krąg potencjalnych odbiorców książki jest bardzo szeroki. Bez wątpienia można ją polecić specjalistom z zakresu nauk medycznych i nauk o zdrowiu, socjologom (zwłaszcza socjologom medycyny), politologom, pedagogom, psychologom, antropologom, religioznawcom czy osobom zajmującym się bezpieczeństwem społecznym.

Bibliografia / References

- Aschenbrenner-Wellmann B., Geldner L., *Migration und Integration in der Sozialen Arbeit*, Baden-Baden 2022.
- Bobryk A., *The attitudes towards the Mother Tongue as an Identity Manifestation of National and Ethnic Minorities in Poland*, [w:] *Identities of Central-Eastern European Nations*, red. V. Yevtukh, A. Wysocki, G. Kisla, A. Jekaterynczuk, Kyiv 2016.
- Bobryk A., *Tożsamość narodowa i asymilacja. Dylematy integracji*, [w:] *Kultura pograniczna – pogranicze kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce-Pułtusk 2005.
- Bogusz R., *Zdrowie jako wartość deklarowana i realizowana*, [w:] *Zdrowie. Choroba. Społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny*, red. W. Piątkowski, Lublin 2004.
- Borgolte M., *Migrationen als transkulturelle Verflechtungen im mittelalterlichen Europa. Ein neuer Pflug für alte Forschungsfelder*, Berlin 2023.
- Browarek T., *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018
- Cierniak-Piotrowska M., Chmielewska A., Kaczorowski P., et al., *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna w świetle wyników NSP 2021*, Warszawa 2023.
- Czykwin E., *Stygmat społeczny*, Warszawa 2007.
- Delacroix J.P., *Die Physiologie des Geschmacks im Zeitalter von Fastfood und Globalisierung*, Bremen 2004.
- Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D., *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2002.
- Doroszevska A., Sadowska A., *Mosty zamiast murów – socjologia medycyny przykładem udanej (?) interdyscyplinarnej współpracy*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2013, nr 1.
- Engel S., Gärtner-Engel M., Fechtner G., *Die globale Umweltkatastrophe hat begonnen! Was tun gegen die mutwillige Zerstörung der Einheit von Mensch und Natur?*, Essen 2024.
- Fejfer K., *Migranci wożą jedzenie, naprawiają telefony i prowadzą taksówki. Nikt nie wie ile milionów obcokrajowców jest w Polsce*, „Gazeta Wyborcza”, 22 sierpnia 2024.
- Fischer H., *Migrationen und Migranten. Wanderbewegungen in der Alten Welt zwischen Frühgeschichte und Nachmittelalter*, Koblenz 2019.

⁶⁸ Cf. J.P. Delacroix, *Die Physiologie des Geschmacks im Zeitalter von Fastfood und Globalisierung*, Bremen 2004.

- Lipińska-Rzeszutek M., *Dlaczego należy uczyć współczesną młodzież otwartości na Innego?*, [w:] *Młodzieżna politika: problemi ta perspektivi*. Vipusk 8, red. S. Šudlo, Drogobič-Zelena Gura [Молодіжна політика: проблеми та перспективи]. Bunyk 8, red. С. Шудло, Дрогобич-Зелена Гура 2017].
- Lipińska-Rzeszutek M., *Różnijmy się pięknie – jak układać relacje z „Innym” / „Obcym” nie tracąc bezpieczeństwa*, [w:] *Konteksty bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego – jedność w różnorodności*, red. M. Kubiak, M. Marcinkowski, Siedlce 2021.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2009.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Migracje – wyzwanie dla socjologii zdrowia i medycyny*, [w:] *Socjologia medycyny. W kręgu myśli naukowej Magdaleny Sokółowskiej*, red. W. Piątkowski, Warszawa 2010.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Zdrowie migrantów i drenaż białego personelu. Wyzwania dla zdrowia publicznego, socjologii zdrowia i zawodów medycznych*, Lublin 2019.
- Kryzys migracyjny oraz kryzys uchodźczy w Polsce, red. R. M. Staniszewski, Warszawa 2023.
- Kurcz Z., *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.
- Łodziński S., *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005.
- Mamzer H., *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2003.
- Marchand P., *Marshall McLuhan. Botschafter der Medien. Biographie*, Stuttgart 1999.
- Matheus M., *Völkermühle Europas. Migrationen an Rhein und Mosel*, Stuttgart 2018.
- McIntire Ch., *The Importance of the Study of Medical Sociology*, „Sociological Practice” 1991, vol. 9, Issue 1.
- McLuhan H. M., *Die Gutenberg-Galaxis. Das Ende des Buchzeitalters*, Düsseldorf 1968.
- McLuhan H. M., Fiore Q., *Krieg und Frieden im globalen Dorf. Eine Bestandsaufnahme einiger d. gegenwärtigen festgefahrenen Situationen, aus denen es einen Ausweg gäbe, wenn man mehr vorwirkte*, Düsseldorf 1971.
- Migrationen und Mythen, Identitäten und Raumbilder – historische Narrative von Einwanderergesellschaften*, red. M. Asche, U. Niggemann, Augsburg 2015.
- Mironowicz E., *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010.
- Nijakowski L. M., *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006.
- Pabst M., *Arabischer Frühling ohne Sommer? Die schwierige Neuordnung einer Großregion*, Stuttgart 2021.
- Pacjent odmienny kulturowo*, red. E. Krajewska-Kulak, A. Guzowski, G. Bejda, A. Lankau, Poznań 2023.
- Risse N., *Defekte Demokratien in Nordafrika. Warum haben sich in Nordafrika nach dem Arabischen Frühling defekte Demokratien etabliert?*, München 2024.
- Savidan P., *Wielokulturowość*, Warszawa 2012.
- Sadowski A., *Spółczesność polskie – od zróżnicowania kulturowego do wielokulturowego. Szanse i zagrożenia*, [w:] *Wielokulturowość: konflikt czy koegzystencja?*, red. A. Śliz, M. S. Szczepański, Warszawa 2011.
- Skrzypek M., *Geneza i ewolucja podstawowych kategorii analitycznych socjologii medycyny*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu”, 2012, nr 4.

- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Śliz A., Szczepański M. S., *Wielokulturowość i jej socjologiczny sens. Festival Caravan czy wielokulturowe Street Party?*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 4.
- Tobias-Adamczyk B., *Wybrane aspekty relacji pomiędzy socjologią medycyny a socjologią choroby*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica”, 2015, vol. 1.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, Dz.U. 2005, Nr 17, poz. 141.
- Vince G., *Das nomadische Jahrhundert. Wie die Klima-Migration unsere Welt verändern wird*, München 2023.
- von Kardorff E., *Ist Medizin-Soziologie noch zeitgemäß?*, [w:] *Medizinische Soziologie trifft Medizinische Pädagogik*, red. H. Ohlbrecht, A. Seltrecht, Wiesbaden 2018.
- Woźniak Z., *Socjolog medycyny w rolach eksperckich – między dydaktyką, badaniami i polityką*, [w:] *Socjologia medycyny w Polsce z perspektywy półwiecza. Nurty badawcze, najważniejsze osiągnięcia, perspektywy rozwoju*, red. A. Ostrowska, M. Skrzypek, Warszawa 2015.
- Zembala A., *Modele komunikacji w relacjach lekarz – pacjent*, „Zeszyty Naukowe Doktorantów UJ. Nauki Ścisłe” 2015, nr 2.

Małgorzata GałęziowskaORCID: 0000-0002-4255-260X
gosia.galeziowska@wp.pl

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Zapomniana diaspora

Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie, red. Wojciech Lis,
Wydawnictwo Academicon, Lublin 2023, ss. 552

DOI: 10.34739/doc.2024.21.17

Problematyka mniejszości narodowych stanowi bardzo istotny element w dyskursie społecznym, politycznym, a nade wszystko – naukowym. Jest podejmowana w kontekście tożsamości, odrębności narodowej, zwyczajów czy języka, a także migracji i kontaktów międzykulturowych¹. W ostatnich latach bada się także zależność między pandemią COVID-19 a sytuacją mniejszości narodowych i etnicznych². Wspólne dla każdej mniejszości są przekonania o jej odrębności językowej, warstwowej i kulturowej od społeczeństwa państwa, w którym dana mniejszość zamieszkuje³. Z kolei dla społeczności większościowej, jak i dla instytucji, które ją reprezentują, uniwersalne są dążenia do dominacji, działania ochraniające własną kulturę czy nawet wprost ukierunkowane na asymilację grup odręb-

¹ J. Font, M. Méndez, *Introduction*, [w:] *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations Methodological Challenges and Research Strategies*, red. J. Font, M. Méndez, Amsterdam 2013, s. 11-12; Z. Kurcz, *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022, s. 246-248.

² A. Sakson, *Ukraińscy imigranci zarobkowi w Polsce w czasie pandemii COVID-19 i wojny rosyjsko-ukraińskiej (2020–2022)*, [w:] *Mniejszości, emigranci i uchodźcy „stare” i „nowe” wyzwania*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak, Poznań 2022, s. 159-160; A. Kuczyńska-Zonik, *Pandemia nierówności społecznych: sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych na Łotwie i w Estonii*, Komentarze IEŚ, nr 389 (86/2021), <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/05/ies-komentarze-389-86-2021.pdf> (data dostępu: 16.02.2024).

³ M. Mazurek, *Polityka wobec mniejszości w Polsce*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2020, nr 21(1), s. 48-49; M. Gałęziowska, *Tożsamość organizacyjna mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2017, s. 109-113.

nych kulturowo, takich jak mniejszości etniczne czy współcześnie częściej – migranci i uchodźcy⁴.

Główna uwaga badaczy, dotycząca współczesnej mniejszości polskiej na Litwie skupiona jest zasadniczo na terenach Wileńszczyzny, gdzie stanowią znaczącą społeczność, a w niektórych jednostkach administracyjnych są grupą większościową⁵. Natomiast Polacy na Kowieńszczyźnie stanowią szczególnie przypadkowy przypadek grupy narodowościowej, której historia każe się zastanowić nad znaczeniem długotrwałych i wszechstronnych działań administracyjnych dla stanu tożsamości etnicznej. Publikacje ich dotyczące zasadniczo kończą się na roku 1940. Późniejszy okres, gdy społeczność ta na tym obszarze uległa marginalizacji, poruszany jest przez badaczy tylko fragmentarycznie. Dlatego pierwsza publikacja, która analizuje historię i status tej społeczności w różnych okresach czasu aż do współczesności wydaje się bardzo intrygująca. Analityczne wyodrębnienie Polaków na tym terenie i wskazanie na odmienność ich losów jest ważne, gdyż na Polaków na Litwie zwykle patrzy się przez pryzmat Wilna i Wileńszczyzny w okresie międzywojennym oraz utraty tego dużego miasta z bogatą polską historią po II wojnie światowej⁶. W powszechnym ujęciu utrata ziem na wschodzie Polski, zamieszkałych przez ludność

⁴ A. Adamczyk, *Wstęp*, [w:] *Mniejszości, emigranci...*, s. 6-7.

⁵ Cf. A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2000; C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005; Z. Kurcz, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; K. Kawęcki, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013; A. Bobryk, *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013; K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015; K.J. Sidorkiewicz, *Moja Wileńszczyzna i moje Kresy*, Bydgoszcz 2015; P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017; *Polacy na Litwie. Przeszość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018; B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019; M. Mróz, *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020; V. Sirutavičius, *Litwini a litewscy Polacy, Litwa a Polska 1988-1994*, Kraków 2022.

⁶ B. Jundo-Kaliszewska, *Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2013, nr 91, s. 221; E. Kuzborska, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2012; A. Bobryk, Z. Kurcz, *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 239-284; M. Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019.

polską, kojarzy się najczęściej ze zmianą granic państwowych po II wojnie światowej. Tymczasem po zakończeniu I wojny światowej poza granicami państwa polskiego pozostało wiele skupisk ludności polskojęzycznej i przyznającej się do polskiej narodowości⁷.

W takiej sytuacji znalazła się polska społeczność w Republice Litewskiej w rezultacie równoległych aspiracji narodowych Polaków i Litwinów oraz postanowień traktatów międzynarodowych. Publikacja *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie* jest poświęcona uwarunkowaniom tego stanu oraz działaniom wobec mniejszości polskiej w Republice Litewskiej, podejmowanym przez rządy Polski i Litwy oraz rozmaite organizacje militarne, oświatowe, edukacyjne, sportowe. Jest ona szczególnie ważna także dlatego, że pozwala na zapoznanie się ze wszystkimi wątkami społecznymi i politycznymi, jakie dotyczą przeszłości Polaków na Litwie. Jest to obszerna, licząca ponad 550 stron książka⁸. Składa się ze wstępu, artykułu wprowadzającego, autorstwa redaktora naukowego, i trzech rozdziałów, podzielonych na wewnętrzne części problemowe, przygotowane przez poszczególnych autorów, ułożone w układzie chronologiczno-problemowym. Artykuły badawcze i publicystyczne napisali wybitni autorzy, mający bogaty dorobek w obszarze problemowym omawianej publikacji. Układ treści jest przejrzysty, a odbiór całości jest zdecydowanie lepszy, gdy teksty są czytane pojedynczo ze względu na zdarzające się niekiedy powtórzenia merytoryczne.

Tytułowa Kowieńszczyzna to historyczno-etnograficzna Lauda, zamieszкана przez niegdyś zwarte skupiska polskiej ludności, zasadniczo w trójkącie Kiejdany-Poniewież-Rosienie, na północ od Kowna⁹. Obszar ten stał się częścią Republiki Litewskiej, która powstała po I wojnie światowej i natychmiast zaczęła intensywnie oddziaływać na kształtowanie tożsamości narodowej obywateli, zasadniczo w opozycji do polskiej kultury i wspólnej przeszłości. Wynikało to m.in. z przekonania, że litewskie elity dobrowolnie poddawały

⁷ P. Eberhardt, *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2000, T. 35, s. 220, 223; D. Matelski, *Polacy w Niemczech między wojnami (1918-1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2004, nr 2, s. 74-78; G. Wnętrzak, *Konflikt polsko-czechosłowacki i Śląsk Cieszyński (styczeń-luty 1919) w polskojęzycznej prasie regionu*, „Studia Interkulturowe” 2016, nr 9, s. 61-62; N. Iwanow, *Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921-1938*, Warszawa 1991, s. 19-20.

⁸ *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie*, red. W. Lis, Lublin 2023.

⁹ Z. Sawaniewska-Mochowa, A. Zielińska, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*, Warszawa 2007, s. 217.

się wpływom polskiej kultury, a lituanizacja Polaków miała zawsze charakter przymusowy i formalny¹⁰. Niewątpliwie łatwiej było podtrzymywać polskie cechy narodowe w większych ośrodkach miejskich wobec narastających antypolskich działań Republiki Litewskiej. Przykładem służy wielokrotnie przywoływane w omawianej publikacji ograniczanie dostępu do języka polskiego w sferze publicznej, a także w szkolnictwie.

We wstępie omawianej publikacji Wojciech Lis, redaktor naukowy, zasygnalizował drastyczne zmniejszanie się liczebności Polaków na Kowieńszczyźnie, obserwowane od końca I wojny światowej oraz wskazał konieczność określenia głównych przyczyn tego stanu rzeczy. Następujący po nim artykuł tego samego autora, mający charakter wprowadzenia do treści publikacji, zaznajał czytelnika z głównymi tezami polityki państwa litewskiego wobec Polaków na Kowieńszczyźnie w XX w., prawnych porozumieniach wewnątrz- i międzypaństwowych oraz działalności podejmowanej przez tę mniejszość, a także o zasadniczych cechach mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej¹¹. Są one bardziej szczegółowo opisane w innych rozdziałach monografii i czasem się powtarzają. Jak już wspomniano, podczas lektury książki czytelnik często ma wrażenie, że dany problem, zdarzenie czy dane statystyczne już były przedstawione w którymś wcześniejszym tekście. Z jednej strony utrwala to wiedzę, a z drugiej strony skłania to do pomijania tych partii tekstów i nie zachęca do wnikania, czy są w nich treści pogłębione i różnice, a takie przecież się zdarzają.

Pierwszy rozdział nosi tytuł *Polityka Litwy Kowieńskiej wobec mniejszości polskiej* i zawiera pięć artykułów szczegółowych. W tekście Krzysztofa Buchowskiego *Polacy na Kowieńszczyźnie i Suwalszczyźnie wobec litewskiej państwowości 1918-1920* czytelnik znajduje nie tylko genezę współczesnego państwa litewskiego, ale przede wszystkim stratyfikacyjny obraz omawianego terytorium. Dowiadyuje się przy tym, że polska społeczność tworzyła tam wyższe warstwy kulturalne i ekonomiczne¹². W tekście wskazano też na czynnik rosyjski i niemiecki w konflikcie między Polakami i Litwinami oraz na

¹⁰ B. Jundo-Kaliszewska, *Etnolingwistyczna istota...*, s. 237-238.

¹¹ W. Lis, *Mniejszość polska na Kowieńszczyźnie – stosunek do ludności polskiej w Republikach Litewskich w kontekście współczesnych metod lituanizacji Polaków na Wileńszczyźnie*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 9-36.

¹² K. Buchowski, *Polacy na Kowieńszczyźnie i Suwalszczyźnie wobec litewskiej państwowości 1918-1920*, [w:] *ibidem*, s. 40.

podpisywane wówczas traktaty pokojowe. Przedstawiono również działalność niepodległościową Polaków w kontekście walk z armią bolszewicką o Wileńszczyznę i Wilno¹³, aktywność lokalnych oddziałów polskiej „Samoobrony”¹⁴, a także próbę przeprowadzenia puczu na Suwalszczyźnie¹⁵. O usiłowaniu odzyskania Kowieńszczyzny dla państwa polskiego traktuje artykuł Joanny Gierowskiej-Kałużur *O tym, co się miało wydarzyć i co się wydarzyło w Kownie w sierpniu 1919. Fakty i hipotezy*. Przedstawiono w nim federacyjną koncepcję państw litewskiego i polskiego, proponowaną przez marszałka Józefa Piłsudskiego¹⁶. Koncepcja ta została skonfrontowana z realną sytuacją polityczną i aktywnością Polskiej Organizacji Wojskowej, zakończoną nieudanym zamachem w Sejnach¹⁷ i nieudanym powstaniem w Kownie¹⁸. Opis przebiegających w tle dyplomatycznych pertraktacji ilustruje impas polityczny, na który nałożyły się kłopoty z przekazem informacji, błędy wywiadowcze oraz „nieuzasadniona samodzielność” konspiratorów¹⁹. Obrazu dopełnia relacja z procesu i gehenny aresztowanych Polaków²⁰. Niezwykle cennym elementem artykułu są dane więźniów politycznych z 1925 r., osadzonych w więzieniu w Kownie²¹.

Kolejne artykuły w I rozdziale książki o Polakach na Kowieńszczyźnie zaznajamiają czytelnika z aktywnością wywiadów państw polskiego i litewskiego w okresie międzywojennym oraz z metodami depolonizacji i wynaradawianiem Polaków. O państwowej „działalności specjalnej” Lech Wyszczelski pisze w kontekście dążeń federacyjnych J. Piłsudskiego²², działalności POW i oddziałów samoobronnych²³, aktywności polskiego wywiadu i przekazów propagandowych²⁴. Taka działalność ze strony Litwy została zilustrowana przykładami dezinformacji²⁵, działań militarnych²⁶ i terrorystycznych²⁷.

¹³ Ibidem, s. 47.

¹⁴ Ibidem, s. 44-47.

¹⁵ Ibidem, s. 48-51.

¹⁶ J. Gierowska-Kałużur, *O tym, co się miało wydarzyć i co się wydarzyło w Kownie w sierpniu 1919. Fakty i hipotezy*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 61-63.

¹⁷ Ibidem, s. 67.

¹⁸ Ibidem, s. 78.

¹⁹ Ibidem, s. 73-75.

²⁰ Ibidem, s. 85 i nn.

²¹ Ibidem, s. 98-101.

²² L. Wyszczelski, *Litewskie i polskie działania specjalne w latach 1919-1938*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 110.

²³ Ibidem, s. 111, 114-115, 121-122.

²⁴ Ibidem, s. 117 i nn.

²⁵ Ibidem, s. 108.

²⁶ Ibidem, s. 112.

Autor podkreślił też znaczącą zmianę, która zaszła w dyplomatycznych stosunkach między państwami po śmierci polskiego pogranicznika na początku 1938 r.²⁸

W kolejnym tekście Zdzisław J. Winnicki przedstawił procesy lituanizowania mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej, skoncentrowane głównie w sferze językowej, silnie powiązanej przecież z poczuciem świadomości narodowej. Punktem wyjścia jest teza obowiązująca w Litewskiej Republice, że nie ma Polaków, są spolonizowani Litwini, którym należy ułatwić powrót do korzeni²⁹. Ilustruje to analiza litewskiego zapisu polskich nazwisk. Autor wykorzystał spis abonentów telefonów z powiatu janowskiego – Jonava – z 2002 r., z których 1/3 ma nazwiska polskie, acz zapisane w litewskiej formule gramatycznej³⁰. Przykład tego obszaru, niegdyś zamieszkanego przez zwarte skupiska ludności mówiącej po polsku, oddaje skutki wieloletniego ograniczania możliwości formalnego używania języka polskiego. Proces ten referuje również Marian Kałuski, pisząc wprost o wynaradawianiu Polaków na Kowieńszczyźnie. Mechanizm ten przedstawił zasadniczo w odniesieniu do nacjonalizmu litewskiego, który miał narodzić się wśród Litwinów w Prusach Wschodnich³¹ oraz represji władz carskich po powstaniu styczniowym. Przedstawione w artykule metody to deprecjonowanie języka i kultury polskiej najpierw na rzecz kultury rosyjskiej, a po zakończeniu I wojny światowej – litewskiej³². Były to również działania formalne, w rodzaju obowiązkowych wpisów o litewskiej narodowości do paszportów, likwidacji polskich szkół i organizacji. Litewska reforma rolna, ograniczając wielkość głównie polskich majątków, spowodowała znaczne osłabienie gospodarcze polskiej warstwy ziemiańskiej³³. Autor podkreślił także to, że istniał znaczny rozdział między polską a litewską społecznością na Litwie Kowieńskiej i administracyjna lituanizacja nie wywołała pożądanej etnicznej integracji³⁴. Odrębnie w tym tekście zostały pokazane działania wewnątrz Kościoła katolickiego w Litwie, także służące wynaradawianiu Polaków. Polegały one głównie na nie-

²⁷ Ibidem, s. 116.

²⁸ Ibidem, s. 127.

²⁹ Z.J. Winnicki, *Depolonizacja formalna na Litwie Kowieńskiej (obszar międzywojennej Republiki Litewskiej)*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 131.

³⁰ Ibidem, s. 136-145.

³¹ M. Kałuski, *Metody wynaradawiania Polaków na Litwie Kowieńskiej*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 154.

³² Ibidem, s. 156.

³³ Ibidem, s. 175.

³⁴ Ibidem, s. 177.

ustannym zmniejszaniu liczby księży mówiących po polsku, a w konsekwencji na postępującym ograniczaniu dostępu do liturgii i sakramentów udzielanych po polsku³⁵.

Rozdział II, zatytułowany *Działalność oświatowo-kulturalna mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej*, zawiera teksty o znaczeniu języka polskiego i polskiej literatury w podtrzymywaniu tożsamości narodowej oraz dotyczące represjonowania polskich organizacji na tym terenie. Rozdział otwiera artykuł Haliny Karaś, traktujący o charakterystycznych cechach polszczyzny na Kowieńszczyźnie i powodach zmniejszania się zasięgu języka polskiego. Autorka zwróciła uwagę na prestiż towarzyszący znajomości języka polskiego, utożsamianego z kompetencjami wyższych warstw społecznych, z wykształceniem i ekonomiczną niezależnością³⁶. Wskazała też na jego funkcje interdialektu, które straciły na znaczeniu w połowie XX w.³⁷ W kolejnym artykule, autorstwa Teresy Daleckiej, został zarysowany *Literacki obraz dworów na Kowieńszczyźnie „W dolinie Issy” Czesława Miłosza i „Szczenięcych latach” Melchiora Wańkowicza*. Polskie dwory jawią się tam jako oaza spokoju, ostoja polskości i miejsce podtrzymywania tradycji „zakonserwowanej w XVIII w.”³⁸. Równocześnie były to przestrzenie pogranicza, funkcjonujące w pewnej niepewności i ciągłej zmianie, ale które – zgodnie z analizą literacką i stanem faktycznym – nie mogły przetrwać w nowoczesnym państwie litewskim³⁹.

Działalność polskich organizacji, obejmująca także podtrzymywanie polskiego języka wśród Polaków na Kowieńszczyźnie, została przedstawiona na przykładzie funkcjonowania Towarzystwa Szerzenia Oświaty Wśród Polaków w Kownie oraz stowarzyszeń i organizacji młodzieżowych, w tym także studenckich. Henryka Ilgiewicz przeanalizowała formalne problemy w ich działalności oraz skutecznie podejmowane przez nie próby przetrwania. Podkreśliła szczególnie znaczenie bibliotek i czytelni z polską literaturą, istniejących w strukturze części stowarzyszeń⁴⁰. Zwróciła też uwagę na to, że po

³⁵ Ibidem, s. 178 i nn.

³⁶ H. Karaś, *Polszczyzna kowieńska – historia i współczesność*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 208 i 218.

³⁷ Ibidem, s. 219.

³⁸ T. Dalecka, *Literacki obraz dworów na Kowieńszczyźnie „W dolinie Issy” Czesława Miłosza i „Szczenięcych latach” Melchiora Wańkowicza*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 243.

³⁹ Ibidem, s. 237.

⁴⁰ H. Ilgiewicz, *Towarzystwa Szerzenia Oświaty Wśród Polaków w Kownie (1909-1932)*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 266.

powstaniu Republiki Litewskiej Polacy na Kowieńszczyźnie tracili pracę w urzędach administracji państwowej i samorządowej⁴¹. Przepuszczalnie miało to istotny wpływ na ich aktywność społeczną. Ten aspekt działalności polskiej na Litwie miał nieco mniejsze znaczenie w sferze instytucji młodzieżowych, niemniej zaznaczały się represje za przynależności do harcerstwa czy organizacji paramilitarnych – w czasie, gdy jeszcze działały. Zostało to przedstawione w tekście Danuty Kamilewicz-Rucińskiej, w którym jest też opis problemów proceduralnych, towarzyszących poczynaniom Związku Harcerstwa Polskiego czy „Sokoła”⁴². Bardzo ciekawy jest tu wątek organizacji zrzeszających polskich studentów w Kownie, szczególnie, że niewielka liczba Polaków kończyła studia na Uniwersytecie Witolda Wielkiego⁴³.

Rozdział II zamykają dwa artykuły, związane ze inicjatywami Polaków z Kowieńszczyzny w sferze medialnej. Pierwszy z nich obejmuje temat prasy lokalnej, wydawanej dla mniejszości polskiej i przez nią samą. Anita Magowska scharakteryzowała takie tytuły jak „Dzień Kowieński”, „Strzechę Rodzinną”, „Dzwon Świąteczny” (wraz ze wszystkimi zmianami tytułów), a także wydawnictwa ulotne⁴⁴. Drugi tekst to bardzo wnikliwa analiza zawartości wydawanego w Polsce czasopisma „Sprawy Międzynarodowe”, wykonana ze względu na przeświadczenia o mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Cezary Żołędowski wyodrębnił wątki dotyczące dyskryminacji osób o polskiej tożsamości narodowej i polskich instytucji, z wartytym podkreślenia „toposem dyskryminacji zawodowej”, zauważalnym wobec Polaków-specjalistów⁴⁵. Sprecyzował również istniejący na łamach czasopisma „topos samoorganizowania litewskich Polaków” i „uporczywego trwania przy polskości”⁴⁶.

Rozdział III omawianej publikacji nosi tytuł *Stosunek władz litewskich wobec mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie w okresie II wojny światowej i w czasach współczesnych*. Problematyka ta została wszechstronnie zilustrowana. Pierwszy pryzmat tworzy polska działalność konspiracyjna podczas wojny, przedstawiona w tekście

⁴¹ Ibidem, s. 263.

⁴² D. Kamilewicz-Rucińska, *Zrzeszona młodzież polska Kowieńszczyzny (1918-1940)*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 281-282.

⁴³ Ibidem, s. 290 i nn.

⁴⁴ A. Magowska, „Synowie niepodzielnej Ojczyzny Jagiellonów” w świetle ich prasy, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 314.

⁴⁵ C. Żołędowski, *Problemy mniejszości polskiej w międzywojennej Litwie na łamach „Spraw Narodowościowych”*, [w:] *ibidem*, s. 380.

⁴⁶ Ibidem, s. 370-372.

Jarosława Wołkonowskiego. Jest w nim geneza utworzenia w Kownie Podokręgu Związku Walki Zbrojnej i jego działalność szkoleniowa pod okupacją radziecką, a potem niemiecką⁴⁷. Autor podkreślił, że „włączenie do struktur wileńskiego Okręgu AK Podokręgu (Inspektoratu E) Litwa Kowieńska, całego terytorium obcego państwa, na którym działała dobrze zorganizowana polska podziemna organizacja (...) jest bez wątpienia ewenementem w całym Polskim Państwie Podziemnym”⁴⁸. Charakterystyczne było również to, że na terenie Kowieńszczyzny nie tworzone oddziałów partyzanckich, ale powstawały siatki konspiracyjne, gromadzono broń i przeprowadzano szkolenia⁴⁹. Niewątpliwie represje towarzyszące takiej działalności znacznie przyczyniły się do zmniejszenia się liczby Polaków na tym obszarze. Publicystyczny obraz tego stanu rzeczy przedstawił Adam Chajewski, pisząc o opresyjnej aktywności Litwinów, dążących do odrębnej państwowości w pierwszej połowie XX w., ale twierdząc przy tym, że Polska „zpracowała sobie na litewską nieufność”⁵⁰. Ów autor wskazał również na „efektywność i onnipotencję systemu sowieckiego, zainfekowanego dwoma polskimi szowinizmami – litewskim i rosyjskim”⁵¹.

Istotną antypolską działalność instytucji radzieckich ilustruje szczegółowo kolejny artykuł. Adam Bobryk posłużył się przykładem aktywności KGB w Litewskiej SRR po zarejestrowaniu NSZZ „Solidarność” i w czasie stanu wojennego w Polsce na terenie „byłej guberni suwalskiej Królestwa Polskiego”⁵². Autor zwrócił uwagę, że wydarzenia w Polsce skierowały uwagę KGB na mniejszość polską na tym terenie, ale „jej niewielka liczebność, rozproszenie, marginalizacja i niski status społeczny sprawiły, że nie budziła ona zaniepokojenia władz”⁵³. Służby wywiadowcze zintensyfikowały tworzenie tam

⁴⁷ J. Wołkonowski, *Polacy z Litwy Kowieńskiej w podziemiu polskim w latach 1939-1945*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 398-400.

⁴⁸ Ibidem, s. 420.

⁴⁹ Ibidem, s. 405-406.

⁵⁰ A. Chajewski, „Czart swoje”, czyli miękka eksterminacja Polaków na Litwie Kowieńskiej. Ostatnim Obywatelom Rzeczypospolitej Obojga Narodów – Laudańczykom i Wędziaogolanom, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 452.

⁵¹ Ibidem, s. 462.

⁵² A. Bobryk, *Od „Solidarności” do stanu wojennego. KGB LSRR wobec Polski i Polaków na litewskiej części dawnej guberni suwalskiej*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 477.

⁵³ Ibidem, s. 495. Była to diametralnie odmienna sytuacja niż na terenach Wileńszczyzny, gdzie liczebność i aktywność Polaków w okresie pierwszej „Solidarności” i stanie wojennym budziły ogromne zaniepokojenie władz. Tym bardziej, iż w tym czasie doszło w tym regionie do pierwszych strajków, protestów czy też rozpowszechniania nielegalnych wydawnictw. Eadem, *Polacy na Wileńszczyźnie wobec systemu*

siatki informatorów, aby kontrolować przepływ informacji, zapobiegać potencjalnym strajkom czy innym, niepożądanym publicznym wydarzeniom⁵⁴. W podsumowaniu autor podkreślił nie tylko postępujące wykluczenie polskiej mniejszości na omawianym obszarze, ale też powolne wykreślanie jej z historii i ludzkiej pamięci.

Jak się wydaje, procesy te były podobne w państwie litewskim w granicach sprzed II wojny światowej i w powojennej socjalistycznej republice radzieckiej. Obejmowały zasadniczo lituanizację i deklasację polskiej mniejszości, jak ujęła to w kolejnym artykule Monika Brzozowska⁵⁵. Są one szczególnie ciekawe w okresie po 1991 r. wobec kształtowania na nowo stosunków dyplomatycznych z Polską i litewskiego ustawodawstwa o języku narodowym. Według autorki warto zwrócić przy tym zwrócić uwagę na wyludnianie się państwa litewskiego, co skłania państwo do radykalizowania działań podtrzymujących litewską kulturę⁵⁶. Autorka skonstatowała również, że procesom tym łatwiej jest przeciwdziałać na Wileńszczyźnie ze względu na licniejszą polską ludność, podczas gdy Polakom na Kowieńszczyźnie dużo trudniej przychodzi wyegzekwować przysługujące jej prawa. Przykładem służy autorce sytuacja ok. 300 Polaków w Wędziagole, którzy stanowią 1/3 ludności tego miasteczka⁵⁷. Polskim mieszkańcom tej miejscowości poświęcony jest ostatni tekst w tym rozdziale, czyli spisana przez Ryszarda Jankowskiego rozmowa z „Leonią Piotrowską (Leoniją Petrauskaitė), Zofią Pilip (Zofiją Pilypieniė) oraz Ryszardem Jankowskim (Ričardasem Jankauskasem)”⁵⁸. Przymuszczalnie jest to swoiste zakończenie i posumowanie całej publikacji, gdyż z rozmowy wynikają wskazania na zasadnicze przyczyny zanikania mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie po I wojnie światowej. Jest to rezultat wprawdzie zmieniającego się, ale nieustannego ograniczania obecności języka polskiego w sferze publicznej – w szkołach, w kościele i w urzędach. Ponadto jest to litewska wierność przekonaniu o mieszkających

radzieckiego. Lata osiemdziesiąte XX wieku w świetle raportów KGB, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2014, nr 11, s. 31-58.

⁵⁴ A. Bobryk, *Od „Solidarności” do...*, s. 485-486.

⁵⁵ M. Brzozowska, *Lituanizacja i deklasacja mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie w latach 1918-1939 i 1991-2022*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 503-504.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 515-518, 519.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 519-522.

⁵⁸ R. Jankowski, *„Ziemia zabrana, domy zburzone, ludzie zesłani, zmieniona tożsamość człowieka”. Relacja z nocnej Polaków rozmowy, przeprowadzonej 26 czerwca 2022 w Domu Polskim w Wędziagole. Wątki rozmowy spisał i przypisami opatrzył Adam Chajewski*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 528.

na Litwie spolonizowanych Litwinach, a nie o Polakach⁵⁹. Jest to również przeświadczenie o procesie „pełzającej lituanizacji”⁶⁰, zilustrowane przykładem zapisu nazwisk i napisach na nagrobkach na cmentarzu w Wędziagole, niegdyś polskim, a współcześnie coraz częściej litewskim⁶¹.

Omawiana publikacja wskazuje na swoiste cechy Polaków mieszkających na Kowieńszczyźnie, podkreśla odmiennosc ich losów, naświetla szczegóły wydarzeń historycznych i procesów społecznych. Sugeruje też, że długotrwała polityka ograniczająca polską kulturę i używanie polskiego języka okazała się skutecznym narzędziem zmniejszania liczebności osób podtrzymujących polską tożsamość narodową na tym obszarze – jest to obecnie ok. 0,5%⁶². Sytuacja Polaków na Kowieńszczyźnie była i jest ściśle związana ze stanem stosunków dyplomatycznych między państwem polskim i litewskim. Jest także mocno powiązana z narastającymi migracjami i mobilnością społeczną, przekształceniem struktury etnicznej oraz z orientacją narodotwórczą. Są to cechy charakterystyczne dla społeczeństw Polski i Litwy, a co ciekawe, po 1989 r. to Litwa jako pierwsza wprowadziła prawne rozwiązania określające położenie mniejszości narodowych. W tym państwie działa obecnie ok. 300 organizacji pozarządowych mniejszości narodowych i etnicznych⁶³.

⁵⁹ Ibidem, s. 535. Jednym z elementów tych oddziaływań było upowszechnianie, koncepcji wiczów litewskich (vičuv Litevskich). Zakładała ona, iż nie ma na Litwie Polaków, natomiast osoby, które mają końcówkę nazwiska wicz (vič), np. Mickiewicz, są potomkami szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego, błędnie uważający się za przynależących do narodu polskiego, którym należało przywrócić litewskosc. Koncepcja ta była rozwijana w latach 1989-1992, a jednym z jej głównych orędowników był mieszkaniec Kowna Edvardas Satkevičius (stosował on także czasami wersję nieugramatyzowaną nazwiska Satkevič). Należy zwrócić uwagę, iż we wskazanym okresie w sposób dynamiczny rozwijane były procesy odrodzenia narodowego zarówno Polaków, jak i Litwinów, które nie tylko niejednokrotnie były rozbieżne, a nawet wielokrotnie przeciwstawne. A. Bobryk, *Spoleczna rola mitu etnicznego w ujęciu Stanisława Ossowskiego na przykładzie współczesnej teorii wiczów litewskich*, [w:] *Koncepcje socjologiczne Stanisława Ossowskiego a teoretyczne i praktyczne zagadnienia współczesności* (Materiały z konferencji naukowej w Zielonej Górze 20-21.10.2003 r.), red. M. Chałubiński, J. Goćkowski, I. Kaczmarek-Murzyniec, A. Woźniak, Toruń 2004, s. 408-420.

⁶⁰ R. Jankowski, „Ziemia zabrana...”, s. 539.

⁶¹ Ibidem, s. 547-548.

⁶² W. Lis, *Polacy na Kowieńszczyźnie dawniej i obecnie*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 7.

⁶³ N. Kasatkina, V. Beresnevičiūtė, *Ethnic Structure. Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*, [w:] *Ethnic inequalities and public sector governance*, red. Y. Bangura, Basingstoke 2006, s. 38-39; M. Barwiński, K. Leśniewska, *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, z. 4, s. 511-512; A. Kuczyńska-Zonik, K. Szwed, *Prawa mniej-*

Pragnienie suwerenności i demokracji, cechujące Litwinów i Polaków, sprawia, że mniejszości narodowe w granicach ich państw wymagają szczególnej uwagi i precyzyjnych rozwiązań politycznych. Warto tu wskazać, że do cech państw demokratycznych należy publiczna aktywność ich obywateli oraz ich prawo do przeciwstawiania się własnym politykom⁶⁴. Losy mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie są dobrym przykładem na to, że o tożsamość narodową trzeba zabiegać i walczyć, ale bez administracyjnego wsparcia zarówno państwa macierzystego, jak i państwa-gospodarza jest to bardzo trudne. Niewątpliwie recenzowana książka pod redakcją Wojciecha Lisa wypełnia istotną lukę badawczą. Niemniej należy zwrócić uwagę na drobne potknięcia, jak np. powtórzenia merytoryczne w poszczególnych tekstach (co zapewne ułatwiało autorom nakreślanie tła wydarzeń), czy pewne niedostatki w zakresie opisu współczesnych działań o charakterze instytucjonalnym. Jednakże bez wątpienia publikację *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie* należy ocenić bardzo wysoko. Oddaje ona aktualny stan wiedzy, inspirując do dalszych badań i pogłębionych analiz. Można ją polecić szerokiemu kręgowi odbiorców, a zwłaszcza historykom, socjologom, politologom, językoznawcom, a nawet specjalistom z zakresu bezpieczeństwa narodowego.

Bibliografia / References

- Adamczyk A., *Wstęp*, [w:] *Mniejszości, emigranci i uchodźcy „stare” i „nowe” wyzwania*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak, Poznań 2022.
- Barwiński M., Leśniewska K., *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, z. 4.
- Bobryk A., Kurcz Z., *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Bałuk, Lublin 2015.
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Bobryk A., *Polacy na Wileńszczyźnie wobec systemu radzieckiego. Lata osiemdziesiąte XX wieku w świetle raportów KGB*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2014, nr 11.

zości narodowych na Litwie, Warszawa 2020, s. 5, 17; A. Bobryk, *The cultural security of Lithuania*, [w:] *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, red. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Berlin 2023, s. 175-187.

⁶⁴ J. Mucha, *Demokratyzacja i mniejszości kulturowe. Polska przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 1-2, s. 31-32.

- Bobryk A., *Spoleczna rola mitu etnicznego w ujęciu Stanisława Ossowskiego na przykładzie współczesnej teorii wiczów litewskich*, [w:] *Koncepcje socjologiczne Stanisława Ossowskiego a teoretyczne i praktyczne zagadnienia współczesności* (Materiały z konferencji naukowej w Zielonej Górze 20-21.10.2003 r.), red. M. Chałubiński, J. Goćkowski, I. Kaczmarek-Murzyniec, A. Woźniak, Toruń 2004.
- Bobryk A., *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013.
- Bobryk A., *The cultural security of Lithuania*, [w:] *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, red. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Berlin 2023.
- Eberhardt P., *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2000, T. 35, s. 220, 223;
- Font J., Méndez M., *Introduction*, [w:] *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations Methodological Challenges and Research Strategies*, red. J. Font, M. Méndez, Amsterdam 2013.
- Gałęziowska M., *Tożsamość organizacyjna mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2017.
- Jundo-Kaliszewska B., *Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2013, nr 91, s. 221;
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.
- Kasatkina N., Beresnevičiūtė V., *Ethnic Structure. Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*, [w:] *Ethnic inequalities and public sector governance*, red. Y. Bangura, Basingstoke 2006.
- Kawęcki K., *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013.
- Kuczyńska-Zonik A., *Pandemia nierówności społecznych: sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych na Łotwie i w Estonii*, Komentarze IES, nr 389 (86/2021), <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/05/ies-komentarze-389-86-2021.pdf>.
- Kuczyńska-Zonik A., Szwed K., *Prawa mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2020.
- Kurcz Z., *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005.
- Kurcz Z., *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.
- Kuzborska E., *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2012.
- Iwanow N., *Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921-1938*, Warszawa 1991.
- Leśniewska-Napierała K., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015.
- Matelski D., *Polacy w Niemczech między wojnami (1918-1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2004, nr 2, s. 74-78.
- Mazurek M., *Polityka wobec mniejszości w Polsce*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2020, nr 21(1).
- Mróz M., *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020.
- Mucha J., *Demokratyzacja i mniejszości kulturowe. Polska przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 1-2.
- Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie*, red. W. Lis, Lublin 2023.
- Polacy na Litwie. Przeszołość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.

- Sakson A., *Ukraińscy imigranci zarobkowi w Polsce w czasie pandemii COVID-19 i wojny rosyjsko-ukraińskiej (2020–2022)*, [w:] *Mniejszości, emigranci i uchodźcy „stare” i „nowe” wyzwania*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak, Poznań 2022.
- Sawaniewska-Mochowa Z., Zielińska A., *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*, Warszawa 2007.
- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Sidorkiewicz K. J., *Moja Wileńszczyzna i moje Kresy*, Bydgoszcz 2015.
- Sirutavičius V., *Litwini a litewscy Polacy, Litwa a Polska 1988-1994*, Kraków 2022.
- Sobik P., *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017.
- Srebrakowski A., *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2000.
- Stefanowicz M., *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019.
- Wnętrzak G., *Konflikt polsko-czechosłowacki i Śląsk Cieszyński (styczeń-luty 1919) w polskojęzycznej prasie regionu*, „*Studia Interkulturowe*” 2016, nr 9.
- Żołędowski C., *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003.

Małgorzata Lipińska-Rzeszutek

ORCID: 0000-0002-7850-4781

malgorzata.lipinska-rzeszutek@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce**Zbigniew Kurcz, *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2022, ss. 605

DOI: 10.34739/doc.2024.21.18

Zbigniew Kurcz w swoich badaniach, których wyniki zostały zaprezentowane w książce pod tytułem *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*¹, poszukuje odpowiedzi na pytanie: „(...) jak przebiegał w dziejach proces transformacji narodowości w mniejszości narodowe oraz jaki był stosunek do innych narodowości [począwszy od I Rzeczypospolitej] (...) i jaki jest stosunek do mniejszości narodowych we współczesnej Polsce?”². Na łamach tej obszernej pozycji (liczącej 605 stron) autor, w oparciu o dokonaną analizę bogatych materiałów odnoszących się do stosunków między Polakami a innymi uczestnikami polskich państwowości, potwierdza sformułowaną hipotezę, iż „We wspólnych dziejach występowały (...) konflikty, ale z wyjątkiem dwudziestoletniego okresu II RP to nie konflikty, lecz zrozumienie dla odmienności i współpraca charakteryzują stosunek społeczeństwa polskiego do mniejszości”³. Podobnie sytuacja przedstawia się w III RP – występujące konflikty nie mają charakteru antagonistycznego, wynikają przede wszystkim z różnej oceny wspólnej przeszłości (tzw. „wojny o pomniki i tablice”⁴, określane mianem kon-

¹ Z. Kurcz, *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.

² Ibidem, s. 8.

³ Ibidem.

⁴ Przykładem mogą być polsko-litewskie spory dotyczące wznoszenia nowych pomników i ustanawiania tablic, przypadki dewastacji już istniejących lub usuwanie podwójnych napisów o charakterze administracyjnym, co dokonywane było przez nie-

fliktów odnawialnych), a nie z etnicznej odmienności. Część z pojawiających się konfliktów w świetle formułowanych ocen jest rozwiązywalna. Istotne znaczenie ma rozbudowujący się ciągle system ochrony mniejszości narodowych i etnicznych (zarówno w wymiarze międzynarodowym, jak i krajowym)⁵.

Niewątpliwie w przedmiotowej publikacji szczególnie interesujące są analizy odpowiadające na pytania: „(...) co sprawiło, że zaistniał szczególny ład społeczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i stan właściwy wielokulturowemu społeczeństwu (dostępna jest obszerna literatura odnosząca się do kwestii wielokulturowości we współczesnym społeczeństwie⁶); co spowodowało schyłek tego ładu i wyzwoliło konflikty etniczne tak charakterystyczne dla społeczeństwa II Rzeczypospolitej; (...) co decyduje o istocie zjawiska (...)?”⁷. Odpowiedzi na powyższe pytania, uzyskane w wyniku przeprowadzonych badań, stanowią cenny wkład w zrozumienie współczesnych problemów, pomoc w ich rozwiązywaniu i zapobieganiu im. Dlatego też ze szczególnym zainteresowaniem można zapoznać się z treściami zawartymi w podrozdziale 4.3 *Stosunek do mniejszości w świetle sondaży*⁸. Podrozdział ten zawiera szczegółowe analizy badań prowadzonych przez CBOS między 1991 a 2015 rokiem. Problem w dokonywaniu analizy porównawczej stanowiły nierówne odstępstwa czasowe między poszczególnymi sondażami i różnie rozłożone akcenty. I tak pierwsze badania zrealizowane w 1991 roku noszą tytuł „Społeczeństwo polskie wobec mniejszości narodowych”. Drugie – z 1994 roku – „Stosunek Polaków

znanych sprawców. Jednocześnie należy podkreślić, iż akty wandalizmu spotykały się z powszechną negatywną oceną. A. Bobryk, *Polsko-litewskie spory o pomniki i tablice pamiątkowe*, [w:] *Litwini*, red. L. M. Nijakowski, Warszawa 2013, s. 187-209.

⁵ Konwencja o ochronie mniejszości narodowych RE, Dz.U. 2002, nr 22, poz. 209; G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483; Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 2004, Nr 256, poz. 2572 z późn.zm.; Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U. 2005, Nr 17, poz. 141, z późn. zm.; Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2001, Nr 46, poz. 499, z późn. zm.

⁶ Cf. *Społeczności pogranicza. Wielokulturowość. Edukacja*, red. T. Lewowicki, D. Grabowski, Cieszyń 1996; B. Bartz, *Idea wielokulturowego wychowania w nowoczesnych społeczeństwach*, Radom 1997; M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński, *U progu wielokulturowości*, Warszawa 1997; J. Nikitorowicz, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001; *Dylematy wielokulturowości*, red. W. Kalaga, Kraków 2004; *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach integracji i transformacji*, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Lublin 2006.

⁷ Zob. Z. Kurcz, *Od narodowości...*, s. 8-9.

⁸ Ibidem, s. 503-543.

do przedstawicieli mniejszości narodowych mieszkających w Polsce”. Kolejne, z 1999 roku zatytułowane zostały „Stosunek do mniejszości narodowych”. Natomiast czwarte, z 2005 roku oraz piąte, z roku 2015 noszą ten sam tytuł – „Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce”⁹.

Analiza wyników poszczególnych badań wskazuje, że stosunek do mniejszości poprawiał się na przestrzeni czasu. Najgorszy był zaraz po transformacji ustrojowej, kiedy to były one postrzegane nawet jako zagrożenie. W kolejnych badaniach Polacy coraz wyraźniej wykazywali zrozumienie dla potrzeb wszystkich niemalże mniejszości narodowych (wyjątek stanowili Romowie) i ich obecności w przestrzeni publicznej, zwłaszcza dla potrzeb mniejszości związanych z podtrzymaniem własnej tożsamości (język, religia, oświata). Poparcie zmniejszało się przy kwestiach dotyczących zasiadania przedstawicieli mniejszości w parlamencie, natomiast posiadanie podwójnego obywatelstwa początkowo budziło wręcz sprzeciw – dopiero w późniejszych badaniach pojawiło się przekonanie Polaków, że można czuć się związanym jednocześnie z dwoma krajami i posiadać dwie ojczyzny.

Nie jest zaskoczeniem fakt, iż bardziej pozytywny stosunek do mniejszości wykazywali ludzie młodzi, wykształceni oraz mieszkańcy miast deklarujący dobre warunki materialne. Pewne zdziwienie może natomiast budzić to, że większe poparcie dla praw mniejszości zgłaszały osoby o prawicowych poglądach politycznych – tradycyjnie bowiem większą tolerancję dla odmienności przypisuje się lewicy. Warta podkreślenia jest także odnotowana prawidłowość: mieszkańcy regionów ze znacznym udziałem mniejszości narodowych w większym stopniu okazywali poparcie dla praw mniejszości. Widać więc, że istotne znaczenie dla wzrostu sympatii przy równoczesnym spadku niechęci ma „oswojenie się” społeczeństwa z ich obecnością. „Jeśli stosunek (...) zmienił się na lepsze, to sprzyjały temu codzienne relacje z mniejszościami i brak wydarzeń wyzwalających sprzeczości, w konsekwencji zaś negatywnych emocji prowadzących do wzrostu niechęci”¹⁰. Przykładem potwierdzającym tę tezę jest okresowe pogarszanie się stosunku wobec Żydów (związane z konkretnymi wydarzeniami o charakterze politycznym) czy też wzrost pozytywnego stosunku do Tatarów (co z kolei wiązać można z podnoszeniem ich obecności we wspólnej historii, a nawet promowaniem turystycznych atrak-

⁹ Ibidem, s. 504.

¹⁰ Ibidem, s. 529.

cji Podlasia). Analizy wyników badań wskazują, iż poprawę stosunku do mniejszości wiązać można także ze wzrostem sympatii Polaków do innych narodów (tę ostatnią kwestię opisywała także autorka niniejszego opracowania¹¹).

Zaprezentowany w omawianej pozycji materiał jest bardzo obszerny, obejmuje kilka stuleci. Jest to niewątpliwie zaleta, szacunek budzi niemal benedyktyńska praca wykonana przez autora. Może jednak stanowić również wadę – zwłaszcza w kontekście wykorzystania opracowania w pracy ze studentami. Należy zgodzić się z autorem, że najpełniejszym przejawem wielokulturowości w jej formie naturalnej jest „Posiadanie przez każdą narodowość praw grupowych, włącznie z właściwymi dla grupy formami samorządu, swoboda w podtrzymywaniu kulturowych odmienności na co dzień, możliwość trwania przy tradycyjnym dla grupy wyznaniu versus istnienie możliwości konwersji lub dobrowolnej integracji z polskością (...)”¹². Polemizować można natomiast z tezą, że „Rzeczpospolita Obojga Narodów może stanowić modelową projekcję wielokulturowości w dziejach, zaistniała w świetle codziennych praktyk (...)”¹³. Wprawdzie Rzeczpospolita Obojga Narodów, będąc najbardziej różnorodnym wewnątrz krajem Europy, była też – zdaniem wielu badaczy – krajem największym i najsilniejszym, jednak od tego okresu naszej historii upłynęło bardzo wiele czasu. Ze względu na ogrom zaistniałych w świecie zmian, a także ich tempo, cechujące współczesność, mogą rodzić się pewne wątpliwości, czy ów model będzie przystawał do współczesności. Jak pisze autor „Stosunek do mniejszości narodowych, podobnie jak i do narodów, ma dynamiczny charakter, jest rezultatem codziennych styczności, oczekiwań zgłaszanych przez mniejszości i polityki władz państwowych”¹⁴. Przesłanką do pozytywnego myślenia są wyniki badań wskazujące, że „Tolerancja wobec innych jako wartość abstrakcyjna jest w Polsce deklarowana częściej, niż w większości krajów europejskich, zwłaszcza w kontekście wartości pożądanej w wychowaniu dzieci. Badania dotyczące poziomu tolerancji Polaków określają nas jako jedno z bardziej otwartych państw

¹¹ M. Lipińska-Rzeszutek, *Attitudes of Poles towards foreigners as an element of cultural security of the Republic of Poland*, [w:] *Security Forum 2015. II Volume*, red. J. Uściak, D. Kollár, Banská Bystrica 2015, s. 612-619.

¹² Z. Kurcz, *Od narodowości...*, s. 11.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 529. Cf. A. Bobryk, C. Kalita, *Policy and the national minorities in Poland. Social and philosophical aspect*, „Austrian Journal of Humanities and Social Sciences” 2015, nr 11-12, s. 74-78.

postkomunistycznych (...)”¹⁵. Obawy rodzi jednak to, że „(...) przywiązanie do demokracji, praw człowieka i ogólnoludzkich wartości w działaniach ustępuje narodowym interesom”¹⁶.

Należy natomiast zgodzić się z przywołaną przez Zbigniewa Kurcza konkluzją sformułowaną przez Grzegorza Babińskiego w książce *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, iż „chyba nigdy nie powstanie jedna wspólna teoria stosunków etnicznych oraz że badania z tego zakresu z konieczności będą musiały być prowadzone na gruncie wielu dyscyplin”¹⁷ (przykładowo autorka niniejszego opracowania reprezentuje obecnie nauki o bezpieczeństwie, wcześniej natomiast pedagogikę).

Poruszana w omawianej pozycji problematyka, choć w większości stanowi ujęcie socjologiczno-historyczne, ma ogromne znaczenie także dla współczesności i kwestii bezpieczeństwa Polski. Jak pisze autor, „Wydarzenia związane z neoimperialną polityką Rosji, zmierzającą do wasalizacji Białorusi i Ukrainy, dostarczają nowych bodźców do oglądu sytuacji oraz skłaniają do refleksji nad ideą wielokulturowej Rzeczypospolitej, a to za sprawą masowej emigracji Białorusinów i Ukraińców do Polski. Białorusini migrowali do Polski od wielu lat, ale proces ten przybrał na intensywności po wyborach prezydenckich z 2020 roku (przeprowadzonych z naruszeniem demokratycznych zasad, których wyniki są powszechnie uznawane za sfałszowane) i represjach wymierzonych w środowiska opozycyjne kontestujące ich wyniki. W tej perspektywie można też postrzegać migrację Ukraińców. Z tym, że w ich przypadku cezurami wyznaczającymi intensywny wzrost migracji stały się lata zbrojnej interwencji Rosji (2014 i 2022). Jeśli znaczna część uchodźców z Białorusi i Ukrainy pozostanie na stałe w Polsce, to zasadne jest założenie, że na etnicznie polskim terytorium narodowym może nastąpić restytucja namiastki wielonarodowej Rzeczypospolitej z udziałem jej dawnych narodowości rodzimych, reprezentowanych współcześnie przez Białorusinów i Ukraińców jako migrantów”¹⁸. Jednakże do takiego rozwoju sytuacji należy świadomie przygotowywać społeczeństwo polskie, a szczególną rolę do odegrania ma edukacja. Postrzeganie tej proble-

¹⁵ M. Lipińska-Rzeszutek, *Attitudes of Poles...*, s. 612.

¹⁶ Z. Kurcz, *Od narodowości...*, s. 566.

¹⁷ G. Babiński, *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków 1998. Cit per.: Z. Kurcz, *Od narodowości...*, s. 10.

¹⁸ Ibidem, s. 566.

matyki jako istotnej już od wielu lat odzwierciedla bogata literatura¹⁹. Prawidłowe pokierowanie procesem może prowadzić do ponownego ukształtowania się wielokulturowości naturalnej. To kolei może przynieść poważne korzyści naszemu społeczeństwu – jak bowiem trafnie zauważył Zygmunt Freud, uczestniczenie w co najmniej dwóch kulturach ubogaca człowieka²⁰.

Niewątpliwie monografia Zbigniewa Kurcza *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce* jest swoistym kompendium wiedzy dotyczącej różnorodności społeczeństwa zamieszkującego Rzeczpospolitą. Zawiera wiele ważnych i inspirujących wątków. Przemyslenia autora, jego analizy i wnioski zmuszają do refleksji. Nasuwają się tylko dwie uwagi polemiczne. Po pierwsze, jest to zbyt rozbudowana publikacja. Druga dotyczy tego, iż autor tak obszerną zawartość treściową podzielił tylko na cztery rozdziały (*Teoretyczne podstawy analiz i niektóre ich odniesienia, Narodowości w I Rzeczypospolitej, Mniejszości narodowe w II RP, Mniejszości w Polsce powojennej*). Niemniej należy stwierdzić, iż publikacja zawiera treść o ponadczasowym znaczeniu. Jest ona niezwykle ważnym wydaniem dla wszystkich, którzy interesują się historią i współczesnością Polski. Publikację tę można jednak rekomendować znacznie szerszemu kręgowi odbiorców. Może

¹⁹ J.J. Smolicz, *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wieloetnicznym*, Warszawa 1990; T. Pilch, *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, Warszawa 2000; M. Sielatycki, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce – jak o nich uczyć?*, „Języki Obce w Szkole” 2001, nr 6, s. 17-21; B. Matwijów, *Edukacja regionalna i międzykulturowa we współczesnych koncepcjach pedagogiki*, [w:] *Kraków i jego dziedzictwo w programach edukacji regionalnej dla gimnazjum i placówek pozaszkolnych*, red. B. Matwijów, D. Skulicz, Kraków 2002; J. Nikitorowicz, *Kształtowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005; M. Kubiszyn, *Edukacja wielokulturowa w środowisku lokalnym*, Toruń 2007; *Edukacja obywatelska w społeczeństwie wielokulturowym*, red. A. Szerlag, Kraków 2007; *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010; M. Lipińska-Rzeszutek, *Współczesne uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej*, red. A. Cudowska, Białystok 2011; D. Wadowski, *Konstruowanie pamięci w wielokulturowej Europie*, [w:] *Tożsamość w wielokulturowym kontekście*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Lublin-Warszawa 2013, s. 139-153; A. Bobryk, *Wielokulturowość w edukacji. Szkolnictwo mniejszości narodowych, etnicznych i języka regionalnego w Polsce*, [w:] *Bezpieczeństwo Edukacja Wychowanie*, T. II, *Edukacja i wychowanie dla bezpieczeństwa w przeszłości i współcześnie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Kunikowskiemu*, red. S. Jaczyński, A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, Siedlce 2015, s. 345-365; M. Lipińska-Rzeszutek, *Dlaczego należy uczyć współczesną młodzież otwartości na innego?*, [w:] *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*. *Bunycyk 8*, red. C. Шудло, Дрогобич-Зелена Гора 2017, s. 64-69; A. Bobryk, I. Kochan, *Between integration and assimilation. Ukrainian students in Polish schools*, „*Studia z Teorii Wychowania*” 2022, nr 41, s. 291-304.

²⁰ Cf. Z. Freud, *Pisma społeczne*, Warszawa 1998.

ona być szczególnie przydatna zwłaszcza historykom, socjologom, politologom, etnologom, pedagogom czy specjalistom z zakresu bezpieczeństwa narodowego.

Bibliografia / References

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Konwencja o ochronie mniejszości narodowych RE, Dz.U. 2002, nr 22, poz.209.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 2004, Nr 256, poz.2572 z późn.zm.
- Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2001, Nr 46, poz. 499, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U. 2005, Nr 17, poz. 141, z późn. zm.

Literatura

- Babiński G., *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków 1998.
- Bartz B., *Idea wielokulturowego wychowania w nowoczesnych społeczeństwach*, Radom 1997.
- Bobryk A., Kalita C., *Policy and the national minorities in Poland. Social and philosophical aspect*, „Austrian Journal of Humanities and Social Sciences” 2015, nr 11-12.
- Bobryk A., Kochan I., *Between integration and assimilation. Ukrainian students in Polish schools*, „Studia z Teorii Wychowania” 2022, nr 41.
- Bobryk A., *Polsko-litewskie spory o pomniki i tablice pamiątkowe*, [w:] *Litwini*, red. L. M. Nijakowski, Warszawa 2013.
- Bobryk A., *Wielokulturowość w edukacji. Szkolnictwo mniejszości narodowych, etnicznych i języka regionalnego w Polsce*, [w:] *Bezpieczeństwo Edukacja Wychowanie*, T. II, *Edukacja i wychowanie dla bezpieczeństwa w przeszłości i współcześnie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Kunikowskiemu*, red. S. Jaczyński, A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki, Siedlce 2015.
- Dylematy wielokulturowości*, red. W. Kalaga, Kraków 2004.
- Edukacja obywatelska w społeczeństwie wielokulturowym*, red. A. Szerląg, Kraków 2007.
- Freud Z., *Pisma społeczne*, Warszawa 1998.
- Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.
- Kempny M., Kapciak A., Łodziński S., *U progę wielokulturowości*, Warszawa 1997.
- Kubiszyn M., *Edukacja wielokulturowa w środowisku lokalnym*, Toruń 2007.
- Kurcz Z., *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.
- Lipińska-Rzeszutek M., *Attitudes of Poles towards foreigners as an element of cultural security of the Republic of Poland*, [w:] *Security Forum 2015. II Volume*, red. J. Ušiak, D. Kollár, Banská Bystrica 2015.
- Lipińska-Rzeszutek M., *Dlaczego należy uczyć współczesną młodzież otwartości na innego?*, [w:] *Młodzieżna politika: problemi ta perspektivi. Vipusk 8*, red. S. Šudlo, Drogobič-Zelena Gura 2017. [*Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Випуск 8*, red. С. Щудло, Дрогоби́ч – Зелена Гура 2017].

- Lipińska-Rzeszutek M., *Współczesne uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej*, red. A. Cudowska, Białystok 2011.
- Matwijów B., *Edukacja regionalna i międzykulturowa we współczesnych koncepcjach pedagogiki*, [w:] *Kraków i jego dziedzictwo w programach edukacji regionalnej dla gimnazjum i placówek pozaszkolnych*, red. B. Matwijów, D. Skulicz, Kraków 2002.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010.
- Mniejszości narodowe i etniczne w procesach integracji i transformacji*, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Lublin 2006.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001.
- Nikitorowicz J., *Kształtowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005.
- Pilch T., *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, Warszawa 2000.
- Sielatycki M., *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce – jak o nich uczyć?*, „Języki Obce w Szkole” 2001, nr 6.
- Smolicz J.J., *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wieloetnicznym*, Warszawa 1990.
- Spoleczności pogranicza. Wielokulturowość. Edukacja*, red. T. Lewowicki, D. Grabowski, Cieszyn 1996.
- Wadowski D., *Konstruowanie pamięci w wielokulturowej Europie*, [w:] *Tożsamość w wielokulturowym kontekście*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Lublin–Warszawa 2013.

Adriana Drózdź

ORCID: 0000-0002-6522-9901

adriana.drozd@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Szkoła Doktorska

**Bronisław Malinowski –
pionier antropologii bezpieczeństwa**

Stanisław Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa w naukowej spuściźnie Bronisława Malinowskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2024, ss. 303

DOI: 10.34739/doc.2024.21.19

Stanisław Jarmoszko od lat związany jest z Uniwersytetem w Siedlcach. Pierwszym obszarem jego badań naukowych były społeczne problemy władzy i autorytetu, zawód wojskowego oraz edukacja wojskowa, społeczne aspekty funkcjonowania sił zbrojnych oraz teoria transformacji systemowej. Obecnie koncentruje się na antropologii bezpieczeństwa, strategii bezpieczeństwa, myśleniu strategicznym oraz szeroko rozumianym społeczeństwie ryzyka i bezpieczeństwie społecznym¹. Wśród szczegółowych zainteresowań naukowych profesora Stanisława Jarmoszki można wymienić m.in. źródła zagrożeń bezpieczeństwa jednostki i zbiorowości, osobliwości społecznej recepcji zagrożeń i psychospołecznych reakcji na nie, społeczne aspekty przemocy, różne odsłony bezpieczeństwa społecznego, problemy promocji bezpieczeństwa, społeczno-kulturowe aspekty działalności grup dyspozycyjnych (wojsko, policja, służby specjalne, straż pożarna, różne grupy ratownicze), kulturowe aspekty bezpieczeństwa, antropologiczne konteksty strategii bezpieczeństwa oraz myślenia strategicznego, antropologia kultury strategicznej, strategie humanizacji wojny, antropologiczne problemy wojny kulturowej, problemy bioantropologii i kultury bezpieczeństwa, analiza mechanizmów antroposfery bezpieczeństwa (struk-

¹ Stanisław Jarmoszko, <https://inob.uws.edu.pl/images/Bibliogramy/Jarmoszko.pdf> (data dostępu: 20.06.2024).

turalno-funkcjonalna płaszczyzna), specyfikacja i deskrypcja diachronicznego wymiaru antropologii bezpieczeństwa (analiza procesu kreacji bezpieczeństwa od wczesnych hominidów po współczesność)².

Recenzowana książka jest owocem inspiracji wynikających z międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w dniach 26-27 września 2022 roku, zatytułowanej „Dziedzictwo Bronisława Malinowskiego we współczesnych naukach społecznych i humanistyce. W stulecie publikacji *Argonautów zachodniego Pacyfiku*”. Konferencja była poświęcona pierwszej monografii etnograficznej, która miała znaczący wpływ na rozwój antropologii społecznej i kulturowej. Celem konferencji było zbadanie wpływu dzieła i życia Bronisława Malinowskiego na współczesne nauki społeczne i humanistyczne oraz ocena nowych możliwości odczytania jego dorobku w kontekście dzisiejszych trendów badawczych i zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej. Organizatorzy dążyli do rozszerzenia interpretacji dzieła Malinowskiego poprzez odwołanie się do narzędzi analitycznych humanistyki³. Bogate dzieło Bronisława Malinowskiego było przedmiotem licznych wspomnień, analiz, pochwał, a także krytyki przez całe stulecie. Jego skomplikowana osobowość i kontrowersyjna twórczość nie pozwalały na obojętność. Michael Warren Young, biograf Bronisława Malinowskiego, podkreśla, że jego życie i prace wzbudzały zarówno szczyty uznania, jak i ostrą krytykę⁴. Z perspektywy bezpieczeństwa, celem jest nie tyle poddawanie krytyce dokonań, co wydobycie elementów jego twórczości dotyczących bezpieczeństwa oraz systematyzacja i odniesienie ich do obecnego stanu wiedzy⁵. Książka Stanisława Jarmoszki *Antropologia bezpieczeństwa w naukowej spuściznie Bronisława Malinowskiego* prezentuje próbę analizy i syntezy dorobku antropologa w zakresie bezpieczeństwa oraz jego wkładu w powstanie i rozwój antropologii bezpieczeństwa. Jego dzieła zawierają odniesienia do problemów bezpieczeństwa w różnych aspektach ludzkiego życia, które, choć fragmentaryczne, pozwalają na zrekonstruowanie sposobu postrzegania i teoretyzowania bezpieczeństwa⁶.

² Ibidem.

³ S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa w naukowej spuściznie Bronisława Malinowskiego*, Siedlce 2024, s. 9-14.

⁴ Ibidem, s. 9; M.W. Young, *Bronisław Malinowski: odyseja antropologa 1884-1920*, Warszawa 2008, s. 16.

⁵ S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa...*, s. 9-14.

⁶ Ibidem.

Praca została podzielona na cztery rozdziały. Pierwszy z nich, zatytułowany Kim był Bronisław Malinowski? syntetycznie charakteryzuje sylwetkę osobową oraz naukową tego „wybitnego, polskiego antropologa, współtwórcy funkcjonalizmu, prowadzącego działalność naukową głównie w Wielkiej Brytanii”⁷. Podrozdział pierwszy zawiera opis sylwetki osobowej, w którym można dowiedzieć się o relacjach rodzinnych, a także prześledzić ścieżkę edukacji i dotrzeć do początków „wielkiej kariery antropologicznej”⁸. Warto zauważyć, że od śmierci Bronisława Malinowskiego w 1959 roku London School of Economics corocznie organizuje wykłady poświęcone jego pamięci. Wydarzenie to jest wyrazem uznania dla zasług Malinowskiego jako wybitnego naukowca oraz dla jego znaczącego wkładu w rozwój brytyjskiej antropologii⁹, tegoroczny wykład odbył się 24 maja¹⁰. W drugiej części pierwszego rozdziału jest mowa o sylwetce naukowej badacza, który dokonał przełomu w metodologii antropologicznej, propagując intensywne badania terenowe, mające na celu bezpośrednie obserwacje społeczności i kultur, zamiast jedynie analiz teoretycznych. Jego prace, takie jak *Argonauci Zachodniego Pacyfiku*, stały się standardem w dziedzinie etnografii. Podrozdział ten dostarcza szczegółowych informacji na temat wczesnych i późniejszych prac naukowych Bronisława Malinowskiego. Przedstawia ścieżkę, którą podążał, aby ukształtować swoją osobowość jako naukowca oraz cenionego pedagoga. Zawiera również analizę jego poglądów, w tym przekonań religijnych i podejścia do nauki, a także metod badawczych, które stosował w swojej pracy. Ponadto w tym podrozdziale następuje omówienie wprowadzenia koncepcji funkcjonalizmu, która stanowi kluczowy element jego dorobku naukowego. Zgodnie z nią elementy kultury i zachowania społecznego spełniają określone funkcje adaptacyjne dla społeczności. Jego podejście uwzględniało także złożoność relacji między kulturą a jednostkami oraz ich środowiskiem¹¹. Niewątpliwie można stwierdzić, że jego dorobek wpłynął na kształtowanie się wielu współczesnych teorii antropologicznych, pozostając inspiracją dla kolejnych pokoleń badaczy.

⁷ Ibidem, s. 15.

⁸ Ibidem, s. 19.

⁹ Ibidem, s. 23.

¹⁰ *Malinowski Memorial Lectures, Most recent lecture details and past lectures*, <https://www.lse.ac.uk/anthropology/events/malinowski-memorial-lectures> (data dostępu: 22.06.2024).

¹¹ S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa...*s. 32.

W drugim rozdziale Postawa wobec kwestii bezpieczeństwa szczegółowo analizowane są pacyfistyczne przekonania Bronisława Malinowskiego. W kontekście bezpieczeństwa jego podejście do wojny było głęboko przemyślane i wielowymiarowe, dokonywał wielu analiz dotyczących pozamilitarnych aspektów bezpieczeństwa¹². Określał siebie jako humanistę, pacyfistę i przeciwnika wojen¹³. Uważał, że „wojna jest zawsze katastrofą, gdyż jej istotą jest zabijanie i destrukcja”¹⁴. Ponadto twierdził, że „chroniczny brak bezpieczeństwa, bezustanne zaburzenia gospodarcze oraz ewangelia brutalności i siły są nie do uniknięcia w świecie wojennym”¹⁵. Podkreślał, że wojna niszczy nie tylko życie ludzkie, ale także fundamentalne struktury społeczne, które są niezbędne do zachowania harmonii i stabilności w społeczeństwach. Podrozdział drugi omawia przejawy optymizmu i konstruktywizmu Bronisława Malinowskiego w kontekście kultury pokoju. Uważając, że „wojna nie jest i nigdy nie była wartością kulturalną, nie jest koniecznością biologiczną, a jest specyficzna dla określonej epoki”¹⁶, Bronisław Malinowski postrzegał współczesne wojny jako „chorobę cywilizacji, która wciąż nie została opanowana”, lecz jak każda choroba jest możliwa do wyleczenia¹⁷. Nawoływał do utworzenia globalnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego, kluczowego dla przetrwania ludzkości i kultury¹⁸. Podrozdział trzeci koncentruje się na konkretyzowaniu bezpieczeństwa jako nieodłącznego aspektu ludzkiej egzystencji. Bronisław Malinowski jako pionier antropologii bezpieczeństwa rozwinął koncepcję, że bezpieczeństwo nie ogranicza się jedynie do aspektów fizycznych, lecz obejmuje również bezpieczeństwo kulturowe, ekonomiczne, społeczne, zdrowotne, demograficzne i inne¹⁹. Jego prace stanowiły fundament dla współczesnych studiów nad bezpieczeństwem, wskazując na potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do tego zagadnienia²⁰.

¹² Ibidem, s. 53-56.

¹³ Ibidem, s. 71.

¹⁴ Ibidem, s. 74.

¹⁵ B. Malinowski, *Wolność i cywilizacja oraz studia z pogranicza antropologii społecznej, ideologii i polityki. Dzieła, t. 11*, Warszawa 2002, s. 34, cit. per S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa...*, s. 74.

¹⁶ Ibidem, s. 76.

¹⁷ Ibidem; B. Malinowski, *Jednostka, społeczność, kultura. Dzieła, t. 8*, Warszawa 2000, s. 354.

¹⁸ S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa...*, s. 76.

¹⁹ Ibidem, s. 88.

²⁰ Ibidem, s. 85.

Trzeci rozdział Sposoby pojmowania problemów bezpieczeństwa jest najbardziej rozbudowanym i kompleksowym fragmentem pracy, obejmującym siedem szczegółowych podrozdziałów. Jego głównym celem jest dogłębna analiza różnych aspektów bezpieczeństwa, integrując je w szeroki kontekst teoretyczny i kulturowy. W podrozdziale pierwszym omówione są kwestie bezpieczeństwa jako immanentny element teorii kultury, co oznacza, że bezpieczeństwo jest integralną częścią konstrukcji teoretycznej i kulturowej różnych społeczeństw. Bronisław Malinowski twierdził, że kultura jest „wielkim wszechogarniającym mechanizmem bezpieczeństwa”²¹. W podrozdziale drugim analizowane jest bezpieczeństwo jako kategoria egzystencjalnych potrzeb człowieka, uwzględniając aspekty takie jak bezpieczeństwo pojmowane literalnie, odżywianie, schronienie i okrycie, higiena i zdrowie oraz kulturowe determinanty zaspokajania potrzeb. Podrozdział trzeci koncentruje się na społeczno-strukturalnych konotacjach i kontekstach bezpieczeństwa, badając rolę rodziny, regulacje seksualności, wieś, plemię, naród/państwo, zwyczaje, obyczaje, instytucje oraz system wymiany dóbr, znany jako „kula”. W podrozdziale czwartym przedstawiono pierwotną jurydykosferę i semiosferę bezpieczeństwa, czyli jak prawo i symbole wpływają na postrzeganie i praktyki związane z bezpieczeństwem. Podrozdział piąty skupia się na wierzeniach i wiedzy w procesie kształtowania bezpieczeństwa, omawiając takie elementy jak magia i mit, totemizm i tabu, czarna magia, kwestie duchów, znaczenie religii oraz wiedza pewna i nauka. Podrozdział szósty dotyczy działań ochronnych w obliczu śmierci, analizując lęk przed śmiercią, asystę przedśmiertną, pogrzeb, żałobę, inne elementy bezpieczeństwa pośmiertnego oraz securityzacyjne konteksty samobójstwa. Ostatni podrozdział, analizuje recepcję koncepcji bezpieczeństwa według Bronisława Malinowskiego z obecnej perspektywy, zawierając rudymenty krytyki jego teorii. Bronisław Malinowski analizował kwestie bezpieczeństwa z perspektywy przyczynkowej, kontekstowej oraz drugorzędnej. Bezpieczeństwo stanowiło istotny aspekt badanych obszarów ludzkiej aktywności, analizowanych w różnych kontekstach egzystencji. Malinowski nie poświęcił żadnej autonomicznej pracy czy rozprawy wyłącznie temu zagadnieniu. Nie sformułował pełnej definicji bezpieczeństwa, choć uwzględnił jego podstawowe składniki: obronę, ochronę, pomoc i opiekę. Z jego analiz wynika, że bezpieczeństwo jest zmiennym stanem określonego podmiotu lub

²¹ Ibidem, s. 99.

obiektu, wynikającym z braku zagrożeń, które są skutecznie neutralizowane lub izolowane. Praktyka kształtowania bezpieczeństwa jest istotnym aspektem jego manifestacji, wymagającym aktywności twórczej i działaniowej na poziomie ponadnaturalnym. Bezpieczeństwo ludzi według Malinowskiego ma charakter konstruktywistyczny, związany z ludzką myślą i pracą, oraz biokulturowy, uwarunkowany zarówno przez naturę, jak i praktyki kulturowe²².

Ostatni, rozdział zatytułowany Naukowe dziedzictwo Bronisława Malinowskiego zawiera rozważania na temat początków antropologii bezpieczeństwa²³. Bronisław Malinowski był jednym z pierwszych badaczy, którzy koncentrowali się na bezpieczeństwie w kontekście kultury i społeczeństwa. W niniejszym rozdziale podkreślono konieczność integracji wiedzy z zakresu nauk biologicznych z wiedzą antropologiczną i socjologiczną, aby kompleksowo definiować, opisywać i rozumieć bezpieczeństwo człowieka²⁴. Jak zauważa Stanisław Jarmoszko, „samo bezpieczeństwo, jak i proces jego tworzenia to fenomeny mocno zdywersyfikowane, całościowo ujmowany mechanizm ludzkiego bezpieczeństwa jest złożony i wielowarstwowy”²⁵. Bronisław Malinowski odegrał kluczową rolę w kształtowaniu antropologii bezpieczeństwa, nie tylko ustanawiając fundamenty tej dyscypliny, ale również wytyczając kierunki dla przyszłych badań nad bezpieczeństwem człowieka w różnych kontekstach kulturowych i społecznych. Jego prace stanowią podstawę do dalszych analiz i rozwijania teorii, które integrują perspektywy biologiczne, antropologiczne i socjologiczne, umożliwiając kompleksowe zrozumienie złożonych mechanizmów bezpieczeństwa ludzkiego.

Publikacja profesora Stanisława Jarmoszki wyróżnia się znaczącymi walorami poznawczymi. Przedstawia biografię Bronisława Malinowskiego, rysując obraz różnorodnych koncepcji, poglądów, przeciwności losu, z jakimi się spotkał, traumatycznych przeżyć, a także doświadczeń życiowych, które naznaczyły jego życie i determinowały ewolucję jego intelektualnej postaci. Jak napisał autor, „Książka stanowi syntezę niezliczonej liczby wątków rozproszonych w wielu źródłach”²⁶, co umożliwia kompleksowe rozpoznanie każdego

²² Ibidem, s. 267-268.

²³ Ibidem, s. 270-276.

²⁴ Ibidem, s. 288.

²⁵ S. Jarmoszko, C. Kalita, J. Maciejewski, *Nauki społeczne wobec problemu bezpieczeństwa (wybrane zagadnienia)*, Siedlce 2016, s. 174.

²⁶ S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa...*, s. 13.

aspektu działalności Bronisława Malinowskiego. Był on, jest i będzie dla wielu inspiracją i wizjonerem. Dzięki bogatej literaturze i licznych źródłom, (czego dowodem jest odniesienie się do trzynastu tomów dzieł Bronisława Malinowskiego, które znajdują się w bibliografii omawianej publikacji²⁷), możemy na nowo zmierzyć się z aktualnością poglądów tego wybitnego antropologa, socjologa, autora przełomowych monografii etnograficznych, twórcy funkcjonalizmu i naukowej teorii kultury, profesora wielu prestiżowych Uniwersytetów, pierwszego prezydenta Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku²⁸.

Podsumowując, należy stwierdzić, że książka *Antropologia bezpieczeństwa* w naukowej spuściznie Bronisława Malinowskiego autorstwa Stanisława Jarmoszki jest dziełem bardzo wartościowym i wartym przeczytania. Jest to nieocenione źródło zarówno dla antropologów, socjologów, filozofów, jak również wszystkich naukowców reprezentujących dziedzinę nauk społecznych i humanistycznych, w tym młodych badaczy oraz osób interesujących się historią życia i dziełami tego wybitnego antropologa. Przystępny język i logiczny wywód sprawiają, że jest to odpowiednia publikacja dla każdej zainteresowanej osoby. Jedynie nasuwa się uwaga polemiczna, iż w publikacji można było wykorzystać w szerszym zakresie elementy graficzne, co podniosłoby poziom przejrzystości treści i jej wizualizacji. Refleksja ta jednak w żadnym stopniu nie umniejsza znaczenia analizowanej książki.

Konkludując, sam Bronisław Malinowski określany jest mianem osobowości wysoce utalentowanej i twórczej, ale także silnej i ekspansywnej²⁹. Jak już wcześniej napisano, jest również wybitnym antropologiem społecznym polskiego pochodzenia, choć większość swojej akademickiej kariery spędził poza granicami kraju, zapisał się głębokimi analizami fundamentalnych aspektów kultur ludzkich. Jego badania terenowe stały się niekwestionowanym wzorcem dla późniejszych pokoleń antropologów, a prace poruszają problematykę bezpieczeństwa w szerokim kontekście od narodzin po śmierć. Był pionierem idei *human security*³⁰, której rozkwit nastąpił dopiero w XX

²⁷ Ibidem, s. 295.

²⁸ G. Kubica-Heller, *Bronisław Malinowski – znakomity antropolog o światowej renomie, notoryczny diarysta i przyjaciel Witkacego*, <https://iderepublica.pl/znani-nieznani/indeks/bronislaw-malinowski/> (data dostępu: 23.06.2024).

²⁹ K. Symonolewicz-Symmons, „Osobowość twórcza Bronisława Malinowskiego”, [w:] *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, red. M. Flis, A.K. Paluch Warszawa 1985, s. 63-92; S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa...*, s. 289.

³⁰ Proces, który doprowadził do powstania antropologii bezpieczeństwa, mógł być inicjowany przez koncepcję *human security*, przedstawioną przez United Nations

wieku, a jego prace w znaczący sposób wpłynęły na rozwój naukowych refleksji nad bezpieczeństwem jednostki. Bronisław Malinowski, odgrywając kluczową rolę w rozwoju antropologii terenowej, koncentrował się na dokładnym studiowaniu życia społeczności tubylczych w ich naturalnym środowisku. Jego metodologia, oparta na bezpośrednim uczestnictwie w życiu codziennym badanych grup, oraz na analizie ich języka i obyczajów, stała się nowym standardem w antropologii społecznej. Jako autor licznych prac, Bronisław Malinowski zrewolucjonizował podejście do badań nad kulturą i społeczeństwem, prezentując je w sposób niezwykle szczegółowy i przystępny zarazem³¹.

Bibliografia / References

- Jarmoszko S., *Antropologia bezpieczeństwa w naukowej spuściznie Bronisława Malinowskiego*, Siedlce 2024.
- Jarmoszko S., *Bronisław Malinowski jako prekursor antropologii bezpieczeństwa*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2023, nr 2.
- Jarmoszko S., Kalita C., Maciejewski J., *Nauki społeczne wobec problemu bezpieczeństwa (wybrane zagadnienia)*, Siedlce 2016.
- Kowalczyk J.R., *Bronisław Malinowski – antropolog w terenie*, <https://culture.pl/pl/artykul/bronislaw-malinowski-antropolog-w-terenie>.
- Kubica-Heller G., *Bronisław Malinowski – znakomity antropolog o światowej renomie, notoryczny diarysta i przyjaciel Witkacego*, <https://iderepublica.pl/znani-nieznani/indeks/bronislaw-malinowski/>.
- Malinowski B., *Jednostka, społeczność, kultura. Dzieła, t. 8*, Warszawa 2000.
- Malinowski B., *Wolność i cywilizacja oraz studia z pogranicza antropologii społecznej, ideologii i polityki. Dzieła, t. 11*, Warszawa 2002.
- Malinowski Memorial Lectures, Most recent lecture details and past lectures*, <https://www.lse.ac.uk/anthropology/events/malinowski-memorial-lectures>.
- Stanisław Jarmoszko*, <https://inob.uws.edu.pl/images/Bibliogramy/Jarmoszko.pdf>.
- Young M.W., *Bronisław Malinowski: odyseja antropologa 1884-1920*, Warszawa 2008.
- Symonolewicz-Symmons K., *Osobowość twórcza Bronisława Malinowskiego*, [w:] *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, red. M. Flis, A.K. Paluch, Warszawa 1985.

Development Programme w raporcie Human Development Reports z 1994 r. Bronisław Malinowski, przeciwnik wojny, wyprzedził tę ideę o pół wieku. W dokumentach UN Commission for Human Security, freedom from want and fear jest kluczowym motywem tej koncepcji. Już w 1941 r. Malinowski definiował pierwszą wolność jako wolność przetrwania, złożoną z bezpieczeństwa przed niebezpieczeństwem oraz dostatku wolności od braku. Bezpieczeństwo to wolność od strachu, a dostatek to wolność od niedostatku. S. Jarmoszko, *Bronisław Malinowski jako prekursor antropologii bezpieczeństwa*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2023, nr 2, s. 71-72.

³¹ J.R. Kowalczyk, *Bronisław Malinowski – antropolog w terenie*, <https://culture.pl/pl/artykul/bronislaw-malinowski-antropolog-w-terenie> (data dostępu: 24.06.2024).

Maciej Tołwiński

ORCID: 0000-0002-6655-1476

mtolwinski@ajp.edu.pl

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Wydział Prawa i Bezpieczeństwa

Bezpieczeństwo w dynamicznie zmieniającym się świecie

Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje, red. Marlena Drygiel-Bielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 184

DOI: 10.34739/doc.2024.21.20

Monografia naukowa *Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje* pod redakcją Marleny Drygiel-Bielińskiej jest zbiorem prac naukowych poświęconych szeroko pojętym zagadnieniom bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego¹. Marlena Drygiel-Bielińska pracuje w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie na Uniwersytecie w Siedlcach. Jej doświadczenie i kompetencje w dziedzinie bezpieczeństwa czynią ją odpowiednią osobą do redagowania tak obszernej publikacji, która ma na celu dostarczenie kompleksowej analizy współczesnych zagrożeń i strategii związanych z bezpieczeństwem. Problemem badawczym postawionym w niniejszym artykule recenzyjnym jest odpowiedź na pytanie, czy monografia *Studia nad bezpieczeństwem* dostarcza kompleksowej analizy współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa oraz skutecznych metod ich przeciwdziałania, co czyni ją wartościowym źródłem wiedzy dla naukowców, analityków oraz decydentów politycznych. Celem artykułu jest ocena, w jakim stopniu monografia przyczynia się do zrozumienia aktualnych problemów bezpieczeństwa oraz jakie nowe perspektywy i rozwiązania proponuje.

Publikacja ta jest wyjątkowa ze względu na interdyscyplinarny charakter podejścia do zagadnień bezpieczeństwa. Synkretyzm

¹ *Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje*, red. M. Drygiel-Bielińska, Siedlce 2023.

nauk o bezpieczeństwie sprawia, że porusza ona różne wymiary przedmiotowe (polityczny, ekonomiczny, militarny czy ekologiczny) oraz podmiotowe – w kontekście wewnętrznym, narodowym i międzynarodowym czy w odniesieniu do jednostki. Prace zamieszczone w książce zostały napisane przez młodych adeptów nauk o bezpieczeństwie, w tym badaczy, doktorantów, studentów oraz absolwentów związanych z Instytutem Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu w Siedlcach. We wstępie zaznaczono, że publikacja ta ma na celu przedstawienie kilku wybranych podejść do problematyki bezpieczeństwa w różnorodnych kontekstach. Autorzy poszczególnych opracowań zwracają uwagę na istotne z ich punktu widzenia problemy współczesnych studiów nad bezpieczeństwem. Materiały te stanowią przyczynek i inspirację do dalszych rozważań na temat procesualnego i instytucjonalnego wymiaru współczesnego bezpieczeństwa oraz wyzwań i zagrożeń występujących w jego kontekście.

Rozwój analiz w zakresie bezpieczeństwa przestał kojarzyć się jedynie z aspektem militarnym czy realizacją „twardej” polityki. Pojawienie się wielu wymiarów w badaniach nad bezpieczeństwem może powodować problem rozmycia tej kategorii i ograniczenia jej możliwości eksplanacyjnych. Dlatego rozwój studiów nad bezpieczeństwem powinien brać pod uwagę te dylematy. Publikacja jest adresowana do szerokiego grona odbiorców zainteresowanych problematyką współczesnego bezpieczeństwa w jego różnych wymiarach. Może być przydatną lekturą dla badaczy, studentów i doktorantów, którzy skupiają się na analizowaniu zagadnień z przytoczonego zakresu oraz stanowiąc wstęp do rozwijania własnych studiów nad bezpieczeństwem dla osób spoza środowiska akademickiego.

Pierwszy rozdział, autorstw Marleny Drygiel-Bielińskiej, został poświęcony analizie uwarunkowań i trendów w globalnym środowisku bezpieczeństwa w kontekście geopolitycznym. Autorka omawia procesy globalizacji i regionalizacji, które odgrywają kluczową rolę we współczesnym porządku międzynarodowym². Porządek ten zwykle ulegał zmianie po zakończeniu poważnych konfliktów zbrojnych, co można zaobserwować na przykładzie historycznych porządków: westfalskiego, wiedeńskiego, wersalskiego oraz jałtańsko-poczdamskiego³.

² M. Drygiel-Bielińska, *Uwarunkowania i trendy w globalnym środowisku bezpieczeństwa w ujęciu geopolitycznym*, [w:] *ibidem*, s. 7.

³ R. Kuźniar, *Pozimnowojenne dwudziestolecie 1989–2010. Stosunki międzynarodowe na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 435-436.

Obecnie kształt współczesnego ładu międzynarodowego jest przedmiotem wielu analiz i debat, ponieważ cechuje go niezwykła dynamika i brak jednoznacznego punktu odniesienia. Marlena Drygiel-Bielińska zwraca uwagę na politykę aktualnych i wschodzących mocarstw, które mają istotny wpływ na jego kształtowanie. W szczególności autorka analizuje znaczenie grupy BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny i Republika Południowej Afryki)⁴ oraz ich potencjalny wpływ na przyszłość globalnego systemu bezpieczeństwa⁵. Ten rozdział dostarcza wszechstronnej analizy uwarunkowań i trendów w globalnym środowisku bezpieczeństwa⁶. Autorka przedstawia złożony obraz współczesnego porządku międzynarodowego, podkreślając znaczenie współpracy międzynarodowej, rozwój nowych technologii oraz rolę wschodzących mocarstw⁷. Rozdział ten stanowi solidną podstawę do dalszych rozważań na temat współczesnych wyzwań bezpieczeństwa i strategii ich przeciwdziałania.

Kolejny rozdział, autorstwa Damiana Jarnickiego, skupia się na polityce bezpieczeństwa Polski w kontekście euroatlantyckim. Przeanalizowano tutaj rolę Polski jako członka NATO i UE⁸ oraz jej wkład w stabilizację regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Autor podkreśla znaczenie transformacji demokratycznej oraz wyzwania związane z balansowaniem między współpracą z USA a integracją europejską. Damian Jarnicki dość szczegółowo omawia współpracę Polski w ramach NATO i Unii Europejskiej, podkreślając, że członkostwo w tych organizacjach jest fundamentem polityki bezpieczeństwa narodowego Polski. Autor przedstawia kluczowe inicjatywy i operacje, w których Polska brała udział, a także analizuje wkład Polski w kolektywne bezpieczeństwo Europy⁹. Rozdział ten dostarcza wiedzy w za-

⁴ Cf. P. Kugiel, *Znaczenie grupy BRICS po rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Biuletyn PISM” 2022, nr 99, s. 2.

⁵ Wpisuje się to w szeroką perspektywę badań autorki dotyczącą bezpieczeństwa międzynarodowego. Vide M. Drygiel-Bielińska, *Unia Europejska w procesie budowania pokoju w regionie Bałkanów Zachodnich. Problemy adaptacji*, Warszawa-Siedlce 2016; Eadem, *Kobiety w procesie budowania pokoju – perspektywa systemu międzynarodowego*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW <e-Politikon>” 2019, nr 30, s. 8-28; Eadem, *Implikacje wojny w Ukrainie dla bezpieczeństwa Francji*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2023, nr 20, s. 59-76.

⁶ Cf. J.S. Nye jr, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Warszawa 2009, s. 292.

⁷ M. Drygiel-Bielińska, *Uwarunkowania i trendy...*, s. 32.

⁸ Cf. R. Wiśniewski, *Kultura strategiczna – czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa*, „Przegląd Strategiczny” 2012, nr 1, s. 172.

⁹ D. Jarnicki, *Główne wektory polityki bezpieczeństwa Polski w przestrzeni euroatlantyckiej*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 36-37.

kresie analizy polityki bezpieczeństwa Polski w kontekście euroatlantyckim. Autor omawia współpracę w ramach NATO i UE, politykę obronną, modernizację sił zbrojnych, bezpieczeństwo energetyczne oraz politykę wschodnią¹⁰. Rozdział ten stanowi cenne źródło informacji na temat strategii bezpieczeństwa Polski oraz wyzwań, przed którymi stoi państwo w zmieniającym się środowisku międzynarodowym.

W rozdziale trzecim, autorstwa Sławomira Cioka, akcent poznawczy położono w szczególności na relacje między Rosją a Białorusią w kontekście politycznym i wojskowym. Naukowej refleksji poddane zostało strategiczne znaczenie Białorusi dla Rosji oraz wpływ wspólnej polityki obronnej na bezpieczeństwo regionu¹¹. Zwrócono uwagę na dynamiczny charakter tych relacji oraz ich rolę w bezpieczeństwie Europy. Sławomir Ciok podkreśla strategiczne znaczenie Białorusi dla Rosji, szczególnie w kontekście geopolitycznym i militarnym. Autor omawia rolę Białorusi jako bufora między Rosją a NATO oraz jako partnera w realizacji wspólnych celów politycznych i wojskowych. Autor rozważa problematykę wspólnej polityki obronnej Rosji i Białorusi, w tym zintegrowane systemy dowodzenia, wspólne ćwiczenia wojskowe oraz współpracę w zakresie obrony przeciwrakietowej. Sławomir Ciok zaznacza, że taka współpraca wzmacnia potencjał obronny obu państw, ale również budzi obawy sąsiadujących krajów i NATO. Dodatkowo autor analizuje wpływ relacji polityczno-wojskowych między Rosją a Białorusią na bezpieczeństwo regionalne. Autor zwraca uwagę na zwiększoną aktywność wojskową w regionie, w tym na granicach NATO, oraz na potencjalne zagrożenia wynikające z dalszej integracji militarnej obu państw. Podkreśla, że relacje te mają bezpośredni wpływ na stabilność w Europie Środkowo-Wschodniej. W ostatniej części rozdziału autor omawia przyszłość relacji między Rosją a Białorusią. Zwraca uwagę na możliwe scenariusze dalszej integracji polityczno-wojskowej, w tym na potencjalne zagrożenia dla suwerenności Białorusi oraz na reakcje ze strony społeczności międzynarodowej¹². Autor podkreśla, że rozwój tych relacji będzie miał kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa regionalnego. Rozdział ten dostarcza kompleksowej analizy relacji poli-

¹⁰ Cf. S. Koziej, *Imperatyw trwałego bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Bezpieczna Europa z perspektywy Wschodu*, red. W. Walkiewicz, Warszawa 2010, s. 44.

¹¹ Cf. K. Pelczyńska-Nałęcz, *Dokąd sięgają granice Zachodu 1990–2010*, Warszawa 2010, s. 19.

¹² S. Ciok, *Relacje polityczno-wojskowe Rosji i Białorusi*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 65–66; Cf. A. Legucka, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, Warszawa 2008, s. 7.

tyczno-wojskowych między Rosją a Białorusią. Autor omawia znaczenie Białorusi dla Rosji, wspólną politykę obronną oraz wpływ tych relacji na bezpieczeństwo regionalne. Materiał ten stanowi cenne źródło informacji na temat dynamiki współpracy militarnej między tymi państwami oraz jej konsekwencji dla europejskiego bezpieczeństwa.

W rozdziale czwartym, autorstwa Piotra Zakrzewskiego, poruszony jest temat prawnych aspektów walki z terroryzmem. Dokonano w nim analizy międzynarodowych i krajowych regulacji prawnych mających na celu zwalczanie terroryzmu oraz skuteczność tych działań w kontekście współczesnych wyzwań i zagrożeń. Autor omawia zarówno teoretyczne, jak i praktyczne aspekty legislacyjne, które wpływają na politykę antyterrorystyczną. W pierwszej części rozdziału Piotr Zakrzewski przedstawia przegląd międzynarodowych regulacji prawnych dotyczących przeciwdziałania terroryzmowi. Omawia kluczowe konwencje międzynarodowe, takie jak Konwencja ONZ w sprawie zwalczania finansowania terroryzmu, Międzynarodowa Konwencja o zwalczaniu ataków terrorystycznych bombowych oraz inne traktaty, które określają zasady współpracy międzynarodowej w walce z terroryzmem¹³. Podkreśla także, że międzynarodowe regulacje prawne stanowią fundament dla działań antyterrorystycznych na poziomie krajowym. Współpraca międzynarodowa, wymiana informacji oraz wspólne operacje są kluczowymi elementami skutecznej polityki antyterrorystycznej¹⁴. Autor zwraca uwagę na znaczenie organów takich jak Interpol i Europol, które odgrywają istotną rolę w koordynacji działań antyterrorystycznych na arenie międzynarodowej. Kolejna część rozdziału koncentruje się na analizie krajowych regulacji prawnych dotyczących walki z terroryzmem. Piotr Zakrzewski omawia przypadki wybranych krajów, które wprowadziły szczególne środki prawne w celu przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym. Zwraca uwagę na różnorodność podejść do legislacji antyterrorystycznej, które zależą od specyfiki zagrożeń i struktury prawnej danego państwa. W trzeciej części rozdziału autor analizuje efektywność regulacji prawnych w walce z terroryzmem. Wskazuje na wyzwania związane z implementacją prawa antyterrorystycznego oraz ocenia, na ile skuteczne są wprowadzone środki. Autor podkreśla, że efektywność regulacji prawnych zależy od wielu czynników, w tym od

¹³ P. Zakrzewski, *Prawne aspekty przeciwdziałania terroryzmowi*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 84-86; Cf. J. Adamski, *Nowe technologie w służbie terrorystów*, Warszawa 2007.

¹⁴ Cf. R. Borkowski, *Terroryzm ponowoczesny*, Toruń 2006.

współpracy między organami ścigania, skutecznej wymiany informacji oraz odpowiedniego szkolenia służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo¹⁵.

Rozdział czwarty porusza również problemy prawne i etyczne związane z walką z terroryzmem. Piotr Zakrzewski omawia dylematy związane z ograniczaniem praw obywatelskich w imię bezpieczeństwa narodowego¹⁶. Autor zwraca uwagę na kontrowersje wokół stosowania inwigilacji, monitoringu oraz innych środków ograniczających prywatność obywateli. Wskazuje także na konieczność zachowania równowagi między zapewnieniem bezpieczeństwa a ochroną praw człowieka. Na zakończenie rozdziału autor przedstawia prognozy dotyczące przyszłości regulacji antyterrorystycznych. Autor zwraca uwagę na rozwój nowych technologii, takich jak sztuczna inteligencja i analiza big data, które mogą znacząco wpłynąć na skuteczność działań antyterrorystycznych. Piotr Zakrzewski podkreśla, że przyszłość regulacji prawnych w walce z terroryzmem będzie zależała od zdolności do adaptacji do zmieniających się zagrożeń oraz od woli politycznej do współpracy międzynarodowej¹⁷. Rozdział czwarty monografii *Studia nad bezpieczeństwem* pod redakcją Marleny Drygiel-Bielińskiej dostarcza wszechstronnej analizy prawnych aspektów walki z terroryzmem. Piotr Zakrzewski przedstawia zarówno międzynarodowe, jak i krajowe regulacje prawne, oceniając ich efektywność¹⁸ oraz wskazując na wyzwania i dylematy związane z implementacją prawa antyterrorystycznego. Rozdział ten stanowić może cenne źródło informacji na temat współczesnych ram prawnych w walce z terroryzmem oraz inspirację do dalszych badań nad skutecznością i etyką regulacji antyterrorystycznych.

Piąty rozdział książki, autorstwa Sławomira Wierzbickiego, skupia się na analizie teorii potęgi powietrznej oraz jej znaczeniu w kontekście geopolitycznym i strategicznym. Przedstawiono w nim rozwój technologii lotniczych i raketowych oraz ich wpływ na strategię obronną państw. Omówiono także historyczne i współczesne przykłady wykorzystania potęgi powietrznej w konfliktach zbrojnych. W pierwszej części Sławomir Wierzbicki przedstawia historyczny roz-

¹⁵ P. Zakrzewski, *Prawne aspekty...*, s. 88.

¹⁶ Cf. P. Durys, F. Jasiński, *Walka z terroryzmem międzynarodowym*, Bielsko-Biała 2005.

¹⁷ P. Zakrzewski, *Prawne aspekty...*, s. 95.

¹⁸ Cf. M. Tołwiński, *Kategorie wojny i pokoju w koncepcjach bezpieczeństwa społecznego Ericha Fromma i Bertranda Russella*, Siedlce 2021.

wój potęgi powietrznej, zaczynając od pierwszych prób wykorzystania balonów i sterowców w celach militarnych w XIX wieku, aż po współczesne zaawansowane technologie lotnicze. Autor omawia kluczowe etapy ewolucji lotnictwa wojskowego, takie jak rozwój samolotów myśliwskich i bombowców w czasie pierwszej i drugiej wojny światowej, a także znaczenie lotnictwa w zimnej wojnie. Zwraca uwagę na przełomowe momenty w historii potęgi powietrznej, takie jak bitwa o Anglię, która pokazała znaczenie kontroli przestrzeni powietrznej w konfliktach zbrojnych. Sławomir Wierzbicki podkreśla, że rozwój technologii lotniczych miał kluczowe znaczenie dla kształtowania strategii obronnych państw oraz dla rozwoju doktryn wojskowych¹⁹.

Treść kolejnej części rozdziału skupia się na analizie teorii potęgi powietrznej, rozwiniętych przez kluczowych teoretyków, takich jak Giulio Douhet, Billy Mitchell i John Warden. Sławomir Wierzbicki omawia ich poglądy na temat roli lotnictwa w wojnie oraz wpływu potęgi powietrznej na strategię i taktykę wojskową. Giulio Douhet, włoski teoretyk wojskowy w swojej pracy *The Command of the Air* argumentował, że dominacja w powietrzu jest kluczowym elementem zwycięstwa w wojnie. Douhet uważał, że zmasowane bombardowania strategiczne mogą złamać wolę przeciwnika i zmusić go do kapitulacji. Billy Mitchell, amerykański generał, który był pionierem w dziedzinie lotnictwa wojskowego, podkreślał znaczenie niezależnych sił powietrznych i argumentował, że lotnictwo może odegrać decydującą rolę w przyszłych konfliktach. Jego testy z niszczeniem okrętów przy użyciu bomb lotniczych były przełomowe i miały wpływ na rozwój lotnictwa marynarki wojennej. John Warden, współczesny teoretyk, który rozwijał koncepcję „pięciu pierścieni” jako modelu strategicznego twierdził, że kluczowe elementy infrastruktury przeciwnika, takie jak dowodzenie, systemy komunikacji i zaopatrzenia, powinny być priorytetowymi celami ataków lotniczych²⁰.

Sławomir Wierzbicki poddaje naukowej refleksji znaczenie potęgi powietrznej w kontekście współczesnych konfliktów zbrojnych. Autor omawia i wyjaśnia przypadki użycia lotnictwa w różnych konfliktach, takich jak wojna w Zatoce Perskiej, wojna na Bałkanach, interwencje w Afganistanie i Iraku oraz współczesne operacje przeciwko Państwu Islamskiemu. Wojna w Zatoce Perskiej: operacja

¹⁹ S. Wierzbicki, *Teoria i znaczenie potęgi powietrznej a geopolityczna ewolucja nuklearnej triady strategicznej*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 98-100.

²⁰ *Ibidem*, s. 105.

„Desert Storm” była jednym z pierwszych konfliktów, w których potęga powietrzna odegrała kluczową rolę. Zmasowane naloty na cele irackie umożliwiły szybkie osiągnięcie celów strategicznych i przyczyniły się do minimalizacji strat po stronie koalicji. Wojna na Bałkanach: kampania powietrzna NATO w 1999 roku przeciwko Serbii była kolejnym przykładem skutecznego wykorzystania potęgi powietrznej do osiągnięcia celów politycznych i militarnych bez konieczności użycia wojsk lądowych na dużą skalę. Interwencje w Afganistanie i Iraku: w obu tych konfliktach lotnictwo odegrało kluczową rolę w eliminacji kluczowych celów przeciwnika, wsparciu operacji lądowych oraz prowadzeniu działań przeciwpartyzanckich²¹.

W ostatniej części rozdziału Sławomir Wierzbicki omawia rozwój nowoczesnych technologii lotniczych, które mają wpływ na przyszłość potęgi powietrznej. Autor zwraca uwagę na znaczenie dronów, samolotów stealth, hipersonicznych pocisków oraz systemów obrony przeciwrakietowej. Bezzałogowe statki powietrzne (UAV) odgrywają coraz większą rolę w operacjach wojskowych, umożliwiając precyzyjne uderzenia na cele wroga bez narażania życia pilotów. Drony są również wykorzystywane do zadań rozpoznawczych i wywiadowczych. Technologie stealth, które pozwalają na minimalizowanie wykrywalności samolotów przez radary przeciwnika, są kluczowym elementem nowoczesnej potęgi powietrznej. Przykłady to samoloty takie jak F-22 Raptor i F-35 Lightning II. Rozwój hipersonicznych pocisków, które mogą osiągać prędkości przekraczające Mach 5, stanowi nowy wyzwanie dla systemów obrony przeciwrakietowej i może znacząco zmienić charakter przyszłych konfliktów. Nowoczesne systemy obrony przeciwrakietowej, takie jak THAAD (Terminal High Altitude Area Defense) i Iron Dome, są kluczowe dla ochrony przed atakami rakietowymi i stanowią istotny element strategii obronnej wielu państw²². Rozdział piąty omawianej publikacji dostarcza wielowątkowego opisu i wyjaśnienia teorii i znaczenia potęgi powietrznej w kontekście geopolitycznym i strategicznym. Sławomir Wierzbicki przedstawia zarówno historyczny rozwój lotnictwa wojskowego, jak i współczesne technologie oraz ich wpływ na strategię obronną państw. Część ta stanowi cenne źródło informacji na temat roli potęgi powietrznej w konfliktach zbrojnych oraz przyszłych trendów w tej dziedzinie.

²¹ Ibidem. Cf. A. Polak, *Geneza i ewolucja zasad sztuki wojennej*, Warszawa 2003.

²² S. Wierzbicki, *Teoria i znaczenie...*, s. 111. Cf. N. Chomsky, *Hegemonia albo przetrwanie*, Warszawa 2005.

Szósty rozdział koncentruje się na zagadnieniu ekonomicznej przestępczości zorganizowanej. W rozdziale autorstwa Mariusza Wódki przedstawiono jej różnorodne formy, wpływ na bezpieczeństwo państwa oraz metody przeciwdziałania tym zagrożeniom²³. Analiza uwzględnia zarówno krajowe, jak i międzynarodowe aspekty przestępczości zorganizowanej. W pierwszej części rozdziału autor przedstawia definicję i charakterystykę ekonomicznej przestępczości zorganizowanej. Podkreśla, że obejmuje ona nielegalne działania prowadzone przez zorganizowane grupy przestępcze, które dążą do osiągnięcia korzyści finansowych. Przykłady takich działań to pranie brudnych pieniędzy, oszustwa finansowe, korupcja, handel narkotykami oraz nielegalny handel bronią. Autor omawia różne przykłady ekonomicznej przestępczości zorganizowanej, które mają istotny wpływ na gospodarki państw. Analizuje przypadki takie jak: pranie brudnych pieniędzy, oszustwa finansowe oraz korupcja²⁴.

Kolejna część rozdziału koncentruje się na analizie wpływu ekonomicznej przestępczości zorganizowanej na bezpieczeństwo państwa. Mariusz Wódka podkreśla, że stanowi ona poważne zagrożenie dla stabilności gospodarczej, politycznej i społecznej. Autor omawia kilka kluczowych aspektów tego wpływu, takie jak: destabilizacja gospodarki, zagrożenie dla instytucji państwowych oraz społeczne skutki przestępczości zorganizowanej. W ostatniej części rozdziału Mariusz Wódka omawia różne metody przeciwdziałania ekonomicznej przestępczości zorganizowanej. Autor zwraca uwagę na znaczenie współpracy międzynarodowej, rozwój narzędzi analitycznych oraz implementację skutecznych regulacji prawnych. Przedstawia również przykłady skutecznych działań antyprzestępczych, które były realizowane na poziomie krajowym i międzynarodowym²⁵. Rozdział szósty recenzowanej publikacji dostarcza analizy ekonomicznego aspektu przestępczości zorganizowanej. Mariusz Wódka przedstawia definicję, przykłady, wpływ na bezpieczeństwo państwa oraz metody przeciwdziałania temu zjawisku. Rozdział ten stanowi cenne źródło informacji na temat współczesnych zagrożeń związanych z tą formą przestępczości oraz skutecznych strategii zwalczania tego rodzaju działalności.

²³ Cf. J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.

²⁴ M. Wódka, *Ekonomiczna przestępczość zorganizowana jako zagrożenie bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 117.

²⁵ Ibidem, s. 118-119.

W rozdziale siódmym, autorstwa Krystiana Kiszki, poruszono temat etycznych i prawnych dylematów związanych ze stosowaniem tortur w kontekście bezpieczeństwa personalnego. Naukowej refleksji poddano tutaj różne metody tortur, ich skutki oraz dyskusje na temat legalności i dopuszczalności stosowania takich środków w walce z terroryzmem²⁶. Krystian Kiszka przedstawia definicję tortur, odwołując się do międzynarodowych konwencji i dokumentów prawnych, takich jak Konwencja ONZ przeciwko torturom oraz Europejska Konwencja Praw Człowieka. Autor zwraca uwagę, że tortury są definiowane jako celowe zadawanie bólu lub cierpienia fizycznego bądź psychicznego w celu uzyskania informacji, przyznania się do winy, zastraszenia lub ukarania osoby²⁷.

Następnie omawia historyczny kontekst stosowania tortur. Krystian Kiszka przedstawia, jak tortury były stosowane w różnych epokach i kulturach, począwszy od starożytności, poprzez średniowiecze, aż po współczesność. Autor zwraca uwagę na zmieniające się podejście do tortur na przestrzeni wieków, w tym na rozwój praw człowieka i międzynarodowych regulacji mających na celu zakazanie stosowania tortur. Analizuje różne metody tortur, które były i są stosowane na całym świecie. Dzieli je na metody fizyczne i psychiczne, podkreślając, że obie formy mogą mieć równie destrukcyjny wpływ na ofiary. Przykłady metod fizycznych to m.in. bicie, elektrowstrząsy, podtapianie (waterboarding) oraz przetrzymywanie w nieludzkich warunkach. Metody psychiczne obejmują izolację, deprywację sensoryczną, groźby i zastraszanie. Następnie autor opisuje i wyjaśnia skutki tortur na poziomie fizycznym i psychicznym. Podkreśla, że tortury mają długotrwałe konsekwencje dla zdrowia ofiar, w tym uszkodzenia ciała, przewlekły ból, zaburzenia stresu pourazowego (PTSD), depresję i inne problemy zdrowotne. Badacz zwraca również uwagę na społeczno-kulturowe konsekwencje tortur, takie jak stygmatyzacja ofiar oraz erozja zaufania do instytucji państwowych²⁸.

Etyczne dylematy związane ze stosowaniem tortur stanowią dalszą część opracowania. Krystian Kiszka przedstawia argumenty zarówno zwolenników, jak i przeciwników w kontekście bezpieczeństwa narodowego. Zwolennicy argumentują, że tortury mogą być uzasadnione w sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak zapobieganie

²⁶ Cf. M. Kerrigan, *Dzieje tortur od starożytności do dziś*, Warszawa 2012.

²⁷ K. Kiszka, *Tortury a bezpieczeństwo personalne w przestrzeni społecznej*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 138-140.

²⁸ Ibidem, s. 132-140.

zamachom terrorystycznym. Przeciwnicy z kolei podkreślają, że tortury są nieetyczne, naruszają prawa człowieka i mogą prowadzić do fałszywych zeznań. Autor analizuje również prawne aspekty stosowania tortur. Przedstawia międzynarodowe i krajowe regulacje prawne, które zakazują ich realizowania, takie jak Konwencja ONZ przeciwko torturom, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz krajowe kodeksy karne. Zwraca uwagę na wyzwania związane z egzekwowaniem tych regulacji oraz na przypadki naruszeń prawa przez państwa²⁹.

W ostatniej części rozdziału omówiono stosowanie tortur w kontekście współczesnych konfliktów zbrojnych i walki z terroryzmem. Autor przedstawia przykłady przypadków stosowania tortur przez różne państwa, w tym Stany Zjednoczone w ramach „wojny z terroryzmem” po zamachach z 11 września 2001 roku. Analizuje również działania organizacji międzynarodowych i pozarządowych, które dążą do zwalczania praktyk tortur i ochrony praw ofiar³⁰. Rozdział ten dostarcza wiedzy odnośnie etycznych i prawnych dylematów związanych ze stosowaniem tortur w kontekście bezpieczeństwa personalnego. Krystian Kiszka przedstawia definicje, historyczny kontekst, metody, skutki oraz etyczne i prawne aspekty stosowania tortur. Rozdział ten stanowi wartościowe źródło informacji na temat współczesnych debat wokół stosowania tortur oraz inspirację do dalszych badań nad skutecznością i etyką tych praktyk.

Rozdział ósmy publikacji skupia się na oznaczeniu roli służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa narodowego Polski. Jego autorem jest Jarosław Serdakowski. Szczegółowo omawia on zadania, kompetencje oraz struktury polskich służb specjalnych, a także podkreśla znaczenie współpracy międzynarodowej w kontekście rosnących zagrożeń globalnych. Autor przedstawia szeroki zakres zadań i kompetencji polskich służb specjalnych, takich jak Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu oraz Centralne Biuro Antykorupcyjne. Zwraca uwagę, że służby te są odpowiedzialne za ochronę bezpieczeństwa narodowego poprzez zbieranie i analizowanie informacji, zwalczanie terroryzmu, przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej oraz monitorowanie zagrożeń zewnętrznych³¹.

²⁹ Ibidem, s. 141. Cf. P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera*, Warszawa 2009.

³⁰ Ibidem, s. 139-142.

³¹ J. Serdakowski, *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 144. Cf. W. Kitler, A. Skra-

Jarosław Serdakowski opisuje i wyjaśnia struktury organizacyjne polskich służb specjalnych, podkreślając, że są one zorganizowane w sposób umożliwiający efektywne wykonywanie swoich zadań. Zwraca słusznie uwagę na hierarchiczny układ, który zapewnia jasność w podziale kompetencji oraz umożliwia szybkie reagowanie na pojawiające się zagrożenia. W kolejnej części rozdziału autor podkreśla znaczenie współpracy międzynarodowej dla skutecznego działania. Jarosław Serdakowski wskazuje, że współdziałanie z międzynarodowymi partnerami, takimi jak NATO, Unia Europejska oraz Interpol, jest kluczowe dla wymiany informacji wywiadowczych, koordynacji działań antyterrorystycznych oraz zwalczania transnarodowej przestępczości zorganizowanej.

Cenna poznawczo w recenzowanym materiale jest również debata nad współczesnymi wyzwaniami i zagrożeniami, z którymi muszą się mierzyć polskie służby specjalne. Wskazuje na rosnące zagrożenie ze strony cyberprzestępczości, działalności terrorystycznej oraz destabilizujących działań innych państw. Autor zwraca uwagę na potrzebę ciągłego doskonalenia metod pracy operacyjnej oraz rozwijania nowych technologii, które mogą wspierać pracę służb specjalnych. Na zakończenie rozdziału Jarosław Serdakowski przedstawia prognozy dotyczące przyszłości polskich służb specjalnych. Autor podkreśla, że w obliczu dynamicznie zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa służby będą musiały dostosowywać swoje strategie i metody działania do nowych wyzwań. Jarosław Serdakowski zwraca uwagę na konieczność inwestowania w rozwój kadr, szkolenia specjalistyczne oraz wprowadzenie innowacyjnych technologii, które mogą znacząco poprawić efektywność działań³². Rozdział ten dostarcza wiedzy w zakresie roli służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa narodowego. Jarosław Serdakowski szkicuje zadania, kompetencje oraz struktury polskich służb. Podkreśla także znaczenie współpracy międzynarodowej i adaptacji do współczesnych wyzwań. Część ta stanowi cenne źródło informacji na temat funkcjonowania służb. Może stanowić dobrą inspirację do dalszych badań nad ich rolą w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego.

Ostatni rozdział monografii, autorstwa Anety Grabowskiej i Martynty Kropiwiiec, przedstawia szczegółową analizę systemu dowo-

bacz, *Ochrona ludności i obrona cywilna w świetle współczesnych uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2009.

³² J. Serdakowski, *Służby specjalne...*, s. 152.

dzenia siłami zbrojnymi w II Rzeczypospolitej. Zawarto w nim omówienie struktury dowodzenia, kompetencje poszczególnych organów oraz wpływ tych rozwiązań na przygotowanie do obrony państwa. Aneta Grabowska i Martyna Kropiwiec rozpoczynają swoją naukową refleksję od przedstawienia struktury systemu dowodzenia siłami zbrojnymi w II Rzeczypospolitej³³. Autorki omawiają kluczowe elementy tego systemu, takie jak Sztab Generalny, Ministerstwo Spraw Wojskowych oraz poszczególne dowództwa operacyjne. Podkreślają, że system ten był wynikiem doświadczeń z okresu I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej, które miały istotny wpływ na kształtowanie doktryny wojskowej i organizacji sił zbrojnych. Autorki opisują i wyjaśniają kompetencje poszczególnych organów dowodzenia, wskazując na ich rolę w przygotowaniu i prowadzeniu działań wojskowych. Grabowska i Kropiwiec podkreślają znaczenie Sztabu Generalnego jako centralnego organu planowania i koordynacji działań operacyjnych, a także roli Ministerstwa Spraw Wojskowych w zakresie administracji wojskowej, zaopatrzenia oraz szkolenia kadr³⁴.

Autorki ukazują, jak struktura systemu dowodzenia wpłynęła na przygotowanie II Rzeczypospolitej do obrony w obliczu zagrożeń zewnętrznych. Omawiają kluczowe plany obronne, takie jak Plan Zachód i Plan Wschód, które miały na celu zabezpieczenie granic państwa przed agresją ze strony Niemiec i Związku Radzieckiego. Zwracają uwagę na wyzwania logistyczne i organizacyjne, z którymi borykały się polskie siły zbrojne oraz na wpływ tych wyzwań na efektywność działań obronnych w 1939 roku. Przedstawiają również wnioski wyciągnięte z kampanii wrześniowej, która zakończyła się klęską II Rzeczypospolitej. Grabowska i Kropiwiec poddają analizie przyczyny tej przegranej, takie jak brak dostatecznych sił i środków, opóźnienia w mobilizacji oraz problemy z koordynacją działań poszczególnych formacji wojskowych. Podkreślają, że mimo heroizmu i determinacji polskich żołnierzy, system dowodzenia nie był w stanie sprostać wyzwaniom dynamicznie zmieniającej się sytuacji na froncie. W ostatniej części rozdziału Aneta Grabowska i Martyna Kropiwiec przedstawiają lekcje, jakie współczesne siły zbrojne mogą wyciągnąć

³³ A. Grabowska, M. Kropiwiec, *System dowodzenia siłami zbrojnymi w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Studia nad bezpieczeństwem...*, s. 162. Cf. P. Stawecki, *Ustawodawstwo wojskowe II Rzeczypospolitej 1921–1926*, Warszawa 1990.

³⁴ A. Grabowska, M. Kropiwiec, *System dowodzenia...*, s. 165. Cf. P.K. Marszałek, *Najwyższe ustawodawstwo wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011.

z doświadczeń II Rzeczypospolitej. Zwracają uwagę na znaczenie elastyczności i adaptacyjności struktur dowodzenia, konieczność szybkiej mobilizacji oraz efektywnej koordynacji działań operacyjnych. Podkreślają również, że współczesne siły zbrojne powinny inwestować w rozwój technologii i nowoczesnych środków łączności, które mogą znacząco poprawić efektywność dowodzenia w warunkach konfliktu zbrojnego³⁵. Treścią ostatniego rozdziału jest szczegółowa analiza systemu dowodzenia siłami zbrojnymi w II Rzeczypospolitej. Aneta Grabowska i Martyna Kropiwiiec omawiają struktury dowodzenia, kompetencje poszczególnych organów oraz wpływ tych rozwiązań na przygotowanie do obrony państwa. Rozdział ten stanowi cenne źródło informacji na temat historycznych doświadczeń wojskowych oraz lekcji, jakie mogą być wyciągnięte dla współczesnych sił zbrojnych.

Książka *Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje* pod redakcją Marleny Drygiel-Bielińskiej stanowi wartościowe źródło wiedzy na temat współczesnych szans, wyzwań i zagrożeń związanych z współczesnym bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym. Prace zawarte w publikacji dostarczają kompleksowej wiedzy z różnorodnych aspektów bezpieczeństwa, od zagrożeń terrorystycznych, poprzez przestępczość zorganizowaną, aż po strategię obronne państw. Autorzy poszczególnych rozdziałów przedstawiają zarówno teoretyczne, jak i praktyczne podejścia do zagadnień bezpieczeństwa, co czyni książkę przydatną dla naukowców, analityków oraz praktyków zajmujących się polityką bezpieczeństwa. Jednym z głównych walorów publikacji jest jej interdyscyplinarny charakter, który pozwala na spojrzenie na problematykę bezpieczeństwa z różnych perspektyw.

Choć recenzowana monografia może stanowić wartościowe źródło wiedzy na temat współczesnych wyzwań, szans i zagrożeń bezpieczeństwa, jakkolwiek nie czyniąc z tego generalnego zarzutu, mogłaby zostać udoskonalona przez wprowadzenie większej spójności między poszczególnymi rozdziałami. W obecnej formie niektóre teksty różnią się znacząco pod względem stylu i głębokości analizy, co może sprawiać wrażenie pewnej niespójności w całościowej narracji książki. Ponadto, warto byłoby rozważyć bardziej rozbudowaną sekcję podsumowującą, która mogłaby zsyntetyzować najważniejsze wnioski i propozycje zawarte w poszczególnych rozdziałach, oferując bardziej zintegrowane spojrzenie na omawiane zagadnienia. Włączenie więk-

³⁵ A. Grabowska, M. Kropiwiiec, *System dowodzenia...*, s. 180.

szej liczby przykładów z praktyki międzynarodowej i studiów przypadków mogłoby również wzbogacić treść książki, czyniąc ją bardziej przydatną dla praktyków i analityków bezpieczeństwa. Niemniej, podsumowując, monografia *Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje* pod redakcją Marleny Drygiel-Bielińskiej to niewątpliwie kompendium wiedzy, które z pewnością będzie stanowić cenne źródło informacji i inspirację do dalszych badań nad problematyką bezpieczeństwa. Książka ta ma szansę stać się nieocenionym narzędziem dla wszystkich, którzy pragną pogłębić swoje zrozumienie współczesnych zagrożeń i wyzwań w dziedzinie bezpieczeństwa oraz poznać skuteczne metody przeciwdziałania tym zagrożeniom. Publikację tą można przede wszystkim polecić specjalistom z zakresu bezpieczeństwa narodowego, stosunków międzynarodowych, politologii i socjologii.

Bibliografia / References

- Adamski J., *Nowe technologie w służbie terrorystów*, Warszawa 2007.
- Borkowski R., *Terroryzm ponowoczesny*, Toruń 2006.
- Chomsky N., *Hegemonia albo przetrwanie*, Warszawa 2005.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.
- Drygiel-Bielińska M., *Implikacje wojny w Ukrainie dla bezpieczeństwa Francji*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2023, nr 20.
- Drygiel-Bielińska M., *Kobiety w procesie budowania pokoju – perspektywa systemu międzynarodowego*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW <e-Politikon>” 2019, nr 30.
- Drygiel-Bielińska M., *Unia Europejska w procesie budowania pokoju w regionie Bałkanów Zachodnich. Problemy adaptacji*, Warszawa-Siedlce 2016.
- Durys P., Jasiński F., *Walka z terroryzmem międzynarodowym*, Bielsko-Biała 2005.
- Kerrigan M., *Dzieje tortur od starożytności do dziś*, Warszawa 2012.
- Kitler W., Skrabacz A., *Ochrona ludności i obrona cywilna w świetle współczesnych uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2009.
- Koziej S., *Imperatyw trwałego bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Bezpieczna Europa z perspektywy Wschodu*, red. W. Walkiewicz, Warszawa 2010.
- Kugiel P., *Znaczenie grupy BRICS po rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Biuletyn PISM” 2022, nr 99.
- Kuźniar R., *Pozimnowojenne dwudziestolecie 1989–2010. Stosunki międzynarodowe na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2011.
- Legucka A., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, Warszawa 2008.
- Marszałek P.K., *Najwyższe ustawodawstwo wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011.
- Nye jr J.S., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Warszawa 2009.
- Pelczyńska-Nałęcz K., *Dokąd sięgają granice Zachodu 1990-2010*, Warszawa 2010.

- Polak A., *Geneza i ewolucja zasad sztuki wojennej*, Warszawa 2003.
- Stawecki P., *Ustawodawstwo wojskowe II Rzeczypospolitej 1921-1926*, Warszawa 1990.
- Studia nad bezpieczeństwem. Procesy, wyzwania, instytucje*, red. M. Drygiel-Bielińska, Siedlce 2023.
- Tołwiński M., *Kategorie wojny i pokoju w koncepcjach bezpieczeństwa społecznego Ericha Fromma i Bertranda Russella*, Siedlce 2021.
- Wiśniewski R., *Kultura strategiczna – czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa*, „Przegląd Strategiczny” 2012, nr 1.
- Zimbardo P., *Efekt Lucyfera*, Warszawa 2009.

Martyna Haraf

ORCID: 0000-0002-2834-509X

martyna.haraf@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach
Szkoła Doktorska

W pętli mocarstwowej ambicji

Damian Jarnicki, *Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 581

DOI: 10.34739/doc.2024.21.21

Wydarzenia toczące się od roku 2019 na gruncie narodowym i międzynarodowym przysporzyły wiele pytań o bezpieczeństwo. Zapewne każdy z obywateli zastanawiał się nad bezpieczeństwem zdrowotnym, bezpieczeństwem granic, bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym, w obliczu styku i odczucia bezpośrednio konsekwencji związanych z pandemią, kryzysem migracyjnym na granicy z Białorusią, wojną na Ukrainie. Pojawiające się pytania dążyły do uzyskania odpowiedzi z zakresu fundamentu bezpieczeństwa tj., czy odpowiednie mechanizmy podejmowane przez władze są w stanie zapewnić nam bezpieczeństwo w kraju? Jakie środki należy zastosować, żeby je zapewnić? W jaki sposób należy kreować architekturę bezpieczeństwa, by spełniała postawione zadania i cele?

Początki współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa datowane są na czas po zimnej wojnie, kiedy to Stany Zjednoczone wraz z Zachodem postawiły na dalszy rozwój strategii działań międzynarodowych. W obecnym czasie największe oddziaływanie na kształtowanie architektury bezpieczeństwa na świecie wywiera Federacja Rosyjska, która to zawzięcie dąży do dominacji w sferze międzynarodowej. Sprzeciw Rosji wobec proponowanych działań i założeń globalnej architektury bezpieczeństwa stale stanowi punkty rozważań, czy aby na pewno najbardziej istotnym w kreowaniu wspólnych koncepcji, strategii, porozumień międzynarodowych jest rosyj-

ska mocarstwowość, wokół której istnieją rozbieżności, półprawdy oraz mity.

Poruszana problematyka dotycząca Federacji Rosyjskiej jest niezwykle trudna, a na gruncie powstałych opracowań i analiz z podobnego zakresu można wskazać badaczy, którzy podjęli się dokonania ekspertyz. Są to m.in. Malina Kaszuba i Mirosław Minkina¹, Mirosław Banasik², Stanisław Bieleń³, Leszek Sykulski⁴, Jakub Potulski⁵, Agnieszka Bryc⁶, Robert Białoskórski⁷, Taras Kuzio i Paul D'Anieri⁸. Niewątpliwie trudnego zadania podjął się Damian Jarnicki w swojej monografii *Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa*. Jak wskazuje autor, monografia wynika z potrzeby dyskusji nad bezpieczeństwem (bezpieczeństwem Polski, polskiej suwerenności, międzynarodowym), które w ostatnich latach stanowi raczej zachwiany konstrukt niż fundament budujący skuteczną i efektywną globalną architekturę. Bezpieczeństwo jest niezmiernie trudnym do osiągnięcia procesem, który może się kształtować w perspektywie kilkunastu, kilkudziesięciu lat, do osiągnięcia swojej prawidłowej formy. Z tego powodu też warto zatrzymać uwagę na wskazanej monografii i poświęcić czas na chwilę refleksji nad przyszłością Polski.

Monografia *Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa* podzielona jest na pięć spójnych i wzajemnie dopełniających się części, które zakończone są wnioskami z przeprowadzonych badań. Wstęp do prezentowanej monografii stanowi jednocześnie rzetelnie opracowaną metodologię, którą należy uznać za ogromne źródło wiedzy. Autor uzasadnia wybór podejmowanego w monografii problemu, wyjaśnia przedmiot badań, jego cele, wyłania poszczególne problemy, na podstawie których rozwija pięć szczegółowych hipotez. Za przedmiot badań autor obrał „rosyjską wizję globalnej architektury bezpieczeństwa XXI wieku jako koncepcję rzeczywi-

¹ M. Minkina, M. Kaszuba, *Imperialna gra Rosji*, Warszawa 2016.

² M. Banasik, *Zagrożenia Federacji Rosyjskiej i euroatlantycka perspektywa bezpieczeństwa*, Warszawa 2019.

³ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.

⁴ L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Warszawa 2019.

⁵ J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Gdańsk 2010.

⁶ A. Bryc, *Rosyjska w XXI wieku: gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009.

⁷ R. Białoskórski, *The geostrategic Position of the Russian Federation: a powermetric study*, Siedlce 2018.

⁸ T. Kuzio, P. D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics. Ukraine and the Challenge to the European Order*, Bristol 2018.

stości międzynarodowej”⁹. Analizie zostały poddane działania Rosji, jej aspiracje, dążenia i oczekiwania wobec zapewniania bezpieczeństwa międzynarodowego, wizja ładu międzynarodowego, struktura rosyjskiego mocarstwa, strategia w działaniu.

W pierwszym rozdziale *Globalna architektura bezpieczeństwa jako rdzeń ładu międzynarodowego* zostaje przybliżona odbiorcy aparatura terminologiczna związana *stricte* z zakresem stosowanych pojęć. Terminologia jest dosyć szeroka – mamy wyjaśnienie pojęć takich jak bezpieczeństwo, bezpieczeństwo międzynarodowe, narodowe, system międzynarodowy, system bezpieczeństwa, układ sił, strefy wpływów, dochodząc do wyjaśnienia tytułowej globalnej architektury bezpieczeństwa. Mimo że terminologia i wyjaśnione pojęcia są bardzo szerokie, zostały one jednak hermetycznie ujęte w monografii – niektóre z nich wymagają dodatkowego wyjaśnienia odbiorcy. Rozdział pierwszy zwieńczony jest wnioskami – autor zaproponował własną definicję globalnej architektury bezpieczeństwa. Według niego powinniśmy ją zdefiniować jako „pertraktowaną poprzez strategiczny stosunek to dynamiki i specyfiki redystrybucji (tranzycji) globalnej hierarchii (potęgi wpływów, sprawczości) konstrukcję zależności i sprzężeń kluczowych kreatorów międzynarodowego układu sił, odzwierciedlającą aktualny stopień konsensualności lub jej braku w zakresie bezpieczeństwa mocarstw, decydującą o klimacie konstytuującym szerokie spektrum funkcjonowania i transformacji ładu międzynarodowego, stanowiąc egzystencjalną i kluczową kategorię szerszego systemu międzynarodowego”¹⁰.

Rozdział drugi zatytułowany *Źródła Rosyjskiej wizji globalnej architektury bezpieczeństwa* przedstawia czynniki materialne i niematerialne wpływające na nie. Autor zgłębia pojęcie kultury strategicznej i ujmuje ją jako źródło autoidentyfikacji danych struktur państw. Odpowiednim jest więc postawienie w tym miejscu pytania: w jaki sposób Federacja Rosyjska przedstawia siebie na tle innych państw? Czy jest to obraz rzeczywisty, autentyczny czy raczej jest to utopijna, przerysowana wizja i nierealny pogląd opakowany w groźna maskę dyktatora? Bardzo silne oddziaływanie w aktualnych poczynaniach Federacji Rosyjskiej zauważalne jest w perspektywie historycznej i ukształtowanej na jej podstawie odpowiedniej geopolityki

⁹ D. Jarnicki, *Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa*, Siedlce 2023, s. 11.

¹⁰ Ibidem, s. 62.

i podejmowanych działaniach. Zauważalne staje się rozchwianie między wymarzoną i idealizowaną architekturą bezpieczeństwa a kreacją, jaka jest możliwa do osiągnięcia. Jak pisze autor, pod względem strategii adekwatnym jest kierunek konserwatywnej asertywności w podejmowanych działaniach przez Federację Rosyjską, zaś w zakresie taktycznym powinna przeważać elastyczność i dopasowanie do wzorców geopolitycznych¹¹.

W rozdziale trzecim *Profil rosyjskiej mocarstwowości a wizja globalnej architektury bezpieczeństwa* autor wyjaśnia znaczenie wagi, potęgi, mocarstwowości – cech, które odgrywają znaczącą rolę w utrwalaniu i kształtowaniu stosunków międzynarodowych. Podjęta walka w zakresie uzyskania odpowiedniego miejsca w hierarchii międzynarodowej przez Rosję umożliwia jej przybranie odpowiedniej roli na świecie, a tym samym posiadanie określonej władzy. Kwestią sporną jednak, jak pisze autor, pozostaje przypisywanie sobie cechy, jaką jest mocarstwowość. Z jednej strony widzimy potężny kraj, odporny na sankcje i wywoływane presje na gruncie porozumień międzynarodowych, zaś z drugiej strony Federacja Rosyjska prezentuje się jako inicjator konfliktów i zatarć, w konsekwencji których przyczynia się do kryzysów i sprzeczności społecznych na całym świecie, przez co również jej mocarstwowość zdaje się osłabiona i zachwiana.

Rozdział czwarty *Niekorzystny kształt globalnej architektury bezpieczeństwa według Rosji* oparty jest o analizę z zarzutów Rosji wobec polityki jednobiegunowej, która uległa zmianie od czasu zimnej wojny. Sprzeciw Federacji Rosyjskiej wobec idei globalnej architektury bezpieczeństwa wynika z jej własnej (nad)interpretacji, traktowanej przez nią jako sprzeczna i działająca na niekorzyść rozwojowi i działaniom rosyjskiego mocarstwa. W rozdziale piątym *Pożądaný kształt globalnej architektury bezpieczeństwa według Rosji* autor dokonuje analizy z perspektywy motywacji, interesów, zdań i dążeń w perspektywie dalszych działań Federacji Rosyjskiej. Przeprowadza ekspertyzę poczynawszy od etiologii rosyjskiej tożsamości narodowej – przejawianych norm, wartości, aż do przybrania odpowiedniego kształtu instrumentu politycznego. Przedstawiona zostaje strategia doboru państw sojuszniczych zbliżonych do Federacji Rosyjskiej względem zapewniania bezpieczeństwa, działań i celów. Autor pisze, że istotę rosyjskiego podejścia do kreacji globalnej architektury bezpieczeństwa odzwierciedlają zwroty: multiregionalizacja, multilatera-

¹¹ Ibidem, s. 140.

lizm, bezpieczeństwo kooperatywne, globalne zarządzanie, a cała idea oparta jest o asertywność¹². Pożądany obraz globalnej architektury bezpieczeństwa przez Rosję jest w głównej mierze oparty na uzyskaniu znaczącej roli przez Federację Rosyjską na arenie międzynarodowej, a co się z tym wiąże – udowodnieniem, że Rosja jest wartościowym kompanem do zawierania porozumień i współpracy.

Autor, odnosząc się do swojej monografii stwierdza: „Ta książka więc to relacja z ambicji i kampanii działań statusowych przeczułonego na punkcie prestiżu postrzegania w kategorii mocarstwa – państwa, które mimo wszystko, mogłoby mieć coś więcej do zaoferowania światu, niż to, co dotąd jest jego udziałem”¹³. Przytoczone zdanie jest adekwatnie dobranym podsumowaniem. Podjęta przez autora tematyka rosyjskiej wizji współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa została kompleksowo opracowana, co czyni ją jedną z najbardziej wartościowych i najaktualniejszych pozycji z tego zakresu. Jednocześnie trzeba stwierdzić, że monografia skłania do dalszych refleksji nad bezpieczeństwem międzynarodowym oraz kreowaniem współczesnej architektury bezpieczeństwa.

Bibliografia / References

- Banasik M., *Zagrożenia Federacji Rosyjskiej i euroatlantycka perspektywa bezpieczeństwa*, Warszawa 2019.
- Białoskórski R., *The geostrategic Position of the Russian Federation: a powermetric study*, Siedlce 2018.
- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.
- Bryc A., *Rosyjska w XXI wieku: gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009.
- Jarnicki D., *Rosyjska wizja współczesnej globalnej architektury bezpieczeństwa*, Siedlce 2023.
- Kuzio T., D’Anieri P., *The Sources of Russia’s Great Power Politics. Ukraine and the Challenge to the European Order*, Bristol 2018.
- Minkina M., Kaszuba M., *Imperialna gra Rosji*, Warszawa 2016.
- Potulski J., *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Gdańsk 2010.
- Sykulski L., *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Warszawa 2019.

¹² Ibidem, s. 487.

¹³ Ibidem, s. 8.

Marcin Krause

ORCID: 0000-0002-9934-1539

marcin.krause@polsl.pl

Politechnika Śląska

Wydział Górnictwa, Inżynierii

Bezpieczeństwa i Automatyki Przemysłowej

Kontakt młodzieży z patotreściami w cyberprzestrzeni – wybrane wyniki badań

Daria Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa
informacyjnego młodzieży w kontekście patotreści
zamieszczanych w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu w Siedlcach, Siedlce 2023, ss. 400

DOI: 10.34739/doc.2024.21.22

Daria Krzewniak jest nauczycielem akademickim na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu w Siedlcach. Jej zainteresowania naukowo-badawcze i dydaktyczne skupiają się wokół szeroko pojętej problematyki bezpieczeństwa i zagrożeń. Deklaruje ona w systemie informatycznym wspomagającym system szkolnictwa wyższego i nauki (POL-on/RAD-on) dziedzinę nauk społecznych i dyscyplinę nauki o bezpieczeństwie. Recenzowana pozycja jest pewnego rodzaju podsumowaniem badań w zakresie kultury bezpieczeństwa informacyjnego oraz patotreści, którą poprzedziły inne publikacje¹. Warto podkreślić, że to już drugie samodzielne wydawnictwo zwarte od czasu debiutu w 2017 r.² Autorka była też już redaktorką dwóch innych publikacji³.

¹ D. Krzewniak, *Patotreści zamieszczane w Internecie a kultura bezpieczeństwa użytkowników*, [w:] *Naukowa analiza wybranych problemów społecznych*, red. K. Kalbarczyk, K. Strzątek, Lublin 2020, s. 43-54; D. Krzewniak, *Selected elements of the internet users' information security culture*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2021, nr 2, s. 121-140.

² D. Krzewniak, *Bezpieczeństwo osób z niepełnosprawnością*, Siedlce 2017.

³ *Wybrane teoretyczne i praktyczne problemy w naukach o bezpieczeństwie*, red. A. Filipek, D. Krzewniak, Siedlce 2019; *Bezpieczeństwo oraz kultura bezpieczeństwa podmiotów fizycznych i prawnych. Tom 1*, red. D. Krzewniak, Siedlce 2022.

Monografia autorska⁴ obejmuje 7 rozdziałów merytorycznych (oprócz wstępu, zakończenia, bibliografii, spisu grafiki i wykazu załączników), podzielonych na część teoretyczną i część empiryczną, każdy z rozdziałów zakończono podsumowaniem. Część I przedstawia wybrane podstawy teoretyczne w zakresie bezpieczeństwa informacyjnego, patotreści w cyberprzestrzeni i kultury bezpieczeństwa informacyjnego, w tym: informacja i bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku (rozdział 1), uwarunkowania bezpieczeństwa informacyjnego (rozdział 2), patotreści jako przejaw zagrożeń bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni (rozdział 3), kultura bezpieczeństwa informacyjnego w ujęciu teoretycznym (rozdział 4). Część II zawiera wybrane wyniki badań w zakresie kultury bezpieczeństwa informacyjnego w aspekcie kontaktu młodzieży z patotreściami w cyberprzestrzeni, w tym: patotreści zamieszczane w cyberprzestrzeni w świadomości respondentów (rozdział 5), patotreści zamieszczane w cyberprzestrzeni a funkcjonowanie młodych ludzi w wymiarach emocjonalnym, poznawczym i behawioralnym (rozdział 6), poziom i charakter kultury bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w odniesieniu do patotreści zamieszczanych w cyberprzestrzeni (rozdział 7). Podsumowanie opisu w ujęciu ilościowym: liczba stron (400, w tym 4 strony „puste”), bibliografia (187 pozycji, w tym: 81 pozycji zwartych, 80 artykułów i rozdziałów w opracowaniach zbiorowych), rysunki (7), tabele (5), wykresy (125). Wyniki badań opisano w części II w treści rozdziałów 5-7 (str. 163-341, w tym 122 wykresy i tabela).

Badania własne zrealizowano w ramach konkursu Miniatura 3, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (ID: 457140; nr rej.: 2019/03/X/HS5/02156). Część empiryczną przeprowadzono w okresie od grudnia 2020 r. do maja 2021 r. Respondentami byli: 500 uczniów, 500 rodziców i 18 nauczycieli-wychowawców z 5 szkół podstawowych (wybrane gminy województwa mazowieckiego, w tym głównie Siedlce). Wykorzystano w pracy trzy metody badań (sondażu diagnostycznego, analizy i syntezy) oraz trzy kwestionariusze ankiety (dla uczniów, rodziców i nauczycieli-wychowawców). W części empirycznej przedstawiono rozkład częstości zagadnień poruszonych w kwestionariuszach ankiet. Zaprezentowano także wyniki testu niezależności chi-kwadrat Pearsona (test korelacji). Analizy statystyczne wykonano w programie SPSS (statystyczna analiza danych). Aby pokazać róż-

⁴ D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w kontekście patotreści zamieszczanych w cyberprzestrzeni*, Siedlce 2023.

nicowanie wyników dla trzech grup respondentów, część odpowiedzi uczniów została zestawiona z odpowiedziami uzyskanymi od ich rodziców oraz nauczycieli-wychowawców⁵.

Zgodnie z art. 5 Konstytucji RP⁶ Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli. Według art. 54.1 Konstytucji RP⁷ każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. Coraz częściej można spotkać się z pytaniem, co jest ważniejsze: wolność czy bezpieczeństwo? Problematyka związków i zależności pomiędzy jakością praw oraz wolności a poziomem bezpieczeństwa była dostrzegana i podejmowana przez wielu myślicieli, od Hobbesa przez Fromma aż po współczesnych badaczy⁸, np. monografia współautorska *Pomiędzy wolnością a bezpieczeństwem*, w której zaprezentowano refleksje 8 humanistów i rozważania 12 inżynierów⁹. Niektórzy uczeni opowiadali się za podejmowaniem działań, których celem byłoby zapewnienie społeczeństwu jak najszerszego katalogu praw i wolności, inni z kolei za podnoszeniem poziomu bezpieczeństwa wszystkimi możliwymi środkami, niezależnie od kosztów, jakie ponosiliby obywatele. Poszukiwanie konsensusu pomiędzy prawami i wolnościami a bezpieczeństwem nie zakończyło się jednoznacznym rozstrzygnięciem, a można mieć wątpliwości, czy jest to w ogóle możliwe¹⁰.

Wzrost świadomości społecznej w zakresie przynależnych uprawnień pociągnął za sobą żądania rozszerzenia wolności w wielu obszarach funkcjonowania. Z biegiem czasu ludzie zaczęli dostrzegać, że „nadmiar” wolności wiąże się z ryzykiem, wywołuje lęk, strach, przyczynia się do przekraczania granic praw i swobód innych osób. Obecnie obserwuje się wyraźny odwrót od dążenia do rozszerzania praw i wolności na rzecz zwiększania poziomu bezpieczeństwa. Antycypacja ryzyka i zagrożeń coraz częściej skłania ludzi do poszukiwania różnych metod ochrony, w tym również wsparcia ze strony instytucji państwowych¹¹.

⁵ Ibidem, s. 10, 163.

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.

⁷ Ibidem.

⁸ D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa...*, s. 342.

⁹ *Between freedom and security*, red. B. Piłtuła, M. Wyganowska, P. Mocek, Getynga 2023.

¹⁰ D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa...*, s. 342.

¹¹ Ibidem.

Obszar wiedzy „bezpieczeństwo informacyjne” jest to obszar badawczy, który może być rozpatrywany w aspekcie dziedziny nauk społecznych (w tym dyscypliny: „nauki o bezpieczeństwie”, „nauki o zarządzaniu i jakości”), jak i nauk inżynierijsko-technicznych (w tym dyscypliny: „inżynieria bezpieczeństwa”, „informatyka techniczna i telekomunikacja”). Bezpieczeństwo informacyjne jest ważnym obszarem problemowym bezpieczeństwa wewnętrznego państwa w aspekcie przedmiotowej struktury bezpieczeństwa narodowego, m.in. wraz z innymi obszarami bezpieczeństwa, w tym bezpieczeństwo polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne czy ekologiczne. Kwestie te analizowali m.in. E. Nowak i M. Nowak¹² oraz M. Krause¹³.

Podstawy teoretyczne i metodologiczne dotyczące bezpieczeństwa informacyjnego są przedmiotem licznych analiz naukowych. Należy tu zwrócić zwłaszcza uwagę na publikacje W. Fehlera¹⁴ czy S. Topolewskiego i współpracujących z nimi badaczy¹⁵. Bezpieczeństwo informacyjne obejmuje swym zasięgiem różne obszary zasobów i zagrożeń informacyjnych, m.in. w ujęciu strukturalnym obejmuje podział na bezpieczeństwo informacji, bezpieczeństwo teleinformatyczne (bezpieczeństwo informatyczne „systemów” i bezpieczeństwo sieci teleinformatycznych) oraz bezpieczeństwo cyberprzestrzeni¹⁶. Patologicznie rozumiana swoboda wypowiedzi szczególnie silnie akcentuje swoją obecność w cyberprzestrzeni, gdzie tworzone i transmitowane przekazy trudno kontrolować. Dochodzi do przekraczania obowiązujących norm, podważania godności i dobrego imienia innych, a nawet działań, które prowokują sytuacje zagrażające ich zdrowiu i życiu. Świat wirtualny stał się równie istotny jak świat realny, a także w równym stopniu niebezpieczny¹⁷.

¹² E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 23-24.

¹³ M. Krause, *Podstawy inżynierii bezpieczeństwa*, Gliwice 2020, s. 19.

¹⁴ W. Fehler, *Podstawy bezpieczeństwa informacyjnego*, Siedlce 2021; *Cyberprzestrzeń jako pole zmagania o bezpieczeństwo informacyjne*, idem, Siedlce 2022; *Leksykon bezpieczeństwa informacyjnego*, red. idem, Siedlce 2023.

¹⁵ *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*, red. M. Kubiak, S. Topolewski, Siedlce-Warszawa 2016; *Aspekty bezpieczeństwa informacyjnego w obszarze cyberprzestrzeni. Wymiar teoretyczny i praktyczny*, red. S. Topolewski, K. Karwacka, J. Sekuła, T. Sobczyński, Gdynia 2018; S. Topolewski, *Ewolucja systemu ochrony tajemnic państwowych w Rzeczypospolitej Polskiej od 1918 roku. Aspekt prawnokarny oraz doboru personalnego*, Siedlce 2022; *Zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego. Przejawy i przeciwdziałanie*, red. S. Topolewski, Siedlce 2023.

¹⁶ D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa...*, s. 40-41.

¹⁷ Ibidem, s. 343.

Przedmiotem rozważań w monografii były szkodliwe treści dostępne w sieci (patotreści w cyberprzestrzeni), które obejmują szeroki zakres materiałów, w tym m.in.: zawierających agresję i przemoc, motyw śmierci i umierania; nawołujących do zachowań autodestrukcyjnych; zachęcających do zachowań wrogich, nienawistnych i dyskryminujących innych ludzi; przedstawiających pornografię; promujących fałszywe wiadomości (fake newsy); transmitujące na żywo zachowania patologiczne (patostreamy)¹⁸. Patotreści są bardzo złożonym i dynamicznym zjawiskiem, które dotychczas od strony teoretycznej, a zwłaszcza empirycznej, zbadano w niewielkim zakresie. W ostatnich latach pojawiło się kilka interesujących opracowań na ten temat, w większości jednak o charakterze teoretycznym (J. Piechna, A. Bordolińska, P.Z. Angielczyk, D. Bek, M. Popiołek)¹⁹. Należy też zwrócić uwagę na przygotowany przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę we współpracy z Rzecznikiem Praw Obywatelskich raport, który stanowił pierwszą w Polsce próbę naukowego zdiagnozowania skali tego zjawiska²⁰.

Badania D. Krzewniak służyły przede wszystkim realizacji celów poznawczych: lepszemu zrozumieniu istoty patotreści, ich dynamiki, skali, przyczyn, skutków oraz możliwości przeciwdziałania temu zagrożeniu dla kształtowania wśród młodzieży odpowiednich zachowań ukierunkowanych na odpowiedzialne i bezpieczne korzystanie z zasobów sieciowych. Jednym z celów określonych na początku procesu badawczego była diagnoza kultury bezpieczeństwa informacyjnego uczniów-respondentów, której wysoki poziom potraktowano jako swoisty czynnik chroniący przed negatywnym oddziaływaniem patotreści oraz sprzyjający budowaniu pożądanego poziomu i poczucia bezpieczeństwa internautów. Założone cele zostały osiągnięte, a sformułowane hipotezy robocze zweryfikowane²¹.

Pierwsza hipoteza szczegółowa zakładała, że młodzież najczęściej miała kontakt z treściami dyskryminacyjnymi, promującymi wrogość, nienawiść, najczęstszymi źródłami informacji na temat tych

¹⁸ Ibidem, s. 96.

¹⁹ J. Piechna, *Szkodliwe treści w Internecie. Nie akceptuję, reaguję! Poradnik dla rodziców*, Warszawa 2019; P.Z. Angielczyk, *Homo crudelis w dobie Internetu*, „Parežia” 2019, nr 2 (12), s. 48-64; D. Bek, M. Popiołek, *Patostreaming – charakterystyka i prawne konteksty zjawiska*, „Zarządzanie Mediami” 2019, nr 4, t. 7, s. 247-262; A. Bordolińska, *Internet jako nowa przestrzeń dla przestępstw z nienawiści*, „Człowiek w Cyberprzestrzeni” 2020, nr 2, s. 26-41.

²⁰ S. Wójcik, Ł. Wojtasik, M. Kępka, K. Makaruk, E. Dziemidowicz, A. Nawarenko, J. Podlewska, *Patotreści w Internecie. Raport o problemie*, Warszawa 2019.

²¹ D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa...*, s. 343-344.

przekazów były media oraz rówieśnicy, zaś badani uczniowie mieli negatywny stosunek do patotreści. Hipoteza ta jedynie częściowo została zweryfikowana pozytywnie. Ponad połowa ankietowanych uczniów deklarowała kontakt z patotreściami w sieci (wizualny bądź ze słyszenia lub obydwa rodzaje kontaktu). Najczęściej były to fake newsy, materiały dyskryminacyjne oraz patostreamy. Wśród powodów, dla których młodzież przeglądała patotreści, najczęściej wymieniano ciekawość, chęć dostarczenia sobie rozrywki oraz nudę, próbę zabicia czasu wolnego. Najczęściej badana młodzież pozyskiwała informacje na temat szkodliwych treści przypadkowo bądź dowiadywała się o nich z mediów²².

Zgodnie z drugą szczegółową hipotezą roboczą częstszy kontakt z patotreściami zamieszczanymi w Internecie miał wiązać się z gorszym funkcjonowaniem młodych ludzi w wymiarze emocjonalnym, poznawczym i behawioralnym. Została ona zweryfikowana jedynie częściowo. Wskazane w hipotezie zależności dotyczyły mniej więcej 30% badanej młodzieży. Zdecydowana większość uczniów stała na stanowisku, że w ostatnim czasie nie doświadczała negatywnych stanów emocjonalnych, pogorszenia w sferze kognitywnej oraz nie przejawiała niepożądanych zachowań²³.

W trzeciej szczegółowej hipotezie roboczej zawarto przypuszczenie, zgodnie z którym poziom i charakter kultury bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży pozostawał w związku z podejmowaną przez nią aktywnością w sieci, w tym zwłaszcza poszukiwaniem kontaktu z patotreściami. Osoby o niskim poziomie kultury bezpieczeństwa informacyjnego i niewłaściwej jej strukturze częściej miały kontakt z patotreściami. Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie. Najmłodszy uczestnicy badań zaprezentowali postawy i zachowania lokujące się w różnych miejscach na kontinuum od niskiego do wysokiego poziomu kultury bezpieczeństwa informacyjnego²⁴.

W treści czwartej hipotezy roboczej założono, że podejmowane przez osoby dorosłe działania profilaktyczne dotyczące patotreści były niewystarczające, miały charakter incydentalny. Założenia okazały się słuszne. Badania dowiodły bowiem, iż podejmowane działania na rzecz bezpieczeństwa młodzieży w sieci były niewystarczające – ponad połowa badanych uczniów podała, że nikt z dorosłych nie rozmawiał

²² Ibidem, s. 344.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, s. 345.

z nimi na ten temat. Co więcej, zdecydowana większość pełnoletnich osób (rodziców i nauczycieli-wychowawców) poziom swojej wiedzy odnośnie do bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni oceniła jako przeciętny, podobnie z resztą jak w przypadku oceny poziomu posiadanych umiejętności w tym zakresie²⁵.

Warto podkreślić staranne opracowanie narzędzi badawczych²⁶, podobne kwestionariusze ankiety dla rodziców i nauczycieli-wychowawców (odpowiednio 76 i 75 pytań problemowych), rozbudowany kwestionariusz dla uczniów (dwie części obejmujące podział na „patotreści” i „aktywność w Internecie”, odpowiednio 77 i 71 pytań problemowych). Dominują odpowiedzi według „typowej” (pięciostopniowej) skali Likerta (tak, raczej tak, raczej nie, nie, trudno powiedzieć), choć występują w literaturze różne wersje tej skali (np.: zdecydowanie tak, raczej tak, nie mam zdania, raczej nie, zdecydowanie nie). Zdecydowanie przeważają pytania z odpowiedziami jednokrotnego wyboru, nieliczne są także pytania półotwarte (z jedną odpowiedzią otwartą, np. jako odpowiedź typu inne jakie?).

Podsumowując można stwierdzić, że recenzowana monografia autorstwa Darii Krzewniak stanowi rzetelne źródło wiedzy w zakresie aktywności młodych ludzi w Internecie w aspekcie kontaktu młodzieży z patotreściami w cyberprzestrzeni. Przyjęta koncepcja i realizacja badań nie budzą zastrzeżeń merytorycznych, wręcz przeciwnie świadczą o pełnym profesjonalizmie i dużej pracowitości autora w zakresie badania wpływu patotreści na funkcjonowanie młodych ludzi w trzech obszarach analizy (emocje, myślenie, zachowania) w aspekcie trzech grup respondentów (uczniowie, rodzice, nauczyciele-wychowawcy). Warto podkreślić, że badania empiryczne przeprowadzono w okresie pandemii, a mimo tych trudności liczba respondentów przekroczyła 1000 osób (w tym 500 uczniów i 500 rodziców).

Autorka słusznie zwraca uwagę, jak ważne jest zrozumienie nie tylko samych patotreści, ale także kontekstu ich tworzenia i odbioru. Mimo to, niektóre analizy mogłyby być bardziej zniuansowane, uwzględniając różne aspekty kulturowe i społeczne. Autorka posługuje się konkretnymi przykładami patotreści oraz ich wpływu na młodzież. Można jednak odczuwać niedosyt, jeśli chodzi o różnorodność przykładów – w niektórych miejscach występuje powtarzalność, co może ograniczać wachlarz perspektyw. W książce zamieszczono

²⁵ Ibidem, s. 346.

²⁶ Ibidem, s. 369-395.

także liczne rekomendacje dotyczące działań, jakie powinny podjąć szkoły, rodzice i instytucje publiczne w celu ochrony młodzieży przed destrukcyjnym wpływem patologicznych treści. Chociaż są one wartościowe, brakuje przykładów skutecznych praktyk, co mogłoby wzbogacić dyskusję. Nie umniejsza to wartości publikacji, a bardziej skłania do tego, że należy zachęcić Autorkę do kontynuowania i/lub rozszerzenia badań. Szczególnie wartościowe byłoby to w zakresie kultury bezpieczeństwa informacyjnego, mając na uwadze m.in.: wszystkie czynności etapu koncepcji badań (w tym: określenie problemu badawczego, określenie tez i hipotez, określenie zmiennych i wskaźników, dobór metodyki badań – metod i technik badań oraz narzędzi badawczych, opracowanie procedury badawczej); identyfikację zagrożeń i oszacowanie ryzyka (z zastosowaniem wybranych metod jakościowych i ilościowych); środowisko publiczne i środowisko pracy (w obu środowiskach podstawową rolę pełnią informacje i komunikacja); osoby ze specjalnymi potrzebami (w tym: osoby z niepełnosprawnościami, dzieci i młodzież, osoby starsze); dyscypliny nauki o bezpieczeństwie i inżynieria bezpieczeństwa (w obu dyscyplinach obszarem badawczym jest bezpieczeństwo informacyjne). Niewątpliwie książkę można polecić przede wszystkim specjalistom z zakresu bezpieczeństwa narodowego, pedagogiki, psychologii i socjologii.

Bibliografia / References

- Angielczyk P.Z., *Homo crudelis w dobie Internetu*, „Parezja” 2019, nr 2 (12).
Aspekty bezpieczeństwa informacyjnego w obszarze cyberprzestrzeni. Wymiar teoretyczny i praktyczny, red. S. Topolewski, K. Karwacka, J. Sekuła, T. Sobczyński, Gdynia 2018.
- Bek D., Popiołek M., *Patostreaming – charakterystyka i prawne konteksty zjawiska*, „Zarządzanie Mediami” 2019, nr 4, t. 7.
- Between freedom and security*, red. B. Pitula, M. Wyganowska, P. Mocek, Getyn-ga 2023.
- Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*, red. M. Kubiak, S. Topolewski, Siedlce–Warszawa 2016.
- Bezpieczeństwo oraz kultura bezpieczeństwa podmiotów fizycznych i prawnych. Tom 1*, red. D. Krzewniak, Siedlce 2022.
- Bordolińska A., *Internet jako nowa przestrzeń dla przestępstw z nienawiści*, „Człowiek w Cyberprzestrzeni” 2020, nr 2.
- Cyberprzestrzeń jako pole zmagania o bezpieczeństwo informacyjne*, red. W. Fehler, Siedlce 2022.
- Fehler W., *Podstawy bezpieczeństwa informacyjnego*, Siedlce 2021.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.
- Krause M., *Podstawy inżynierii bezpieczeństwa*, Gliwice 2020.

- Krzewniak D., *Bezpieczeństwo osób z niepełnosprawnością*, Siedlce 2017.
- Krzewniak D., *Kultura bezpieczeństwa informacyjnego młodzieży w kontekście patotreści zamieszczanych w cyberprzestrzeni*, Siedlce 2023.
- Krzewniak D., *Patotreści zamieszczane w Internecie a kultura bezpieczeństwa użytkowników*, [w:] *Naukowa analiza wybranych problemów społecznych*, red. K. Kalbarczyk, K. Strzatek, Lublin 2020.
- Krzewniak D., *Selected elements of the internet users' information security culture*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2021, nr 2.
- Leksykon bezpieczeństwa informacyjnego*, red. W. Fehler, Siedlce 2023.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Piechna J., *Szkodliwe treści w Internecie. Nie akceptuję, reaguję! Poradnik dla rodziców*, Warszawa 2019.
- Topolewski S., *Ewolucja systemu ochrony tajemnic państwowych w Rzeczypospolitej Polskiej od 1918 roku. Aspekt prawnokarny oraz doboru personalnego*, Siedlce 2022.
- Wójcik S., Wojtasik Ł., Kępka M., Makaruk K., Dziemidowicz E., Nawarenko A., Podlewska J., *Patotreści w Internecie. Raport o problemie*, Warszawa 2019.
- Wybrane teoretyczne i praktyczne problemy w naukach o bezpieczeństwie*, red. A. Filipek, D. Krzewniak, Siedlce 2019.
- Zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego. Przejawy i przeciwdziałanie*, red. S. Topolewski, Siedlce 2023.

Piotr Giczela

ORCID: 0009-0000-9345-0489

piotr.giczela@gmail.com

Siedleckie Towarzystwo Naukowe

Młodzież i musztra, czyli wychowywanie dla PolskiJacek Kaszuba, *Moje harcerskie lata. Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2022, ss. 416

DOI: 10.34739/doc.2024.21.23

Istnieje pięć podstawowych kanonów wychowawczego oddziaływania na dzieci i młodzież metodą harcerską¹. Zasady nazywane przez instruktorów harcerskich „ręką metody” to: oddziaływanie pozytywne (prezentacja wychowankom ideałów i zachęcanie do dążenia do ich osiągnięcia poprzez wywoływanie pozytywnych emocji), oddziaływanie od wewnątrz (doprowadzenie do sytuacji, gdy podopieczni z własnej woli chcą podejmować się określonych zadań), oddziaływanie naturalne (praca w kontakcie z przyrodą i wykorzystywanie naturalnych cech i walorów wychowanków), oddziaływanie pośrednie (o tym, że scenariusz działania wychowawczego jest przemyślany i jest ono precyzyjnie zorganizowane, wychowankowie nie wiedzą, odbierając je jak naturalne gry i zabawy, na które zawsze mają ochotę) oraz oddziaływanie wzajemne w relacjach poziomych (wychowankowie między sobą) i pionowych (wychowawca–wychowanek–wychowawca)².

Ostatnie z oddziaływań zawiera w sobie tzw. przykład własny instruktora³, objawiający się takim zachowaniem wychowawców

¹ M. Gajdziński, *Harcerski system wychowania*, Warszawa 2011, s. 26.

² Ibidem, s. 26-45; A. Kamiński, *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 2001, s. 26-31; M. Kamecki, *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Warszawa 1999, s. 10-15; A. Wysocki, *Wodzowie i wilki*, Warszawa 2015, s. 17-21.

³ „(...) »uharczerzenie« dziewcząt i chłopców odbywa się nade wszystko (...) w małych grupach społecznych o styczności »twarzą w twarz«; jeśli (...) instruktor harcerski (...) umie przekazać (...) model harcerza (...) i jeśli sam własnym sposobem bycia prezentuje ważniejsze cechy tego modelu – zachodzi proces interioryzacji modelu (...) przez członków grupy, ich identyfikowanie się z tym modelem”. A. Kamiński, *O harcerstwie. Teksty z zapomniane. 1956-1978*, Warszawa 1984, s. 106.

w różnych sytuacjach życiowych, jakie chcieliby widzieć u swych wychowanków. Wychowankowie zaś, pozostający z wychowawcami w relacjach uczeń–mistrz, obserwują ich i naśladują. Działania odwzorowawcze mają też miejsce w przypadku opracowywania planów działania jednostek harcerskich czy wręcz ustalania tego, co się odbywa na zbiórkach harcerskich. W tym przypadku młodszy instruktorzy korzystają z wiedzy bardziej doświadczonych, z książek metodycznych albo z internetowych poradników. Książka, po którą mogą sięgać opiekunowie – nie tylko harcerscy, ale i ci, którym na sercu leży wychowanie patriotyczno-obronne – jest publikacją zatytułowana *Moje harcerskie lata. Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”*, której autor, harcmistrz Jacek Kaszuba⁴, jest jednym z doświadczonych instruktorów harcerskich.

J. Kaszuba pochodzi z gdyńskiej rodziny o harcerskich tradycjach. Ma dwóch starszych braci – Leszka i Jarosława, również druhów, którzy swego czasu byli instruktorami w środowisku harcerskim, z jakim od najmłodszych lat był związany autor książki. Należał on do 68. Wielospecjalnościowej Gdyńskiej Drużyny Harcerzy, później do 2. Gdyńskiej Drużyny Harcersko-Turystycznej „Watra” i 22. Gdyńskiej Drużyny Harcerzy. Pełnił m.in. funkcje drużynowego 122. Gdyńskiej Drużyny Harcerzy i 22. Gdyńskiej Drużyny Harcerzy „Szarotka”, Czarnej Drużyny 13. Gdyńskiej Drużyny Harcerki i Harcerzy oraz komendanta Szczepu „Szarotka”⁵. J. Kaszuba był również zaangażowany w tworzenie nowej – na przełomie lat 80. i 90. – organizacji społeczno-wychowawczej – Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Brał udział w I Zjeździe ZHR w Sopocie i był członkiem pierwszej Rady Naczelnej tej organizacji, a później też zastępcą komendanta Pomorskiej Chorągwi ZHR ds. metodycznych⁶.

Udział J. Kaszuby w pracach wielu harcerskich komórek, a ponadto jego niezwykła spostrzegawczość i zamiłowanie do kronikarskich zapisków, zaowocowały powstaniem książki, która jest opowieścią o protoplastach i o dziejach szczepu harcerskiego „Szarotka” – jednego z większych środowisk harcerskich w Trójmieście na przeło-

⁴ Jacek Kaszuba – oficer Polskiej Marynarki Handlowej w stopniu kapitana żegluga wielkiej; pracuje w Kapitanacie Portu Gdynia pełniąc tam funkcję kapitana portu.

⁵ Wymienione jednostki harcerskie w latach 1972-2010 działały przy Szkole Podstawowej nr 10 w Gdyni Chylonii.

⁶ R. Wiraszka, *Kalendarium ZHR 1989-2000*, Warszawa 2001, s. 13, 14; J. Kaszuba, *Moje harcerskie lata. Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”*, Warszawa 2022, s. 309-313; E. Borkowska-Pastwa, R. Adrian-Cieślak, U. Kret, *Starszyzna Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej 1989-2022*, Warszawa 2023, s. 75, 143.

mie lat 80. i 90. Warto baczniej się nad tą publikacją pochylić, ponieważ zawiera opisy różnych działań harcerskich: rajdów, imprez, wycieczek, obozów, wypraw itp., i stanowi nie tylko źródło wiedzy historycznej, ale jest pełna przykładów, pomysłów, a nawet opisów zajęć gotowych do wykorzystywania w pracy wychowawczej z młodzieżą. W książce są również opisy działań podejmowanych przez jednostki harcerskie w zakresie wychowania proobronnego i patriotycznego.

Liczącą ponad 400 stron publikację autor podzielił na dwie główne części⁷. Całość uzupełniona jest suplementem. Taki podział ma uzasadnienie historyczne. Pierwsza część książki, nosząca tytuł *Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”*, jest *de facto* relacją spisywaną przez J. Kaszubę od 1979 do 1990 r. Zawiera opisy wydarzeń, w których autor w większości osobiście uczestniczył. Część druga – *Lata następne* – to prezentacja działań analizowanego środowiska od 1991 do 2010 r. Na suplement zaś składają się krótkie opisy różnych jednostek harcerskich, z którymi „Szarotka” przez kilka dziesięcioleci współpracowała. Zawarto tam także szczegółowe kalendaria, statystyki i inne dane dotyczące działań szeroko rozumianego środowiska „Szarotki”.

Niejednego czytelnika może zaskakiwać, albo przynajmniej zastanawiać, fakt tworzenia książki przez autora aż 42 lata. I być może pojawi się wątpliwość, czy przytoczone wcześniej cezury czasowe, obejmujące opisywany okres działań harcerskich, na pewno zostały właściwie przyjęte w tej recenzji. Te niepewności J. Kaszuba rozwiewa w przedmowie noszącej tytuł *Dla wyjaśnienia*, podkreślając, że pierwsze – ostatecznie jeszcze nieskuteczne – próby spisania znanych sobie wydarzeń z dziejów drużyn harcerskich, w których działał, podjął właśnie w 1979 r. jako 17-letni drużynowy⁸. Z kolejnych wersji przedmowy (pisanej na raty w 1990, 1993 i 2021 r.) czytelnik dowie się, że autor początkowo zakończył wspomnienia na 1989 r., by później, z upływem lat, nabrawszy niezbędnego dystansu do opisywanych zdarzeń, powrócić do dokumentowania historii „Szarotki” i ostatecznie materiał przyszłej książki „podciągnąć” aż do 2021 roku⁹.

⁷ Każda ze wspomnianych dwóch części zawiera rozdziały. Część pierwsza trzydzieści dwa, druga – cztery. Stanowi to niewątpliwie pewną dysproporcjonalność.

⁸ J. Kaszuba, *Moje harcerskie...*, s. 7.

⁹ „Usiłowałem z perspektywy czasu spojrzeć obiektywnie na wiele zdarzeń. (...) Także z tego powodu zakończyłem moją opowieść na jesieni 1989 roku, aby zbyt świeże wspomnienia nie spowodowały zbyt emocjonalnej oceny. (...) Tymczasem wydorosleli-

Książka to relacje jednego z głównych twórców „Szarotki”, bardzo osobiste, autorskie, podane czytelnikowi bez retuszu, koloryzowania i idealizowania, co czasem ma miejsce we wspomnieniach historycznych. Z lektury wynika, że autor korzystał z bogatego archiwum: kronik, dzienników i fotografii (bez nich nie byłoby zapewne „Suplementu”). Książka jest również ważnym źródłem historycznym, bowiem opowiada o szerszych aspektach działalności harcerskiej w ostatnich dekadach PRL i po zmianach ustrojowych zarówno na szczeblu lokalnym, jak i krajowym, widzianych jednak z perspektywy ich uczestnika i jego przyjaciół.

Opisy poszczególnych wydarzeń ujęto w porządku chronologicznym, aczkolwiek w kilku miejscach pojawiają się futuro- i retrospekcje. Są one niezbędne dla lepszego zrozumienia zawilości z tych fragmentów książki, które dotyczą np. struktur nieoficjalnych (nielegalnych z punktu widzenia ówczesnych władz organizacji, państwa i kierownictwa PZPR) jednostek harcerskich prowadzących działalność w oficjalnym Związku Harcerstwa Polskiego.

Z perspektywy problematyki wychowania patriotyczno-proobronnego z całości opowieści o codziennej pracy środowiska „Szarotki”, jak i jego protoplasty, szczeptu harcerskiego przy Szkole Podstawowej nr 10 w Gdyni Chylonii, szczególne zainteresowanie mogą budzić rozdziały: *Początki*, *Nowa drużyna* i *Mój pierwszy obóz*, a także fragmenty dotyczące organizowanych w kolejnych latach Wypraw Achnacarry Commando¹⁰. Syntezując tę zawartość można postawić wniosek, że w dużej mierze to, w jaki sposób funkcjonowało środowisko „Szarotki” w latach 80., 90. i na początku lat dwudziestych, zależało od cech charakteru, wartości i poglądów, jakie swym wychowankom przekazał „Baca”, czyli harcmistrz Zbigniew Brodzic Żochowski.

Był on synem przedwojennego oficera Wojska Polskiego, który w 1934 r. został przeniesiony do Pucka. Wybuch II wojny światowej

śmy (...) i chyba patrzymy wstecz z nieco innego punktu widzenia. (...) Minęło blisko 20 lat od czasu gdy skończyłem spisywać naszą historię, ale nie zasypiałem gruszek w popiele. (...) Zbierałem materiały z dziejów późniejszych „Szarotki”, których już nie byłem uczestnikiem. (...) Czyż mogłem tego nie dopisać? Dopisałem. W wasze ręce oddaje 44 lata naszej wspólnej historii, a może znacznie więcej. Sierpień 2021 r.”. Ibidem, s. 7-9.

¹⁰ „Wyprawa Achnacarry Commando” to sztandarowa impreza terenowa gdyńskiego szczeptu harcerskiego „Szarotka”, organizowana 14 razy od 1983 do 1995 r. Ideę, a po części i fabułę, zaczerpnięto z obozu szkoleniowego polskich Cichociemnych w szkockiej miejscowości Achnacarry. *Kategoria: 1983 Mała Wyprawa Achnacarry Commando, Szarotka*, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:1983_Ma%C5%82_a_Wyprawa_Achnacarry_Commando,_Szarotka (data dostępu: 03.04.2024).

został go na Helu, skąd też po kapitulacji trafił do niemieckiej niewoli. Jego nastoletni syn zaś, wraz ze swą matką Ireną, wyjechał najpierw do Krakowa, później do Warszawy. W 1942 r. młody Żochowski był łącznikiem oddziałów partyzanckich na Kielecczyźnie. W tym też roku wstąpił do AK i ukończył Szkołę Podchorążych „Agricola” jako kapral podchorąży. W powstaniu warszawskim walczył w plutonie 250 na Żoliborzu, a po jego rozbiciu był żołnierzem 227 plutonu harcerskiego ochraniającego Sztab Zgrupowania „Żywiciel”. Później walczył w zgrupowaniu „Żyrafa”. Przenosił też broń i amunicję kanałami na Stare Miasto. Po upadku powstania trafił do jenieckich obozów w Niemczech – ostatecznie do Lubeki – gdzie doczekał wyzwolenia przez aliantów. Później ponad rok pracował w Polskiej Misji Repatriacyjnej w Lubece jako konwojent na trasie Lubeka-Gdynia. Na stałe wraz z odnalezionym w Niemczech ojcem wrócił na Wybrzeże jesienią 1946 r. Trafił do Pucka, potem Gdańska-Oliwy, a w końcu do Gdyni, gdzie może zrealizować swe marzenia, które pojawiły się podczas kontaktów z harcerskimi oddziałami powstańczymi – „Zośką” i „Parasolem”. W 1956 r. Baca zakłada w Gdyni drużynę, która otrzymuje nr 2 oraz przyjmuje nazwę „Watra”¹¹.

Jak stwierdza Jacek Kaszuba, „Baca był dość zagadkową postacią. Nauczyciel geografii, turysta podróżujący (...) po Polsce i za granicą. Wyglądało na to, że całkiem nieźle dogaduje się z ówczesną władzą. Czasem sprawiał wrażenie, że wie o rzeczach, które mają nastąpić. Jego działanie w okresie przed stanem wojennym sugerowało, że (...) wiedział, co się szykuje. Kiedyś w roku 1980 byliśmy u niego z wizytą. (...) Zauważyłem na półce w przedpokoju pistolet. Ale nie taki, jaki nosili oficerowie wojska czy milicja. Był mniejszy, o nieznanym mi marce (...). Kto zna realia ówczesnych lat, wie, że to nie było naturalne. Szczerze mówiąc podejrzewałem go, że był w jakich służbach. (...) Całkiem niedawno dotarła do mnie informacja niepotwierdzona twardymi dowodami, że Baca został jeszcze na Zachodzie przed powrotem do Polski zwerbowany przez służby amerykańskie. Wszystko inne, w co się zaangażował później, miało być przykrywką dla jego prawdziwej działalności”¹².

Baca był nauczycielem geografii i drużynowym 2. Turystycznej Gdynskiej Drużyny Harcerskiej „Watra”, niezwyklej jak na owe czasy. Liczyła ona ok. 70 członków w dwóch gdyńskich szkołach

¹¹ J. Kaszuba, *Moje harcerskie...*, s. 12-13.

¹² Ibidem.

(nr 30 i nr 10), w których Z. Żochowski uczył. Obowiązkiem każdego harcerza było uczestniczenie w dwóch rajdach i jednej wycieczce drużyny w miesiącu¹³. J. Kaszuba wstąpił do tej drużyny w 1973 r., a przyrzeczenie harcerskie złożył w styczniu kolejnego roku¹⁴. Na kartach swej książki twierdzi, że jego drużynowy nauczył harcerzy zaufania do ludzi. Był dobrym psychologiem, stosował różne metody wpływania na zachowania młodzieży¹⁵. Poprzez niezliczone krajoznawcze wyprawy i wiele obozów wędrownych przekazał wychowankom miłość do Ojczyzny i potrzebę szanowania jej zasobów i piękna.

Po wakacjach w 1974 r. Baca podzielił swą wielką drużynę na dwie. Sam nadal przewodził „Watrze” w SP nr 30, natomiast druga, która otrzymała numer 22 i działała w SP nr 10, po roku prowadzenia jej przez innego instruktora, objął Leszek Kaszuba, starszy brat Jacka. Wówczas późniejszy autor recenzowanej książki zaangażował się w prace tej jednostki. Działała ona w strukturze szczeptu harcerskiego, w którym była m.in. 68. wielospecjalnościowa drużyna prowadzona przez Włodzimierza Stefaniszyna. Dobrze funkcjonowała, była świetnie umundurowana, wymusztrowana i wyszkolona w różnych profilach wojskowych, a głównie w łączności. Posiadała nawet zastęp werblistów i fantarzystów¹⁶.

W. Stefaniszyn ze swym ojcem oraz bratem¹⁷, przy wsparciu dyrektora szkoły, władz harcerskich i wojska, dla całego szczeptu z SP nr 10 w 1975 r. zorganizowali obóz, na który pojechała również 22. Gdyńska Drużyna Harcerzy prowadzona przez L. Kaszubę. Komentantem ich podoboju był Jarosław Stefaniszyn, który, podobnie jak jego ojciec i brat, preferował styl wojskowy z musztrą, apelami, nocnymi alarmami oraz dyscypliną. Okazało się, że wojskowy styl, gdy jest właściwie młodzieży dawkowany, może przypaść do gustu. Po wspomnianym obozie szczeptu w 22. GDH było ok. 40 osób i tak dużej jednostki nie mógł prowadzić niepełnoletni instruktor. Zwrócono się więc do J. Stefaniszyna, by objął kierownictwo jednostki na stałe. Po tym już przez cały rok było prowadzone szkolenie

¹³ Ibidem. Z. Żochowski zmarł 23.06.1992 r. Jest pochowany w grobie rodzinnym na Cmentarzu Witomińskim.

¹⁴ Ibidem, s. 13.

¹⁵ Ibidem, s. 17, 18.

¹⁶ Ibidem, s. 18-20.

¹⁷ Udzielających się w gdyńskim harcerstwie Stefaniszynów było trzech. Roman – ojciec, harcmistrz, komandor, dowódca jednostki wojskowej Marynarki Wojennej, Włodzimierz – starszy syn – drużynowy 68. i Jarosław – w 1974 r. jeszcze bez przydziału. Wszyscy należeli kiedyś do Czarnej Czwórki Gdyńskiej. Ibidem, s. 19.

w specjalnościach wojskowych: rozkładaniu i składaniu broni oraz strzelaniu, wkładaniu masek przeciwgazowych i strojów chemicznych, ćwiczeniu w pierwszej pomocy, nauce historii Wojska Polskiego i Marynarki Wojennej, a ponadto zgłębianiu historii Gdyni, zagadnień z turystyki, ochrony przyrody, terenoznawstwa, łączności itp. Było sporo musztry. „Druh Jarek w przeciągu kilku miesięcy umundurował i wymusztrował drużynę prawie do perfekcji. Efekt był imponujący. Jednakowo umundurowana kolumna maszerująca z przytupem i nie robiąca żadnych gaf przy musztrze. Byliśmy sami z siebie dumni, a ludzie przystawali na nasz widok”¹⁸.

Po roku pracy 22. GDH kierowana przez J. Stefaniszyna pojechała na kolejny obóz z wojskowym drylem. J. Kaszuba pełnił na nim funkcję zastępowego¹⁹. Oto jakie refleksje zawarł na kartach swej książki: „O godzinie 7 – pobudka. Po 5 minutach zbiórka na 20-minutową gimnastykę. Do godziny 8 – sprzątanie, po czym apel. Wszystko na gwizdek i komendę. Na apelu sprawdzanie porządków. (...) Wyczucie choćby (...) ziarenka piasku powodowało pilota. Menażki, kubki musiały lśnić. Nie było mowy o żadnym tłuszczu czy odmiennym (...) kolorze naczyń. (...) Każdy zastęp odpowiadał za przydzielony rejon, [w którym] nie mogło znaleźć się nic, co nie było naturalnie leśne. (...) W ciągu dnia nie do pomyślenia byłaby oprzeć się o pryczę,

¹⁸ Ibidem, s. 21-22. O zagadnieniach musztry i innych elementów wyszkolenia wojskowego w harcerskiej metodzie wychowawczej pisał m.in. Andrzej Wysocki. Działal on w harcerstwie z nastolatkami z Podhala. Stwierdził, że młodzież akceptuje musztrę – „baczność”, „spocznij”, meldowanie, apel, marsze w kolumnie etc. z dwóch powodów. „Dla szpanu. Bo (...) wędrownicy lubią się pochwalić różnymi rzeczami. Zewnętrzne objawy dyscypliny nie są najgorszą z nich. (...) Po drugie chłopakom i dziewczynom (...) przyda się umiejętność słuchania i wydawania poleceń (...). Taka dawka zwyczajnej zewnętrznej dyscypliny jest fajna i sensowna. (...) Na obozie wędrowników (...) w 2013 r. musztra była trzecim ulubionym zajęciem po jedzeniu i śpiewaniu (...). Zdaniem tego autora dyscyplina w harcerstwie wędrowniczym ma być rozumna, tj. ma doprowadzić do „osiągnięcia sprężystości ducha, czyli do stanu, w którym jesteście przygotowani na niespodzianki losu, mamy swoje plany, jesteście otwarci na świat i nie boimy się go”. A. Wysocki, *Wodzowie i wilki*, Warszawa 2015, s. 77-79. Przy tym należy też zwrócić uwagę na opinię Antoniego Wasilewskiego, który, podkreślał jednak, że w harcerstwie „kaprałszczyzna”, a więc ciągłe stawanie na baczną i groźny ton rozkazów, jest niewłaściwa. „Rozkaz wydany (...) normalnym tonem, a wykonany precyzyjnie i szybko, jest znakiem wielkiego wyrobienia poczucia karność i obowiązku, których nie trzeba egzekwować, grożąc miną i grzmiącym głosem. Wewnętrzny głos obowiązku będzie zawsze towarzyszył, nawet w tych sytuacjach, kiedy nie będzie rozkazodawców”. A. Wasilewski, *Pod totemem słońca*, Warszawa 2020, s. 83.

¹⁹ W harcerstwie zastęp, czyli grupa do 6 osób jest kierowana przez nieco starszego wiekiem i bardziej doświadczonego od reszty członków zastępowego. Zastęp to podstawowy zespół, w którym są realizowane wychowawcze zadania programowe. *Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 455-456 i 521-523; R.E. Philipps, *System zastępowy*, Łódź 2000.

nie mówiąc już o siadaniu, czy czymś więcej. Wyglądzone na stół przy-
cze musiały zostać nietknięte aż do ciszy nocnej. (...) Warto wspo-
mnieć, że obóz był całkowicie stelefonizowany. W każdym podobozie
był telefon na wartowni i w komendzie, a wszystkie przewody biegły
do (...) wielkiej łącznicy, [gdzie] dyżur całodobowy pełniły drużyny (...).
Obóz ponadto został podłączony do normalnej linii telefonicznej.
Choć z trudem, można było dodzwonić się nawet do Gdyni. Na wypo-
sażeniu były też dwie radiostacje polowe, których używano do cwi-
czeń”²⁰.

Na kartach książki J. Kaszuby próżno szukać ocen takich przy-
kładów działań wychowawczych²¹. Czytelnik nie dowie się wprost, czy
autor wspomina je po to, by zaproponować innym wychowawcom
skorzystanie z podobnie „twardych” modeli kształtowania postaw
młodzieży, czy jedynie w celach kronikarskich. Z opisów różnych im-
prez²², a przede wszystkim organizowanych wiele lat później przez
środowisko gdyńskiej „Szarotki”, a zainicjowanych przez autora
książki, Wypraw Achnacarry Commando można jednakże wysnuć
wniosek, że wychowanie proobronne, które w młodości z rówieśni-
kami przeszedł J. Kaszuba, ukształtowały jego jako instruktora har-
cerskiego na tyle, że sam je stosował, uznając za wartościowe.

²⁰ J. Kaszuba, *Moje harcerskie...*, s. 23, 25.

²¹ W literaturze przedmiotu można jednak odnaleźć jasno sprecyzowane poglądy w tym zakresie. Aleksander Kamiński pisze: „[Harcerstwo] przede wszystkim nosi na sobie mocne piętno żołnierskości. Ideał służby jest pojmowany w pierwszym rzędzie jako służba w obronie kraju. [Skautowe] pojęcie „lojalności” jest zastąpione przez pojęcie „karność”. W sposobie bycia polskich harcerzy uderza zawsze skautów zachodnioeuropejskich postawa żołnierska i swoiste – raczej wojskowe niż cywilne – pojmowanie ładu, porządku, rygoru. (...) Harcerstwo polskie jest także grą, ale grą, która pragnie bardzo serio traktować harcerski ideał wychowawczy. Można by niejako powiedzieć, że młodzież polska podnosi stawkę skautowej gry.” A. Kamiński, *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 2001, s. 23-24. Jeszcze dobitniej rzecz ujmuje Tomasz Strzembosz pisząc „Musimy jak najszybciej przyswoić sobie (...) przyzwyczajenie patriotyczne, która w rzeczywistości jest czymś znacznie więcej, niż (...) kultura walki politycznej. Jest świadectwem uobywatelnienia (...). Jest to absolutna konieczność, warunek przetrwania państwa. (...) Odejdźcie od pozorów (...) związanych z monopolem, do przekonania i postaw charakterystycznych dla systemów pluralistycznych znakomicie to ułatwi”. T. Strzembosz, *Refleksje o harcerstwie i wychowaniu*, Warszawa 2006, s. 33-34.

²² W kolejnych jednostkach harcerskich prowadzonych przez braci Sławomira i Jacka Kaszubów, nadal sporo czasu poświęcano turystyce jak i wojskowości. Dzięki pomocy Bacy zdobyto emblemat wojsk podhalańskich, charakterystyczną szarotkę na bordowym tle, który stał się plaketką drużyny. Harcerze sporo osiągnęli na specjalistycznych imprezach PTTK – Rajdzie Szlakiem Obrońców Kępy Oksywskiej, czy na Rajdzie Turysta Sprawny do Obrony, który był najtrudniejszym, gdzie pokonali większość grup wojskowych. J. Kaszuba, *Moje harcerskie...*, s. 41.

Warto odnotować także realizację programu WAC. Otóż podczas wypraw sprawdzano poziom wyszkolenia drużyn harcerskich w trakcie 3-4 dniowych wędrówek na różnej trudności trasach dochodzących nawet do 100 km długości, a wiodących po Borach Tucholskich, Kaszubach czy pobrzeżem Bałtyku. Obowiązywały zasady konspiracji – czasem nie występowano w mundurach tylko „po cywilu”, w stylizacji np. na grupy młodzieży rockowej. Na punktach kontrolnych byli również tajni łącznicy, których należało rozpoznać, a otrzymywane od nich rozkazy zawsze szyfrowano i uczestniczący w WAC mieli za zadanie szyfry te złamać. Można było otworzyć kopertę alarmową pozwalającą na bezpieczne dotarcie do bazy końcowej (uczestnicy nie wiedzieli, gdzie impreza się zakończy) z jednoczesną eliminacją ze współzawodnictwa. Na trasach poruszały się lotne patrole, przed którymi należało się ukrywać. W razie „wpadki” były dodatkowe zadania do wykonania. Uczestnicy prowadzili dzienniki wyprawy. Na koniec, w bazie, odbywało się ognisko, śpiewano różne piosenki, snuto opowieści, podsumowania, był apel i ogłoszenie wyników. Wyprawa Achnacarry Commando to harcerska impreza o wysokim stopniu trudności, na którą z biegiem czasu zjeżdżało coraz więcej patroli z całego kraju.

Recenzowana publikacja nie stanowi całościowego ujęcia poruszanych problemów historycznych, wychowawczych czy metodycznych. Na jej kartach czytelnik nie znajdzie ocen i opinii, co już sygnalizowano. Książka jako wspomnieniowa i raczej do takowego charakteru – w zamyśle autora – nie aspiruje. Jednakże z racji bogactwa przykładów inspirujących kolejne pokolenia wychowawców, przede wszystkim harcerskich, pracę Jacka Kaszuby należy ocenić wysoko. Daje ona niejedną asumpt do dyskusji o stosowaniu elementów wychowania proobronnego i proobywatelskiego, nie tylko w organizacjach harcerskich, ale i w szerszym kontekście spektrum badawczego tego zagadnienia. Książkę można polecić przede wszystkim historykom, socjologom, pedagogom oraz specjalistom z zakresu bezpieczeństwa narodowego.

Bibliografia / References

- Borkowska-Pastwa E., Adrian-Cieślak R., Kret U., *Starszyzna Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej 1989-2022*, Warszawa 2023.
Gajdziński M., *Harcerski system wychowania*, Warszawa 2011.
Kamecki M., *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Warszawa 1999.

- Kamiński A., *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 2001.
- Kamiński A., *O harcerstwie. Teksty zapomniane 1956-1978*, Warszawa 1984.
- Kaszuba J., *Moje harcerskie lata. Z dziejów gdyńskiej „Szarotki”*, Warszawa 2022.
- Kategoria: 1983 Mała Wyprawa Achnacarry Commando, Szarotka*, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:1983_Ma%C5%82a_Wyprawa_Achnacarry_Commando,_Szarotka.
- Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988.
- Philipp R.E., *System zastępowy*, Łódź 2000.
- Strzembosz T., *Refleksje o harcerstwie i wychowaniu*, Warszawa-Poznań 2006.
- Wasilewski A., *Pod totemem słońca*, Warszawa 2020.
- Wiraszka R., *Kalendarium ZHR 1989-2000*, Warszawa 2001.
- Wysocki A., *Wodzowie i wilki*, Warszawa 2015.

Alicja Łuczyńska

ORCID: 0000-0002-4096-6569

alicja.luczynska87@gmail.com

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

**Konferencja Naukowa „Urodziny a życie aktywne.
Jak Olsztyn i Toruń o Kopernika się spierają...”,
Olsztyn 28 września 2023 r.**

DOI: 10.34739/doc.2024.21.24

28.09.2023 r. w salach kopernikowskich olsztyńskiego zamku odbyła się konferencja naukowa pt. „Urodziny a życie aktywne. Jak Olsztyn i Toruń o Kopernika się spierają...”. Organizatorami wydarzenia były dwie olsztyńskie instytucje: Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie oraz Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Konferencja zorganizowana została w związku z przypadającą 550. rocznicą urodzin Mikołaja Kopernika. Założeniem organizatorów i głównej pomysłodawczyni dr Małgorzaty Gałęziowskiej – kierownika działu Historii i Etnografii MWiM, było pokazanie wieloaspektowości obchodów urodzin astronoma. Próba znalezienia możliwych odpowiedzi na pytanie, jak i przez kogo wykorzystuje się współcześnie urodziny Mikołaja Kopernika. Wykłady miały odpowiedzieć również na pytanie, jakie są powody i style dzisiejszego świętowania urodzin osób znanych, setki lat po ich śmierci.

Uroczystego otwarcia olsztyńskiej konferencji dokonał dr Sebastian Mierzyński – Zastępca Dyrektora MWiM ds. Muzealnych. Następnie głos zabrał dr Jerzy Kiełbik – Dyrektor Instytutu Północnego. Moderatorem całej konferencji była Anna Czachorowska – pracownik Działu Historii i Etnografii MWiM. Obrady podzielone zostały na trzy bloki tematyczne. Pierwszy: „Urodziny i życie aktywne w kontekście Mikołaja Kopernika” otworzył wykład dr hab. Franciszka Kampki, prof. SGGW, którego badania i zainteresowania naukowe skupiają się głównie na problematyce założeń antropologiczno-filozoficznych oraz aksjologiczno-etycznych w naukach społecznych. Wygłosił on wykład

Mikołaj Kopernik – geniusz czasu, myśli i zmiany. W swoim wystąpieniu pokazał różnorodność przedstawień głównego bohatera konferencji. Skupił się na Koperniku jako renesansowym geniuszu. Wykazał, jakie cechy osobowości i charakteru musiał posiadać astronom. Przytoczył również teorię Howarda Gartnera dotyczącą pięciu rodzajów umysłów, którymi, jak stwierdził prelegent, Kopernik z pewnością dysponował.

Drugie wystąpienie zatytułowane *Znaczenie daty urodzin – wymiar astrologiczny i astronomiczny średniowiecznych i wczesnonowożytnych horoskopów natalnych* wygłosiła dr hab. Sylwia Konarska-Zimnicka, prof. UJK. Opisała ona znaczenie astrologii w życiu ludzi średniowiecza. Zaprezentowała wzorcowy horoskop urodzinowy. Opisała też sposób jego tworzenia. W referacie odniosła się również do wiedzy, jaką Kopernik posiadał na temat horoskopów natalnych. Zaznaczyła również fakt, że dokładna data urodzin astronoma znana jest nam ówczynie właśnie dzięki jego horoskopowi.

Pierwszy blok tematyczny konferencji zakończony został wystąpieniem dr Karoliny Karpińskiej z Pracowni Historii Nauki Instytutu Historii Nauki PAN. Wygłosiła ona wykład *Mikołaj Kopernik jako matematyk. Aparat matematyczny „De revolutionibus” ze współczesnego punktu widzenia.* Prelegentka, jako badaczka historii matematyki i jej nauczania, odniosła się do prowadzonych przez Kopernika analiz teorii rozwiązywania trójkątów płaskich. Zaznaczyła, że badacz swoje założenia przeniósł na sfery, a obliczenia umieścił w trzech rozdziałach dzieła *De revolutionibus...*

Druga część konferencji zatytułowana została *Aktywność społeczna i indywidualna w kontekście jubileuszy urodzin Mikołaja Kopernika.* W tej sekcji również wygłoszone zostały trzy referaty. Pierwszy pt. *Postać Mikołaja Kopernika w polskiej polityce historycznej po 1945 r.* zaprezentował dr hab. Ryszard Tomkiewicz – adiunkt w Instytucie Północnym im. W. Kętrzyńskiego. Przedstawił politykę władzy Polski Ludowej wobec jubileuszy urodzin Mikołaja Kopernika oraz sposoby ich obchodzenia, a także rodzaje przedstawiania astronoma, między innymi jako „bojownika o polskość Warmii i Mazur”. Zaznaczył również fakt, że po 1945 r. postać Kopernika pełniła kluczową rolę w polityce historycznej prowadzonej przez ówczesną władzę.

Kolejny wykład *„Szukając niebios wielkiej tajemnicy”. Jan Matejko (1838-1893) Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem, 1873* wygłosiła Grażyna Prusińska – kierowniczką Działu Sztuki Współczesnej MWiM. Jako historyczka sztuki na początku swojego wystąpie-

nia przedstawiła krótko postać Jana Matejki. Sposób postrzegania go przez mu współczesnych. Wyjaśniła dlaczego nazywa się go „kuratorem wyobraźni masowej Polaków”. Pokazała proces twórczy artysty oraz etapy przygotowań do właściwej pracy nad jednym z najbardziej znanych przedstawień Mikołaja Kopernika. Następnie dokonała szczegółowej analizy obrazu, który powstał z okazji 400. rocznicy urodzin astronoma.

Drugi panel konferencji zakończył wykład dr Małgorzaty Gałęziowskiej pt. *Nieprzewidywalna sprawczość? Świętowanie urodzin Kopernika na przykładzie Operacji 1001 Frombork*. Prelegentka na początku wyjaśniła historyczny aspekt akcji przeprowadzonej przez Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1966-1973 we Fromborku. Opisała widoczne skutki owego kilkuletniego przedsięwzięcia, jakie można było zauważyć w mieście. Następnie przeszła do analizy socjologicznej zjawiska. Opisała też różne aspekty gratyfikacji wykonywanych tam prac. Przedstawiła strukturę społeczną ludzi tam przybywających i intencje nimi kierujące.

Hasłem przewodnim trzeciej i ostatniej, część konferencji były „Urodziny Kopernika w kontekście Olsztyna i Torunia”. Rozpoczął ją wykład wygłoszony przez Marcina Zdanowskiego – kustosa i kierownika Działu Promocji Muzeum Okręgowego w Toruniu, pt. *„Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej”*. *Dom Mikołaja Kopernika – największy zachowany zabytek kopernikański w kolekcji Muzeum Okręgowego w Toruniu i tego marketingowe skutki*. Na początku prelegent przedstawił historię owego oddziału MO w Toruniu. Opisał przeprowadzoną modernizację kamienicy oraz prezentowanej w niej wystawy stałej. Następnie przeszedł do opisu strategii marketingowej prowadzonej przez Dom Mikołaja Kopernika oraz projektów edukacyjnych i medialnych.

Referat zamykający konferencję pt. *Kopernik – bóle fantomowe pomnika* wygłosił Mariusz Sieniewicz – pisarz, dramaturg oraz dyrektor Miejskiego Ośrodka Kultury w Olsztynie. W swoim wystąpieniu w poetycko – literacki sposób podsumował pokrótce „walkę” Torunia i Olsztyna o postać Mikołaja Kopernika. Na zakończenie konferencji głos zabrał Piotr Żuchowski – Dyrektor Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Odniósł się on esencjonalnie do wszystkich wygłoszonych referatów. Podkreślił potrzebę współpracy placówek i muzeów, które związane są w życiu i działalnością Mikołaja Kopernika.

Zaznaczył również, że działania takie powinny prowadzone być nie tylko w czasie przypadających obchodów rocznicowych.

Konferencja naukowa „Urodziny a życie aktywne. Jak Olsztyn i Toruń o Kopernika się spierają...” była jednym z wydarzeń zorganizowanych z okazji jubileuszu Roku Kopernika. Wybór zaproszonych prelegentów spowodował możliwość wysłuchania wykładów znacząca od siebie różnych. Postać Kopernika przedstawiona została w aspekcie historycznym, filozoficzno-socjologicznym czy wręcz poetyckim. Nie zabrakło spojrzenia historyka sztuki oraz badacza nauki, którą z resztą astronom zajmował się w znacznym stopniu w ciągu swojego życia. Wygłoszone wykłady były interesujące i niejednoznaczne. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy założenie pomysłodawców konferencji, jakim było znalezienie odpowiedzi, kto i jak wykorzystuje rocznice urodzin Kopernika, się udało. Z pewnością wykłady i spostrzeżenia prelegentów rzuciły nowe światło na postrzeganie postaci astronoma i jego życia oraz przyczyniły się do dalszej popularyzacji osiągnięć tego wybitnego badacza.

Krzysztof Grablewski

ORCID: 0000-0003-2703-8749

k.grablewski@ans-elblag.pl

Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu
Instytut Ekonomiczny

**Samorząd terytorialny w systemie bezpieczeństwa
wewnętrznego. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa
„Samorząd terytorialny w Polsce –
stan obecny i perspektywy”**

DOI: 10.34739/doc.2024.21.25

Problematyka bezpieczeństwa wewnętrznego nabrała w ostatnich latach szczególnego znaczenia. Stało się to za sprawą dwóch istotnych czynników. Pierwszym z nich była epidemia wirusa COVID-19, która w daleko idący sposób wpłynęła na funkcjonowanie społeczeństw, zmieniając sposób życia wielu osób, a tym samym na poczucie bezpieczeństwa przez obywateli. Drugim czynnikiem stała się wojna w Ukrainie. Obie te sytuacje, a także skutki ich wystąpienia wpłynęły na konieczność prowadzenia nowych analiz dotyczących bezpieczeństwa, także na poziomie lokalnym. Badania są konieczne na gruncie różnych dyscyplin naukowych, w szczególności w obszarze nauk społecznych.

W dniu 19 października 2023 r. odbyła się III Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy” nt. „Samorząd terytorialny w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego”. Organizatorem był Instytut Ekonomiczny Akademii Nauk Stosowanych w Elblągu. Patronat Honorowy objął dr Gustaw Marek Brzezina, Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego. W skład Komitetu Programowego weszli: prof. dr hab. Tomasz Bąkowski, Kierownik Katedry Prawa Administracyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, Sędzia Naczelny Sądu Administracyjnego w Warszawie; dr Rafał Batkowski, b. Naczelnik Zarządu Operacji Antyterrorystycznych w Komendzie Głównej Policji; dr hab. Grażyna Cern, prof. uczelni, Instytut Ekonomiczny Akademii

Nauk Stosowanych Elblągu; dr hab. Jarosław Dobkowski, prof. UWM, Dziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; prof. dr hab. Roman Kisiel, Instytut Ekonomiczny Akademii Nauk Stosowanych Elblągu; nadinspektor Tomasz Klimek, Komendant Wojewódzkiej Policji w Olsztynie; prof. dr hab. Arkadiusz Letkiewicz, prof. Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej; nadinsp. Policji w st. spocz Adam Rapacki, Prezes Stowarzyszenia Generalów Policji RP; Maciej Romanowski, Starosta Elbląski; dr hab. Roman Stawicki, prof. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach; dr hab. inż. Andrzej Urban, prof. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie; dr hab. Piotr Uziębło, prof. UG, Prodziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

W skład Komitetu organizacyjnego weszli: mgr inż. Krzysztof Starańczak, Dyrektor IE ANS w Elblągu – Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego; dr hab. Krzysztof Sidorkiewicz, prof. uczelni, Zastępca Dyrektora IE ds. naukowych i organizacyjnych ANS w Elblągu; dr Katarzyna Olszewska, Zastępca Dyrektora IE ds. kształcenia ANS w Elblągu; dr inż. Marcin Bukowski, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr Olga Filaszkiwicz, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr Henryk Gawroński, prof. uczelni, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr Krzysztof Grablewski, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr inż. Hanna Mierzejewska, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr Ewa Pachura, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr Paweł Kardasz, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu; dr Szymon Kisiel, UWM w Olsztynie, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu. Sekretariat konferencji prowadziła: mgr Edyta Ocicka, Instytut Ekonomiczny ANS w Elblągu.

Konferencję rozpoczął dr hab. Krzysztof Sidorkiewicz, prof. uczelni, ANS w Elblągu, a następnie wystąpił JM Rektor ANS w Elblągu dr inż. Jarosław Niedojadło, prof. ucz. W pierwszej części konferencji moderatorem był: mgr inż. Krzysztof Starańczak, gen. policji w st. sp., Dyrektor Instytutu Ekonomicznego ANS w Elblągu. Pierwszym prelegentem był nadinsp. policji w st. spocz. Adam Rapacki, prezes Stowarzyszenia Generalów Policji RP, z tematem *Spoleczeństwo obywatelskie w systemie bezpieczeństwa demokratycznego państwa prawa – część I*. Następnie część II tego tematu przedstawił generalny inspektor Leszek Szreder, były Komendant Główny Policji.

Kolejne wystąpienie miał prof. dr hab. Arkadiusz Letkiewicz, prof. Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej, były Rektor Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, były zastępca Komendanta Głównego Poli-

cji, z tematem *Szkolnictwo policyjne wobec nowych wyzwań w kontekście zapewnienia lokalnego bezpieczeństwa*. Następnie dr Rafał Batkowski, b. Komendant Wojewódzki Policji w Radomiu i Poznaniu omówił temat *Policja przyszłości w demokratycznym państwie*, a nadszp. Tomasz Klimek-Komendant Wojewódzki Policji w Olsztynie zaprezentował referat *Krajowa mapa bezpieczeństwa na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*.

Drugą sesję moderował dr hab. Piotr Uziebło, prof. UG. Jako pierwszy głos zabrał dr Rafał Batkowski, b. Komendant Wojewódzki Policji w Radomiu i Poznaniu, z referatem *Lokalny wymiar bezpieczeństwa*. Następnie wystąpił dr hab. Roman Stawicki, prof. UJK, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach z referatem *Bezpieczeństwo człowieka w niepewnym świecie*. Profesor wskazywał, że niepewność występuje w każdej sferze ludzkiego życia. Zatem należy ją postrzegać jako jeden z kluczowych atrybutów również bezpieczeństwa człowieka. Z tego właśnie powodu pierwszą część wystąpienia poświęcono studium teoretyczno-poznawczemu podmiotowości człowieka w aspekcie bezpieczeństwa i niepewności. Natomiast część druga i trzecia zawierała wybrane wyniki przeprowadzonych badań sondażowych w 2022 roku. Najpierw zapytano młodych ludzi o opinie dotyczące współczesnych wyzwań i zagrożeń. Chodziło o zbadanie, czego ankietowani obawiali się najbardziej, a czego najmniej, spośród dziewięciu rodzajów zagrożeń wyraźnie obecnych w praktyce społecznej. Istotną perspektywą badawczą była też ta związana z projekcją dla bezpieczeństwa człowieka w horyzoncie kilku najbliższych lat.

Kolejny z prelegentów dr hab. Zbigniew Kudrzycki, Urząd Gminy w Rozogach, zaprezentował temat *Elekcja władzy wykonawczej w samorządzie terytorialnym w aspekcie bezpieczeństwa jego sprawności instytucjonalnej*. Podjęte rozważania miały na celu odpowiedzieć na zasadnicze pytanie, czy i jak łatwość odwołania organu wykonawczego samorządu terytorialnego wpływa na sprawność instytucjonalną urzędu i bezpieczeństwo społeczności lokalnej w zaspokajaniu jej istotnych potrzeb. Mgr inż. Jacek Gross, Starosta Nowodworski, Przewodniczący Zarządu Powiatu, omówił temat *Ochrona przeciwpowodziowa powiatu nowodworskiego a bezpieczeństwo mieszkańców*. Następnie dr Martyna Bluhm, dr hab. Janusz Gierszewski, prof. UP, dr Józef Pruchniak, Uniwersytet Pomorski w Słupsku, zaprezentowali referat *SafeTy jako źródło wiedzy o lokalnych zagrożeniach*. Wskazano, że rozwój technologii informatycznych do-

starcza nowych narzędzi pozwalających z jednej strony poznać charakter i natężenie zagrożeń lokalnych, co ma również znaczenie dla samorządów terytorialnych. Z drugiej, wyznacza precyzyjnie obszary wymagające szczególnej uwagi służb i instytucji odpowiedzialnych za zapewnienie szeroko pojętego bezpieczeństwa. Aplikacja SafeTy powstała w Instytucie Bezpieczeństwa i Zarządzania AP. Oparta jest na nurcie tzw. geografii przestępczości. Rozwijana od kilkudziesięciu lat technologia tworzenia map przestępczości (crime mapping) pozwala zrationalizować siły i środki tych instytucji poprzez kierowanie ich w miejsca faktycznie wymagające interwencji.

Kolejnym prelegentem była dr Ewa Pachura, ANS w Elblągu, która zaprezentowała temat *Współdziałanie Policji i jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa na przykładzie Sopotu*. Stwierdziła, że zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańcom Sopotu i przybywającym do tego miasta turystom jest bardzo ważnym zadaniem. W tym zakresie Policja i Urząd Miasta współpracują ze sobą w różnych segmentach, wskazała elementy współdziałania w postaci zwalczania przestępczości i patologii społecznych, podejmowanych działań profilaktycznych oraz zapewnienia bezpieczeństwa podczas imprez masowych i zgromadzeń, a także w ruchu drogowym. Poruszyła także kwestie partycypowania samorządu w wydatkach Policji w przedmiotowym zakresie. Wykazała, że tylko wspólne działania mogą przynieść wymierne korzyści w postaci ograniczenia czynników zagrażających bezpieczeństwu.

Moderator dr hab. Grażyna Cern, prof. ANS w Elblągu, prowadziła III sesję konferencji. Jako pierwszy głos zabrał dr Igor Ksenicz, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, który prezentował problem *Perspektywy udziału polskich jednostek samorządu terytorialnego w powojennej odbudowie Ukrainy*. Kolejne wystąpienie miały dr Paulina Glejt-Uziębło, Wiktoria Różycka, Uniwersytet Gdański, z tematem *Budżet obywatelski jako forma wspierania bezpieczeństwa ekologicznego – kilka uwag na temat wrocławskich rozwiązań normatywnych*. Poruszona problematyka dotyczyła możliwości wykorzystania mechanizmu demokracji semibezpośredniej, jakim jest budżet obywatelski, w zakresie wspierania bezpieczeństwa ekologicznego. Prelegentki podjęły próbę przedstawienia wskazanego zagadnienia na kanwie rozwiązań przyjętych we Wrocławku.

Następnie dr Paweł Kardasz, ANS w Elblągu, zaprezentował referat *Informatyzacja samorządu terytorialnego na przykładzie doręczeń elektronicznych w ogólnym postępowaniu administracyjnym* –

analiza problematyki. Wskazał, że nowe technologie wprowadzane są już w zasadzie wszędzie, ich rozwój nie omija także dziedziny szeroko rozumianego prawa polskiego. Obecnie najlepszym przykładem wdrażania rozmaitych rozwiązań z dziedziny nowych technologii stanowi prawo administracyjne, a przede wszystkim regulacje ustawy Kodeks postępowania administracyjnego. Następnie mgr Violetta Radecka-Sinicka, z Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Opolu wystąpiła z referatem *Instytucja wstrzymania wykonania zaskarżonej do sądu administracyjnego uchwały organu jednostki samorządu terytorialnego, jako przejaw bezpieczeństwa obywateli*. Na zakończenie III sesji głos zabrała Aleksandra Szałaj, ANS w Elblągu. Wystąpiła ona na temat *Analiza głównych kategorii przestępczości w powiecie braniewskim*.

Kolejna sesja była moderowana przez dr Henryka Gawrońskiego, prof. uczelni, ANS w Elblągu. Jako pierwszy w tej części wystąpił dr Dariusz P. Kała z Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie. Przedstawił on temat *Efektywność wykorzystania środków finansowych przez gminy w powiecie elbląskim na ochotnicze straże pożarne w 2021 r. w świetle artykułu 44 ustawy o finansach publicznych*. Prezentacja dotyczyła problematyki efektywności wykorzystania środków finansowych przez gminy, przeznaczane na ochotnicze straże pożarne w Polsce. Po nim dr Henryk Gawroński, prof. uczelni, ANS w Elblągu, omówił temat *Gmina w systemie bezpieczeństwa mieszkaniowego w Polsce*. Wskazał, że gmina wciąż pozostaje podstawowym podmiotem, na którym spoczywa ustawowy obowiązek tworzenia warunków do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych wspólnoty samorządowej. Zadania własne obejmują sprawy gminnego budownictwa mieszkaniowego, a także zapewnienia miejsca zamieszkania w ramach pomocy społecznej, wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, w tym w ośrodkach i zakładach opiekuńczych. Następnie dr inż. Tadeusz J. Chruściel, Społeczna Akademia Nauk, filia w Szczecinku, przedstawił temat *Bezpieczeństwo energetyczne jednostek samorządu terytorialnego*. Nawiązał do koncepcji rozwoju odnawialnych źródeł energii, z prosumpcją energii na terenie jednostek samorządu terytorialnego, dla zachowania bezpieczeństwa energetycznego.

Dr Oleksandra Oliynyshuk, ANS w Elblągu, zaprezentowała referat *Bezpieczeństwo ekonomiczne w czasie wojny w Ukrainie: od wymiaru lokalnego do globalnego*. Swoje wystąpienie poświęciła

aktualnym zagadnieniom wskazującym na zagrożenia dla gospodarki w wyniku zmasowanej agresji militarnej Rosji na Ukrainę (po lutym 2022 r.). Wskazała, że konsekwencje wojny są odczuwalne nie tylko dla Ukrainy w skali mikro i makro, ale również powodują negatywne konsekwencje dla światowej gospodarki. Podkreślała szczególną rolę jednostek samorządu terytorialnego, które udzielają wsparcia ekonomicznego osobom, w tym przesiedlonym w czasie wojny, a jednocześnie stanowią podstawę wzmacniania bezpieczeństwa ekonomicznego w skali makro oraz pośrednio i globalnie. Kolejne prelegentki Oleksandra Matsiiovska, Daryna Mosiienko, ANS w Elblągu, omówiły *Działalność samorządów terytorialnych w zakresie bezpieczeństwa ekologicznego w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej*. Poruszyły kwestie związane z oceną wpływu wojny na globalne bezpieczeństwo ekologiczne. Podsumowały zagrożenia rosyjskiej agresji zbrojnej dla środowiska naturalnego. Przedstawiły możliwości zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego poprzez kompetencje i działania organów samorządu terytorialnego w obecnej sytuacji. Uwagę zwrócono także na wyniki dotychczasowych działań organów samorządu terytorialnego na rzecz neutralizacji negatywnych skutków wojny dla ekologii.

Małgorzata J. Jarzębska, Adrianna Szewc, ANS w Elblągu, wystąpiły z referatem *Kształtowanie przestrzeni spółdzielni mieszkaniowej „Sielanka” determinantą bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa społeczności lokalnej*. Wskazały, że miejsce zamieszkania powinno być dla nas i naszych najbliższych azylem, który daje nam silne poczucie bezpieczeństwa. Sytuacja ta jest możliwa, gdy mamy do czynienia z szeroko rozumianym bezpieczeństwem. Bezpieczeństwo i poczucie bezpieczeństwa są to dwa przenikające się aspekty, które wpływają na komfort naszego życia.

Sesję V moderował dr hab. Piotr Uziebło, prof. UG. Pierwszym prelegentem w tej części był dr inż. Marcin Bukowski, ANS w Elblągu, który zaprezentował temat *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu przestępczości w Polsce*. Przedstawił wyniki oceny na poziomie województw i powiatów. Analiza dotyczyła wartości wskaźników opisujących liczbę stwierdzanych czynów zabronionych dla wybranych kategorii przestępstw. Przeprowadzone badania wskazują na zróżnicowanie poziomu przestępczości między poszczególnymi województwami i powiatami. Największy poziom bezpieczeństwa obserwowany jest w przypadku powiatów z terenu województw podkarpackiego i małopolskiego. Do klasy powiatów o bardzo niskim i niskim poziomie bezpieczeństwa zalicza się przede wszystkim powiaty zachodniej Polski –

z obszaru województw zachodniopomorskiego, lubuskiego i dolnośląskiego.

Dr hab. inż. Tadeusz Liziński, prof. uczelni, ANS w Elblągu, wygłosił referat *Rola samorządów w ograniczaniu ryzyka klimatycznego w rolnictwie*. Następnie dr Ewa Wilk, WGS84 Polska Sp. z o.o., omówiła temat *Wykorzystanie uczenia maszynowego w identyfikacji dachów azbestowo – cementowych jako wyzwanie dla samorządu terytorialnego*. Natomiast dr Irena Sorokosz, prof. uczelni, ANS w Elblągu, zaprezentowała problem *Bezpieczeństwo zdrowia psychicznego jednostki w zadaniach samorządu terytorialnego*. Prezentacja podejmowała tematykę psychologicznych mechanizmów bezpieczeństwa zdrowotnego w aspekcie zdrowia psychicznego jako jednej z najważniejszych wartości w życiu człowieka. Omówiła najważniejsze uwarunkowania składające się na dobrostan jednostki oraz skalę i zakres problemów spowodowanych zaburzeniami psychicznymi. Przytoczone zostały wyniki badań w aspekcie wybranych zasobów zdrowia psychicznego, a także skala problemów opieki zdrowotnej na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego. Zostały także przedstawione zadania jednostek samorządu terytorialnego stopnia gminnego, powiatowego i wojewódzkiego w zakresie organizacji opieki zdrowotnej oraz poprawy stanu zdrowia psychicznego społeczeństwa.

Ostatnią VI sesję moderował dr Henryk Gawroński, prof. uczelni, ANS w Elblągu, a pierwsze wystąpienie w tej części miała mgr Joanna Radzioch, z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wystąpiła ona na temat *Rola centrum zarządzania kryzysowego w zapewnieniu bezpieczeństwa społeczności lokalnej. Przykład Poznania*. Prelegentka wskazała, że bezpieczeństwo stanowi jedną z fundamentalnych potrzeb w życiu człowieka. Szczególną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa pełni gmina. Podjęła także próbę scharakteryzowania zadań realizowanych przez Centrum Zarządzania Kryzysowego Miasta Poznania jako przykładu gminnego centrum zarządzania kryzysowego. Kristina Chalkina, Viktoriia Kuptsova, ANS w Elblągu, omówiły *Personalne bezpieczeństwo informacyjne generacji Z i rola samorządu terytorialnego*. Jako ostatni wygłosił referat Tomasz Aszyk z ANS w Elblągu. Omówił on *Zagrożenie cyberprzestępczością małoletnich w Szkole Podstawowej nr 2 w Nowym Dworze Gdańskim*. Wskazał zjawisko cyberprzestępczości jako istoty zagrożenia w kontekście małoletnich na terenie wskazanej placówki oświatowej. Przedstawił analizę zachowań osób dotkniętych cyberprzemocą

seksualną oraz wpływ zbyt częstego korzystania z social mediów przez małoletnich w kwestii uzależnienia. Skupił się także na identyfikacji wybranych zagrożeń w sieci dotyczących małoletnich oraz na charakterystyce zjawiska fonoholizmu jako powszechnego problemu dzisiejszych adolescentów. Podkreślił również rolę rodziców w zjawisku sharentingu, narażających swoje dzieci na niebezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Przedstawił ponadto analizę oraz wyniki badań odnoszących się do bezpieczeństwa w sieci małoletnich.

Podsumowania konferencji dokonał dr hab. Krzysztof Sidoriewicz, prof. uczelni. Wskazał, że jako efekt obrad powstanie opracowanie naukowe *Rola samorządu terytorialnego w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego. Wybrane aspekty*, w którym pomimo różnorodności tematycznej, fundamentalny jest wspólny mianownik, właśnie tytułowe bezpieczeństwo. Wskazał także, że monografia ta nie tylko wpisze się w tak aktualny trend badawczy, ale także będzie stanowić ważny głos w dyskursie naukowym na gruncie różnych dyscyplin mieszczących się w dziedzinie nauk społecznych.

Katarzyna Kowalczyk

ORCID: 0009-0008-5008-7892

ko85009@stud.uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach

Studenckie Koło Naukowe Ratownictwa Medycznego

**V Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu
„Wojna i Bezpieczeństwo Militarne” nt. „Drogi do Pokoju”,
Siedlce 30 listopada-1 grudnia 2023 r.**

DOI: 10.34739/doc.2024.21.26**Organizatorzy i Cel Konferencji**

V Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Wojna i Bezpieczeństwo Militarne” nt. „Drogi do Pokoju”, zorganizowana przez Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu w Siedlcach oraz Instytut Państwowego Zarządzania Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Karazina w Charkowie (Ukraina), odbyła się w dniach 30 listopada – 1 grudnia 2023 r. w formie hybrydowej. Patronami honorowymi byli: Polskie Towarzystwo Nauk o Bezpieczeństwie, Bałtycka Akademia Międzynarodowa w Rydze i Interdyscyplinarne Centrum Badawcze Uniwersytetu Warszawskiego „Tożsamość – Dialog – Bezpieczeństwo”, Centrum Badania Opinii Społecznej.

Celem konferencji była prezentacja wyników badań w obszarze poznawczym wojny i pokoju w ujęciu dyscyplin naukowych: nauk o bezpieczeństwie, filozofii, socjologii, nauk o polityce, etyki, historii, nauk o zarządzaniu, prawa, kulturoznawstwa oraz przeprowadzenie multi i interdyscyplinarnego dyskursu nad tymi zjawiskami w XXI wieku, w różnych kontekstach, płaszczyznach oraz odniesieniach. W związku z dużą liczbą prelegentów oraz różnorodną tematyką prezentowanych przez nich referatów obrady podzielono na 2 dni. Pierwszego dnia było 5 części obrad plenarnych z przerwami pomiędzy, a drugiego dnia 4 części podzielone na 2 oddzielne panele.

Teza konferencji

Wojna to zwykle okres długotrwałych i intensywnych walk, konfliktów zbrojnych pomiędzy państwami lub grupami społecznymi. Może mieć różne przyczyny, takie jak dążenie do zdobycia terytoriów, zasobów naturalnych, wpływów politycznych czy ideologicznych. Wojna prowadzi do zniszczenia infrastruktury, zaburzenia gospodarki, a także nieodwracalnych strat w ludziach, dobrach kultury, zwierzętach oraz pozostałym środowisku naturalnym. Jest to sytuacja, której cały cywilizowany świat stara się uniknąć (nieraz za wszelką cenę), ponieważ prowadzi ona do ogromnych cierpień i nieszczęść, nie tylko pokonanych, ale sieje spustoszenie, zwłaszcza psychiczne oraz moralne, również wśród zwycięzców. Współcześnie istnieją różnorodne mechanizmy międzynarodowe, zwłaszcza prawne, mające na celu zapobieganie wybuchowi wojen oraz rozwiązywaniu konfliktów polityczno- militarnych poprzez negocjacje i mediacje. Każdą wojnę winien bowiem kończyć pokój, gdyż jak mawiał Platon, wojna powinna być jedynie środkiem do utrwalenia pokoju, a pokój nie powinien być traktowany jako środek przygotowania się do nowej wojny.

Bezpieczeństwo militarne można rozumieć jako stan państwa, zapewniający jego ochronę przed zewnętrznymi zagrożeniami, takimi, jak np. agresja militarna/hybrydowa ze strony innych państw czy podmiotów niepaństwowych. Oznacza to, że państwo musi posiadać silną, skuteczną armię, będącą w stanie obronić granice i terytorium kraju oraz jego żywotne interesy na arenie międzynarodowej. Tak więc, zagwarantowanie bezpieczeństwa militarne jest jednym z podstawowych zadań władz państwowych. Najdotkliwszym skutkiem społeczno- politycznym wojny w wyniku okupacji przez agresora, jest utrata suwerenności i niepodległości zaatakowanego państwa, ze wszystkimi, negatywnymi tego stanu rzeczy skutkami dla jego społeczeństwa. W ekstremalnych przypadkach może dojść do trwałej lub, jak pokazuje historia Polski, długotrwałej eliminacji organizmu państwowego z mapy politycznej świata.

Drogi do pokoju mogą być różne, ale oprócz samego wypracowania i utrwalania pokoju, trzeba też stworzyć warunki, w których wojna staje się niemożliwa. Czy świat bez wojen jest możliwy? Wojna i pokój znajdują się w obszarze poznawczym wielu dyscyplin naukowych, zwłaszcza społecznych oraz humanistycznych. Problematyka ta, ze względu na złożoność jej natury, wymaga multidyscyplinarnego postrzegania. Stąd też wydaje się zasadnym, iż dyskurs w tym obszarze powinien uwzględniać wiele kontekstów wskazujących na etiolo-

gie, istotę, charakter, specyfikę, przebieg i konsekwencje przedmiotowych zjawisk, kształtujących bezpieczeństwo personalne i strukturalne w trzeciej dekadzie XXI wieku.

I dzień obrad

Pierwszy dzień obrad podzielony był na 5 części obrad plenarnych. Uczestników i gości przywitał dr. hab. Mariusz Kubiak, prof. ucz. Uroczyście otworzył konferencje JM Rektor prof. dr hab. Mirosław Minkina, a wystąpienie wprowadzające prof. dr hab. Ryszarda Rosy podkreśliło znaczenie interdyscyplinarnego podejścia do problematyki pokoju.

Obrady plenarne, część I

Sesję moderowali JM prof. dr hab. Mirosław Minkina, prof. dr hab. Ryszard Rosa, dr hab. Malina Kaszuba, prof. ucz., dr hab. Stanisław Topolewski, prof. ucz., i dr hab. Mariusz Kubiak, prof. ucz. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Adaptacja NATO do zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego. Jaka przyszłość NATO?* prof. dr hab. Maciej Marszałek z Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie; *Dialektyka pokoju i wojny z perspektywy idealistycznej i realistycznej* dr hab. Krzysztof Drabik, prof. ucz. z Uniwersytetu w Siedlcach; *Wpływ kryzysu klimatycznego na współczesne konflikty* dr hab. Marek Leszczyński z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach; *Wojna o zasoby naturalne – rzeczywistość czy predykcja przyszłości* płk dr hab. Marek Bodziany z Akademii Wojsko Lądowych im. gen. T. Kościuszki; *„Kultura pokoju” drogą do pokoju. Bronisław Malinowski o wojnie i pokoju* prof. dr hab. Stanisław Jarmoszko z Uniwersytetu w Siedlcach; *Długa droga Ukrainy do NATO* dr Jakub Olchowski z Instytutu Europy Środkowej w Lublinie.

Obrady plenarne, część II

Sesję moderowali dr hab. Ewa Marciniak, dr hab. inż. Robert Białoskórski, prof. ucz., kmdr dr hab. Bartłomiej Pączek i dr hab. Marek Delong, prof. ucz. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Wojna Rosja-Ukraina 2022-2023. Refleksje z zakresu sztuki wojennej* prof. dr hab. Andrzej Polak z Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie; *Wojskowe aspekty implementacji porozumień pokojowych. Czego uczą doświadczenia z Bośni i Hercegowiny* dr hab. Eugeniusz Cieślak z Baltic Defence College w Tartu – w formie online;

Making peace with Russia. Lessons from Georgia amb. Shota Gvineria z Baltic Defence College w Tartu – w formie online); *Peace towards Russia in populist discourse* Louis Wierenga z Baltic Defence College w Tartu – w formie online); *Lessons from the war in Ukraine* prof. Boris Manov, prof. Valentina Milenkova z Południowo-Zachodniego Uniwersytetu „Neofit Rilski” w Błagojewgradzie – w formie online.

Obradny plenarne, część III

Sesję moderowali prof. dr hab. Maciej Marszałek, prof. dr hab. inż. Andrzej Żebrowski, prof. dr hab. Andrzej Polak i dr hab. Jarosław Teska. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Wojna i pokój z perspektywy filozofii bezpieczeństwa. Stanowisko Profesora Ryszarda Rosy* prof. dr hab. Robert Ptaszek z Instytutu Badań Edukacyjnych; *Znaczenie filozofii i mądrości dla bezpieczeństwa podmiotów fizycznych i prawnych* prof. dr hab. Marian Cieślarczyk z Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie; *Wybrane psychospołeczne aspekty prowadzenia walki przez indywidualny podmiot bezpieczeństwa* dr hab. Juliusz Piwowarski, prof. ucz. z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie; *The refugee policy of the Visegrad Group countries after the Russian invasion of Ukraine in 2022* dr Diana Ivanova z Południowo-Zachodniego Uniwersytetu „Neofit Rilski” w Błagojewgradzie – w formie online; *Konflikt vs. rozwój. Stare i nowe dylematy w obszarze bezpieczeństwa strukturalnego i personalnego* dr Monika Zawartka z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie.

Obradny plenarne, część IV

Sesję moderowali prof. dr hab. inż. Andrzej Glen, dr hab. Juliusz Piwowarski, prof. ucz., ppłk dr hab. inż. Anna Borucka, prof. ucz., i dr hab. Paweł Szmitkowski, prof. ucz. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Polska Marynarka Wojenna w koalicyjnych działaniach „Pustynna Burza”* prof. dr hab. Jerzy Będźmirowski z Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni; *Marynarki wojenne Bułgarii i Rumunii wobec wyzwań XXI wieku* dr hab. Tomasz Skrzyński z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; *Przygotowanie budowli ochronnych na wypadek zagrożenia wojennego – stan i perspektywy rozwoju w Polsce* dr hab. Aleksandra Skrabacz, prof. ucz. z Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie; *Przygotowanie*

obronne obiektów użyteczności publicznej i infrastruktury krytycznej w Polsce – współczesne zagrożenia i szanse mjr rez. dr inż. Jarosław Stelmach z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie; *Obecna sytuacja geopolityczna Polski a problemy readaptacji polskich weteranów wojennych* kpt dr Grzegorz Piątkiewicz z Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej.

Obrady plenarne, część V

Sesję moderowali prof. dr hab. Jacek Zieliński, dr hab. Aleksandra Skrabacz, prof. ucz., dr hab. Tomasz Skrzyński i dr Sylwia Zakrzewska. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Ruch turystyczny zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Wybrane aspekty* prof. dr hab. inż. Andrzej Żebrowski z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie; *Indshaping, mindreading i mind-wandering jako formy modyfikowania umysłu stwarzające możliwości twórczego działania w sytuacjach trudnych* dr Wojciech Czajkowski z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie; *Dylematy ubóstwa i głodu jako konsekwencje konfliktów zbrojnych w raportach „Klubu Rzymskiego”* dr Anna Dziurny z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; *Aspekty prawne zmian kierowania i dowodzenia Siłami Zbrojnymi RP roku 2023* płk rez. dr Zbigniew Nowak z Uczelni Techniczno-Handlowej im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie; *Wpływ migracji na porządek publiczny* dr inż. Ewa Makosz z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie. Ostatnim elementem pierwszego dnia była dyskusja na wcześniej poruszane tematy.

II Dzień obrad

Panel I, cz. 1

Sesję moderowali prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, prof. dr hab. Robert Ptaszek, prof. dr hab. Jerzy Będźmirowski i dr hab. Marlena Lorek. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Panowanie w powietrzu jako niezbędny warunek osiągnięcia powodzenia w połączonej operacji obronnej oraz zapewnienia bezpieczeństwa państwa* gen. rez. dr hab. inż. Jan Rajchel z Uniwersytetu w Siedlcach; *Zapewnienie przewagi w powietrzu warunkiem sine qua non współczesnych konfliktów zbrojnych. Wnioski z wojny na Ukrainie* płk dr hab. Tadeusz Zieliński, prof. ucz. z Akademii Sztuki Wojennej

w Warszawie; *Wyzwania dla współczesnej sztuki wojennej* płk dr hab. Jacek Lasota, prof. ucz. z Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie; *Metodyka walki informacyjnej we współczesnych konfliktach zbrojnych wspartej algorytmami AI* kpt. dr hab. Marcin Górnikiewicz z Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie; *Przyczyny wojen w ujęciu historycznym i psychospołecznym* dr Jolanta Grębowiec-Baffoni, Researcher at Reasearch & Inestigation – Economic Crime Studies, Milano – w formie online; *Rola bezzałogowych statków powietrznych w ochronie granicy państwowej* dr hab. Rafał Parczewski z Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie; *Wychowanie obywatelskie w aspekcie poszukiwania dróg pokojowego rozwiązywania konfliktów* doc. dr Józef Szymeczek z Uniwersytetu Ostrawskiego – w formie online; *Low carbon transition and the war in Ukraine (in the frame of the project „Cluster for innovative Energy”)* Rafał Kasperowicz, Széchenyi István University, Győr.

Panel I, cz. 2

Sesję moderowali dr h.c. prof. dr hab. Andrzej Misiuk, prof. dr hab. Stanisław Jarmoszko, dr hab. Krzysztof Drabik, prof. ucz. i gen. rez. dr hab. inż. Jan Rajchel, prof. ucz. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Sakralizacja armii we współczesnej Rosji* dr hab. Marek Delong, prof. ucz. z Politechniki Rzeszowskiej im. Ignacego Łukasiewicza; *Destabilizacja bezpieczeństwa europejskiego w świetle działań wojennych Rosji na Ukrainie* dr Adam Kwiatkowski z Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku; *Medical support of uniformed services during war activites* dr Peter Havai, University of Security Management in Kosice – w formie online; *Dezinformacja w cyberprzestrzeni jako narzędzie wywołania strachu w związku z wojną na Ukrainie* dr Paweł Łabuz z Wyższej Szkoły Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu; *The information component in the Russian-Ukrainian war* dr Iryna Peresypkina, V. N. Karazin Kharkiv National University.

Panel II, cz. 1

Sesję moderowali prof. dr hab. Marcin Jurgilewicz, płk dr hab. Tadeusz Zieliński, prof. ucz., kpt dr hab. Marcin Górnikiewicz, prof. ucz. i dr Agnieszka Araucz-Boruc. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Wybrane wielkości gospodarcze czasu wojny* dr hab. Jarosław Teska, prof. ucz. z Akademii Marynarki Wojennej; *Organization of power in Ukraine at the regional level during martial law* prof.

Yurii Kuts, V. N. Karazin Kharkiv National University – w formie online; *Youth migration under the conditions of war: estimates for Ukraine's postwar recovery perspectives* prof. ScD., Halyna Mishchuk, Széchenyi István University, Győr; *Etiologia wojny w Iraku i w Ukrainie – analiza porównawcza* dr Irena Żukowska z Sobotniej Szkoły w Walsall im. Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii, Oddział w West Bromwich – w formie online; *Podchorążowie Wojskowej Akademii Technicznej w przeciwdziałaniu sytuacjom kryzysowym na przykładzie pandemii COVID-19* ppłk Krzysztof Patrejko z Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie; *Powers of Local Self Government in Ukraine under martial law* dr Galyna Kuts, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University – w formie online; *Selected aspects of crisis management in the Czech Republic* col. PhD Stepan Kavan, University of South Bohemia, Czeskie Budejovice – w formie online.

Panel II, cz. 2

Sesję moderowali dr hab. Marek Leszczyński, prof. ucz., dr hab. Cezary Kalita, prof. ucz., płk dr hab. Marek Bodziany, prof. ucz. i płk dr hab. Jacek Lasota, prof. ucz. Wśród prezentacji znalazły się takie tematy jak: *Rola Straży Granicznej w zwalczaniu przestępczości* dr hab. Marlena Lorek, prof. ucz. z Politechniki Rzeszowskiej im. Ignacego Łukasiewicza; *Rola mediów w czasie wojny (na przykładzie wojny rosyjsko-ukraińskiej)* dr Agata Krzywdzińska z Uniwersytetu Jagiellońskiego – w formie online; *Powroty na Zaolzie. Z pamiątek żołnierzy alianckich* doc. dr Jana Raclavska z Uniwersytetu Ostrawskiego – w formie online; *Wyzwania dla mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w czasie pokoju* dr Irena Malinowska z Wyższej Szkoły Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu; *Psychology of Security. Preparation of Individual Subject of security for nowadays functioning in Kiev* dr Vasyl Zaplatynskyi, University of Physical Culture in Kiev – w formie online.

Konferencja zakończyła się dyskusją, podczas której uczestnicy mieli okazję zadać pytania dotyczące prezentowanych referatów oraz wymienić się spostrzeżeniami na ich temat. Po zakończeniu dyskusji dr hab. Mariusz Kubiak, prof. ucz. dokonał podsumowania i uroczystego zakończenia obrad dziękując wszystkim za przybycie, wygłoszenie wartościowych referatów, wystosowując jednocześnie serdeczne zaproszenie do wzięcia udziału w kolejnych edycjach. Kon-

ferencja „Drogi do Pokoju” była wyjątkową platformą wymiany wiedzy i doświadczeń w zakresie bezpieczeństwa, polityki i społeczeństwa. Prelegenci, będący autorytetami w swoich dziedzinach, skupili się na różnorodnych aspektach konfliktów i pokoju, od kwestii geopolitycznych po społeczne i kulturowe. Sesje plenarne i panele dyskusyjne podkreśliły złożoność współczesnych wyzwań i potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do rozwiązywania konfliktów. Wydarzenie to stanowiło ważny wkład w rozwój naukowy i praktyczny w obszarze nauk o bezpieczeństwie.

Maryla Faldowska

ORCID: 0000-0003-1753-1556

maryla.faldowska@uws.edu.pl

Uniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych**XII Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie nt. „Bezpieczeństwo jednostki, społeczeństwa, państwa wobec środowiska aktualnych wyzwań, zagrożeń i niepewności. Konteksty poznawcze i pragmatyczne”, Siedlce, 24-25 kwietnia 2024 r.**

DOI: 10.34739/doc.2024.21.27

W dniach 25-26 kwietnia 2024 r. w Uniwersytecie w Siedlcach odbyła się Konferencja Naukowa z cyklu XII Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie nt. „Bezpieczeństwo jednostki, społeczeństwa, państwa wobec środowiska aktualnych wyzwań, zagrożeń i niepewności. Konteksty poznawcze i pragmatyczne”. Została ona zorganizowana przez Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu w Siedlcach we współpracy z pracownikami naukowymi z Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Sztuki Wojennej; Interdyscyplinarnego Centrum Badawczego Uniwersytetu Warszawskiego „Tożsamość-Dialog-Bezpieczeństwo”; Wydziału Dowodzenia i Operacji Morskich Akademii Marynarki Wojennej; Wydziału Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania Wojskowej Akademii Technicznej; Wydziału Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych Akademii Policji w Szczytnie; Instytutu Bezpieczeństwa Wewnętrznego Akademii Pożarniczej w Warszawie; Instytutu Bezpieczeństwa i Socjologii Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku; Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach; Centrum Metodologii Badań w Naukach o Bezpieczeństwie Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej; Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie oraz Polskiego Towarzystwa Nauk o Bezpieczeństwie.

Przygotował ją Komitet Organizacyjny w składzie: dr Daria Krzewniak – przewodnicząca, dr Maryla Faldowska – zastępca przewodniczącej, mgr Dominik Kowalczyk – doktorant. Natomiast w skład Komitetu Naukowego weszli: prof. dr hab. Mirosław Minkina – przewodniczący, dr hab. Stanisław Topolewski, prof. uczelni – zastępca przewodniczącego, prof. dr hab. Marian Cieślarczyk – honorowy przewodniczący, prof. dr hab. Ryszard Rosa – członek honorowy, prof. dr hab. inż. Piotr Sienkiewicz – członek honorowy, prof. dr hab. Ryszard Wróblewski – członek honorowy, prof. dr hab. Janusz Gierszewski, prof. dr hab. inż. Andrzej Glen, prof. dr hab. Stanisław Jarmoszko, prof. dr hab. Marcin Jurgilewicz, prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler, płk prof. dr hab. Szymon Mitkow, prof. dr hab. Jacek Pawłowski, prof. dr hab. Andrzej Pieczywok, prof. dr hab. inż. Grzegorz Sobolewski, gen. bryg. rez. prof. dr hab. inż. Tadeusz Szczurek, prof. dr hab. Bogdan Szulc, prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, dr hab. Adam Bobryk, prof. uczelni, dr hab. inż. Andrzej Dawidczyk, prof. uczelni, dr hab. Krzysztof Drabik, prof. uczelni, dr hab. Wojciech Horyń, prof. uczelni, dr hab. Malina Kaszuba, prof. uczelni, nadinsp. dr hab. Iwona Klonowska, prof. uczelni, dr hab. Mariusz Kubiak, prof. uczelni, dr hab. Marek Leszczyński, prof. uczelni, dr hab. Magdalena Molendowska, prof. uczelni, kmdr dr hab. Bartłomiej Pączek, prof. uczelni, dr hab. Juliusz Piwowarski, prof. uczelni, gen. bryg. rez. dr hab. Jan Rajchel, prof. uczelni, dr hab. Cezary Smuniewski, prof. uczelni, płk dr hab. Andrzej Soboń, prof. uczelni, dr hab. Paweł Szmítkowski, prof. uczelni, dr hab. Jarosław Teska, prof. uczelni, dr hab. Barbara Wiśniewska-Paź, dr hab. Henryk Wyrębek, prof. uczelni.

Inauguracji konferencji i uroczystego otwarcia obrad w Pałacu Ogińskich – Rektoracie Uniwersytetu w Siedlcach dokonał JM Rektor prof. dr hab. Mirosław Minkina, wyrażając jednocześnie nadzieję, że obrady gromadzące naukowców z różnych ośrodków akademickich będą sprzyjały wymianie poglądów. Następnie głos zabrał dr hab. Stanisław Topolewski, prof. uczelni, dyrektor Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie witając zaproszonych i zgromadzonych gości. Natomiast dr hab. Krzysztof Drabik, prof. uczelni, kierownik zespołu badawczego „Kształtowanie bezpieczeństwa podmiotu w późnej nowoczesności” podziękował wszystkim za przybycie na konferencję, a współpracownikom za trud włożony w jej przygotowanie.

Po tych wystąpieniach rozpoczęto obrady. W pierwszym dniu konferencji (24 kwietnia) w dwóch panelach (ciągłych) wygłoszono łącznie 19 referatów (w pierwszym – 11, w drugim – 8). Panel I – „Kul-

tura tworzenia wiedzy o bezpieczeństwie” moderowali – prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, prof. ucz. i dr hab. Marek Leszczyński, prof. UJK. Referaty wygłosili: prof. dr hab. Marian Cieślarczyk (Wojskowa Akademia Techniczna) nt. *Pułapy i pułapki w rozwoju nauk o bezpieczeństwie*; prof. dr hab. Bogdan Szulc (Emerytowany Profesor Akademii Sztuki Wojennej) *Współczesne dylematy nauk o bezpieczeństwie*; prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler (Akademia Sztuki Wojennej) *W jakim kierunku powinna zmierzać metodologia badań i praktyka zapewniania bezpieczeństwa podmiotów?*; prof. dr hab. Andrzej Glen (Uniwersytet w Siedlcach) *Kategoria prawdy w poznaniu bezpieczeństwa podmiotu*; prof. dr hab. Stanisław Jarmoszko (Uniwersytet w Siedlcach) *Ryzyko zmiany paradygmatu bezpieczeństwa w dziedzinie dysponowania bronią jądrową*; prof. dr hab. inż. Andrzej Dawidczyk (Uniwersytet WSB Merito w Gdańsku) *Projektowanie interesów w dziedzinie bezpieczeństwa na użytek strategicznego przeglądu bezpieczeństwa narodowego RP*; dr hab. Krzysztof Drabik, prof. uczelni (Uniwersytet w Siedlcach) *Bezpieczeństwo personalne w postmodernizmie – ujęcie komparatystyczne*; dr hab. Andrzej Urbanek, prof. UP (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) *Holistyczna teoria bezpieczeństwa personalnego – inspiracje teoretyczne i model filozoficzno-metodologiczny*; dr hab. Janusz Świniarski, prof. WAT, dr Paweł Kawalerski (Wojskowa Akademia Techniczna) *O kontekście poznawczym i pragmatycznym pięciomianu bezpieczeństwa*; dr hab. Cezary Kalita, prof. uczelni (Uniwersytet w Siedlcach) *Bezpieczeństwo i kontrola nad funkcjonowaniem systemów inteligentnych. Czy SI można/trzeba udomowić?*; dr inż. Magdalena Gikiewicz (Akademia Pożarnicza) *Indywidualne formy ochrony ludności*.

Panel II – „Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe – aktualne zagrożenia i wyzwania” moderowali: prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler i prof. dr hab. Stanisław Jarmoszko. Referaty wygłosili: dr hab. Joanna Sadłowska-Wrzesińska, prof. PP (Politechnika Poznańska) *Spółczesność odporna na zagrożenia – jak edukować o bezpieczeństwie cyfrowych tubylców?*; bryg. dr Izabella Grabowska-Lepczak, mł. bryg. dr Barbara Szykuła-Piec, mł. kpt mgr inż. Dominik Duralski (Akademia Pożarnicza) *Współpraca z mediami w działaniach Państwowej Straży Pożarnej w sytuacjach kryzysowych jako ważny aspekt minimalizacji niepewności wśród ludności cywilnej*; dr hab. inż. Jarosław Stelmach, prof. WSBPI Apeiron (Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie)

Założenia koncepcji projektowo-procesowej organizacji hipertekstowej reagowania na zamachy terrorystyczne w Polsce; dr Eugeniusz Kołpaczyński (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) *Ochrona ludności w Polsce w czasie pokoju, kryzysu i wojny*; dr Joanna Grubicka (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) *Pragmatyczne kształtowanie się bezpieczeństwa na przykładzie OSINT i DarkWeb, GSI*; dr Renata Tarasiuk (Uniwersytet w Siedlcach) *Ekstremizmy w realiach politycznych współczesnych Włoch z perspektywy narracji kobiet „czasów ołowiu”*; dr Rafał Płocki (Akademia Policji w Szczytnie) *Pomiar zmiennych latentnych w naukach o bezpieczeństwie na przykładzie podatności na phishing*; mgr Kamil Domagała (Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie), mgr Bartosz Rażny (Główny Inspektorat Transportu Drogowego) *Inspekcja Transportu Drogowego wobec aktualnych wyzwań bezpieczeństwa państwa*. Po wygłoszeniu poszczególnych referatów i dyskusjach panelowych nastąpiło podsumowanie pierwszego dnia obrad oraz możliwość wymiany poglądów i wiedzy.

W drugim dniu konferencji (25 kwietnia) w dwóch panelach (równoległych) wygłoszono łącznie 12, (w trzecim – 6, w czwartym – 6). Panel III – „Zagrożenia i wyzwania w przestrzeni bezpieczeństwa społecznego i ekonomicznego” moderowali prof. dr hab. Andrzej Glen i dr hab. Krzysztof Drabik, prof. uczelni. Referaty wygłosili: prof. dr hab. Andrzej Pieczywok (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) *Kształtowanie bezpieczeństwa człowieka wobec aktualnych wyzwań, zagrożeń i niepewności*; dr hab. Marek Leszczyński, prof. UJK (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) *Wyzwania dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa w warunkach współzależności*; dr Andrzej Potoczek (Akademia Jagiellońska w Toruniu) *Bezpieczeństwo jako obszar aktywności administracji publicznej w procesie zarządzania jednostką terytorialną – problemy teorii i praktyki*; dr hab. Juliusz Piwowarski, prof. WSBPI Apeiron, dr Leszek Woszczeck, prof. WSBPI Apeiron (Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie) *Prolegomena do naukowych i praktycznych aspektów psychospołecznego ujęcia kultury bezpieczeństwa. Wybrane kwestie*; dr Natalia Moch (Wojskowa Akademia Techniczna) *Miasto i jego bezpieczeństwo jako obiekt i przedmiot badań nauk o bezpieczeństwie*; Małgorzata Kulawska (Uniwersytet w Siedlcach – studentka) *Psychologiczne i społeczne wymiary bezpieczeństwa społecznego: analiza i perspektywy rozwoju*.

Panel IV – „Bezpieczeństwo państwa – wymiar instytucjonalny i edukacyjny” moderowały dr Daria Krzewniak i dr Maryla Fałdowska. Referaty wygłosili: dr inż. Marcin Krause (Politechnika Śląska) *Inżynieria bezpieczeństwa jako obszar nauki – stan aktualny, szanse i zagrożenia*; dr Kamil Kujawa (Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej) *Turecka strefa buforowa w północnej Syrii i jej wpływ na bezpieczeństwo w regionie*; prof. dr hab. Janusz Gierszewski, dr Józef Pruchniak (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) *Dobrostan bezpieczeństwa i jakości życia mieszkańców powiatu chojnickiego: Retrospekcja, teraźniejszość i przyszłość*; dr inż. Aneta Grodzicka (Politechnika Śląska) *Doświadczenia w pracy z dziećmi metodą naukową na przykładzie nauczania z zakresu bezpieczeństwa na uczelni technicznej*; dr Adam Czesławiak (Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 w Sokołowie Podlaskim) *Młodzież wśród nowych mediów, nowe media wśród młodzieży*; mgr Adam Kuź (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) *Wnioski z wojny na Ukrainie dla bezpieczeństwa Polski*.

Dwudniowe obrady zakończyło podsumowanie konferencji dokonane przez prof. dr. hab. Andrzeja Glena. Zwrócił on uwagę na liczbę prelegentów i przekazane treści w referatach, których wzajemne przenikanie przełożyło się na to, iż wysiłek poznawczy uczestników skupiony na aspektach takich jak: proponowania rozwiązań metodologicznych badań aktualnych problemów bezpieczeństwa; próby sferycznego, sieciowego rozpoznania wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa podmiotów; precyzowania wymagań (warunków, żądań, oczekiwań, potrzeb) wobec aktualnych i przyszłych systemów operacyjnych bezpieczeństwa podmiotów zarówno militarne, jak i niemilitarne, w wymiarach międzynarodowym i krajowym; proponowania założeń i rozwiązań teoretycznych osiągnięcia dobrostanu bezpieczeństwa różnorodnych podmiotów we wszystkich przedmiotowych wymiarach; proponowania rozwiązań edukacyjnych integrujących wiedzę w naukach o bezpieczeństwie; prezentowania pragmatycznych rozwiązań problemów bezpieczeństwa i dobrych praktyk w skalach: międzynarodowej, kraju, lokalnej we wszystkich wymiarach przedmiotowych – został podjęty, a tym samym cel konferencji osiągnięty.

Dorota Czakon-Tralski

ORCID: 0000-0002-7469-7379

dorota.czakon-tralski@up.krakow.pl

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Dziennikarstwa i Stosunków Międzynarodowych**Koty, dziadki i wodnik szuwarek,
czyli rozważania o pracach badawczych
profesora Marka S. Szczepańskiego (1956-2023)**

DOI: 10.34739/doc.2024.21.28

Przed wszystkim z ogromnym niedowierzaniem, zaskoczeniem i, z tych powodów dopiero w dalszej kolejności – smutkiem, przyjęliśmy do wiadomości śmierć Profesora Marka S. Szczepańskiego. Pożegnaliśmy wybitnego badacza, którego pasja, wiedza i zaangażowanie sprawiły, że Jego odejście pozostawiło wielką pustkę. Trudno ująć i zmieścić na kilku stronach życie człowieka, tym bardziej w takim stopniu oddanego twórczości badawczej jak prof. Marek S. Szczepański. Gdyby jednak spróbować zrobić wybiórczy szkic... Wszyscy, którzy osobiście znali Profesora, wiedzieli, że z urodzenia był *medalikorzem* (jak o sobie nieraz mówił), urodził się wszak w Częstochowie. Opuścił jednak miasto w cieniu Jasnej Góry i chociaż po latach powrócił do niego w charakterze profesora w Wyższej Szkole Pedagogicznej, to życie prywatne związał z Tychami. I tyszaninem był z wyboru, to było jego drugie znaczące miejsce.

Pisząc o miejscach istotnych, nie można nie wspomnieć również Katowic. To tam, w Uniwersytecie Śląskim przeszedł całą ścieżkę kariery naukowej, od studiów socjologicznych, które ukończył w 1978 r., poprzez stopień naukowy doktora w 1983 r., doktora habilitowanego w 1989 r. i wreszcie po tytuł naukowy profesora osiągnięty w 1995 r., by od 1998 r. być zatrudnionym na stanowisku profesora zwyczajnego. Przez wiele lat był związany również z innymi ośrodkami akademickimi w regionie: Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Częstochowie, późniejszą Akademią Pedagogiczną, a obecnym Uniwersytetem Jana Długosza,

z Uniwersytetem Opolskim, Akademią Techniczno-Humanistyczną w Bielsku Białej oraz WSB w Dąbrowie Górniczej, a poza regionem, np. ze Szkołą Wyższą Psychologii Społecznej w Warszawie. Przez wszystkie lata zawodowej aktywności pełnił szereg ważnych funkcji, w tym również funkcji z wyboru. Był prodziekanem Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w latach 1990-1993, od 1991 r. kierownikiem Zakładu Socjologii Rozwoju, dyrektorem Instytutu Socjologii 1993-2008. Poza Uniwersytetem Śląskim pełnił również funkcje wiceprzewodniczącego Komitetu Socjologii Polskiej Akademii Nauk, był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności (Stacja PAU w Katowicach), przewodniczącym Rady Naukowo-Programowej Międzynarodowego Centrum Studiów Śląskich, przewodniczącym Rady Naukowej Państwowego Instytutu Naukowego – Instytut Śląski w Opolu (w latach 2008-2012), członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów w Sekcji I – Nauki Humanistyczne i Społeczne, ekspertem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (w programie „Obserwatorium Kultury”), Narodowego Centrum Badań i Rozwoju oraz Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Był również członkiem wielu komitetów redakcyjnych czasopism naukowych¹.

Współzałożył Wyższą Szkołę Zarządzania i Nauk Społecznych im. ks. Emila Szramka w Tychach, gdzie w latach 2001-2007 pełnił funkcję rektora, a następnie prorektora. Pomysł powstania tej placówki, która była bodaj jedyną w swoim czasie szkołą wyższą o statusie samorządowym, został publicznie zakomunikowany podczas jednego z Tyskich Seminariów Majowych. Spotkania te, których również był współtwórcą, organizowane w Tychach od 1992 r., były pomyslane jako zjazd samorządowców i naukowców związanych z miastem. Wnioski, będące rezultatem dyskusji podczas seminariów, nie rzadko wyznaczały drogę rozwoju tej jednostki administracyjnej. Osobiste zaangażowanie prof. Marka Szczepańskiego na rzecz społeczności lokalnej, zaowocowało uzyskaniem honorowego obywatelstwa Tychów w 2009 r. Profesor otrzymał je za współzałożenie Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach, współtworzenie spotkań naukowych pod nazwą Tyskie Seminaria Majowe, dzięki którym Tychy, nie będąc wielkim ośrodkiem akademickim, zaistniały na naukowej mapie Polski; czynną realizację zasady „Myśl

¹ Prof. Marek S. Szczepański, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/prof-marek-s-szczepanski/> (data dostępu: 20.04.2024).

globalnie, działaj lokalnie”; prace naukowe nad społecznością lokalną oraz ojczyzną prywatną – naszym mniejszym niebem. Tytuł Honorowego Obywatela Miasta Tychy został mu wręczony 23 stycznia 2009 r., podczas uroczystej sesji inauguracyjnej obchody 75-lecia nadania Tychom praw gminy miejskiej².

Jednak nie tylko miasto w sensie ogólnym³, miasto Tychy przede wszystkim⁴, ale też społeczności lokalne i regionalne zajęły znaczące miejsce w dorobku Profesora. W tym obszarze szczególnie znaczenie ma oczywiście Górny Śląsk i Zagłębie. Nie sposób wymienić wszystkich publikacji dotyczących tej tematyki, monografii i artykułów w czasopismach naukowych, ale też w wydawnictwach popularno-naukowych i prasie lokalnej⁵. W bezdyskusyjny sposób związany ze Śląskiem, który traktował jak swoją małą ojczyznę. Jednak nie tylko Śląsk był dla Niego ważny, on dla Śląska również. Dowodem tego jest Złota Odznaka Honorowa za Zasługi dla Województwa otrzymana w 2016 r.⁶

Obszary badań i dociekań prof. Szczepańskiego związane były przede wszystkim z teorią zmiany i rozwoju społecznego. Monografia, będąca pracą habilitacyjną *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*⁷ była pierwszą, ale nie ostatnią istotną pozycją z tego zakresu. Również późniejszy podręcznik *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństwa tradycyjnego do informacyjnego*⁸ można zaliczyć do swego rodzaju klasyki, będącej podstawą warsztatu socjologa. Profesor Marek S. Szczepański nie tylko teoretycznie zajmował się odległymi krainami. Odwiedził

² *Honorowi obywatele*, <https://umtychy.pl/artukul/102/honorowi-obywatele> (data dostępu: 20.04.2024).

³ Tego zakresu dotyczy klasyczny podręcznik: B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.

⁴ Tychy zawdzięczają prof. Szczepańskiemu m.in. monografię poświęconą miastu. *Tychy 1939-1993. Monografia miasta*, red. M.S. Szczepański, Tychy 1996.

⁵ Cf. M.S. Szczepański, *Opel z górniczym pióropuszem. Restrukturyzacja województwa katowickiego 1989-1996*, Katowice 1997; B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Tychy 2007; M.S. Szczepański, A. Śliz, R. Geisler, B. Cymbrowski, *Socjologia regionu i społeczności lokalnych. Antologia*, Opole 2011; *Encyklopedia Śląska i Śląsk w encyklopediach*, red. M.S. Szczepański, T. Soldra-Gwiżdż, Katowice 2011; *Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie*, red. R. Gładkiewicz, T. Soldra-Gwiżdż, M. S. Szczepański, Opole 2012.

⁶ A. Śliz, *Marek Stanisław Szczepański: życie to socjologia (1956-2023)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 4, s. 301.

⁷ M.S. Szczepański, *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*, Katowice 1989.

⁸ K. Krzysztofek, M.S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństwa tradycyjnego do informacyjnego*, Katowice 2005.

wiele zakątków świata, również turystycznie, chociaż można też zadać pytanie, czy tak zaangażowany badacz społeczny jest gdziekolwiek turystą? Może jak u Zygmunta Baumana „Turysta jest dziewiętnastowiecznym antropologiem wśród tubylców: przygląda się obyczajom, które czasem oburzają go, czasem bawią, ale zawsze dziwią, dorabia w wyobraźni «ręce i nogi» dziwactwom, o których «wie», że bez protetycznych zabiegów nie miały na czym by się wesprzeć, opatrzuje je etykietkami, klasyfikuje, szufladkuje w sejfie pamięci – sam skrętnie przez czas cały kryjąc mędrca oko za przyciemnionym szkieletem”⁹.

Na pewno do Profesora Marka Szczepańskiego pasuje (pasowało...) nieustanne poszukiwanie nowych doświadczeń, miejsc i wrażeń, a także gotowość na zmiany. W bogatym dorobku naukowym znalazły się również konflikty społeczne i etniczne, transformacja ustrojowa... Trudno przytoczyć całość dokonań publicystycznych, wszakże profesor Marek Szczepański jest autorem, lub współautorem ponad 350 prac naukowych, opublikowanych w USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Kanadzie, Republice Federalnej Niemiec, Rosji, Słowacji czy Ukrainie¹⁰. To również z tego powodu w 2016 r. został wyróżniony uniwersytecką Nagrodą „Pro Scientia et Arte” przyznaną „w uznaniu wybitnych osiągnięć naukowych i dydaktycznych”¹¹. Zachęcał zawsze także do aktywności społecznej. Na różnych poziomach. Jednym z tego przejawów było chociażby promowanie do uczestnictwa w wyborach, które opisywał jako formę „pewnych wspólnotowych decyzji, rodzaj społecznej mobilizacji. A wspólnotowość to wciąż towar deficytowy, choć wielu z nas, po triumfie indywidualizmu, dotyka głód przynależności i chęć bycia z innymi”¹².

⁹ Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2, s. 25-26. Podróże ułatwiały mu zrozumienie wiele aspektów ładu społecznego i dynamicznych zmian związanych m.in. z wielokulturowością, którą opisywał wraz z Anną Śliz jako „zbliżenie ludzi, tragarzy rozmaitych kręgów kulturowych, poprzez wzajemne poznanie się, rozumienie kulturowych odmienności, zatracanie lęku przed innością i współpracę, która zawiera w sobie lojalność państwową i prowadzi do zrozumienia kulturowego”. A. Śliz, M.S. Szczepański, *Ład społeczny i wielokulturowość: konteksty socjologiczno-polityczne*, [w:] *Ład społeczny i jego przedstawienia. Księga jubileuszowa Profesora Jacka Wodza*, red. T. Nawrocki, W. Świątkiewicz, Katowice 2016, s. 91.

¹⁰ Prof. Marek S. Szczepański...

¹¹ *Laureaci nagrody Pro Scientia et Arte*, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/> (data dostępu: 12.06.2024).

¹² *Nie żyje profesor Marek Szczepański*, <https://www.miasta.pl/aktualnosci/nie-zyje-profesor-marek-szczepanski> (data dostępu: 12.06.2024).

Początek mojej drogi naukowej bezpośrednio jest związany z Profesorem Markiem Szczepańskim. Uczestniczyłam w pierwszym seminarium magisterskim prowadzonym przez niego w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Jedne z pierwszych moich artykułów naukowych były rezultatem wspólnie prowadzonych badań w Zakładzie Socjologii Instytutu Pedagogiki Społecznej, w ówczesnej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie w 1997 r. Różnorodne wątki z zakresu socjologii edukacji przez wiele lat przewijały się we wspólnych badaniach prowadzonych z Profesorem w gronie współpracowników Zakładu Socjologii. Zastanawiające jest, jak wiele tematów poruszanych przez nas ponad ćwierć wieku temu, np. te dotyczące przemocy wśród młodzieży, nadal jest aktualnych. Choć już wówczas przemoc szkolna była opisywana przez naukowców, którzy zwracali uwagę na jej realne i długotrwałe konsekwencje dla dzieci i młodzieży, to jednak, można rzec, nic się nie zmieniło... Przemoc rówieśnicza nadal jest obecna. W masowych mediach pojawiają się brutalne przykłady jej stosowania. Tytuły sugerują wzrost liczby przypadków. Nasuwa się jednak pytanie, czy faktycznie tak jest? A może jedynie formy się zmieniły? Obecnie w kontekście przemocy szkolnej częściej mówimy o dyskryminacji różnych grup uczniowskich czy o hejcie¹³, onegdaj o „drugim życiu szkoły”, czyli *Koty, dziadki i wodnik szuwarek...*¹⁴. Brutalność wszelako wydaje się być podobna i kontekst, rozumiany jako działania w gronie rówieśników, niepowiadomianie rodziców, nauczycieli. Badania przeprowadzane współcześnie w wielu krajach wskazują, że od 30 do 50% uczniów doświadczyło w pewnym momencie swojego życia szkolnego hejtu¹⁵. W Polsce również statystyki są brutalne i przygnębiające. Co trzecie dziecko w wieku szkolnym spotkało się z przemocą ze strony rówieśników¹⁶. Akty przemocy przybierają różne formy, od „klasycznych”, znanych i opisywanych od wielu lat jak agresja fizyczna, przemoc psychiczna poprzez nowe formy jak wspomniany hejt czy

¹³ P. Kallalas, *Dziecko zastraszane w szkole. Przemoc, hejt, nękanie – jak z tym walczyć?* <https://www.trojmiasto.pl/dziecko/Dziecko-zastraszane-w-szkole-Przemoc-hejt-nekanie-jak-z-tym-walczyć-n181871.html> (data dostępu: 12.06.2024).

¹⁴ D. Czakon, M.S. Szczepański, *Koty, dziadki i wodnik szuwarek, czyli drugie życie szkoły*, [w:] *Polska szkoła: między admiracją a odrzuceniem*, red. A. Rosół, M.S. Szczepański, Częstochowa 1997, s. 107.

¹⁵ M. Dąbrowska, *Hejt i dyskryminacja w placówkach edukacyjnych*, <https://twojpsycholog.pl/blog/hejt-i-dyskryminacja-w-placowkach-edukacyjnych> (data dostępu: 12.06.2024).

¹⁶ *Przerwijmy krąg przemocy w szkołach*, <https://fundacjauniqa.pl/programy/przerwijmy-krag-przemocy-w-szkolach/> (data dostępu: 12.06.2024).

inna cyberprzemoc, chociażby przerabianie i upublicznianie zdjęć. Izolowanie i wykluczenie z grupy jest starą metodą stosowaną w celu dokuczenia, jednak ze względu na nowe możliwości współcześnie ma inne znaczenie i sens. Mimo różnic równie boleśnie odczuwane jest usunięcie z grona znajomych w mediach społecznościowych, a w ślad za tym brak uczestnictwa w wirtualnym życiu grupy, jak niegdyś brak zaproszenia na realne urodziny.

Aby na koniec wzbudzić refleksje na temat tego, które formy są bardziej brutalne – stare (przez starszych zapomniane, młodym nieznane) czy nowe – należy przytoczyć kilka przykładów ze wspólnego artykułu autorki napisanego z prof. Markiem Szczepańskim: „ścieżka zdrowia” – to zmuszanie uczniów, najczęściej młodszych, słabszych, do przebiegania przez szpaler uczniów ze starszych klas, którzy popychają, biją, szturchają i w inny sposób znęcają się nad ofiarą; „płyta gramofonowa” – zmuszanie do jeżdżenia nosem po sedesie; czy „wodnik szuwarek” – wkładanie głowy „kota” (ofiara, np. uczeń pierwszej klasy, ktoś kto komuś „podpadł”, wyróżniający się fizycznie: ładne dziewczyny, dobrze zbudowani chłopcy lub mizerni, wyglądający na słabych fizycznie) do sedesu i spuszczenie wody¹⁷.

Kończąc refleksje, należy wyrazić przekonanie, że jeszcze przez wiele lat prace Profesora Marka Szczepańskiego będą inspirować studentów, badaczy oraz wszystkich tych, którzy zajmują się zmianami społecznymi i dążą do zrozumienia złożonych procesów społecznych. Przez swoją niestrudzoną pasję do nauki, głębokie zaangażowanie w badania naukowe i wyjątkową zdolność do syntezy teorii socjologicznych, Profesor Szczepański nie tylko wzbogacił nauki socjologiczne, ale także stworzył solidne fundamenty, na których mogą budować kolejne pokolenia. Całym swoim życiem dowiódł, że nauka może być siłą napędową zmian społecznych i głębokiego dążenia do zrozumienia ludzkiej natury. Pamięć o prof. Szczepańskim będzie trwała nie tylko w jego licznych publikacjach i badaniach, ale także w sercach tych, którzy mogli z nim współpracować i od niego się uczyć. W dorobku wielu młodszych koleżanek i kolegów jego dorobek jest zauważalny. Nie pozostaje nic innego, jak wyrazić wdzięczność, za to, co wniósł w życie wszystkich, których napotkał na swojej drodze. Dla wielu osób pozostanie niezapomnianą Postacią.

¹⁷ D. Czakon, M.S. Szczepański, *Koty, dziadki...*, s. 116-117.

Bibliografia / References

Literatura

- Bauman Z., *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2.
- Czakon D., Szczepański M.S., *Koty, dziadki i wodnik szuwarek, czyli drugie życie szkoły*, [w:] *Polska szkoła: między admiracją a odrzuceniem*, red. A. Rosół, M.S. Szczepański, Częstochowa 1997.
- Encyklopedia Śląska i Śląsk w encyklopediach*, red. M.S. Szczepański, T. Sołdra-Gwiźdź, Katowice 2011.
- Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie*, red. R. Gładkiewicz, T. Sołdra-Gwiźdź, M.S. Szczepański, Opole 2012.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., Gorzelak G., *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Tychy 2007.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństwa tradycyjnego do informacyjnego*, Katowice 2005.
- Szczepański M.S., *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*, Katowice 1989.
- Szczepański M.S., *Opel z górnictwem pióropuszem. Restrukturyzacja województwa katowickiego 1989-1996*, Katowice 1997.
- Szczepański M.S., Śliz A., Geisler R., Cymbrowski B., *Socjologia regionu i społeczności lokalnych. Antologia*, Opole 2011.
- Śliz A., Szczepański M.S., *Ład społeczny i wielokulturowość: konteksty socjologiczno-polityczne*, [w:] *Ład społeczny i jego przedstawienia. Księga jubileuszowa Profesora Jacka Wodza*, red. T. Nawrocki, W. Świątkiewicz, Katowice 2016.
- Śliz A., *Marek Stanisław Szczepański: życie to socjologia (1956-2023)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 4.
- Tychy 1939-1993. Monografia miasta*, red. M.S. Szczepański, Tychy 1996.

Netografia

- Dąbrowska M., *Hejt i dyskryminacja w placówkach edukacyjnych*, <https://twojpsycholog.pl/blog/hejt-i-dyskryminacja-w-placowkach-edukacyjnych>.
- Honorowi obywatele*, <https://umtychy.pl/arttykul/102/honorowi-obywatele>.
- Kallalas P., *Dziecko zastraszone w szkole. Przemoc, hejt, nękanie – jak z tym walczyć?*, <https://www.trojmiasto.pl/dziecko/Dziecko-zastraszone-w-szkole-Przemoc-hejt-nekanie-jak-z-tym-walczyz-n181871.html>.
- Laureaci nagrody Pro Scientia et Arte*, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/>.
- Nie żyje profesor Marek Szczepański*, <https://www.miasta.pl/aktualnosc/nie-zyje-profesor-marek-szczepanski>.
- Prof. Marek S. Szczepański*, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/prof-marek-s-szczepanski/>.
- Przerwijmy krag przemocy w szkolach*, <https://fundacjauniqa.pl/programy/przerwijmy-krag-przemocy-w-szkolach/>.